

**(НЕ)ЗАДОВОЛЕННЯ
ПУБЛІЧНИМИ
ПРОСТОРАМИ**

3

**УРБАНІСТИЧНІ
СТУДІЇ**

УДК 71+72](1-21)(045)
ББК 85.118(0-2)я9,025
Н44

С. Шліпченко, І. Тищенко. (упор.). 2016.
(Не)Задоволення публічними просторами.
Урбаністичні Студії ІІІ. (Представництво
Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні. Центр
Урбаністичних Студій НаУКМА) –
К.: Всесвіт, 2016. – 340 с.

ISBN 978-966-8439-35-3

УДК 71+72](1-21)(045)
ББК 85.118(0-2)я9,025

Дорадча Рада:

Сандра Аннунціата (Італія – Велика Британія)
Кетрін Ваннер (США)
Олег Дроздов (Україна)
Альберто Фойо (Іспанія – США)
Роман Цибрівський (США)

Редколегія:

С. Шліпченко, І. Тищенко, Ю. Попова

ISBN 978-966-8439-35-3

Цьогорічну збірку статей «Урбаністичні студії» – «(Не)задоволення публічними просторами» – присвячено публічним просторам, як найхарактернішим, і разом з тим найбільш проблемним в наш час вимірам і «місцям» урбаністичного способу життя. Редактори ставили перед собою мету продемонструвати й наголосити важливість переосмислення політичної ролі відкритих публічних просторів міста в їхніх історичних, соціальних, економічних, культурних і географічних контекстах. Політичної – не лише у сенсі прямої «політичної присутності» («окупацій», політичних демонстрацій, революцій), а і як аналізу не завжди видимих, очевидних чи відверто артикульованих політик простору: зміни значень (пам'яті), образу, зміни функцій (комерціалізація, приватизація), не/присутності певних груп і спільнот та їхніх прав на цей простір, переозначення публічних просторів і боротьби за них. Авторкам і авторам пропонувалось поміркувати над питаннями доцільності нових «ідеалів» публічного простору, над сучасним виміром права на місто, актуальною в українських і світових містах проблемою комерціалізації урбаністичного спільного та її межами, про співвідношення туризму, брендингу міст, потреб ревіталізації та інтересів мешканців, про соціальні наслідки «декоративного урбанізму». Про нові політики регулювання публічних просторів, які є наслідками появи «огорожених спільнот» та посилення поліцейського контролю в містах. Результатом такого «співтворення» стала ця збірка. Вона складається з п'яти розділів, кожен з яких присвячено певному концептуальному виміру міського публічного простору: Революція, Політика, Історія, Трансформації, Образ-Проект. Статті, об'єднані у вступному розділі, задають свого роду аналітичну рамку для осмислення публічного простору в контексті сучасної урбанізації.

■■ HEINRICH BÖLL STIFTUNG
КИЇВ

© Урбаністичні студії, 2016

© Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні, 2016

© Переклади, представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні, 2016

Copyright © 2016 from "The politics of public space" by Setha Low & Neil Smith (eds.): The Political Economy of Public Space. David Harvey; How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities. Setha Low. Reproduced by permission of Taylor and Francis Group, LLC, a division of Informa plc.

3міст

Вступ	Публіка і простір	Світлана Шліпченко	26
	Політекономія публічного простору	Девід Гарві	32
	Як приватні інтереси захоплюють публічний простір: зонування, податки та інкорпорація огорожених спільнот	Сета Лоу	46
	Повернення до публічного простору	Ігор Тищенко	64
Революція	Увічнення пам'яті про Смерть і Жертву: потрясіння і трансформації публічного простору в Києві	Кетрін Ваннер	78
	Майдан: від «простору протесту» до «урбаністичного спільного». Як творилась урбаністична утопія	Світлана Шліпченко Ігор Тищенко	94
	Публічний простір як місце політичного протесту в Нігерії: зв'язок між парком Ґані Фавегінмі та клікократією у конфлікті довкола нафтових субсидій	Джеймс Околіє-Осемене	108
Політики	Публічні простори як ґендеризовані простори: приклад індійських міст	Парвін Султана	122
	Часопросторові виміри збереження соціокультурного капіталу у паралельних публічних сферах: Indignados і The Occupied	Сотіріс Хторіс ДеМонд Міллер	132

Конкурс «TERRA DIGNITAS»: постмайданне осмислення міського простору	Наталія Кондель–Пермінова	150
--	------------------------------	------------

Історія

«Старі» та «нові» публічні простори Києва: конфлікт чи взаємодоповнення?	Наталія Мезенцева Тетяна Бура	170
З чого складається публічність і що таке «публіка»? Вуличні розкладки і публічний простір в Індії	Набапарна Гхош	180
Відблиски короля Георга: роздуми про (ре)дизайн головної площі Брісбена	Лорел Джонсон Діана Грант-Сміт	194

Трансформації

Відбудова Ноймаркта у Дрездені. Історичний публічний простір і його сучасна інтерпретація	Андрій Макаренко	214
Неочевидний потенціал Кирилівської вулиці (Київ)	Тетяна Кулакова	224
«Тиха революція»: СікЛАвіа і переосмислення публічного простору Лос- Анджелеса у 21 столітті	Джон П. Ллойд	240
Нові публічні простори: постіндустріальний порядок проти мистецького хаосу	Єгор Власенко	252

Образ-проект

Конфлікт пам'ятей у публічних просторах міста	Дарина Ніколенко	264
Конфлікт пам'ятей у публічних просторах новозакладених у другій половині 20 ст. містах Західної України	Надія Соснова Тарас Ничипір	274
«Куда людям хочеться йти»: публічні простори в українських малих містах	Наталя Отріщенко	282
Структура соціального простору міста в контексті туристоорієнтованості країни: місце і значення публічного простору	Інга Козлова	296
Гуманізація публічних просторів історичних міст України, або Як зберегти <i>genius loci</i>	Любов Апостолова-Сосса Алірза Мамедов	304
«Просимо вибачити за тимчасові незручності, у країні триває сврремонт»: присутність концепту Уявної Європи у міському просторі Києва	Тетяна Булах	310

Про авторів	326
--------------------	------------

Анотації

**Ігор Тищенко
Світлана Шліпченко**

Майдан: від «простору протесту» до «урбаністичного спільного». Як творилась урбаністична евтопія

Події Революції гідності 2013–2014 років і подальшої громадянської мобілізації демонструють і засвідчують громадську вимогу до реконцептуалізації наявних і створення нових публічних просторів в українських містах. З одного боку, Євромайдан, функціонуючи як самоврядне громадське тіло (*civic body*), яке оперувало/управляло фізичним простором урбаністичного спільного (*commons*) посеред політично ворожого міста, став прикладом радикального повернення і віднайдення публічності. З іншого боку, Майдан об'єднав цілу низку «мікроутопічних» проектів, заснованих на місцевому управлінні урбаністичним спільним, – тобто просторів, які створюють і надають місце та самі мають потенціал генерувати «ситуативні спільноти» й локальні міські спільноти.

Майдан засвідчив, що вимога відкритих просторів соціальної дії і політичної репрезентації спільнот сильніша за намагання економічних еліт деполітизувати і соціально сегрегувати простір за допомогою кордонів, нагляду і комерціалізації, а також каналізації соціальної напруги через популяризацію «декоративного урбанізму».

Найбільш показовим та й просто наочним прикладом творення просторової утопії як «евтопічної практики» (з гр. *eu* – благо) в сучасній Україні можна назвати відкритий Міжнародний конкурс *Територія гідності*, спрямований на створення відкритого публічного простору в центрі Києва, на Майдані та прилеглих територіях. Цей конкурс – перший в Україні приклад виняткової публічності у сфері планування.

**Igor Tyshchenko
Svitlana Shlipchenko**

Maidan: from the “space of protests” to “urban commons”. Urban eu/utopia in the making

Having become a metaphor, Euromaidan in Kyiv celebrates its rebellious character and appears to be not just a protest (or a ‘case’ in the long row of urban revolutions), but a self-managed civic body with its everyday routines, toponyms and spatial practices living the life of its own at the very ‘heart’ of the city. Through several situated ‘group-identities’ we look at the ways the city inhabitants have organized themselves to reclaim their basic civic rights and to govern the urban commons. The special interest presents the mapping of Euromaidan as a spatial configuration that occupies certain space and interacts with the rest of the city. The events of 2013–2014 demonstrate public demand for reconceptualization of existing and creating new public spaces in Ukrainian cities. Maidan has presented an assemblage of numerous ‘micro-utopia’ projects that operated the *urban commons*. In all its complexity,

Euromaidan could be grasped as a metaphor of civility, and has become a successful example of reclaiming public spaces and social empowerment. If nothing else, *Terra Dignitas* open international competition of reinventing public spaces in Kyiv's city core could serve the most telling example of creating spatial eu/utopia. This competition also presents an unprecedented case of open public discussion on urban planning.

Ігор Тищенко

Повернення до публічного простору

Статтю сфокусовано на визначенні понять міської публічності, публічної сфери, публічного простору, права на місто в критичних урбаністичних дослідженнях і переосмислення їх у контексті розвитку пострадянських міст. Поняття публічного простору проаналізовано з просторової, політичної, економічної та соціальної перспективи; показано його тісний зв'язок із міською демократією, низовими соціальними рухами та справедливим міським розвитком. Розглянуто процеси приватизації та комерціалізації публічного простору й те, як вони впливають на міську повсякденність. Окремо висвітлено вплив постсоціалістичних трансформацій на міський публічний простір і таке явище, як «зловживання публічністю».

Igor Tyshchenko

A Return to the Public Space

Article focuses on the definitions of the public sphere, public space, and the right to the city in critical urban studies and its re-conceptualizing in the context of post-socialist cities. The concept of public space is analyzed from the spatial, political, economic and social perspectives; article shows its close relationship with local democracy, grassroots urban movements and just urban development. Processes of privatization and commercialization of public space are also analyzed. Apart from this, article shows the impact of post-socialist transformations on urban public space and the phenomenon of “misapplication of publicity”.

Кетрін Ваннер

Увічнення пам'яті про Смерть і Жертву: потрясіння і трансформації публічного простору в Києві

Після трагедії 20 лютого 2014 року, коли на центральній площі Києва – Майдані Незалежності – було вбито більше ста людей, там майже одразу почали з'являтися тимчасові меморіальні знаки на вшанування пам'яті загиблих. Перетворюючи публічний простір на простір комеморації (і у такий спосіб наче сакралізуючи його), протестувальники, яким вдалося вижити у ті дні, створювали місця, де можна було б віддатися скорботі. Ці народні міні-меморіали та жалобні

ритуали, що відбувалися на Майдані, були не лише засобом вшанувати пам'ять про загиблих і принесену ними жертву, а й можливістю хоча б в якийсь спосіб втамувати гнів. По суті своїй, ці міні-меморіали постійно нагадували про глибоке потрясіння, що його пережило місто, але у формі моральних, емоційних та естетичних відчуттів. Колективне переживання й визнання спільної втрати, колективний досвід жалоби і скорботи підсилювали впевненість людей у тому, що протести були чимось набагато більшим, ніж просто політичним жестом. Вони стали емпатичним утвердженням спільних цінностей і такої ж спільної, загальної волі захистити їх, і саме тому ці протести отримали назву «Революція гідності», як її почали іменувати відтоді. Зважаючи на винятково важливу роль саме цього, морального, виміру, протести на Майдані як вияв і майбутній проект політичних трансформацій були й залишаються тим, що стало «освяченим», «сакралізованим» у публічних просторах міста. Ця стаття є спробою аналізу того, як відбувається і що означає перетворення ключового публічного простору з простору зустрічей і спілкування на місце жалоби. Народні міні-меморіали, що поставили на Майдані, демонструють нові форми переживання потрясіння в урбаністичному просторі, які у фундаментальний спосіб формують (і переформовують) досвід, перетворюючи простори на місця, де минуле повсякчас повертається у

сьогодення. Таке постійне зіткнення з болючим минулим впливає і на формування політичних оцінок та переконань. Власне, у такий спосіб ці місця жалоби і той потужний ефект/вплив, який вони генерують, стимулюють практики скорботи, які, своєю чергою, є артикуляцією солідарних моральних зобов'язань. Ці місця та ритуали скорботи, до якої вони спонукають, чітко вказують, кого стосуються і на кого покладають тягар цих обов'язків. Так само сакралізація урбаністичного простору, у деяких випадках навмисна, у деяких – ні, може стати засобом демонізації інших місць чи народів. Спрямовуючи й перетворюючи гнів на скорботу чи скорботу на гнів, такі місця жалоби здатні провокувати моральні зобов'язання радикально відмінного характеру, часто залучаючи широкий спектр відчуттів – від помсти до відплати чи примирення. У будь-якому разі ритуалізація жалоби/ скорботи в публічному просторі може проявитися, у який спосіб / як/ і чому масове незадоволення та протести і переживання досвіду трансцендентування (*experiential transcendence*), спровоковане ними, переросло у «Революцію гідності».

Catherine Wanner

Commemoration of Death and Sacrifice: Affect and Transforming Public Space in Kyiv

When over one hundred people died during a night of violence on the Maidan, Kyiv's central square, on February 20, 2014, memorial shrines commemorating the tragic deaths sprang up immediately in the center of the city. By sacralizing commemorative space, the surviving protesters created a means and a place for grieving. These popular memorials and the rites of mourning performed there not only commemorate death and sacrifice, they also focus and direct rage. As such, the improvised memorials cultivate deeply felt moral and aesthetic sentiments as experiential evidence for their truth. The widespread embrace of these moral sentiments and the recognition of a shared experience of loss, mourning and grief fortify the conviction that the protests were more than a political act. They were an emphatic statement of shared moral values and a shared willingness to protect them, and this is why the protests constitute a "revolution of dignity." This article will explore two corollary effects of these public sites of mourning and of the ritualization of mourning during and after the Maidan protests. First, such memorials fashion new forms of urban affect that fundamentally shape public space by converting spaces into places where the past is returned to the everyday present. This incessant confrontation with a painful past shapes political attitudes.

In doing so, these sites of mourning and the affect they generate articulate how moral obligations of solidarity are formed. These sites in the public square specify for whom and to whom bonds of obligation apply. In the same breadth, the sacralization of urban space in the form of sites of mourning, sometimes inadvertently and other times directly, can become a means to demonize other places and peoples and conjure up moral obligations of an entirely different kind. In both instances, the act of mourning and the sites of mourning reflect how and why these protests and the experiences they generated in public space evolved into a "revolution of dignity" and became a powerful agent for change.

Джеймс Околіє-Осемене

Публічний простір як місце політичного протесту в Нігерії: зв'язок між парком Ґані Фавегінмі та клікократією у конфлікті довкола нафтових субсидій

Будь-яке непорозуміння чи складна ситуація внаслідок клікократичної політики у нафтогазовій сфері, має критичне значення для національної розбудови та актуалізує питання стійкого розвитку. Ця стаття є спробою критичної оцінки зв'язку між «окупацією» парку Ґані Фавегінмі та клікократією у політичній економіці нафтового сектору Нігерії. Особливий акцент зроблено на важливості цього парку як місця, де можуть збиратися різні групи і яке слугує

своєрідною платформою для артикуляції і захисту соціальних та економічних прав нігерійців. Вибір парку Гані Фавегінмі (ПФ) як центральної брами Лагосу, фінансової столиці Нігерії обумовлений його стратегічним характером. Цей парк було облаштовано в районі Оджот і названо на честь видатного громадського діяча, юриста та правозахисника Гані Фавегінмі. Не випадково саме це місце, що має особливе значення для борців за права людини, 2012 року було обрано майданчиком протесту проти непопулярної політики уряду. Протестувальники обрали і вибудували свою ідентичність як рух Оскуру Nigeria. Вони оголосили парк зоною, відкритою для всіх охочих вплинути на політику уряду. За метод дослідження взято якісний аналіз, у тому числі невиключене спостереження. Дані отримано з новин ЗМІ, прес-релізів і документів громадянського суспільства, оприлюднених під час протестних акцій і після них. Характерно, що для протестів проти уряду та відстоювання спільного інтересу протестувальники спеціально придумали пісні і гасла («кричалки»), застосовуючи їх як специфічний інструмент, щоб змусити уряд переглянути політику нафтових субсидій. Звідси цілком очікуваний висновок: успішна боротьба з клікратією – запорука трансформації і подолання традиційної для Нігерії нафтозалежності.

James Okolie-Osemene

Public Space as a Site of Political Protest in Nigeria: The Nexus between Gani Fawehinmi Park and Cabalocracy in the Denouement of Fuel Subsidy Imbroglia

Any imbroglia occasioned by cabalocracy and petro-politics is critical to nation-building and the actualisation of sustainable development. This article examined the nexus between the occupation of Gani Fawehinmi Park (GFP), cabalocracy and political economy of oil in Nigeria's petroleum sector with emphasis on the significance of GFP in hosting different groups and serving as a platform for the projection of the protection of socio-economic rights of ordinary Nigerians. The choice of GFP was owing to the strategic nature, being at the point of entry and exit of Lagos, which is Nigeria's commercial capital. The Park was constructed at Ojota to immortalise a legal luminary and human rights activist, Chief Gani Fawehinmi, and also chosen as a public space to accommodate protesters against perceived unpopular government's policies in 2012. The protesters built an identity of Occupy Nigeria. The methodology is a case study qualitative analysis of the issues, including a non-participant observation. Data was generated from media reports and civil society documents during and after the protests. Findings show that to enable them sustain their common interest and protest against the government, they coined songs and

chants to make government rethink the removal of fuel subsidies. The article concludes with suggestions on the need to transform the tradition of petro-dependence in Nigeria through the successful mitigation of cabalocracy.

Парвін Султана

Публічні простори як ґендеризовані простори: приклад індійських міст

Глобалізація, відкриваючи ринки Індії до світу, спричинила пришвидшення трансформаційних процесів в індійських містах. Урбанізація начебто мала на меті трохи «вирівняти» дискримінаційні практики, властиві індійській культурній традиції впродовж століть. Міста, покликані зберігати й забезпечувати анонімність своїх мешканців, також начебто мали б зробити публічні простори доступними для всіх. Хоча сучасне урбаністичне піднесення з поліпшенням рівня життя мало б розвивати ґендерну рівність, досі існує багато перешкод на шляху надання більших повноважень і створення ширших можливостей для жінок. Публічний простір має ґендеризовану конотацію. Простір не є гомогенним. Він пов'язаний із формою чи правом власності та доступності і визначається цим. Параметри безпеки просторів також задають ті, хто має до них регулярний доступ. Простори, де мешкають представники робочого класу, прийнято вважати небезпечними.

Публічні простори від самого початку передбачають не лише класову, а й гендерну сегрегацію. Зручний поділ публічного та приватного на чоловіче та жіноче, на дім і світ закріплює уявлення про буцімто природне право саме чоловіків, але аж ніяк не жінок, на публічний простір. Натомість демонстрацію жінками цього свого права сприймають як акт трансгресії. У цій статті досліджено й проаналізовано те, у який спосіб жінки перебувають, пристосовують і намагаються долати обмеження у цих гендерно маркованих просторах.

Parvin Sultana

Public Spaces as Genderized Spaces: Example of Indian Cities

With globalization and opening up of Indian markets, Indian cities have undergone rapid transition. Rapid urbanization have claimed to flatten discriminatory practices that affected Indian culture for ages. Cities claim to provide anonymity and hence make spaces easily accessible to all. But at a closer look, one will notice that while the contemporary urban transition claims to advance 'gender equality' by providing better opportunities of livelihood, the barriers to women empowerment continue to be widespread. Public space hence has a gendered connotation. Space is not a homogenous concept. Rather it is related to other issues like the notion of entitlement and ownership and is in turn defined by them. Spaces are

rendered as safe or otherwise based on those who frequently access it. There is a tendency to believe that spaces where the working class loiters are unsafe. Public spaces are not only inherently classed but gendered as well. The convenient division of public and private into male and female, into home and the world, promotes an interpretation that men somehow have a natural right to public space while women do not. And when women do, that is an act of transgression. This paper looks at how women negotiate with such gendered spaces on a regular basis.

Сотіріс Хтопіс ДеМонд Шонделл Міллер

Часопросторові виміри збереження соціокультурного капіталу у паралельних публічних сферах: Indignados i The Occupied

Середа 22 травня 2011 року стала початком руху «Аганактісмені», аналог іспанських Indignados – «Обурених», у найбільших містах Греції. По всій країні, від афінської площі Синтагма до Білої Вежі у Тессалоніках, громадяни вийшли на мирні протести. Віртуальна активність, здійснювана через фейсбук та електронну пошту, сприяла об'єднанню суспільних зусиль. Ці зусилля вилилися у стихійні зібрання та тривалі громадські протести у загальноновизнаних публічних місцях і вплинули на формальний та неформальний опір політиці уряду. Поширення доступу до інтернету

дало людям змогу обмінюватися інформацією та координувати зусилля в обхід згубних для комунікації соціальних, політичних, гендерних, економічних і географічних обмежень. Ця стаття досліджує еволюцію рухів Indignados та Occupied в Америці й описує віртуальні громади, сформовані навколо публічних місць, у тимчасові об'єднання, що розвивають соціокультурний капітал у паралельних публічних сферах.

Ключові слова: *indignados /обурені/; простір, місце, соціально-культурний капітал, площа Синтагма, протест, соціальні медіа/мережі.*

Sotiris Chtouris, DeMond Shondell Miller

Dimensions of Space and Place in Sustaining Socio-Cultural Capital in Parallel Public Spheres: Indignados and The Occupied

Wednesday, 25 May 2011 marked the beginning of gatherings of the "Aganakismenoi"; (translation of Spanish, "Indignados";, the "Frustrated") in major Greek cities. From Syntagma Square, Athens to White Tower, Thessaloniki, citizens gathered to engage in a series of peaceful demonstrations. This nationwide call for public participation was ignited by computer-mediated interaction via Facebook and emails in sustained spontaneous gatherings which emerged as large-scale public events in publically-recognized

social spaces; these gatherings have implications for both informal and formal civic responses to government action. Increased internet access and online forums have allowed people to cross social, political, gender, economic and geographical boundaries, that normally limit communication, to share information and coordinate citizen-led efforts. This paper explores the evolution of the European Indignados Movement and the Occupied Movement in America and describes how virtual communities emerge to claim socially significant places via place-making and temporal arrangements facilitated by information pathways that serve to promote the development of socio-cultural capital in parallel public spheres.

Key terms: *indignatos, space, place, socio-cultural capital, Syntagma square, protest, social media*

Наталія Кондель-Пермінова

Конкурс «TERRA DIGNITAS»: постмайданне осмислення міського простору

У статті проаналізовано внутрішній смисловий конфлікт між новим змістом Майдану Незалежності в Києві, народженим подіями Революції гідності, оновленими соціально-культурними запитами суспільства, динамічними громадськими ініціативами та реальним станом майдану й прилеглих до нього просторів. Розглядається процес подолання цих

розбіжностей у 2014–2015 роках під час тривалих громадських обговорень проблеми гідного вшанування пам'яті героїв Небесної сотні, організації та проведення Міжнародного відкритого архітектурного конкурсу «TERRA DIGNITAS».

Natalia Kondel-Perminova

“TERRA DIGNITAS” architectural competition: rethinking urban space in the post-maidan times

The article looks at the internal semantic conflict between the new ideas of public spaces of Maidan Nezalezhnosity in Kyiv brought about by the Revolution of Dignity, new social and cultural demands of the society, dynamic civic initiatives and the reality of Maidan's physical spaces. The emphasis is put on the very process of reaching the compromise that took place in 2014–15 as a series of on-going public discussions on the commemoration of the Heavenly Hundred and organization of *TERRA DIGNITAS* Open International Competition.

Наталія Мезенцева Тетяна Бура

«Старі» та «нові» публічні простори Києва: конфлікт чи взаємодоповнення?

За останнє десятиліття трансформація публічних просторів Києва відбувається за такими напрямками:

комерціалізація; обмеження доступу, виокремлення публічних просторів; сакралізація; перехід основної ролі публічних просторів від комунікативних функцій до візуальних; інтимізація, одомашнення публічних просторів; віртуалізація; зростання ролі торговельно-розважальних центрів (молів) як публічних просторів. Низка сучасних трансформацій публічних просторів Києва має суперечливий характер і суттєво видозмінює традиційне сприйняття їх. Тому постає питання про передачу всіх прав на звання «публічного простору» торгово-розважальним центрам або активне залучення у реалізацію публічних функцій площ, парків, скверів, набережних Києва. Соціологічне опитування молоді Києва дає відповідь на питання про роль і значення молів поряд із «зеленими» публічними просторами столиці.

Natalia Mezentseva Tatiana Bura

“Old” and “new” public spaces in Kyiv: Conflict or complementarity?

During the last decade a significant transformation of public spaces in Kyiv moves in such directions: commercialization of public spaces; access restrictions, isolation of public spaces; desecularization of public spaces; changing the main role of public spaces from communicative functions to visual; domestication of public spaces; virtualization of public spaces; the rise of shopping centers (malls) and its role

as quasi-public spaces. Some of today's transformations of public spaces in Kyiv is controversial and significantly alters its traditional perceptions. Therefore, we can definitely name shopping and entertainment centers as "public spaces" or active involvement of squares, parks, embankments of Kyiv into public functions. Sociological survey of young people in Kyiv provides certain answers to the question about the role and importance of malls along with "green" public spaces in the capital city.

Набапарна Гхош

З чого складається публічність і що таке «публіка»? Вуличні розкладки і публічний простір в Індії

Стаття розглядає творення публічного простору Індії крізь призму політики державного регулювання вуличної торгівлі. У 1990-х роках в індійській економіці відбулися радикальні реформи, які перетворили міста на поля битви між державними та приватними торговцями.

Цей період став кінцем ери суворо регульованої економіки, оскільки уряд відкрив країну для ширшого спектра приватних підприємців та іноземних інвесторів. Державна політика заохочення іноземних інвестицій супроводжувалася впорядкуванням вулиць задля поживлення руху і приваблення інвесторів. Це передбачало усунення вуличної торгівлі з ділових кварталів і мало наслідком озброєні сутички

між урядовцями та вуличними торговцями.

Шостого вересня 2014 року Нижня палата індійського парламенту прийняла Закон про вуличну торгівлю. Документ говорив про усунення вуличної торгівлі з комерційних районів міста. У цій статті я розглядаю буржуазне уявлення про громадський простір, сформоване в Індії напередодні прийняття цього закону. Коли держава змусила торговців залишити центр міста, вони заповнили житлові квартали середнього класу. Середній клас відповів на цю ситуацію протестом, вбачаючи у вуличних торговцях загрозу для миру та безпеки свого району. Виник громадянський рух, що мав на меті усунути їх подалі від будинків. Досліджуючи цей громадянський рух на прикладі елітного району Мумбаї Дадар Парсі, я пояснюю, чому його резиденти вважають торговців перешкодою для розвитку міста. Протестуючи проти міської політики витіснення торговців у Дадар Парсі, його мешканці (перси, зороастрійці, які переселилися до Індії у 10 столітті, рятуючись від мусульманського переслідування), сформулювали нові засади розвитку міста і переписали норми публічного простору. Перша частина цієї статті розглядає послідовність управління публічним простором у колоніальній і постколоніальній Індії. Друга частина аналізує Закон про вуличну торгівлю, зокрема в аспекті дієвості декларованого захисту інтересів вуличних торговців. Заключна

частина висвітлює протести в районі Дадар Парсі, фокусуючись на їхній історії та маргіналізації вуличних торговців.

Nabaparna Ghosh

Making the Public visible: The Street Vending Act of India

On February 19, 2014, the Indian Parliament passed the Street Vending Act, which allows local governments to survey existing vendors, issue licenses, and set up "hawking zones" where street vendors and customers may congregate. By recognizing the public service street vending represents, as well as the employment it provides, the act brings to an end a century and a half of skirmishes between street vendors and the state. In most Indian metropolises, street vendors fleeing with bundles of vegetables in advance of the arrival of anti-encroachment trucks are common scenes. Since the late nineteenth century, the official view has been to treat street vending as a problem, a nuisance, and a backward practice that has no place in a modern city.

As this chapter will argue, street vending regulations, like all urban plans, do not take place in a vacuum. Their effects are shaped by existing structures of power, and their impact is determined by existing arrangements of space and imaginaries of the city. This act, while thoughtfully conceived, still leaves big questions unanswered: how will the "street vendor" category be determined? On what basis will licenses be issued? What will happen to street

vendors who do not get licenses? What will happen to the ancillary population of assistants, cleaners, and helpers of the vendors? Certainly, regulation is needed. Its meaning, however, lies not only in its content, but also in the discourses and imaginaries that swirl around it. The question of street vendors' rights ultimately comes down to our understanding of the city, the public spaces that constitute it and the people who animate it. It lies in the resolution of a tension between the regulatory impulse to segregate and concretize, on one hand, and the flexibility and fluidity essential to vibrant public spaces on the other. It also opens up the fundamental questions that all cities face: How do we define streets — as places to pass through, or spaces of sociality? Whom do we imagine as the legitimate inhabitants of the city?

**Лорел Джонсон
Діана Грант-Сміт**

**Відблиски короля Георга:
роздуми про (ре)дизайн го-
ловної площі Брісбена**

Площі, де може збиратися громада, — важливі об'єкти для функціонування суспільного простору і його визначення. Розташовані на перехресті вулиць, вони є центрами, де потоки міського життя відображаються в мешканцях, світлі й звуках. З часів постання більш як століття тому площа Короля Георга в центрі австралійського Брісбена була важливим елементом громадського простору — і з погляду функціонування, і з погля-

ду врахування її символічного та політичного значення. Спершу це місце назвали на честь принца-консорта королеви Великої Британії Альберта, однак пізніше воно стало свідком зміни пріоритетів та ідеології політичних еліт Брісбена. Ці символічні та політичні зміни відобразилися, а можливо, навіть частково оформилися завдяки фізичній конструкції та способам використання самої площі. Площа Короля Георга тривалий час була місцем, яким громада пишалася, однак остання реконструкція спричинила невдоволення і широку критику. І мешканців, і сторонніх експертів стривожило поєднання жорстких оголених поверхонь, видалення природних елементів, очевидний акцент на комерціалізації та застосування стратегій маніпулювання поведінкою. Переб удова — зміна дизайну і запровадження регулювальних функцій — суттєво змінила способи і можливості використання площі. У цій статті ми розглянемо значення змін ландшафту цього громадського місця. Зокрема нас цікавить питання: чи можуть конструктивні особливості, комерціалізація та застосування стратегій управління поведінкою по-справжньому загрожувати захопленню суспільного простору громадськістю у такій ліберальній демократичній країні, як Австралія? Сподіваємося, ця публікація спонукатиме до ширшого розгляду ролі центральних площ міст у житті громадян.

**Laurel Johnson
Deanna Grant-Smith**

**King George Glare: reflections
on the (re)design of Brisbane's
city square**

Public squares are important sites in the definition and practice of public space. Physically, public squares located at the crossroad of streets are hubs which experience the flows of city life in its people, lights and sounds. Since its creation more than a century ago King George Square in central Brisbane, Australia has been an influential public space both in terms of the functional roles it plays but also in terms of its symbolic and political importance. Originally named Albert Square in honour of Queen Consort Prince Albert of the United Kingdom, the square has borne witness to the changing priorities and ideologies of Brisbane's political elites. These symbolic and political changes have been reflected in, or perhaps even shaped by, the physical design and use of the square itself. Once celebrated as a place of civic pride, the latest redevelopment of King George Square has attracted widespread criticism and concern. A combination of hard exposed surfaces, the removal of natural elements, and an obvious emphasis on commercialisation and behaviour management strategies has alarmed many residents and commentators. The redevelopment of the square—both through its design and regulatory function—has had a significant impact on the way the square is, or indeed can, be used. This chapter considers the implications of the changing landscape

of this public square. In particular, we wonder whether the appropriation of public space by the public in a liberal democracy like Australia ever truly be threatened by design, control, commercialisation and behaviour management strategies? We hope that this chapter provokes wider consideration of the role of central city squares in the lives of citizens.

Андрій Макаренко

Відбудова Ноймаркта у Дрездені. Історичний публічний простір і його сучасна інтерпретація

Влітку 2015 року автору статті довелося побувати у Дрездені на триденній екскурсії, яка відбувалася в рамках освітнього туру програми урбаністичних студій Берлінського технічного університету. Ця стаття пропонує стислий огляд процесу реконструкції старої міської площі Ноймаркт, вщент зруйнованої за часів Другої світової війни, а також критичний аналіз відновленого публічного простору історичної площі та його туристичних функцій у новому контексті, зокрема й політичному.

Andriy Makarenko

Reconstruction of Dresden's Neumarkt. Historic Public Space and Its Today's Interpretation

In the summer of 2015 the author of this article happened to be on a three-day excursion in Dresden within an educational program. This article gives a short review of reconstruction of the ancient square Neumarkt which was destroyed during the World War II and refers to some critical reflection of restored historical public space in the context of its new touristic and political usage.

Тетяна Кулакова

Неочевидний потенціал Кирилівської вулиці (Київ)

Стаття розглядає вулицю Кирилівську у Києві з погляду її пристосованості до життя мешканців, мешканок і гостей столиці. Висвітлено кілька аспектів: історичне тло формування вулиці, етапи забудови, сприйняття її мешканцями та мешканками, працівниками установ, розташованих на цій вулиці, її фактичне нинішнє існування та включення у загальну картину міста. За допомогою опитування вдалося дізнатися, з якими проблемами стикаються мешканці та мешканки вулиці, як вони їх вирішують, які архітектурні, історичні акценти для них існують, а які, навпаки, випали з поля зору. Водночас стисло продемонстровано успішний досвід

освоєння просторів, подібних до нашої вулиці, а саме три приклади у Таллінні (Естонія). У минулому вони також були промисловими, занедбаними, проблемними. Під час дослідження авторка зробила невідомі висновки про те, що ті, хто проживає на вулиці Кирилівській, не усвідомлюють себе її власниками, не бачать, яким чином це можна виправити. Паралельно з цим – відсутність інтересу до свого місця проживання, його історичного спадку. Ці проблеми можна вирішити, якщо об'єднати зусилля активістів, місцевих жителів і міського управління.

Tatiana Kulakova

The hidden potential of Kyrylivska Street (Kyiv)

The article analyzes Kyrylivska Street (Kyiv) from the point of view of its convenience for inhabitants. It reveals several aspects of the functioning of the street: historical background of its formation, stages of development, its perception by locals and people who work on this street, its current functions and incorporation to the city space. Through a survey, we received notion about the problems locals face, way in which they solve them, as well as what architectural and historical features mean a lot to them, and otherwise, to what features they pay little or no attention. Apart from this, successful experience of redevelopment of the areas similar to our street, specifically three examples from Tallinn (Estonia),

is briefly demonstrated. Formerly, these areas were also industrial, uncared-for and troublesome. The study shows that member of local community of Kyrylivska street do not consider themselves as its owners, and moreover, they do not see any possibility to change the situation. Moreover, they have no interest to their place of residence and its historical heritage. Such problems can be solved only if urban activists, local community and municipality joint together their efforts.

Джон П. Ллойд

«Тиха революція»: СікЛАвіа і переосмислення публічного простору Лос-Анджелеса у 21 столітті

У неділю 10 жовтня 2010 року (10.10.10) Лос-Анджелес пережив подію, яку спостерігач назвав «тихою революцією». У цей день багато кілометрів вулиць міста, на яких так довго домінували приватні автівки, неначе захопили люди – їх було більш як сто тисяч. Вони ходили пішки, їздили на скейтбордах, скутерах та інших безмоторних транспортних засобах, найпопулярнішими з яких були велосипеди. Вуличний простір, колонізований і монополізований упродовж майже століття автомобілем, знову став справжнім громадським простором, хоча всього на один день. Цією революцією став фестиваль, проведений у рамках руху за «відкриті вулиці», під назвою «СікЛАвіа». СікЛАвіа розвивається, поширюється і змінює розуміння стосунків людей

і публічного простору Лос-Анджелеса та інших міст. СікЛАвіа назвали «інвестицією у створення місць для людей, а не лише для автомобілів». Те, що ця революція відбувається у місті з одним з найвищих рівнів автомобілізованості, лише наголошує увесь масштаб трансформації.

У цьому есеї ми аналізуємо роль велосипеда і «відкритих вулиць» у радикальному переосмисленні публічного простору в Лос-Анджелесі впродовж перших півтора десятиліття 21 століття. Зокрема простежимо історію і роль відкритих вуличних фестивалів, відомих як «СікЛАвіа» (CicLAvia – гра слів з назвою міста та іспанським сікловіа – «велодоріжка») та їхню роль у перетворенні Лос-Анджелеса з «міста машин» на таке, що перебуває у процесі переосмислення своєї системи транспортування і використання громадського простору в багатомодальну та орієнтовану на людей. Ми дослідимо вирішальну роль низових велоактивістів Лос-Анджелеса та їхнє інноваційне використання соціальних медіа для створення мультирасового руху, який охоплює всі класи суспільства і кидає виклик пріоритету автомобілеорієнтованості вулиць та інших публічних просторів.

John P. Lloyd

The “Quiet Revolution”: CivLAvia and the Re-imagining of Public Space in Los Angeles in the 21st Century

On Sunday October 10, 2010 (10/10/10), the city of Los Angeles witnessed what one observer called a “quiet revolution” on its streets. On that day, miles of the city’s streets – so long dominated by the private automobile – were literally retaken by more than a hundred thousand people on foot, on skateboards, scooters, and other non-motorized conveyances, and especially, on bicycles. Street space that had been colonized and monopolized for nearly a century by the private automobile became true public space once again, if only for a day. The revolution was an open streets event called “CicLAvia” and it has continued to grow, spread to other cities, and transform how Los Angeles and other cities understand the relationship between people and public space. This essay analyzes the role of the bicycle and open streets in the radical re-imagination of public space in Los Angeles during the first decade and a half of the 21st century. Specifically, the paper traces the history and role of the open street events known as “CicLAvia” (a play on the Spanish word *ciclovía*, which means “cycleway”) as Los Angeles shifts from a quintessential “city of cars” to one that is in the process of rethinking its hitherto car-oriented transportation

and use of public space to one that is multimodal and people-oriented. I examine the crucial role of grassroots activists in Los Angeles and their innovative use of social media to build a multi-racial, cross-class movement to challenge the car-centric prioritization of streets and other public space. This rethinking of public space has profound implications globally, insofar as the cultural power of the automobile and its monopolization of public space have been especially dominant in Los Angeles. The emergence of this reclaiming of public space in the “car capital” of the world also has deeper implications for how societies rethink the social, environmental, cultural, and geographic dimensions of mobility at a time when they are confronted with the dual challenges of climate change and economic inequality. The re-imagination of contested public space in the streets has begun. What else might be re-imagined?

Єгор Власенко

Нові публічні простори: постіндустріальний порядок проти мистецького хаосу

Залишки індустріальної революції в Європі масово знищено або трансформовано впродовж минулих десятиліть внаслідок інтернаціоналізації виробництва, що зумовила масовий аутсорсинг виробничих потужностей і робочих місць у країни, що розвиваються. Знесення заводів і фабрик стало

звичною практикою, безпосередньо впливаючи на соціальний добробут колишніх працівників виробничих підприємств і водночас створюючи стимули для появи нових видів економічної активності. Однак велика частина колишніх індустріальних об'єктів залишилася покинутою та занедбаною через великі витрати на руйнацію та будівництво, а також брак необхідної інфраструктури. Водночас певну кількість індустріальних ділянок успішно перетворено на майданчики для креативних індустрій, таких як мистецькі майстерні та виставкові центри.

Основною особливістю подібної постіндустріальної реапропріації був різкий контраст з індустріальним порядком: ізольовані приватні робочі простори з чітким просторовим поділом за функціями та процесами було перетворено на динамічний і відкритий публічний простір змішаного використання, пристосований до потреб сервісної економіки (сфери послуг). Креативні майданчики стали ключовими двигунами змін у культурному житті таких міст, як Більбао та Мальмо, які свого часу були потужними індустріальними центрами. Однак питання сталості реапропрійованих таким чином просторів залишається актуальним і повинне бути вивчене в економічному, соціальному та екологічному аспектах. У статті досліджено кращі практики нової забудови та реапропріації індустріального надбання у Гамбурзі, Мальмо, Копенгагені, Берліні

та Києві. Окремо вивчаються можливості реапропріації індустріальних ділянок в Україні на базі досвіду перетворення Телички в Києві.

Ключові слова: *міська регенерація, креативні майданчики, публічний простір, постіндустріальна економіка.*

Yegor Vlasenko

Contemporary public spaces: post-industrial order vs. Artistic chaos

the remains of Industrial Revolution in Europe have been largely demolished and transformed over the last few decades, with internationalization of production causing massive outsourcing of manufacturing facilities and jobs to the developing countries. Demolition of plants and factories has become a common practice, impacting social welfare of former workers, yet creating incentives for new types of economic activity. However, a big number of industrial sites were abandoned due to high demolition and new construction costs and lack of needed infrastructure. In the same time, a number of industrial areas have been successfully transformed into hubs for creative industries, such as artistic workshops and exhibition halls. The main feature of postindustrial re-appropriation was its striking contrast to the industrial order: isolated and private working spaces with strict spatial allocation of functions and

processes were transformed into lively and open and multifunctional public spaces of mixed use that catered the needs of service-based economy. Creative hubs have become meaningful engines of change in cultural life of such cities as Bilbao and Malmö, once heavily industrialized. However, it remains a question how sustainable the practice of re-appropriation of abandoned industrial areas is: economically, socially and ecologically. The article explores the examples of new construction and re-appropriation of industrial heritage in Hamburg, Malmö, Copenhagen, Berlin and Kyiv. A particular attention is paid to evaluation of re-appropriation possibilities of Ukrainian industrial heritage, basing on the experience of Telychka area in Kyiv.

Keywords: *urban regeneration, creative hubs, public space, post-industrial economy.*

Дарина Ніколенко

Конфлікт пам'ятей у публічних просторах міста

Говорячи про конфлікт пам'ятей у публічному просторі міста, ми неunikно опиняємося перед проблемою нашого сприйняття минулого. Чи не найгостріше зараз постають питання, пов'язані з радянською спадщиною. Проблематичність їх уособлюється у коливанні між крайнощами «захоплення/заперечення», у частому виборі етнічної ознаки як критерію «українськості» минулих та й сучас-

них здобутків української культури. Символічний вимір міста так само постає полем боротьби у пошуках цього правильного сприйняття – тут і зміна назв вулиць, і використання монументів як інструментів націотворення в контексті їхнього спорудження/знищення. Недавна хвиля «ленінопаду» вказує на те, що монумент досі сприймають як репрезентант певної історичної доби, і він містить сукупність змістів, що можуть суперечити «духу» сучасності. Чи можна, таким чином, припустити, що зміни в українському публічному просторі є відображенням революційної моделі часу (Нора), для якої минуле потребує ретельної фільтрації та визначення «уроку історії» для нащадків? На противагу європейському досвіду, який внаслідок зачудування історією часто передбачає музеєфікацію публічного простору, українське місто зазнає радикальних перетворень. Виникає запитання: за якими критеріями можна визначити право на збереження чи вимогу руйнації? Окрім цього, пропонуване дослідження має на меті дослідити конкретні приклади радянських монументів як уособлення конфлікту пам'ятей окремих спільнот, а також спробувати поглянути на цю проблему в контексті трансформацій публічних просторів у країнах колишнього соцтабору.

Daryna Nikolenko

Conflicts of memory in urban public spaces

The question of memory conflict is certainly connected to the problem of perception of our past. It becomes sharper and controversial when we are talking about the perception of the Soviet heritage. Symbolical space of the city transforms into the field of struggle while seeking this 'right' vision of its importance or destructive nature. Here you can observe changing of toponimics, utilization of monuments as instruments of nation building process etc. It raises the wider question of connection between ideology and space – its symbolical occupation and the shift in ways of our remembering of the past. Can we assume that wave of monuments' demolition in the Ukrainian context represents the idea of revolutionary time model (Nora) when the past needs to be carefully selected in order to preserve the 'historic lessons' for the next generation? While European cities experience the total museumification, the Ukrainian ones come across radical spatial and ideological changes. The question is about the criteria we should follow defining the right of being preserved or demand to destroy. Besides, this research touches upon the examples of different commemorative practices in the countries of former Socialist Block, as well as situation in contemporary Ukraine regarding these issues.

**Надія Соснова
Тарас Нечипір**

Конфлікт пам'ятей у публічних просторах новозакладених у другій половині 20 ст. містах Західної України

У статті досліджено проблеми розвитку міст, збудованих у другій половині 20 століття, основною функцією яких було обслуговування промисловості та виробництва. З часу постання цих міст минуло в середньому лише пів століття, але вагомі соціально-економічні зміни в країні зумовили невідповідності між потребами мешканців – і матеріальними, і культурними й духовними – та функціонування міста і його символічно-просторовою організацією.

Автор аналізує спроби перемаркування пострадянського міста через заміну скульптурної символіки та питання формальності підходів до формування міського середовища.

**Nadiya Sosnova
Taras Nechipir**

Conflicting Memories in Public Space of the 'New' Socialist Cities of Ukrainian West:

The paper looks at the problems of the development of the cities built in the second half of the 20 cent., the only and primary function of which was meant to supply sub services to the industries. Almost half a century has

passed since the time these cities were built, but the significant social and economic changes within the country rendered this 'primary function' irrelevant. Furthermore, these cities experience certain dissonance between the needs of its inhabitants, functioning of the city and its spatial and symbolic layout. The authors analyze the ways the post-socialist cities are re-conceptualizing the spaces and question the formal approach to the design of the built environment.

Наталя Отріщенко

«Куда людям хочется идти»: публічні простори в українських малих містах

Цитата з назви статті належить мешканці Добропілля, яка брала участь у фокус-груповій дискусії про залучення громади до просторового планування міста, задає напрям для подальших рефлексій про природу та особливості публічних просторів у малих українських містах. На основі матеріалів із глибинних інтерв'ю, фокус-групових дискусій, кількісного опитування та проективних малюнків стаття фокусується на темі сприйняття людьми спільних просторів. Інтерв'ю та малюнки з 14 українських малих міст окреслюють місце публічних просторів на ментальних мапах їхніх мешканців. Зазвичай розміщені в центральній частині міста, ці простори можуть бути відкритими (наприклад, площі, вулиці, зелені зони) або закритими (бібліотека, будинок культури тощо). Вони можуть нале-

жати окремим групам осіб або всій локальній спільноті. Фокус-групові дискусії показують те, яким чином люди визначають публічні простори, а також порушують питання відповідальності за спільні простори міста. Нарешті, опитування в Ладижині і Тернівці виявляють, що мешканці готові дбати про публічні простори, проте прагнуть розділити відповідальність за них з місцевою владою та бізнесом.

Natalia Otrishchenko

“Where People Would Like To Go”: Public Spaces in Ukrainian Towns

Quote from the title belongs to woman from Dobropillia, who participated in focus-group discussion about community involvement in urban spatial planning. It gives the direction for further reflections on the essence of public spaces in Ukrainian towns. Based on in-depth interviews, projective drawings, focus group discussions, and surveys the article explores how people perceive common spaces. Interviews and drawings from 14 Ukrainian towns outline the place of public spaces on the mental maps of local residents. Usually sited in the central part of the town, public spaces might be open (e.g. square, street, green zone) or closed (library, house of culture etc.). Such spaces might be occupied by specific groups of people or belong to all local community. Discussions provide people's definitions of public spaces

and raise the question of responsibility for common areas of the town. Finally, the surveys in Ladyzhyn and Ternivka explore that inhabitants are ready to care about public spaces, but they tend to share their responsibility with local governance and business.

Інга Козлова

Структура соціального простору міста в контексті туристоорієнтованості країни: місце і значення публічного простору

У статті акцентовано увагу на відсутності комплексних розробок у сфері операціоналізації поняття соціального простору міста, іншими словами – його структури. Відсутність таких розробок зумовлює розгляд соціального простору міста як метафізичної, а не емпірично вимірюваної одиниці аналізу. Для вирішення цієї проблеми авторка пропонує власну візію структури соціального простору міста, яка може підлягати емпіричній верифікації, і зазначає місце саме публічного простору у цій структурі. Наголошено також на важливості дослідження соціального простору міста в контексті туристоорієнтованості країни.

Inga Kozlova

Tourist-oriented policies and the Structure of Social Space. The Role of Public Spaces

The article stresses the absence of the complex treatment in the field of the operationalisation of the notion of the social space, or, in other words, its structure. The absence of the aforementioned elaboration entails the consideration of social space as metaphysical construct and not as an empirically measured unit of the analysis. That's why author proposes the vision of the city's social space structure which can be accessed empirically and shows the place of public space in this configuration. The author points to the importance of research of social spaces of the city in the context of country's orientation on tourism.

Любов Апостолова-Сосса Алірза Махмуд огли Мамедов

Гуманізація публічних просторів історичних міст України, або Як зберегти *genius loci*

У цій статті проаналізовано та розкрито питання гуманізації – увідповіднення до «олюдненого масштабу» публічних просторів історичних міст. Висвітлено та акцентовано тісні стосунки культурного і соціального розвитку суспільства та взаємний вплив на розвиток публічних просторів у містах. Особливий наголос

зроблено на питанні збереження традиційного історичного довкілля та *genius loci* як «духу місця». Автори розглядають специфічні параметри, що визначають характеристики публічних просторів у місті, і пропонують певні заходи й активності для презервації/збереження історичної специфіки місця. Продемонстровано також важливість нових і традиційних форм комунікації у міських просторах під час швидких змін і трансформацій.

Liubov Apostolova-Sossa Alsirza Mahmud ogly Mamedov

How to preserve *genius loci*: Defining the Concept of "Humanization"

The article discusses the ways of "humanization" of public spaces of historical cities. The concept of humanization is explained in its relation to the urban environment. The close relationship between the social and cultural development of society and the level of development of urban public spaces is highlighted. Emphasis is placed on the preservation of the traditional historical environment and *genius loci* - the spirit of the site. While analyzing the urban parameters that they regard as defining the properties of the urban environment of public spaces, the authors put forward the set of activities that contribute to the preservation of the historical characteristics of the environment in the course of transformations of public spaces. They also

demonstrate the importance of new and traditional forms of communication in urban environments.

Тетяна Булах

«Просимо вибачити за тимчасові незручності, у країні триває свроремонт»: присутність концепту Уявної Європи у міському просторі Києва

Київ часто називають «європейським містом». Проте що ховається за означенням «європейське»? У статті звернено увагу на те, як концепт Уявного Заходу (Imaginary West, Yurchak 2006) та більш вузький концепт Уявної Європи знаходять своє відображення у міському публічному просторі Києва.

У фокусі дослідження – гібридне співіснування фіксованих у матеріальному просторі залишків традиції соціалізму та апропріації нових, візуально маніфестованих форм, властивих західній культурі загалом та її комерційному складнику зокрема. Авторка стверджує, що зміни у міському середовищі відображають ідеалізоване бачення Європи українцями та створюють конфлікт ідентичностей у публічному просторі. Спираючись на ґрунтовні дослідження матеріальної культури постсоціалізму та трансформативних процесів у пострадянському просторі (Fehervary 2013, Berdahl 1999, Humphrey 2002), проаналізовано, як у світлі ідеологічних і геополітичних перетворень змінюється ідеал міського середовища та

як абстрактні політичні ідеї знаходять відображення та матеріалізацію у фізичному просторі міста.

Tatiana Bulakh

“We Apologize For Any Inconvenience - the Country Is Undergoing a European Renovation”: the Concept of Imaginary Europe in Kyiv Urban Space

Kyiv is often called the “European city.” But what does this “European” mean? The article looks at how the concept of the Imaginary West (Yurchak 2006)) and its narrower concept of the Imaginary Europe are reflected in the urban public space of Kyiv. The focus of the research is on a hybrid coexistence of tangible material retentions of socialist tradition with appropriation of new, visually manifested forms of Western culture. The author argues that transformations of urban environment reflect idealized vision of Europe by Ukrainians and create identity conflicts in public spaces. Based on the studies of postsocialist material culture and transformative processes of post-Soviet spaces (Fehervary 2013, Berdahl 1999, Humphrey 2002), the author analyzes how in the light of ideological and geopolitical changes the ideas about ideal urban environment alter as well; how abstract political ideas find their reifications in physical environment of the city.

Публіка і простір

**Світлана
Шліпченко**

Публічний простір — давній звичай людства. Словосполучення «публічний простір» це трохи оманливе; коли я чую ці слова, коли я їх вимовляю, я просто змушений мати якийсь образ конкретного фізичного місця, місця, де я можу перебувати. Я мав би думати лише про свої відчуття, про стан перебування в такому просторі; натомість я уявляю собі архітектурний тип, і тут я починаю думати про п'яцу, чи про міську площу, або ж про міське спільне. На мою думку,

публічний простір, якщо не вдаватися до теоретизування,— це місце, де збирається публіка, де збираються люди. Загалом люди збираються у двох типах місць. Перший тип — це простір, що є публічним, місце, де люди збираються, бо мають право на це місце. Другий тип — це простір, що стає публічним, місце, де люди збираються саме тому, що не мають на нього права, — місце, що перетворюється на публічне силою, зусиллями самих людей.

Якщо подивитися на панораму сучасних міст, то цілком можливо було б сказати, що їхні традиційні публічні простори невідворотно стискаються, зменшуються, а то й взагалі перебувають на межі колапсу. Навіть більше, дехто може зауважити, що втрата публічними просторами своєї традиційної «форми» чи традиційного просторового досвіду (сприйняття, переживання й перебування) неодмінно призведе до втрати ними їхньої ключової ролі у вибудовуванні ідентичності мешканців міста, структур належності до міської спільноти («цивільної ідентичності») і навіть руйнування сенсу «традиційної урбанності». Утім, перефразовуючи Марка Твена, скажу, що чутки про смерть публічних просторів трохи перебільшені. А їхня історія ще далека від завершення. Адже «публічність» простору не є результатом простого визначення його таким науковцями чи дослідниками; подібно вона не є і продуктом докладавання зусиль лише архітекторів чи містопланувальників.

«У щільному пресі міської забудови, мабуть, найбільша розкіш – вільний простір. Використовують його для помпезних видовищ чи для гри, але завжди цей простір політично заряджений; а все, що там відбувається, має свої наслідки. Лише тут, де збирається велика кількість населення, людей може охопити єдиний настрій. Публічний простір, якщо його успішно запроектовано, є мистецьким втіленням колективних пристрастей, що зв'язують суспільство до купи: від громадських протестів чи регламентованих церемоній до заспокоїливого ідилічного дозвілля, чи ритуалізованого споживацтва, чи просто насолоди естетизованими просторами. Навіть у своїй найтривіальнішій формі проста присутність публічної сфери є доказом нашої настійної потреби час від часу відкривати для себе фізичний факт існування громади».

У цьому, можливо, трохи поетичному, пасажі Спіро Костофу [Kostof, 1992: 172] вдалося викласти *essentials* – основні й принципові засади нашого розуміння поняття публічного простору. Так, публічні простори у місті ми асоціюємо передовсім із відкритими просторами, традиційними або ж архетипними проявами яких є вулиця, площа чи парк. Хоча в принципі, вже ступаючи за поріг приватного простору свого помешкання, ви автоматично потрапляєте в публічний простір.

Публічні простори від самого початку були ареною політичного, соціального та культурного життя. З одного боку, вони постають тим «місцем», де містяни усвідомлюють себе громадянами та реалізують своє право на місто (за Лефевром – право на зібрання та участь у (с)творенні – спільному творенні – міста як «колективного твору»). З іншого, публічні простори міста постають своєрідною сценою міського життя, вони є місцями міського ритуалу і спілкування. Іншими словами, публічні простори міста надають індивідам можливість соціальної репрезентації і необмежених контактів з незнайомцями, можливість зрозуміти свою позицію в суспільстві, а також набути статусу політичного суб'єкта. Водночас (і набагато частіше) публічні простори – це ті місця, де наділена владою коаліція місцевих економічних еліт за допомогою державних апаратів, ЗМІ, професійних «творців просторів» і «соціальних інженерів» (архітекторів, дизайнерів, проектувальників, урбаністів, маркетологів) здійснює політичне, економічне й культурне домінування і контроль над іншими, які здебільшого пасивно і несвідомо сприймають, споживають і відтворюють його у своїх повсякденних практиках. Крім того, посилення контролю та панівна ідеологія створюють такі режими використання і способи сприйняття простору, що виключають і вилучають з нього цілі соціальні групи (людей з обмеженими можливостями пересування, бідних, безхатченків, мігрантів, прихильників не «мейнстрімових» політичних рухів і спільнот). Зазвичай політичні

інтереси еліт тісно переплетені з економічними, тож в умовах авторитарного правління економічні методи часто використовують у публічних просторах задля зменшення чи уникнення громадянської політичної мобілізації. І тоді ми говоримо про їхню «апропріацію владою» [Lefort, 1989: 11–2] – жорсткіший варіант, до якого здебільшого вдаються тоталітарні й авторитарні режими, або ж про «софт»-версію – комерціалізацію чи приватизацію публічних просторів. Характерно, що проблема приватизації публічних просторів великим капіталом, гостро порушена (й артикульована) сучасними дослідниками, зовсім не нова. Свідченням її популярності та актуальності для попередніх поколінь є симпатичний катрен невідомого автора 18 ст.:

*The law condemns both man and woman
Who steals a goose from off the common
But lets the greater robber loose
Who steals the common from the goose.*

*(Закон переслідує кожного: і чоловіка, і жінку,
які крадуть гуску зі спільного вигону;
натомість не зачіпає більшого злодія –
того, хто краде спільний вигін з-під гуски.)²*

В ідеалі в публічних просторах сполучаються і доповнюють одне одного реєстри повсякденного та реєстри політичний чи офіційний, до того ж ці простори мають бути доступні всім членам спільноти, незалежно від статусу чи матеріальних статків. І навіть більше, окрім «ідеалу» власне простору паралельно існує й «ідеал» публіки – тих, хто перебуває чи користується такими просторами – чи то у формі загально-умоглядної «ідеї», чи то набору певних, наближених до «ідеалу», критеріїв. Або ж, за формулюванням Віто Аккончі, «системи вірувань», котра функціонує майже нарівні з вірою «у Бога чи принаймні в одного з богів» (Acconci, 1990: 904). «У просторі, що є публічним, люди, яким належить цей простір /чиїм він є/, погоджуються бути громадою /публікою/the public; це вже зібрання людей, що «набирає форми» міста, вони є громадою/публікою, коли починають діяти «в ім'я та іменем міста»» (Acconci, 1990: 901).

До ідеалу публічного простору дотичне й поняття «просторової справедливості», бо в принципі йдеться про формулювання ідеї «загального блага». А термін «справедливість» (і «просторова справедливість» зокрема) має потужний мобілізаційний ефект. Як зауважує Девід Гарві, цей «мобілізаційний ефект» полягає в тому, що «правда» і «кривда», «добро» і «зло» – це ті слова, що мають силу спровокувати революційний вибух. Ці слова можуть змусити людей іти на барикади. Утім, хоч як би нам того хотілося, не існує «ідеального» чи абсолютного публічного простору,

завжди є певні обмеження. Однак цей ідеал має бути присутнім, він має статус «унормовувального», хоча й прив'язаний до історичного контексту. Доки ці «обмеження» є предметом публічного обговорення, ми залишаємося в межах демократії.

Не можна обійти і той факт, що майже завжди публічні простори організовували довкола «пам'ятника» (чи пам'ятного знака-символу), який, власне, й задавав «програму» цього простору. У цих «знаках-символах» члени спільноти репрезентували свої цінності — і для себе, і для відвідувачів ззовні. Та як бути тоді, коли накинута більшістю чи авторитарною владою такий історичний або ціннісний наратив заходить у неприхований конфлікт із цінностями та пам'яттю локальних спільнот? Чи існують якісь «універсальні» інструменти для пошуків продуктивного компромісу або практики «примирення інтересів»?

Є ще один аспект погляду на публічні простори — ритуальний. Саме в публічних просторах відбуваються «ритуалізовані заходи»: від святкувань, фестивалів та ярмарків до церемоній вшанування, церемоніальних процесій, демонстрацій, бунтів, революцій і страт. Водночас ритуал як повторюване й відтворюване дійство у просторі становить традицію. Це однаково стосується «ритуалізованих заходів» (парадів і процесій, демонстрацій і кортежів, церемоній, спортивних змагань тощо), ритуалів повсякдення та практик дисциплінування тіла — усі вони є «просторовими практиками», які створюють, легітимізують, структурують або ж відтворюють «локальний порядок»: контролюють і направляють пам'ять суспільства і формують нашу здатність «пам'ятати спільно».

А ще функціонування публічних просторів як просторів репрезентації тісно пов'язане з правом на місто: право на місто може бути виголошене і набуто саме в публічних просторах. Бо, як слушно зауважує Ден Мітчелл (Mitchell, 2003), публічні простори у світі, який визначає приватна власність, є єдиним місцем репрезентації тих, хто її позбавлений. Міські публічні простори (а місто завжди асоціювалося й асоціюється з публічністю) — це не тільки місця повсякденних соціальних інтеракцій; це єдині місця, в яких представники виключених із публічної сфери спільнот і соціальних груп можуть у буквальному сенсі бути побаченими, почутими і уявленими. Це єдині місця, в яких можна здійснювати результативну публічну артикуляцію вимог, прав і політичну боротьбу за права; тільки у публічних просторах можуть оперувати політичні рухи, власне вони і стають політичними тільки у фізичних публічних просторах. «Повертаючи» їх собі, виключені соціальні групи й самі стають «публікою».

Тому у кожному місті є такі місця, де протест моментально стає видимим, а отже — публічним. Якщо, наприклад, у Стамбулі — це площа Таксім (дослівно — Майдан Таксім), то в Києві це Майдан Незалежності і парк Шевченка. Тому, вочевидь, не можна ігнорувати ключову характеристику публічного простору — можливість його використання як майданчика, де можна заявити про свої політичні права. Інакше матимемо імітацію «публічності» та неминучу «пацифікацію» — «приручення публічного простору за допомогою капучино» (Шерон Зукін).

Публічні простори міста, попри нинішню ситуацію втрати ними «традиційної функції», «традиційної форми» та «способів сприйняття» чи навіть вже й впізнаваності, зрозумілості, передбачуваності перебування у просторі, є місцями репрезентації, місцями усвідомлення належності до міста і спільноти. Ідеться про явні та неявні правила, просторові практики та просторові очікування, про просторовий і візуальний режими, що генеруються через ці простори. Водночас важливо пам'ятати, що «публічність» простору як така не виникає з «нічого», а запроектувати її засобами архітектури неможливо. «Публічність» простору щоразу створюють через його практикування, апропріацію та використання як публічного простору.

Це ті ціннісні позиції й орієнтири, що покладено в основу концепції збірки *(Не)задоволення публічними просторами. Як і попереднього разу* (див. *Місто і Оновлення*, 2013), розробивши в загальних рисах концепцію збірки, ми звернулися до спільноти дослідників світу через відкритий конкурс. Географічний спектр виявився надзвичайно широким — у фокус потрапили українські, американські, африканські, німецькі, індійські, австралійські міста. Проте не менш широким був і спектр тем і проблем, запропонований нашими авторами та авторками

Мета цієї збірки — продемонструвати й наголосити важливість переосмислення політичної ролі відкритих публічних просторів міста в їхніх історичних і географічних контекстах. Політичної — не лише у сенсі прямої «політичної присутності» («окупацій», політичних демонстрацій, революцій), а і як аналізу не завжди видимих, очевидних чи відверто артикульованих політик простору: зміни значень (пам'яті), зміни функцій (комерціалізація, приватизація), не/присутності певних груп і спільнот та їхніх прав на цей простір, переозначення публічних просторів і боротьби за них. Ми також пропонували нашим авторам і авторкам поміркувати над цілим спектром питань: потрібно чи ні знов і знов «винаходити» «ідеал» публічного простору, чи, можливо, варто просто адаптувати вже напрацьоване до наших українських реалій; над обмеженнями б'ютифікації та популярного нині «декоративного урбанізму»; над актуальним на сьогодні питанням комерціалізації публічного простору та її межами, поєднанням з іншими функціями (туризм, відновлення, ревіталізація, реставрація, брендинг, інтереси мешканців тощо).

Разом з нашим авторами та авторками ми шукали не тільки гострого, критичного ракурсу, а й погляду, спрямованого на пошук співпраці груп інтересів, подеколи — відверто конфліктуючих, і пошук ними продуктивного компромісу. Адже, як колись зауважив вже цитований тут Віто Аккончі [Acconci, 1990: 901], «приватний простір може перетворюватися на публічний тоді, коли люди цього захочуть; натомість публічний простір перетворюється на приватний тоді, коли люди, які ним володіють, не хочуть нічим поступатися». ■

- 1.** Acconci, Vito (1990), "Public Space in a Private Time," *Critical Inquiry*, Vol. 16, No. 4 (Summer 1990).
- 2.** Kostof, Spiro (1992), *The City Assembled: The Elements of Urban Form Through History*. Boston, Toronto, London: Bulfinch Press.
- 3.** Lefort, Claude (1989), *Democracy and Political Theory*. Minneapolis: U of Minnesota P.
- 4.** Mitchell, Don (2003), *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*, New York & London: The Guilford Press.

Повернення до публічного простору¹

Ігор
Тищенко

публічність, так само, як і анонімність і мобільність, — одна з ключових ознак сучасних міст. Будь-які повсякденні практики, пов'язані з міським способом життя — використання міських благ поза межами власного помешкання, споживання, щоденна комунікація, — публічні і відбуваються у міських публічних просторах. У щоденному житті він оточує нас практично всюди: на тротуарі, в парку, в громадському транспорті, на ринку, в музеї, в університетських аудиторіях і центрах сучасного мистецтва, у торговельних центрах і в громадських приймальнях органів влади, а також у соціальних мережах та інтернет-форумах, які дають змогу поєднувати видиму приватність із публічною імматеріальністю віртуального простору. Водночас публічний простір жодним чином не гомогенний чи загальнодоступний: вимір і межі його публічності надзвичайно відрізняються в різних умовах і суспільствах, трансформуючись під дією економічних, політичних, соціальних і культурних чинників.

У який спосіб існує публічний простір і чи завжди він пов'язаний з містом? Відповідь на це запитання доволі складна і комбінована. Як «місце», або радше «сцена» повсякденного міського існування, і водночас як простір вільного формування громадської думки та участі громадян у політичних процесах публічний простір є однією з ключових категорій розуміння урбаністичного способу життя і демократичного управління. Ця подвійність закріплена тривалою і стійкою урбаністичною традицією.

Підходи до визначення публічного простору

Традиційне уявлення про міський публічний простір визначає його як державну власність, відкриту для необмеженого загального доступу, і таку, що сприяє комунікації та соціальним інтеракціям. Утім, знайти такі простори в сучасних містах дуже важко, оскільки публічна і приватна сфери в них дуже сильно переплетені. Так чи інакше, мінімум одну з цих умов буде порушено, коли ми розглядатимемо, наприклад, такі простори насиченої соціальної комунікації, як колишній завод на Видубичах, де відбувався фестиваль *Гогольфест*, або будь-який культурний простір, в якому відбуваються масові події. Це зазвичай приватна власність, доступ може бути обмежено платою за вхід, хоча водночас такі простори набагато більше сприяють вільним незапланованим контактам між людьми, аніж будь-яка класична «нічийна» площа. Виходячи з цієї суперечності, американські соціологи міст Захарія Ніл і Ентоні Орем, узагальнюючи наявні теоретичні перспективи осмислення публічного простору, пропонують таке нейтральне визначення: публічні простори — це «*всі*

простори, відкриті та доступні для всієї публіки в суспільстві, в принципі, хоча необов'язково на практиці» [Neal, Oram 2010: 1].

Так, межі публічних просторів сильно розширилися: окрім традиційних міських публічних просторів, таких як площі, тротуари чи парки, тепер вони охоплюють також і електронні медіа, соціальні мережі і простори, відкриті для всіх, але які за формою власності є приватними. Найважливіше для публічних просторів — їхня *відкритість*, яка не повинна залежати від соціальних, економічних чи етнічних чинників, членства в політичних або релігійних організаціях тощо; і *доступність*, яка означає, що публічний простір не повинен обмежуватися жодними бар'єрами, матеріальними чи нематеріальними. На рівні фізичного міського простору це означає, наприклад, що площа, на яку можна потрапити тільки через підземний перехід, не забезпечений пандусом чи ліфтом, не публічний, бо потрапити на неї можуть не всі члени суспільства. Те саме стосується і всіх інших публічних закладів і об'єктів — культури, транспортних, освітніх, медичних, торговельних.

Таке нейтральне визначення дає змогу позірно оминати проблематичне протиставлення *приватне — публічне* і включити в публічну царину ті простори, які, не публічні за формою власності, фактично виконують публічні функції. Водночас воно гранично розмите і не враховує такого елемента справжнього публічного простору, як сприяння соціальним інтеракціям і реалізації громадянських свобод. Залишається також незрозумілим, що таке «публіка». Канадська дослідниця Маргарет Кон у зв'язку із цим звертає увагу на важливий елемент *інтерсуб'єктивності* як здатності просторів сприяти незапланованим контактам між людьми, а також на те, що протиставлення приватного і публічного має різний сенс у політичній теорії, критиці культури та економіці. Аналізуючи процеси приватизації публічних просторів у Сполучених Штатах, вона пропонує визначати «публічний простір» як кластерний концепт, який складається з трьох важливих компонентів: *власності, доступності та інтерсуб'єктивності*.

Це дає змогу поєднати визначення, що часто суперечать один одному, і водночас не випустити жоден із компонентів, оскільки всі вони конститутивні. З цієї позиції міські простори можна розташувати на довгій прямій, на «публічному» кінці якої розміщуватиметься класичний форум (спеціально створений державою простір для необмеженої соціальної комунікації), а на «приватному» – закрите для сторонніх приватне помешкання, захищене від вторгнення законами. Між ними розташовуються всі ті різноманітні гібридні простори, які виконують публічні функції, але не відповідають усім критеріям традиційних публічних просторів: від кав'ярень до торговельних центрів. Кон пропонує називати їх «соціальними просторами» [Kohn 2004: 1–17].

Чи можна вважати «соціальні» простори «публічними»? Чи завжди вони повинні забезпечувати доступність, і як це відбувається в містах на практиці? Від відповіді на це запитання насправді залежить, чи зможемо ми реалізувати в таких просторах свої громадянські права; це питання стає одним із ключових, коли йдеться про справедливість і «повернення» публічних просторів. Адже навіть в інклюзивних просторах можуть існувати невидимі форми виключення.

Маргарет Кон зазначає, що доступність і власність як такі не визначають якість публічного простору, для цього необхідно враховувати характер інтеракцій, яким сприяє цей простір. Одні простори сприяють незапланованим контактам між людьми, тимчасом як інші спрямовують громадську увагу на певний об'єкт і посилюють колективну ізоляцію. Щоб наочніше продемонструвати це розрізнення, дослідниця, крім інтерсуб'єктивності (тут – здатності місць залучати людей до творення «спільного простору», виступати *акторами*), використовує також поняття *«спектаклю»/видовища*, запроваджене Гі Дебором. Простори спектаклю – кінотеатри, стадіони, виставкові зали та подіуми, а також ток-шоу, дебати тощо – збирають маси людей разом, але концентрують їхню увагу на самому спектаклі, забираючи у них можливість участі і діалогу, а відтак і співтворення нових вимірів публічності [Kohn 2004: 10–11].

У постсоціалістичних містах з поширенням комерціалізації на таке «об'єднання в самотності» (вислів Гі Дебора), крім просторів спорту і видовищ, можна натрапити майже всюди: на вулицях центру міста, в транзитних просторах, які водночас є «ринками» («ринок біля метро»). Поширення дрібної не врегульованої вуличної торгівлі (у вигляді розтягнених нелегальних ринків і кіосків) у сучасних українських містах і зникнення в ній спільних просторів якраз і сигналізує вимивання з публічного простору компонента інтерсуб'єктивності. Причини цього великою мірою засадничено також і в початкових характеристиках просторів, які піддають цим трансформаціям.

Уже більше півстоліття увага дослідників міст і філософів, соціологів і географів прикута до особливостей створення публічних просторів, тактик їх використання і боротьби за/в них. Крім згаданих, існує також багато інших поглядів на специфіку цього об'єкта. Треба зазначити, що в будь-якому разі міські спільноти і групи, утім, не є єдиними його творцями. Тому важливо знати, як уявляється публічний простір з позицій тих, хто в сучасних умовах залишається його основними «інженерами» (на макрорівні) – міські економічні еліти (бізнес) і професійні урбаністи, і як ці уявлення відрізняються від погляду представників критичних урбаністичних досліджень. Можна виділити три основні підходи чи радше моделі осмислення публічного простору, що покривають усі можливі дискурси щодо нього:

легально-економічний, соціально-просторовий і політичний [Neal 2010]. Певною мірою вони доповнюють один одного і відповідають трьом компонентам визначення публічного простору,

Quintessential (Traditional) public forum — простори, спеціально створені (зазвичай державою) для соціальних інтеракцій, публічного життя і реалізації громадянських свобод; охоплюють усі традиційні види міських публічних просторів — вулиці, тротуари, парки, площі тощо. Тут дозволено будь-яку громадську політичну діяльність, не заборонену конституцією і законами.
Non-public forum — громадські місця, в яких не дозволяють громадську політичну активність

(у т.ч. агітацію, пікети, збір підписів тощо), хоча вони загальнодоступні. Це поштові відділення, державні банки, урядові будівлі тощо.
Limited public forum — місця зі змішаним режимом доступності, в яких не всі види громадської політичної активності дозволено: це можуть бути університети, госпіталі, музеї тощо [Neal, Oram 2010: 3–4; Mitchell 2003: 43–47].

Перший підхід, основне питання якого — «як закон визначає публічний простір і хто платить за нього», сформувався внаслідок численних судових спроб визначити легальний статус публічного простору в Сполучених Штатах. В американській юридичній практиці на основі прецедентного права створено так звану Доктрину громадського (публічного) форуму (Public Forum Doctrine), яка передбачає три режими публічності і використання публічних просторів.

Юридичне визначення чи є певний простір приватним, чи публічним переводить проблему визначення публічності з академічної в легальну площину, зазначає Маргарет Кон, адже, керуючись законом, суди можуть зобов'язувати власників приватних просторів, які є загальнодоступними, не перешкоджати реалізовувати громадянам політичні права і таким чином перетворюють їх на публічні. І навпаки, судові рішення можуть спокійно забороняти громадську активність навіть у публічних просторах, створених державою, виключаючи їх з публічної сфери. Низку подібних випадків судового визначення публічності простору описує Дон Мітчелл.

Варто зазначити, що в українському законодавстві взагалі відсутнє визначення публічних просторів; у регулятивних актах, які стосуються міського управління та регулювання забудови, визначено лише так звані простори громадського використання, без визначення їхньої політичної специфіки як місць репрезентації.

Економічний складник цього підходу розглядає, які економічні механізми дозволяють, з одного боку, приватним девелоперам створювати публічні простори, а з іншого — приватизовувати наявні. Так, створення за допомогою дизайну та ландшафтною архітектури й заохочення дрібного бізнесу привабливих публічних просторів — одна із стратегій девелоперів з підвищення вартості нерухомості та збільшення орендної плати. У багатьох західних містах діють зонингові закони, які безпосередньо зобов'язують девелоперів створювати публічні простори в обмін на можливість

збільшувати висотність/щільність забудови. Перенасиченість публічних просторів часто призводить до посилення регуляції, що забороняє дрібну торгівлю та інші активності; пізніше менеджери такого простору (державні компанії, наприклад), щоб запобігти хаосу, усунулися від обтяжливого менеджменту й отримати прибуток, віддають такі простори в оренду під вуличні кав'ярні: так публічний простір перетворюється на приватний і вже не є спільним благом [Neal 2010: 2].

Цей підхід тісно пов'язаний з *політичним*: легальне визначення публічного простору безпосередньо впливає на те, чи зможуть в ньому репрезентувати себе різноманітні соціальні групи, чи вони будуть вилучені звідти. Власне цей підхід до визначення публічного простору передбачає, що публічні простори передусім є просторами репрезентації та політичної боротьби громадян за свої права з тими, хто наділений владою і реалізовує її у просторі міста; просторами виключення та дискримінації. Біля витоків цієї моделі, яка досі є однією з ключових у сучасних підходах до осмислення міст, стояли ідеї Юргена Габермаса², а також праці французького філософа-неомарксиста Анрі Лефевра і його концепція «права на місто».

Право на місто — це право на рівне і справедливе, нічим не обмежене користування ресурсами, що їх надає місто (у т.ч. символічними), у їхній «споживчій», а не «міновій» вартості: тобто не для отримання надприбутків і ренти. Для Лефевра право на місто, яке часто здобувають у тривалій і кривавій політичній боротьбі, є базовим громадянським правом сучасності. Послідовники Лефевра і нинішні представники цього підходу — Дон Мітчелл, Майк Дейвіс, Шерон Зукін, Сета Лоу, Ніл Сміт, Маргарет Кон — аналізують глобальні процеси приватизації та занепаду публічних просторів, випадки боротьби в них вилучених груп за свої права та механізми «повернення» публічних просторів міським спільнотам [Mitchell 1995; 2003; Davis 2006; Zukin 1995].

Соціопросторовий підхід характеризується свого роду інструментальним використанням публічного простору. Це місця, які дають змогу містам жити і водночас бути тим, чим вони є. Використання публічних просторів для повсякденної соціальної активності — зібрань, спілкування, прогулянок, фланування — абсолютно необхідне для існування і життєздатності і окремих спільнот, і міст загалом. Сучасні адепти цього підходу (зокрема Ян Гейл) орієнтуються на класичні праці дослідників і урбаністів Кевіна Лінча, Джейн Джекобс, Вільяма Вайта. Загальним місцем цього підходу є наголос на інклюзивній архітектурній організації міського простору, яка б якраз заохочувала активне соціальне використання вулиць, тротуарів, площ, парків та інших публічних просторів і через це сприяла різноманіттю. Дві класичні праці — *Образ міста* Кевіна Лінча (1960) та *Смерть і життя великих американських міст* Джейн Джекобс (1961) демонструють два фокуси цього підходу. Проаналізувавши простір низки американських міст, Лінч показав, як міста з різною забудовою, неоднорідним ландшафтом і великою кількістю публічних просторів сприяють вибудовуванню в їхніх жителів міцних символічних зв'язків з простором і насичених ментальних карт. Праця Джейн Джекобс (яка є чи не настільною книжкою сучасних міських активістів) досліджує, як соціально функціонують публічні простори, як такі аспекти, як безпека, різноманіття, життєвість, пов'язані з певними типами просторової організації і як неочачні втручання в міську тканину здатні швидко зруйнувати соціальну гармонію. Представники цього підходу (зокрема всесвітньовідома американська організація Project for Public Spaces (pps.org)) ставлять свої діагнози містам: «такими, що вмирають», є ті, де зручні пішохідні зони, громадські парки і площі, квартали старої забудови центрів із сформованими мультиетнічними локальними спільнотами поступаються місцем автострадам, парковкам, корпоративним офісним центрам із контролем доступу та новій високоповерховій комерційній забудові. [Whyte 2001]. І навпаки, «успішними» та «живими» названо міста з численними інклюзивними та багатофункціональними публічними просторами, які забезпечують можливості для дозвілля та комунікації для всіх представників спільноти. Дизайн таких просторів розробляють через участь і докладний аналіз (часто навіть цілі наукові дослідження) функціонування подібних просторів і зв'язку між соціальною активністю та елементами публічного дизайну. Цей підхід прийняли муніципалітети багатьох прогресивних міст світу як основу роботи з публічними просторами.

Боротьба в публічних просторах і «право на місто»

Міський публічний простір — це місце реалізації громадянських прав. Одним із ключових таких прав сьогодні є «право на місто», отже, місто водночас є і метою, і засобом. *Право на місто*, наголошує Лефевр, маніфестує себе як найвища форма прав, право на свободу, право на індивідуалізацію в соціалізації, право населяти і право на житло. Право на колективний *витвір* (*oeuvre*), на участь і *апропріацію* (чітко відмінну від права на власність)» (*курсив автора*) [Lefebvre 1996: 173–174].

В однойменному тексті Лефевр не раз наголошує, що це право має належати передусім тим, кого домінантні класи витіснили з центру міста на периферію, кого позбавили переваг урбаністичного способу життя і простору для репрезентації, тобто права на творення простору проживання як «колективного витвору». Практичний вимір цього права (що релевантно і для пострадянських міст) полягає у доступі громадян до ресурсів і можливостей, що їх надає місто: це «право на міське життя, на відновлену центральність, на місця несподіваних зустрічей та обмінів, на ритми життя і використання часу, яке робило б можливим повне і вичерпне *використання* цих моментів і місць» (*курсив автора*) [Lefebvre 1996: 179]. Іншими словами, право на місто — це, зокрема, і право не бути вилученими з публічного простору центру міста, право спільнот репрезентувати і протиставляти себе.

Право на місто і функціонування публічних просторів як просторів репрезентації тісно пов'язані між собою, зауважує Дон Мітчелл: право на місто можна виголосити і набути саме в публічних просторах. Бо публічні простори у світі, який визначає приватна власність, є єдиним місцем репрезентації тих, хто її позбавлений. Міські публічні простори (а місто завжди асоціювалося й асоціюється з публічністю) — це не тільки місця повсякденних соціальних інтеракцій; це єдині місця, в яких представники вилучених із публічної сфери спільнот і соціальних груп можуть у буквальному сенсі бути побаченими, почутими й уявленими. Це єдині місця, в яких можна здійснювати результативну публічну артикуляцію вимог, прав і політичну боротьбу за права; тільки у публічних просторах можуть оперувати політичні рухи, власне вони і стають *політичними* тільки у фізичних публічних просторах [Mitchell 2003: 33–34]. Саме тому Мітчелл наголошує на важливості реальних, фізичних публічних просторів: «повертаючи» (*re-claiming*) собі їх, вилучені соціальні групи самі стають публікою [Mitchell 1995: 115].

Один з основних об'єктів аналізу і критики в рамках цього підходу — посилення процесів приватизації і комерціалізації публічного простору, його занепад і відродження, а також ріст контролю владою публічних просторів. Аналізуючи ці процеси в Лос-Анджелесі та Нью-Йорку, Майк Дейвіс і Шерон Зукін говорять про інтенсивну сек'юритизацію публічних парків і вулиць, регуляцію поведінки та вилучення з них «небажаних людей» (*the undesirables*) за допомогою поліції. Усе це відбувається внаслідок масштабної приватизації колись спільних просторів і бажання мешканців приватних приміських котеджних містечок («огороджених спільнот», *gated communities*), які на них виникають і є найбільш масовим типом житла в США, відділити себе від міста і його «небезпек» [Zukin 1995; Davis 2006]. До всього опозицію «безпечна околиця/небезпечне місто», «нетрі» (читай расове гетто)

ретельно реконструюють у публічному дискурсі. Ці процеси — постання огорожених спільнот і постійне намагання їхніх творців і мешканців приватизувати громадську власність (тротуари, набережні, парки, заміські ліси та озера, спортивну інфраструктуру) характерні і для сучасних українських міст. На практиці це відображається у тому, що в містах дедалі більше публічних просторів стають ретельно контрольованими владою через посилене патрулювання, встановлення камер спостереження, що в одних випадках дозволяє владі контролювати публічну політичну активність, а в інших — оперативно реагувати на «небажаних» людей і «небажані» активності.

Мітчелл і Зукін також критикують масове некритичне застосування соціопросторового підходу до організації публічних просторів, у рамках якого поліпшення якості середовища (організація зручних мультифункціональних просторів, пішохідних зон, озеленення, ландшафтний дизайн) сприяє заохоченню одних користувачів («креативного класу», «хіпстерів») і відштовхує інших, «небажаних» — бідних, безхатченків, робітників-мігрантів у випадку мультиетнічних міст.

Окремим об'єктом аналізу і критики є гомогенізація та «диснеїфікація» міського простору — створення архітектурного оточення, в якому всі можливі дії людини ретельно передбачено і занесено в його програму; вимивання випадковості інтеракцій з простору і перетворення його на «спектакль». Такими гомогенними просторами є передусім ландшафти споживання [Goss 1991].

Кінець публічного простору? Постсоціалістичний варіант

Утім, у сучасному місті дедалі рідше можна знайти такі конвенційні ознаки публічності, як вільний необмежений доступ, чітке розмежовування публічного і приватного, занепокоєність спільними інтересами, вільна комунікація між громадянами. Класичні міські публічні простори стрімко занепадають і зникають (іноді навіть не з'явившись). Це пов'язано і з їхньою приватизацією, і із занепадом публічного життя, зникненням самого феномена публічної людини, і з розмиванням поняття місця (place) в сучасній культурі [Паченков 2012]. Так, стрімке зростання мобільності сучасного міського населення (щоправда, це стосується не всіх, а лише так званого «золотого мільярда») та доступ до глобальних інформаційних мереж призводить до того, що місце як таке перестає сприйматись як щось статичне і цінне саме собою. Місця, в тому числі і традиційні міські публічні простори, втрачають свій антропологічний складник — просторові соціальні практики. Це вже давно призводить до появи феномена, який французький антрополог Марк Оже назвав «не-місцями» супермодерності/*surmodernité* — «не антропологічних» просторів без ідентичності та історії, місць транзиту, споживання і невизначеності. Найбільш характерними прикладами їх Оже називає транспортні термінали та станції [Auge 1995: 75–79]. Утім, російський дослідник Олег Паченков зауважує, що в сучасних містах поняття «не-місць» можна поширити на майже всі типи просторів — не тільки термінали аеропортів і вокзали, а й вулиці, площі, торгові центри (які як ознака глобального капіталу однакові в усіх містах світу), взагалі будь-які території міста, що використовуються для руху, що стає основною функцією простору в добу мобільності [Паченков 2012].

Пов'язана зі зростанням мобільності і постанням новітнього суспільства споживання індивідуалізація суспільства найбільше, на думку Річарда Сеннета і Зіґмунта Баумана, сприяє занепаду публічного життя і публічної культури. У сучасних містах починають домінувати два типи просторів, які Сеннет і Бауман називають «псевдопублічними» і які саме і є тими місцями існування індивідуалізованого суспільства, які не сприяють публічному існуванню, а навпаки — ще більше соціально ізолюють тих, хто ними користується. Першим типом Сеннет визначає породжені архітекторами — модерністами монофункціональні простори міських площ, офісів, атріумів громадських споруд, які є непривітними, незручними, «зверхніми» і не викликають бажання в них залишатися. Захоплення функціональним зонуванням, ідеєю руху, прозорістю та розділенням людських потоків продукує варіант знищення публічного, більш витончений, аніж приватизація, і який дедалі більше проявляється в сучасних містах — фізичне унеможливлення інтеракцій між людьми в просторі і людей з простором, яке досягається за допомогою засобів проектування і дизайну⁵.

Одна з найбільших небезпек тут криється також у захопленні рухом, що призводить до стирання цінності публічних просторів, підпорядковування їх транспортним потребам і витіснення з них вуличного життя [Сеннет 2002: 18–23]. Символом індивідуалізації є приватний автомобіль, навколо якого з часів появи перших урбаністичних утопій модернізму обертається сучасне місто, і який є нічим іншим, як сталеву капсулою для індивіда. Цікаво зазначити, що ідеал індивідуальної мобільності, що її наслідками стала жажлива в свої надмірності автомобілізація українських міст, був однаково значущим і для капіталістичної, і для соціалістичної утопій.

Інший тип псевдопублічних просторів — простори споживання, які створюють у постсоціалістичних містах у величезних кількостях і які слугують, як констатує Зіґмунт Бауман, «для перетворення містянина в споживача». Це стерильні, гомогенізовані, ідеально контрольовані простори, з яких вилучено «небажаних» — бідних, безхатченків, бешкетників, незайняту споживанням молодь, а соціальні інтеракції зведено лише до мінімуму діалогів споживачів і продавців. Відчуття спільності в таких просторів є відчуттям спільного прилучення до споживання [Бауман 2008: 104–106].

Які із цих особливостей міських трансформацій проявлені у пострадянських містах? Характер публічного простору у радянському місті не дає підстав говорити про нього в наведених вище категоріях публічного життя. Оскільки в СРСР не було приватної власності на землю і приватного землекористування, всі радянські міські простори були «публічними» за визначенням; держава здійснювала ретельний контроль і визначала можливості доступу й конвенційні типи громадської активності в публічному просторі. У цьому сенсі радянські публічні простори були радше «спільними», аніж публічними: формально вони належали всім, але водночас державний контроль робив з них ті «негостинні», зазвичай модерністські простори, які описує Сеннет. Оскільки постсталінське радянське містобудування повернулося до модерністських принципів містобудування, зокрема функціонального зонування, масової житлової забудови та автоінфраструктури, всі радянські міські публічні простори було чітко розділено на три групи: систему суспільних центрів, систему магістралей і систему озеленення. До всього публічні простори, залишаючись під ретельним контролем, широко (масштаб порівнюваний із масштабами сучасної зовнішньої реклами) використовували для маніфестації радянської ідеології та заохочення до нормативної поведінки. Конвенційні типи активності в публічних просторах включали

офіційні державні свята, партійні і військові паради тощо, будь-яке альтернативне використання цих просторів (зокрема для неофіційних маніфестацій, мітингів, протестів, індивідуалізованого чи колективного дозвілля) не допускали. І широка мережа закладів соціальної інфраструктури (медичних, культурних, спортивних, дитячих), і міські публічні простори, крім обслуговування населення і демонстрації ідеології, слугували передусім нормалізації радянської людини, закріпленню і відтворенню радянського типу нормативності [Engel 2007: 287–290]. Олег Паченков зазначає, що єдиним типом радянських публічних просторів, в яких ідеологічний контроль був трохи слабшим, слугували парки культури і відпочинку.

З розпадом Радянського Союзу, констатує дослідник, у пострадянських містах відбувся перехід від домінування радянського типу псевдопублічних просторів ідеологічного контролю до постання нових просторів індивідуалізованого споживання. Спільна для всього світу індивідуалізація суспільства вразила пострадянські міські спільноти, які не мали жодного «імунітету» від постання культури споживання, набагато радикальніше, ніж західні міста. Причини занепаду міського публічного життя і зникнення публічних просторів полягають таким чином не так у приватизації, як у зникненні «публіки»: публічні простори і суспільне життя у містах зникають не тому, що хтось приватизує їх у своїх інтересах або забороняє, а тому, що зникають ті, кому це важливо і цікаво. Громадянина замінює індивід, який, за влучним зауваженням Алексіса де Токвілля, – найгірший ворог громадянина. Ще гірший ворог громадянина – споживач. Таким чином, загроза тотального консюмеризму для публічної сфери, публічних просторів і міського середовища – не в приватизації територій міста, це лише верхівка айсберга; основний негативний ефект капіталізму і консюмеризму полягає в продукуванні і перевиробництві нового типу індивіда, якому класичні громадські простори просто не потрібні [Паченков 2012].

Пострадянські міста демонструють ще одну характерну особливість: «зловживання публічністю» (О. Паченков) – тобто державна охорона абстрактної «публічності» як монофункції певних міських просторів. Через це ці простори залишаються зарезервованими, майже як за радянських часів, для певних санкціонованих владою типів громадської активності (концертів, офіційних свят, карнавалів, демонстрацій, ярмарків тощо), тимчасом як право конкретних соціальних груп на апропріацію простору і вільне його використання повністю ігнорують і оголошують незаконним. Характерно, що влада оголошує себе легітимним представником нормативної «публіки», якій дозволено використовувати ці «публічні простори». При цьому здійснюється ідеологічна підміна, адже сучасне суспільство складається з різних партикулярних груп, які демонструють різні типи «публічності» і багатьом з яких відмовляють у праві використовувати простір. Політика очищення публічних просторів (фізичних і дискурсивних) від усього, що не відповідає поглядам влади на нормативну публічність (з чого почався власне і київський Майдан), – одна з ключових ознак авторитарного правління.

Для пострадянських міст також характерні глобальні тенденції приватизації і комерціалізації публічних просторів, як і соціальних рухів їх повернення та апропріації. Звісно, у цих процесів є локальний вимір, тісно пов'язаний, зокрема, з відмінним соціалістичним минулим, але, до прикладу, для сучасних киян, передусім мешканців периферійних житлових районів, торговельні центри стали чи не єдиними доступними публічними просторами, оскільки вони є концентраторами доступних розваг, товарів і послуг, а також гарантують безпеку і комфорт на відміну від

72 одноманітних, незатишних і ворожих просторів міста. ■

1

Цей текст створено в рамках міжнародного проекту SPACES для публікації CSM / Фондації Центр сучасного мистецтва «Мистецтво в місті: зв'язки і розриви». Подано в скороченому вигляді.

2

Найкращий і нищівно розкритикований приклад таких мертвих просторів контролю та влади, який реалізують за допомогою архітектури, є адміністративна столиця – місто Бразилія, спроектоване відомим архітектором-модерністом Оскаром Німейром.

1. Auge, Marc (1995). *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London & New York: Verso.
2. Axenov K., Brade I., Bondarchuk E. (2006). *The Transformation of Urban Space in Post-Soviet Russia*. London & New York: Routledge.
3. Davis, Mike (2006). *City of Quartz*. London & New York: Verso.
4. Engel, Barbara (2007). Public space in the “blue cities” of Russia. In: Stanilov, Kirill (Ed.). *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht, The Netherlands: Springer, pp. 285–300.
5. Fraser, Nancy (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. In: *Social Text*, No. 25/26 (1990), pp. 56–80.
6. Habermas, Jurgen (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
7. Jacobs, Jane (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage books.
8. Kohn, Margaret (2004). *Brave New Neighborhoods. The Privatization of Public Space*. New York and London: Routledge.
9. Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
10. Lefebvre, Henri (1996). *Writings on cities*. Oxford: Blackwell.
11. Low, Setha (2006). How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities. In: *The Politics of public space* (2006). Ed. by Setha Low and Neil Smith. New York & London: Routledge, pp. 81–104.
12. Low, Setha and Smith, Neil (eds.) (2006). *The Politics of public space*. New York & London: Routledge.
13. Lynch, Kevin (1960). *The Image of the City*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
14. Mitchell, Don (1995). The End of Public Space? People’s Park, Definitions of the Public, and Democracy. In: *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 85 (1), 1995, pp. 108–133.

- 15.** Mitchell, Don (2003). *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: The Guilford Press.
- 16.** Neal, Zachary. (2010). Seeking common ground: three perspectives on public space. In: *Proceedings of the Institution of Civil Engineers. Urban Design and Planning*. Issue DP000, 2010, pp. 1–8.
- 17.** Neal Zachary, Orum Anthony (eds.) (2010). *Common ground? Readings and reflections on public space*. New York: Routledge.
- 18.** Sennett, Richard (2010) *The public realm*. In: *The Blackwell city reader*. G. Bridge, S. Watson (Eds.). London: Blackwell Publishers. Pp. 261–273.
- 19.** Stanilov, Kirill (Ed.) (2007). *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht, The Netherlands: Springer.
- 20.** Whyte, William H. (2001). *The Social Life of Small Urban Spaces*. New York: Project for Public Spaces.
- 21.** Zukin, Sharon (1995). *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell publishers.
- 22.** Бауман, З. (2008). *Текущая современность*. Санкт-Петербург: «Питер».
- 23.** Паченков, Олег (2012). Публичное пространство города перед лицом вызовов современности: мобильность и «злоупотребление публичностью». *Новое литературное обозрение*, № 117, 2012. Точка доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>.
- 24.** Сеннет Р. (2002). *Падение публичного человека*. Москва: «Логос».
- 25.** <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>
- 26.** <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>

Революція

Кетрін Ваннер

**Світлана Шліпченко
Ігор Тищенко**

**Джеймс
Околіє-Осемене**

**Увічнення пам'яті
про Смерть і Жертву:
потрясіння і
трансформації
публічного простору
в Києві**

Кетрін Ваннер

**(переклад
з англійської
Світлани Шліпченко)**

Світлина.
Михайлівський
собор, зима 2014.
О. Юрков

Після трагедії 20 лютого 2014 року, коли на центральній площі Києва – Майдані Незалежності – було вбито більше ста людей, там майже одразу почали з'являтися тимчасові меморіальні знаки на вшанування пам'яті загиблих.

Перетворюючи публічний простір на простір вшанування пам'яті (і в такий спосіб наче сакралізуючи його), протестувальники, яким вдалося вижити в ті дні, створювали місця, де можна було б віддатися скорботі. Ці народні міні-меморіали та жалобні ритуали, що відбувалися на Майдані, були не лише способом вшанувати пам'ять про загиблих і принесену ними жертву, а й можливістю хоча б якось втамувати гнів. По суті, ці міні-меморіали постійно нагадували про глибоке потрясіння, яке пережило місто, але у формі моральних, емоційних та естетичних відчуттів. Колективне переживання й визнання спільної втрати, колективний досвід жалоби і скорботи посилювали впевненість людей у тому, що протести були чимось набагато більшим, аніж просто політичним жестом. Вони стали емпатичним утвердженням спільних цінностей і такої ж спільної, загальної волі захистити ці цінності, і саме тому ці протести отримали назву «Революція гідності». Зважаючи на винятково важливу роль саме цього, морального, виміру, протести на Майдані як вияв і майбутній проект політичних трансформацій були й залишаються тим, що стало «освяченим», «сакралізованим» у публічних просторах міста.

Центральна площа столиці перетворилася на місце публічної скорботи й жалоби. Ця стаття є спробою аналізу того, як відбувається і що означає перетворення ключового публічного простору з простору зустрічей і спілкування на місце жалоби. Народні міні-меморіали, що постали на Майдані, демонструють нові форми переживання потрясіння в урбаністичному просторі, які у фундаментальний спосіб формують (і переформовують) досвід, перетворюючи простори на місця, де минуле повсякчас повертається у сьогодення. Таке постійне зіткнення з болючим минулим впливає й на формування політичних оцінок і переконань. Власне, у такий спосіб ці місця жалоби і той потужний вплив, який вони генерують – у формі того, що Най-

Світлина. Народна ініціатива – нова назва вулиці, травень 2015.
К. Шайде

Револуція

джел Трифт називає «думка в дії», — стимулюють практики скорботи, які, своєю чергою, є артикуляцією солідарного морального обов'язку (Thrift, 1996). Ці місця та ритуали скорботи, до якої вони спонукають, чітко вказують, кого стосуються і на кого покладають тягар цих обов'язків.

Так само сакралізація урбаністичного простору, у деяких випадках навмисна, у деяких — ні, може стати засобом демонізації інших місць чи народів. Спрямовуючи й перетворюючи гнів на скорботу чи скорботу на гнів, такі місця жалоби здатні провокувати моральні зобов'язання радикально відмінного характеру,

часто залучаючи широкий спектр відчуттів — від помсти до відплати чи примирення. У будь-якому разі ритуалізація жалоби/скорботи в публічному просторі може прояснити, як і чому масове невдоволення та протести і переживання досвіду трансцендентування (*experiential transcendence*), спровоковане ними, переросло у «Револуцію гідності». Бажання захистити й зміцнити сподівання людей, пов'язані з відчуттям власної гідності, стали потужним каталізатором змін не лише на теренах України¹. Рішучість зберегти й не втратити ті відчуття, спогади та політичні цілі — от що весь час підштовхує перетворення в публічному просторі. І на сьогодні скорбота як ще не реалізований політичний проект втілює та відображає боротьбу, жертви і прагнення гідності.

Зима, що нас змінила

«Зима, що нас змінила» — саме так багато публічних інтелектуалів охрестили події на Майдані. Я спробую підійти до розуміння цієї фрази — того, що відбулося на Майдані, розглядаючи ті події у світлі певного поняття — стану піднесеності, ейфорії, збудження, пов'язаного з досвідом колективного переживання, колективної участі в ритуалі (*effervescent assembly*), яке дуже швидко набрало моральних обертонів й зіграло свою роль у трансцендентуванні досвіду. Саме створення певної атмосфери, що, своєю чергою, породило певні типи досвіду переживання, і зумовило перетворювальний імпульс колективних зусиль на Майдані. Щойно мирне прагнення трансформацій було обірвано смертю і людськими жертвами, як публічні простори, де це сталося, перетворилися на місця жалоби — і за загиблими, і за розбитими надіями, безповоротно змінивши атмосферу в самому серці публічного простору в центрі міста.

Термін «колективне піднесення» (*effervescent assembly*) колись застосував Еміль Дюркгайм у своїй праці «Первісні форми релігійного життя: тотемна система в Австралії» (2008, 2002/переклад українською [1912]). Він стверджував, що енергія та емоції, що вивільняються у ритуалі, сприяють досягненню колективного піднесення, певного роду ейфорії, стану, в якому індивід настільки ідентифікує, ототожнює себе з групою, що його чи її думки й дії розчиняються в думках і діях цієї групи. Цей процес розмивання, розчинення індивіда у групі є першим кроком на шляху перетворення. Протестувальники на Майдані відчували майже надприродний стан — переживання рівності, єдності та солідарності; саме це дало змогу учасникам подій вийти за рамки звичних соціальних відмінностей, ролей та ієрархій і висловити колективну мету — змінити цю стару систему. Енергія емоційно зарядженого колек-

Увічнення пам'яті про Смерть і Жертву:
потрясіння і трансформації
публічного простору в Києві

тивного прагнення, яку випромінювали протестувальники на Майдані, породила відчуття єднання, коли внутрішні світи кожної окремої людини — незнайомців, які стояли пліч-о-пліч, утворили єдине ціле, що опанувало публічний простір. Після участі у протестах на Майдані люди відчували, що в них всередині наче щось змінилося саме завдяки цьому колективному досвіду трансцендентування. І очевидно, саме тому можна говорити про «зиму, що нас змінила»².

Загальне неприйняття й відраза до режиму Януковича та роздратування через іще один *обман*, або ж зраду, були серед низки чинників, що спонукали протестувальників масово вийти на вулиці Києва. А мотивацією гуртування на Майдані було спільне усвідомлення й спільна реакція, зумовлені моральними чинниками, що базувалися на таких же спільних моральних переконаннях. Саме це вікливало одноставну вимогу відставки уряду та породило відчуття солідарності й своєї правоти на шляху до мети — боротьби за власну гідність. Моральний вимір цих протестів постає із ситуації вибору між двома полюсами, спочатку для киян і невдовзі для всіх українців: ти на боці людей чи влади. Цей двополюсний вибір став своєрідним мірилом для оцінки подій на Майдані у таких же поляризованих термінах «добра і зла» та «праведного і неправедного». Протестувальники, висловлюючи свої претензії до влади, мали якесь універсальне відчуття, що вони — на «праведному» боці історії. Таке підвищене почуття солідарності, спільних моральних переконань і відданості «справі Майдану» було тим, що змушувало людей залишатися на площі, незважаючи на мороз і холод, і взагалі тим, що «підігрівало» протести впродовж зими 2013–2014 років.

Люди усвідомлювали, що вони мають спільні «точки відліку», спільні засади розуміння для досягнення висновку: євроінтеграція є найбільш перспективним шляхом у досягненні тих стандартів життя, яких прагнули всі українці. Розуміння цього не потребувало спеціальних пояснень — всі знали, що це означає. Навіть більше, подібна «універсальність» була присутня й у засудженні політики тодішнього президента щодо відмови від європейської орієнтації та зміни політичного курсу. Цей досвід спільного відчуття наруги над моральними принципами породив і спільні дії та реакції людей, а це, своєю чергою,

Кетрін Ваннер

Світлина.
Капличка і «народний
меморіал»,
травень 2015.
К. Шайде

сприяло появі відчуття зв'язку з іншими. Така енергія у формі колективного піднесення єднала учасників протестів і наче вивисувала їх над собою, провокуючи емоційну реакцію, що її можна було б схарактеризувати як «досвід трансцендентування». Цей «тілесний», фізичний досвід сприйняття такої енергії на Майдані, переживання «досвіду трансцендентування», надавав учасникам таке відчуття, наче кожен з них вступає в (якийсь) космічний двобій із силами зла, битву за майбутнє своєї країни. Протести на Майдані як рух, що розгорнувся в самому серці міста для того, щоб публічно заявити про свою відданість справі підтримки одне одного на шляху до нових взаємин, заснованих на принципах поваги, і були тим, що перетворило ті три зимових місяці на «Револуцію гідності».

Пісня відігравала ключову роль у генерації відчуття трансцендентування. Одним з перших і, мабуть, найяскравіших моментів колективного піднесення — миттєва відповідь людей на застосування сили проти громадян владою 30 листопада 2013 року. Наступного дня відбулася масова хода і мітинг на Майдані попри урядову заборону на протести. Сутички з міліцією, спроби атак на урядові споруди та наростаюча загальна напруга не стали на заваді: дедалі більше людей їхали до центру міста, щоб підтримати протестувальників. На станції метро «Університет» вони спонтанно заспівали національний гімн, тим самим утверджуючи єдність нації проти держави, яка лицемірно заявляла про підтримку «інтересів людей».

Ще раз подібне піднесення, може, навіть і більшої сили, що викликало це відчуття «трансцендентування», виникло двома тижнями пізніше, під час концерту гурту «Океан Ельзи» на Майдані, який відбувся 14 грудня 2013 року³. Люди усвідомили себе громадянами, і відповіддю громадян став протест, до якого день у день приєднувалося дедалі більше людей, щораз рішучіше налаштованих не відступати від ідеалів і цілей, задекларованих у перші ж дні протестів. Гурт погодився виступити на Майдані, тим самим висловивши свою підтримку невинним людям і членам їхніх родин, знову ж таки чітко відмежовуючи «громадян» від «держави». Оголошуючи виступ, соліст гурту заявив, що «від сходу до заходу країни ми об'єднані спільною метою євроінтеграції; політики роз'єднують нас, а ця спільна ідея — єднає». Він говорив далі, наголошуючи на тому, що ми очікуємо дотримання владою принципів справедливості, а тоді гостро додав, що влада залежить від народу. Закінчив він популярним ще від часів Помаранчевої революції рефреном: «Разом нас багато». Він починав співати перший рядок, а аудиторія відповідала йому наступним, він, своєю чергою, співав далі, і в цьому процесі співвиконання, де розчинялися межі між слухачами і виконавцем, розгорталась і музика/пісня, і ідея єдності.

Спонтанне виконання національного гімну і цей концерт — приклади специфічної атмосфери, що виникає у ситуації колективного піднесення, атмосфери, що виникла на Майдані ще в перші дні протестів. Ці моменти породжували переживання «досвіду трансцендентування» мірою того, як люди відчували єднання — і одне з одним, і з музикантами, і з вищими принципами⁴. «Досвід трансцендентування» виростав посеред дивовижної відсутності страху в щільному натовпі глядачів, які скупчилися в публічному просторі — на міській площі. Частина ефекту цього відчуття творчого піднесення полягає у тому, що руйнується старе, а це відкриває шлях до нових ідей і нового соціального досвіду й знання. Тож ці відчуття трансцендентування підтвердили наявність морального консенсусу, зміцнили соціальні зв'язки об'єднаних у протистоянні людей і посприяли виникненню колективного відчуття можливостей і перспектив. Згаданий вище концерт і виконання гімну демонструють лише два моменти, що перевернули проект політичних трансформацій на *св'яту справу*, — моменти, які морально зміцнили та об'єднали учасників і врешті зробили свій внесок у перетворення впливу та мети публічного простору в центрі міста й досвіду перебування в ньому. А вже соціальні мережі та *YouTube* подарували цим «моментом єднання» і тій специфічній атмосфері трансцендентування «вічне життя». Численні дописи та їх поширення означали, що не тільки присутні, а й «зовнішній світ» брали участь у подіях на Майдані.

Однак відчуття єднання і «трансцендентування» виникають і провокуються чимось більшим, аніж просто співприсутністю чи піднесенням натовпу. Досвід трансцендентування виникає, коли до просто почуття єдності й осмисленості долучаються моральні виміри буття для Інших і відтак —

Світлина. Terra Dignitas:
виставка конкурсних
проектів, 2015.
К. Шайде

Кетрін Ваннер

ідеї моральності є *für sein* — тобто бути *для* Іншого (Bauman, 1993: 13; Бауман, 2005: 24)⁵. Вчиняти морально означає брати на себе відповідальність за Інших і постійно робити це впродовж усіх майбутніх зустрічей з Іншим/и. За словами Баумана, моральність полягає в «*бутті один для одного [für sein]*», а не просто бутті з [*mitsein*]. Він зазначає: «Тож 'буття з' подібно до усіх інших модусів чи виявів буття-існування не створює ані справжнього єднання, ані спільності; воно ['буття з'] не витримує випробувань стосунками моральності. Лише 'буття для' здатне на це» (Bauman, 1992: 42; курсив в оригіналі). Концерт «Океану Ельзи» та інші знакові моменти, що постали в ситуації розпачу, наголошують важливість *буття одне для одного*⁶. Переживання колективного «досвіду трансцендентування», що відбулося на Майдані, спровоковане похмурими політичними перспективами щодо якості життя, заклало основу ритуалізації скорботи в центрі міста.

Напруга наростала, і 20 лютого 2014 року снайпери відкрили прицільний вогонь по протестувальниках, убивши більше ста людей і поранивши ще більше. На Майдані відбувалися публічні жалобні церемонії прощання із загиблими — вшановували пам'ять про них. Цей акт убивства радикально змінив центральну площу міста. З публічного простору — місця, де утверджувалися сподівання на набуття і обстоювання гідності через досвід трансцендентування, площа перетворилася на місце жалоби. Знову

музика зіграла провідну роль у створенні атмосфери піднесеності та відчуття «доторку до вічності», властивих церемоніям жалоби. Подібно до того, як у містах світу вшановують пам'ять невідомих солдатів, які віддали життя за свою країну, так і тут люди схиляли голови перед загиблими, які померли за країну та її громадян. Однак у цьому випадку загиблі не є «невідомими», їхні особи було точно встановлено⁷. Похорон зазвичай діє як акт виключення. Смерть підриває стабільність спільноти, а ритуалізація жалоби може допомогти відновити цілісність соціальної тканини, подаючи смерть як загрозу, з якою спільнота здатна впоратися. Жан Бодріяр наполягає на тому, що поховальні обряди «упрошують й підкуповують мертвих, щоб вони трималися подалі» (Baudrillard, 1976: 195ff). Особливо це стосується випадків «поганої» (наглої) смерті — коли йдеться про вбивство, суїцид або ж смерть у результаті нещасного випадку. Тоді тіло тримають окремо і під час обряду скорботи, і під час поховання (Kukharenko, 2011)⁸. У цій частині світу, яку часто називають «кривавими землями», існує давній страх, що духи/душі жертв насильства можуть повернутися у загробному житті, щоб мучити живих (Snyder, 2010). Просторове відокремлення мертвих від живих має на меті обмежити протистояння зі смертю і тією шкодою, яку можуть потенційно заподіяти «невгамовані/невмиротворені мерці». І далі: похорон є фінальною фазою поховального обряду, який виключає мертвих з числа живих. Цвинтарі, які також є просторово відокремленими від світу повсякдення, наголошують той факт, що мертві більше не існують. Вони вже більше не є членами спільноти і відтепер належать до світу предків. За словами Бодрієра, землі, де ховають мерців, були першими гетто в історії людства (Baudrillard, 1976: 195ff).

Утім, під час поховального обряду на Майдані такого відокремлення не було. Тіла лежали у домовинах, деякі — у відкритих. Домовини проносили повз натовп одну за одною і в безпосередній близькості до присутніх. Мертвих не тільки не цуралися чи не остерігалися, їх навіть взагалі не визнавали за мертвих⁹. І ті, хто ніс домовини, і ті, хто був присутній на церемонії поховання, промовляли в унісон: «Герої не вмирають!».

Така ритуалізація жалоби передавала загальний настрій у ставленні живих до мертвих: останніх сприймали так, наче вони були родичами присутніх. Ця трагічна втрата вразила всіх, моментально набувши універсального характеру. Вона також стала моментом винятково інтимного переживання в присутності величезної кількості людей. Ця ритуалізація скорботи і жалоби спровокувала динамічне переплетіння глибоко інтимних, індивідуальних, подеколи протилежних, емоційних станів: від смутку, суму, жалю — до гніву чи обурення. Участь у церемонії жалоби на головній площі міста стала ще одним способом публічно долучитися до обстоюваного спільно політичного проекту.

Емоційне навантаження контексту і, зокрема, музика спровокували й «тілесну» реакцію, тим самим особливо підсилюючи ефективність емоційного і морального, совісного, відгуку кожної окремої людини¹⁰. Цей втілений досвід єднання одне з одним, жалю і сліз ще більше додавав до того стану «трансцендентованого досвіду», до якого я зверталася вище. Усе це мало надзвичайний вплив у формуванні морального виміру аргументації, процесу, що невідворотно виникає як реакція на політичні та соціальні зміни і який здатний призвести до великих зрушень моральних норм і політичних оцінок.

Колективне форматування досвіду переживання, чи то трансцендентування, чи чогось іншого, уможливорює «вписування» певних емоційних станів у рухи тіла, у досвід тілесності у формі певних моральних імпульсів. Так само, як релігія постає нерозривно пов'язаною із соціальним,

процес перегляду моральних імпульсів відбувається колективно і у фундаментальний спосіб поєднується зі спільним досвідом переживання та спільних прагнень¹¹.

Немає таких суспільств, де не існувало б актів колективного вшанування пам'яті, спрямованих на те, щоб якось втішити живих, і особливо тих, хто виконує жалобні ритуали. І хоча і горе (відчуття болю втрати), і скорбота/жалоба невіддільно зв'язані та обумовлені одне одним, скорбота/жалоба є соціальною практикою, натомість горе (як відчуття болю втрати) є емоцією. Горе втрати поряд із почуттям безсилої люті, гніву, викликаного ним, може бути перетвореним на користь за допомогою слів, які ґрунтуються на теологіях і співах, інтегрованих у церемонію літургії.

Ритуали жалю і скорботи є вираженням афективних станів свідомості і слугують маркерами, позначками певного часу. Ми переживаємо смерть інших, звеличуючи невмирущу славу героїв, прославляючи їх гаслом «Слава Україні!», на яке чуємо у відповідь «Героям слава!». Увічнення слави героя наголошує, висвітлює безсмертя колективної душі. А використання хрестів і розп'ять єднає смерть Христа зі смертю протестувальників. Відчуття циклічності життя і смерті та певного психологічного комфорту постає з визнання, усвідомлення того, що те дійство, яке сьогодні відбувається на вшанування пам'яті померлих, відтвориться і завтра, включно з теперішніми учасниками цього поховального ритуалу.

Колективні жалобні ритуали, що настають за подібними поховальними ритуалами, виражають бажання і прагнення до безсмертя та ілюструють можливі способи здійснити таке бажання. Безсмертя у формі ілюзії, сподівання чи переживання — ще один елемент, який додає динаміки у відчуття «досвіду трансцендентування». Обіцянка безсмертя, яка закладена і якої дотримуються у жалобних ритуалах, здатна стати потужним дисциплінарним механізмом. Тілесна смерть більше не означає соціальної смерті. Тіло може померти, але пам'ять про людину та її життя, принесене не в жертву, житиме й далі у звеличенні невмирущої слави. Протестувальників, яких оплакували в публічному просторі, вже вважали такими, які приєдналися до сонму предків, і, зокрема, тих, хто своєю жертвністю довів готовність до «буття для Інших» (*für sein*).

Ці публічні жалобні ритуали, що відбувалися на Майдані, утворили певний зв'язок і надали форми прагненню безсмертя. Жалоба знов і знов підтверджує стосунок і зв'язок з померлими та зобов'язання живих щодо померлих, породжені цим зв'язком. Даніель Ерв'ю-Лежер (Hervieu-Léger, 2000) висуває дуже слушний аргумент, коли каже, що секуляризації в Європі було досягнуто передусім через розрив «ланцюжка пам'яті» між генераціями. Ланцюжком пам'яті вона називає спільний досвід, що його використовують індивіди для самовизначення та прив'язки, закорінення в якомусь конкретному місці. Розриваючи ланцюжок пам'яті про значущий досвід і переживання, спільний і для живих, і для померлих, певні місця, символи та об'єкти втрачають свої «сакральні» характеристики і своє значення як сакральних. Це, вважає вона, і був той перший ключовий крок у процесі втрати позицій, впливу та значення інституціалізованою релігією в європейських суспільствах і в процесі секуляризації народів Європи. Під час публічних жалобних ритуалів, що відбувалися на Майдані, було відновлено типи і форми зв'язків зі своїми співгромадянами і навіть з предками, які загинули, пожертвувавши своїм життям, бо були готові «бути для Інших» (*für sein*), власне для тих «інших українців», яких об'єднувало спільне прагнення незалежності.

Одна з цілей, якої було досягнуто тими ритуалами, — наголошення того факту, що попри позірну політичну роз'єднаність у моральному сенсі країна лишалась єдиною. Можливо, здатність досягати й підтримувати консенсус і було втрачено, проте завдяки досвіду, здобутому на Майдані, її великою мірою було відновлено. Страх смерті та забуття сприяє згуртованості спільноти під час жалобних ритуалів як засобів продовжити «соціальне життя» після «фізичної смерті» (Bauman, 1992: 53). Такі колективні жалобні ритуали та вшанування пам'яті загиблих на Майдані стверджують продовження їхнього праведного життя у ситуації постійної політичної боротьби, незважаючи на абсолютну реальність їхньої смерті. Поховальна служба закінчувалася тим, що люди ритмічно повторювали в унісон (наче перебуваючи в трансі): «Героям слава!». Смерть цих людей надала нового значення та імпульсу дальшій боротьбі.

Виконання ритуалу та акт жалоби, оплакування — не одне й те саме. Оплакування часто відбувається поза формальним контекстом ритуалу і дуже тісно пов'язане з «роботою» емоцій — горюванням,

яке триває і не має чітко означеного кінця. Ритуали, подібні до масової церемонії поховання, що відбувається в публічному просторі, та інші кардинальні події, що генерують ефект потрясіння в публічному просторі міста, такі, як, наприклад, концерт «Океану Ельзи», є моментами, що утворюють процесуальну траєкторію, намагаючись поєднати бажану, омріяну і прожиту реальності.

Після прямих трансляцій і поширень у мережах розстрілу протестувальників і масових поховальних церемоній, що відбувалися на Майдані, процес тужіння і скорботи було ритуалізовано: з'явилася ціла низка «народних меморіалів» — місць, до яких масово приходили люди, щоб віддатися жалобі. По всьому центру Києва, поблизу і довкола Майдану з'явилися імprovізовані надгробні камені та інші меморіальні пам'ятні знаки, позначаючи місця, де загинули протестувальники. Маркування, позначення точного місця смерті у центрі міста перетворює жалобу та скорботу за померлими на постійний ритуалізований процес, який водночас є інтегрованим у повсякденне міське життя. Це породжує певний ефект — ефект потрясіння у міському просторі. Ті тимчасові місця вшанування пам'яті героїв стали місцями жалоби, місцями символічними — і в сенсі скорботи за загиблими, і в сенсі вираження обурення — не лише щодо клептократичного режиму, який був при владі в Україні і проти якого повстали українці, у яких цей режим намагався вкрати їхню гідність, а й гніву через жакливі події, якими завершилися протести.

Невдовзі за розстрілом Небесної сотні — так стали називати тих, хто загинув 20 лютого, настали ще трагічніші події, які раніше навряд чи хто міг собі уявити. Анексовано ласий шматок української території — Кримський півострів — і почато неоголошену війну: спочатку це була війна слів і політичних технологій, але згодом вона переросла у неоголошену гібридну, проте справжню війну, жертвами якої стали вже тисячі й тисячі людей. Горе і печаль наростали, а разом з ними і гнів та обурення, і все це відображалось в жалобних церемоніях. Ренато Розалдо висвітлює й наголошує силу реакції культури на прояви гніву та інших подібних станів, які спонукають і підсилюють у людях бажання боротися (і воювати) (Rosaldo, 1984: 173). «Почуттям ми завжди надаємо форми за допомогою думки, і ця думка навантажується емоційним значенням. ... Емоції є думками, у певний спосіб 'відчуті' через припливи крові до обличчя, прискорення пульсу, 'рухів', які ми відчуваємо у мозку, в печінці, серці, шлунку чи шкірі. Вони є втіленням думок», — пише Розалдо (Rosaldo, 1984: 143). Смерть як тяжка подія часто викликає страх — втілену думку, яка знаходить свій єдиний вихід у насильстві¹². Позначаючи смерть і жертву та варіюючи емоційні реакції від гніву до жалю, тимчасові місця вшанування пам'яті загиблих на Майдані підштовхують і підігрівають почуття перехожих, які проходять повз чи то дорогою на роботу, чи то прогулюючись вулицями Києва. У такій перспективі ці тимчасові місця вшанування пам'яті мають колосальне політичне значення та (у свій спосіб) формують бажання помсти, навіть її жорстоких проявів, у тих, хто приходить на Майдан — місце героїчної, самовідданої боротьби на захист мешканців міста.

Висновки

Майдан як соціальний і політичний рух народився в момент граничного відчаю, і цей факт безповоротно змінив українське суспільство. Площа (Майдан Незалежності) завжди була публічним простором, місцем, але 21 листопада 2013 року Майдан став також ідеалом, що для українців

символізує прагнення гідності. Саме в цьому публічному просторі вони зібралися, щоб утвердити цей надзвичайно потужний соціальний факт. Досвід колективного переживання стану піднесення на Майдані був маніфестацією тих соціальних зв'язків, що поєднували окремих, розрізнених індивідів один з одним у прагненні спільної мети. За словами Розалдо, подібні емоції, почуття солідарності надають форми людським вчинкам як «втіленню думки». Відчуття єдності «підказало» й спонукало українців свідомо «присвятити» себе (*für sein*) і стати один за одного та за ідеали Майдану. Ця відданість «справі Майдану» рухала подальшими діями протестувальників, навіть тоді, коли це означало свідомо йти на смертельний ризик. Саме це й перетворило перші місяці 2014 року на «зиму, що нас змінила».

Поховальні та жалобні церемонії мають і політичні функції. Ці церемонії викликають певні емоційні стани, до цих емоцій додається моральний вимір і значення, і в разі ритуалізації жалоби (як ми це бачили в Києві) результатом є ефект потрясіння, що вписаний просто у тканину міста і який об'єднує соціальні та культурні конструкції простору через (у формі) «думку в дії». Власне, це саме та «думка в дії», викликана й підсилена втіленням, «нутряним»/внутрішнім досвідом переживання, передусім — морального характеру, яка змусила індивідів до політичної дії.

Характер музики на концерті та поховальна церемонія, хай би якими нав'язливо прекрасними вони були, — швидкоплинні та недовговічні. Натомість створення меморіалу Небесної сотні, над яким, разом із музеєм, зараз триває робота, означає, що протестувальників не спіткає «соціальна смерть» — вони не вмруть для суспільства. До того часу, як увічнення пам'яті загиблих набере своєї постійної монументальної та інституційної форми, «тимчасові об'єкти» — такі як тимчасово облаштовані «народні» місця вшанування пам'яті — подібно до Прустових «мадленок» будуть ефективно провокувати спогади про відчуття колективного піднесення, ейфорії та злагоди, що панували на Майдані до того, як розгорнулися трагічні події.

Отже, з відчуття повного відчаю, породженого приниженням, постало колективне піднесення, що тривало три місяці у самому серці міста, у відкритому публічному просторі, і яке повернуло гідність уже майже розчарованим людям. Усе це було жорстоко обірвано трагічними подіями, які принесли глибокий сум і горе, але водночас і хвилю гніву та обурення, а потім ще більше гніву — коли почалася неоголошена гібридна війна, внаслідок якої загинули тисячі й тисячі людей. «Емоційна робота» скорботи за загиблими, а також за ледь не розбитими вщент сподіваннями на гідність триває: щодня перехожі йдуть повз місця, де відбувалися трагічні події, долучаючись і стаючи учасниками (навіть не-самохить) жалоби за загиблими на Майдані. ■

1

Моральний компонент, що лежав в основі цього масового незадоволення як важливий складник поняття «гідності», також справив надзвичайно потужний і трансформативний вплив на релігійне життя в Україні. 2008 року Російська православна церква оприлюднила документ під назвою «Засади вчення Російської православної церкви щодо людської гідності, свободи і прав». Див. <https://mospat.ru/en/documents/dignity-freedom-rights/i/> (перегляд 13 січня 2016). Православну ідею гідності, що коріниться в моральній чистоті та доброчесності, там подано цілком недвозначно: «Зрозуміло, що ідея відповідальності є складником поняття гідності. Відтак у традиції Східного християнства поняття гідності має передовсім моральне значення, тимчасом як що є гідно і що – ні, пов'язують з моральними чи аморальними вчинками особи та внутрішнім станом її душі (прим. пер. – текст сайту є вочевидь перекладом з російської на англійську, тож там ідеться про «человека» та його душу /в англ. варіанті – his soul). Зважаючи на те, що людська природа затьмарена гріхом,

у житті людини важливо чітко розрізнити речі гідні та негідні... Божий дар гідності утверджується моральними принципами, присутніми в кожній людині і які ми розрізняємо в голосі совісті». Розділ про гідність у цьому важливому документі завершується прямолінійним твердженням, виділеним жирним шрифтом: «Відтак існує прямий зв'язок між людською гідністю і моральністю. І навіть більше, визнання гідності окремої особи (особистої гідності) передбачає й обстоювання принципу особистої відповідальності». На Майдані обстоювання принципу особистої відповідальності за утвердження Божого дару людської гідності набрало форми безстрокових протестів на захист правди, миру та справедливості як можливості покінчити з негідним станом речей.

2

Багато було написано про події на Майдані. На мою думку, дві найкращі хроніки подій – Винничук et al 2015 та Філіпович і Горкуша 2014.

3

Відео з концерту можна переглянути за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=MfUvKkz579Q>.

4

Відчуття «досвіду трансцендування» включає у себе «вихід за власні межі» та проблеми повсякденності з тим, щоб утворити й прийняти єднання з іншими задля якоїсь спільної мети. Ця концепція дуже дотична до ідеї всеосяжної єдності свідомості, базованої на духовній гармонії та любові. У теологічному сенсі ця ідея бере свій початок від ідеї про те, що Церква є інституцією, покликаною до спасіння, чиєю місією є порятунок і відновлення грішного світу. У ширшому сенсі це означає, що церква і суспільство задіяні у спільній справі і що спільнота, об'єднана моральними принципами і яка постала на Майдані, була нерозривно пов'язана з ідеєю віри.

5

Як людина, що пережила Голокост, Бауман намагався зрозуміти, як і чому 20 століття просто заповнене прикладами того, як

не жорстокі («від природи») люди вчиняють жорстокість щодо Інших. Він зауважує, що це стало можливим через здатність бюрократії оперувати на рівні, незалежному від індивідуального емоційного відгуку. Інакше кажучи, колективи віддають перевагу тому, щоб діяти за правилами (грі за встановленими правилами), а не реагуванню на «голос чиеїсь совісті», і тому становлять загрозу цілісній системі моральних принципів індивіда.

6

Ці протести і концерт нагадали мені події 1989 року у Ляйпцігу (що відбувалися під гаслом «Ми є народ» / *Wir sind das Volk*), де сама атмосфера дедалі більше й більше демонструвала, що *das Volk* вже перебуває на порозі свого визволення.

7

Багато в чому ця масова участь у поховальних церемоніях і безперервна жалоба на Майдані

відображають православну теологічну концепцію соборності, що походить від слова собор. Концепція ґрунтується на традиції «всезагальності», як її потрактовано Вселенськими соборами православної церкви (Східного обряду) і якою стверджується єдність свідомості віруючих.

8

Кухаренко зазначає: «‘Погана/нагла смерть’ – це суїцид, жертва убивства, чи людина, що загинула внаслідок нещасного випадку. Такі люди не були удостоєні нормальних поховальних обрядів і їх зазвичай ховали вздовж доріг, не на цвинтарі. Вважалось, що їхні душі блукають землею і можуть завдати шкоди живим. У більшості випадків місце ‘поганої смерті’ позначали, увічнювали, і ця традиція збереглась і в сьогоденній Україні» (Kukhareenko, 2011: 65).

9

Антропологи сперечалися: основною метою практик поховальних обрядів було усунути загрозу, якою є смерть, за допомогою очищення плакаль-

ників і присутніх на похороні після «заразного» контакту з тілом покійника, чи, можливо, функція оплакування і полягає в тому, щоб контролювати публічні вияви жалю і скорботи за померлим, аргументуючи це тим, що для спільноти подібні вияви емоцій становлять більшу загрозу, аніж смерть як така.

10

Нав’язливо прекрасна пісня «Пливе кача» з’явилась як своєрідний «знак», «супровідний жест» за Рікером (Paul Ricoeur 2009: 17–20), яким проводжали загинблих під час поховальної служби, спочатку – тих, хто загинув на Майдані, а потім – воjakів і волонтерів, убитих під час бойових дій у Східній Україні. Пісню а капела виконувала «Піккардійська терція» – група із шести чоловіків, і у своєму виконанні вони поєднували вокальну специфіку чуттєвих моментів літургії з особливостями української фолк-музики.

11

Такий погляд, де акцент переноситься на «тіло» та моральні імпульси, відрізняється від підходів таких дослідників, як, наприклад, Ентоні Гідденс (Giddens, 2013), які розглядають здатність до моральної аргументації (аргументації в площині морального) як таку, що бере свій початок у рефлексії та у здатності до раціонального мислення. Для Гідденса, на відміну від Баумана, не існує ані «морального імпульсу», ані універсальних моральних істин, а просто секулярні вимоги до сфери моральних принципів, за якими завжди резервується право змінюватися. Для Гідденса тілесна реакція на ситуацію на рівні відчуттів має сенс лише після того, як не спрацьовує, «ламається» щось у нашій когнітивній здатності розуміння. Для Баумана ж усе абсолютно навпаки.

12

Ренато Розалдо написав статтю, що одразу стала класикою після трагічного випадку — смерті його дружини, яка вивчала плем'я ілонготів, мисливців за головами на Філіппінах (1984). Вона послизнулася на гірській стежці, впала з 20-метрової висоти і розбилася насмерть. За хвилину її не стало. Глибоко горюючи з приводу своєї власної втрати, Розалдо раптом збагнув, чому ілонготи полюють за головами. В ту мить він подивився на слова ілонготів під зовсім іншим кутом зору. Лють, породжена горем, спонукає до жорстокості. Він зрозумів, що саме злість, гнів, спричинений непоправною втратою, у момент, коли тебе спіткає ця трагедія, спонукає ілонготів до полювання за головами ворогів.

Джерела

- 1.** Baudrillard, Jean (1976), *L'Echange symbolique et la mort*. Paris: Gallimard.
- 2.** Bauman, Zygmunt (1992), *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*. Stanford: Stanford University Press.
(1993) *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell. Переклад українською – (2005), *Етика постмодерну*. пер. О. Юдін, Д. Король. Київ: Port Royal.
- 3.** Davies, Douglas J. (1997), *Death, Ritual and Belief: The Rhetoric of Funerary Rites*. London: Cassell.
- 4.** Durkheim, Emile (2008 [1912]), *The Elementary Forms of Religious Life*. Trans. by Carol Cosman. Oxford: Oxford University Press.

Майдан: від «простору протесту» до «урбаністичного спільного». Як творилась урбаністична евтопія

Ігор Тищенко
Світлана Шліпченко

1.

**Майдан:
географічна,
соціальна
і просторова
диспозиція**

До кінця так і неясно, чи те місце, яке згодом стало відоме як Майдан Незалежності, колись мало чи отримувало *статус* «міського спільного». Очевидно, тут з більшою мірою вірогідності можна говорити про спонтанну, несвідому апропріацію цього простору на околиці (межі) міста як такого міського спільного.

На початках *commons* (спільне) позначало спільні і вільні території, якими могли без обмежень користуватися члени громади, а також і місце для загальних зборів: *commons* у сенсі наступника римського *promerium'a* як земель для випасу худоби в античних містах¹ і в англійській традиції — *commons* як землі громади, що слугують природним бар'єром² і мають обмежувати розростання міста й утримувати його центральну частину на певній відстані від сільської місцевості. Тобто йшлося про додаткову функцію стримування розростання міста і поділу території.

Десь до 1830-х років частина території нинішнього Майдану Незалежності була відома як Козине болото³. Назва має натякати

на те, що містяни могли використовувати цю територію як пасовисько для кіз – щось на кшталт спільного вигону в нашій традиції. І доти Київ складався з трьох мало пов'язаних між собою частин, що в принципі цілком вкладалися в класичну середньовічну диспозицію. Верхнє місто (як осідок, місцезнаходження світської влади) слугувало політичним центром. Нижнє місто – Поділ, з його ринковою площею та численними етнічними спільнотами торговців і ремісників – комерційним. І нарешті, на віддалі, на Печерських пагорбах – «духовний центр» – Лавра та монастирі утворювали релігійний центр. Однак уже наприкінці 18 ст. Старокиївська фортеця повністю втратила своє оборонне значення (головною фортецею тепер була Печерська), а відтак історія площі починається з ліквідації валів і бастіонів, розпланування замість них базарної площі та нової вулиці.

Майдан розташований якраз на тому місці, де сходяться всі три названі вище частини⁴.

У 1850-х роках місцину поглинає місто в процесі активної експансії, і незабаром вона перетворюється на одну з міських площ, якою завершується Хрещатик – вулиця, прокладена на місці Хрещатого яру, що стає буржуазним бульваром – головною комерційною вулицею міста (подібно до своїх тогочасних аналогів в Європі та Північній Америці, але, звісно ж, набагато менших масштабів). 1876 року після такої-сякої реформи самоврядування на площі постає будівля міського парламенту (Думи), і звідси площа отримує назву Думська й стає центральною площею міста⁵.

1944 року, за рік до закінчення Другої світової війни, площу, яку від 1935 року почали називати «площею Калініна», було включено до загального великого і помпезного проекту – мегаломанічного плану повоєнної відбудови Хрещатика. Саме в результаті перебудови та переозначення Хрещатик стає «головною вулицею міста», перебирає на себе функцію головної процесуальної осі та магістралі – *magistrale* (і не лише у сенсі транспортної артерії).

Соціалізм постулював гасло про те, що «все належить народу», відповідно – народкові начебто мало належати місто і його простори. Передовсім вочевидь ішлося про такі традиційні чи архетипні відкриті публічні простори, як вулиці, площі, публічні парки.

Перед «соціальними архітекторами» режиму ставили завдання створити церемоніальні «проїзди» – магістралі та парадні площі, здатні акумулювати величезні маси народу, що мало б стати в нагоді для централізації та взятті під контроль усього просторового досвіду містян, політик простору та навіть урбаністичної традиції. Тут спрацьовував не лише «елемент масовості» та «залучення й підпорядкування натовпу» (Canetti, 1979: 145–53; Луначарський, 1967: 401–6), а й «участі у дійстві» (пор. Коннертон, 2004 [1989]; Foucault, 1991 [1977]): з одного боку, архітектура ефективно застосовує «церемоніальний аспект» як інструмент розпланування міських просторів (пор. Choay, 1969), з іншого – певні конвенції театральності, просторової драматургії (з барокового спадку) беруть на озброєння для унаочнення просторового порядку «політичного господаря» і підкорення простору. Іншими словами, тоталітарні та авторитарні режими використовують елемент «масовості» не так для того, щоб створити чи підтримати структури і сенс належності до міської спільноти (конкретного місця) з її пам'яттю, історією, просторами, традиціями, як для того, щоб вибудувати механізм належності до «транстериторіального» – у сенсі позатериторіального і надтериторіального – колективного тіла. Вочевидь, саме для цього була потрібна велика відкрита площа, і тому в результаті повоєнної реконструкції Майдан розширено більш як удвічі.

Невтомні спроби нав'язати систему жорстких обмежень на просторові практики – і «церемоніальні», і повсякденні – чудово демонструють репресивне начало політик простору, запроваджених державою. Тобто політики обмеження, дозволу/заборони та регуляції ще раз наголошують жорстко зрежисовану природу *публічності* в тоталітарній/авторитарній державі та апропріацію публічних просторів владою (в Лефортівому розумінні терміна) (Lefort, 1989: 11–2).

У 1976–1981 роках площа/Майдан зазнала ще однієї масивної реконструкції. Цього разу її було перейменовано на площу Жовтневої Революції, а для підтвердження назви спорудили грандіозний пам'ятник Леніну (1977) (О. Малиновський, М. Скибицький – архітектори, В. Бородай, І. та В. Зноби – скульптори), який у буквальному сенсі «душив» весь простір довкола себе, нависаючи своєю масою

над площею та поодинокими перехожими. У реєстрі повсякдення він/пам'ятник був радше невидимкою, розчиняючись у сірому довкіллі.

Звісно, монумент може здаватися й «невидимим», але знак завжди був на своєму місці. У результаті реконструкції площа стала місцем кульмінації, апофеозу процесів та остаточно була поділена транспортною магістраллю на дві частини (йдеться про поділ і символічний, і фізичний): «офіційний», або ж церемоніальний (той бік, що «під Леніном», на якому встановлювали трибуни для партійних/політичних лідерів), і «неофіційний», ближчий до повсякденного, хоча й з регламентованим характером публічності цього простору (Шліпченко, 2009: 28–31).

З кінця 1980-х площа стала чимось на кшталт київського Гайд-парку: за будь-якої погоди, влітку і взимку тут збиралися містяни та представники різноманітних політичних партій і рухів, щоб висловити свою думку з приводу політичних подій або ж покритикувати чи запропонувати своє вирішення поточних політичних і соціальних проблем. Тобто можна сказати, що відбулася реконцептуалізація та переозначення простору, він став набувати рис «ідеального публічного простору» — коли публічність є результатом постійного процесу «присвоєння» простору (апропріації в Лефєвровому розумінні) (Lefebvre, 1991: 33–4, 142–6, 163–8), а «природа» цього простору як публічного *продукується* через соціальні та просторові практики, породжені та регламентовані цим простором, через використання, апропріацію цього місця саме як публічного простору (Mitchell, 2003: 128–30). Далі була Револуція на граніті (1990 — коли студенти оголосили голодування, вимагаючи відставки прем'єра, і вперше застосували тактику політичної «окупації простору»), потім, 24 серпня 1991 року, площа стала одним із центрів потужних політичних демонстрацій, було проголошено незалежність, пам'ятник Леніну знесено, а площу перейменовано у Майдан Незалежності. Майдан стає центром політичного життя, головним місцем громадянських і політичних демонстрацій і протестів — і не лише для міста, а й для всієї країни. Саме відтоді Майдан є тим публічним простором, де, «окупувавши» територію, політичний рух може заявити про себе, бути *побаченим і почутим* (Mitchell, 2003: 129).

2001 року центром народної політичної кампанії спротиву *Україна без Кучми* знову стає Майдан. Паралельно з активним політичним використанням цього простору бачимо такі ж активні спроби «влади» і «капіталу» підкорити й приборкати його, вгамувати і взяти під контроль, «умиротворивши за допомогою капучіно» (Zukin, 2010: 4) чи «диснейзувавши» — тобто спроби нав'язати «єдино правильний», «єдино можливий» спосіб використання площі через комерціалізацію та «фестивалізацію» публічного простору (ще одну велику реконструкцію Майдану 2000–2003 років приурочено до 10-ої річниці Незалежності, яка, власне, перетворила його просто на дах торговельного центру). Попри це 2004 року Помаранчева революція знову відновила тактику «політичної окупації» публічного простору, продемонструвавши тяглість традиції «політичної присутності» на Майдані. Відтоді остаточно закріплюється політичний складник цього публічного простору — Майдан стає не просто «місцем» протестів, а й потужною метафорою «громадянськості» та громадянської згуртованості. Нова політична традиція велелюдних регулярних зібрань на Майдані дістає назву віча^{6,7}.

Після трагічних днів лютого 2014 року тисячі й тисячі людей приходили на випалену площу, яка наче оживляла апокаліптичні видіння, щоб вшанувати пам'ять загиблих. Однак вже влітку⁸ після силового очищення території майдан майже повертає свій звичний вигляд («наче нічого не сталося»), хіба що нижню частину вулиці Інститутської так і не наважилися відкрити для транспорту⁹.

Майдан: від «простору протесту» до «урбаністичного спільного». Як творилась урбаністична евтопія

2. Майдан: публічні простори і ситуативні спільноти

Усе почалося з протесту молодих людей, які мирно стояли на Майдані, вимагаючи від тодішнього президента Януковича підписати Угоду про асоціацію з ЄС. Детонатором ситуації стало жорстоке побиття і розгін студентів у ніч на 30 листопада 2013 року. Наступного дня після мільйонного мітингу протестувальники «окупували» площу і розбили наметовий табір, плануючи безстроковий протест і вимагаючи відставки уряду (використовували гасло 2004 року — *Банду*

геть!). Одночасно почалося спорудження перших імпровізованих барикад на Майдані (із частин святкових декорацій) і на вулицях, що вели до урядових будівель на Липках. Серед інших було заявлено і вимогу повернути громадянам право на місто як право висловлювати свою думку щодо змін у режимі використання публічних просторів, право бути «політично присутніми і видимими» у центрі міста. Це також означало право на несегрегований і доступний для всіх без обмежень публічний простір, який на той час звузився до комерціалізованих просторів і регульованих просторових практик, можливості перебування в якому зводилися й обмежувалися невибагливим «споживацьким набором» (особливо у переддень Різдвяних свят). Іншими словами, закладалася стара, випробувана програма «пасивного споживання міста як видовища», де містян максимально обмежували в активній участі у творенні свого міста через політичну дію (пор. Low, Smith, 2006: 23). (За роки до Майдану центр міста в буквальному сенсі перетворився на майданчик для споживання видовищ – танцювальний конкурс *Майданс*, безплатні концерти поп-зірок під час усіх свят, фан-зона під час Євро-2012.) Власне, офіційні особи міста і держави покликалися на «необхідність звільнити Майдан, щоб можна було там встановити ялинку»^{10, 11}.

Після перших стихійних пікетів Кабінету Міністрів і Верховної Ради 1 грудня 2013 року доступ до «урядових кварталів» Печерська було моментально обмежено, вулиці перекрито, спецзагони міліції в бойових обладунках оточили територію. Водночас під «печерськими пагорбами» Майдан функціонував як укріплений парамілітарний табір, надаючи всім протестувальникам можливість перебувати в «самому серці» міста. (Вже усталена антропоморфна метафора цього простору, яку й донині активно застосовують переважно в рекламі – «нова *Billa* відкривається в самому серці столиці», – одне з недавніх гасел, раніше те саме формулювання успішно використовували для ТРЦ *Глобус*.)

Упродовж трьох місяців Майдан функціонував як самоврядний «орган громади», зі своєю щоденною рутиною, який жив своїм власним життям буквально всередині, «у серцевині» міста, там було запроваджено нові локальні топоніми, виникли й нові просторові практики. До специфіки функціонування Майдану можна також віднести «вахтовий метод», за яким було організовано протестувальників, або щотижневі багатотисячні «віча» – у «мирний» період майже щобудня о 6 вечора опозиційні лідери намагалися звітувати громаді про перебіг останніх подій. Варто зауважити, що намети широко репрезентували географію країни – від Бродів до Донецька, а люди, які мешкали в одному наметі, зазвичай приїздили з одного й того самого місця: родичі, друзі, знайомі, колеги чи односельці (мінітериторіальні спільноти) – всі вони ділили їжу і дах над головою, організовували «варти», «зміни», дозвілля та свій нехитрий побут, за одним столом святкували Різдво і Новий рік, стояли пліч-о-пліч на барикадах.

Окрім того, Майдан функціонував і як своєрідний «військовий додаток» – розширення громадянського суспільства, або ж як «військовий корпус» громадянського суспільства. Територіальні, соціальні та мілітарні аспекти самоорганізації Майдану, як от поділ на «сотні», принципи оборони по периметру, квазіфортифікаційні споруди (лінії укріплень, тимчасові дерев'яні сторожові башти), намети й загони територіальної оборони за принципами територіальної належності, можуть здатися алюзіями до Запорозької Січі. З іншого ж боку, вочевидь керувалися просто логікою та доцільністю.

Просторова диспозиція Місто–Майдан¹² викликала з пам'яті порівняння з облогами міст у далекі часи Середньовіччя¹³. Однак цього разу ми бачимо інверсію: барикади і фортифікації постали просто у середмісті, концентруючись передовсім під «урядовим кварталом» як осідком та уособленням «влади» — кварталами на пагорбах Печерська, де зосереджено головні адміністративні та урядові споруди (Верховна Рада, Адміністрація Президента, будівля Кабінету Міністрів, парламентські комітети тощо). Утім, більш значущою референцією, але такою, що була видимою радше для «посвяченого» та більш ангажованого дослідницького ока, були події в Парижі 1871 року. Як і за часів тієї «урбаністичної революції» поставали нові «соціальні простори» (пор. Ross, 1988). Подібно до Комуни 1871 Майдан (як явище) проявився у цілій низці імпровізаційних і раціональних жестів, спрямованих проти наявних ієрархій і порядку (соціального та просторового). Так само й барикади, що виростали у місті, було вписано у простір міста, і це «вписування» мало підривний характер. Це стосувалось і політичної/соціальної демаркації простору, але більшою мірою «підривна дія» стосувалася способу спорудження барикад. Використовувалась тактика бріколажу: предмети/об'єкти виривали зі свого повсякденного життя та звичного контексту, позбавляючи їх своєї «первинної функції» (лавки, огорожі, паркани, смітники, білборди, фрагменти горезвісної «йолки» тощо) з тим, щоб працювати у радикально відмінний спосіб. Драстична потреба у підручному матеріалі для спорудження барикад спровокувала ефект «ненавмисного» розкриття раніше закритих і недоступних просторів. Так, раптом містяни побачили пустирі на вулицях Михайлівській та Інститутській — простори, відібрані у громади міста через неправомірну приватизацію, тобто силоміць позбавлені статусу «публічних»¹⁴.

Властиво, функціонування Майдану як укріпленого табору в різні моменти свого існування виконувало різні громадські функції: у порівняно спокійний час це була фортеця — імпровізована «територія свободи», що дозволяла всім охочим вільно перебувати в центрі «ворожого» міста; натомість під час активних протистоянь Майдан нагадував радше облоговий табір, який концентрував сили для атаки на Верхнє місто.

Ціла низка ініціатив громадян — і тих, хто самоорганізувався в боротьбі за свої громадянські права, і тих, хто оперував чи управляв урбаністичним спільним, — утворила «ситуативні спільноти» Майдану. Ситуативними спільнотами їх можна називати через те, що більшість з них постали, зорганізувалися й самоідентифікувалися саме у певній ситуації — як реакція на певні виклики, — об'єднані спільною метою, цілями, місцем і способом дії. Метафора «сотні» об'єднала ці «підрозділи громадянського суспільства»: самооборону, медиків, автомайдан, кухарів, митців, волонтерів. Більшість з цих спільнот функціонують і сьогодні, а також брали участь у публічних обговореннях завдання архітектурного конкурсу *Територія гідності*¹⁵.

3. Майдан: публічні простори і «спільне»

До «активів» Майдану входили не тільки «новостворені об'єкти», як от намети і барикади, а й відкриті простори вулиць і площ (Майдану та Європейської) та ціла низка громадських будівель, «окупованих» протестувальниками. Усе назване вище загалом відповідає основним критеріям *урбаністичного спільного*, сформульованих Елінор Остром у відомих «8 принципах» (Ostrom, 1990: 180, 183–4).

Ми ж коротко глянемо саме на будівлі (найдокладніше зупинимось на Українському домі) і на те, що відбувалося всередині — тобто на апропріацію їх протестувальниками як урбаністичного спільного.

Варто зауважити, що ці будинки «окупували» поступово, один за одним, а головним аргументом протестувальників було те, що споруди «належать народу» — становлять громадську власність (належать громаді міста, профспілкам, Державному управлінню справами — тобто збудовані коштом платників податків) і відтак є невід'ємною частиною публічного простору міста та міського спільного. Власне, у більшості випадків жодним чином не йшлося про «експропріацію»:

Майдан: від «простору протесту»
до «урбаністичного спільного».
Як творилась урбаністична утопія

вчасно сплачували рахунки (електрика, опалення, водопостачання, комунікації тощо) та оренду (гроші надходили від громадян). Усі «окуповані» споруди забезпечували елементи базової інфраструктури для протестувальників (ночівля, харчування, гігієна, меддопомога), і в усіх діяв досить жорсткий внутрішній розпорядок і правила¹⁶.

Будинок Київської міської державної адміністрації збудовано у 1950-х як частину великого проекту післявоєнної відбудови Хрещатика; належить територіальній громаді міста. У листопаді 2004 року (часи Помаранчевої революції) депутати міської ради та й сам тодішній мер Олександр Омельченко дали дозвіл протестувальникам «окупувати» споруду. А навесні 2013 року спецзагін міліції застосував жорстку силу до журналістів та активістів, які спробували зайти до мерії на сесію міської ради, щоб проконтролювати корупційні оборудки депутатів із землею. Під час подій Революції гідності тут було обладнано місця перебування протестувальників, їдальню, шпиталь.

Будинок профспілок збудовано під час реконструкції Майдану 1970–1980-х років; власність профспілок УРСР (а тепер відповідно України). 2004 року його також було «окуповано» — надано в розпорядження протестувальників адміністрацією. У 2013–2014 роках окрім базової інфраструктури (казарми/місця ночівлі протестувальників, їдальні, меддопомога) тут діяв Штаб національного спротиву і прес-центр Майдану. Досі триває розслідування справи про підпал Будинку в ніч на 19 лютого 2014 року, але все сходиться на тому, що «операцію» провів спецзагін Альфа. І досі не озвучено офіційно кількість загиблих під час пожежі.

Ще одна споруда — Міжнародний центр культури і мистецтв Федерації профспілок України, простіше і звичніше — *Жовтневий палац*. Він має довгу і непросту історію: спроектований у 1838–1842 роках знаним київським архітектором Вікентієм Беретті як Інститут шляхетних дівчат, після 1917 року був катівнею ЧК і НКВД. Після Другої світової війни, від 1957 року, отримав статус «клубу профспілок» (з усіма відповідними імплікаціями) і відтак функцію концертно-розважально-просвітницького закладу, яку його адміністрація частково відновила вже після трагічних подій 2014 року (саме біля його підніжжя, на вулиці Інститутській, розстрілювали люди 20 лютого). А 2004 року він так само слугував прихистком протестувальникам.

І, нарешті, *Український дім*. Збудовано у 1978–1982 роках як музей Леніна (відповідно — працювала група «придворних архітекторів» на чолі з Вадимом Гопкалом). Колосальна статуя Леніна в інтер'єрі споруди не залишала жодних інших можливостей для «прочитання» цього простору і функції будівлі, власне, будівля слугувала такою собі оболонкою, контейнером для «комуністичного ідола». Власником будинку і досі є Державне управління справами, а статус державного підприємства під назвою «Національний центр ділового та культурного співробітництва Український дім» не залишав його дирекції іншого вибору, як здавати ледь не кожен квадратний метр будівлі в оренду (виставкам-продажам промислових товарів, книжковим та іншим ярмаркам, під проведення конгресів і конференцій тощо), щоб отримати кошти на оплату принаймні рахунків за опалення та електрику цієї дивовижно неенергоефективної споруди.

Вочевидь можна стверджувати, що саме Український дім став і випробувальним майданчиком, і своєрідним «шоу-кейсом» — саме тут ми бачимо присутність і діяльність численних «ситуативних спільнот» Майдану¹⁷, саме ця споруда продемонструвала свій потенціал функціонування як «урбаністичного спільного». Знову ж таки, окрім базових потреб, тут було запропоновано «культурну»

й «освітню» програми. Характерно, що всі публічні події — лекції, презентації, показ кінофільмів, дискусії, групи психологічної підтримки тощо — проводили якраз на тому місці, де колись стояв гігантський Ленін, і адресували ці заходи не тільки «резидентам» Укрдому чи протестувальникам, які постійно перебували на Майдані, а й усім охочим мешканцям міста¹⁸.

Активно працювала «Бібліотека Майдану» (спільнота діє і сьогодні): люди приносили з дому книжки і періодику для поповнення фонду, волонтери і волонтерки працювали бібліотекарями, запити розміщували в мережах, а надлишки книжок передавали в сільські бібліотеки. А, наприклад, «Відкритий Університет Майдану» пропонував серйозну лекційну програму з широкого спектра тем: з історії, економіки, правознавства, менеджменту, практик лобювання, освітніх методик тощо.

Український дім — конкретна фізична локація та інституція, де відбувалися не тільки «вимушені» комунікації (резиденти спілкувались одне з одним і знаходили порозуміння для забезпечення повсякденної «майданної рутини»), а й численні події для відвідувачів, у цьому сенсі видається квінтенсенцією *урбаністичного спільного*. За словами всіх наших респондентів¹⁹, «грумада Укрдому» діяла на засадах самоврядування, мала цілком ефективні канали комунікації, розробила чіткі правила щодо застосування та користування, апропріації спільних ресурсів, які було адаптовано до локальних умов, і головне — ця спільнота утворилася й успішно функціонувала саме завдяки довірі її членів один до одного. Хоча навряд чи «мешканці Укрдому» керувалися теоретичними побудовами для облаштування свого повсякденного життя та організації функціонування будівлі.

На закінчення. Майдан: планування урбаністичної утопії

Події Револуції гідності 2013–2014 років і наступної громадянської мобілізації демонструють і засвідчують громадську вимогу до реконцептуалізація явних і створення нових публічних просторів в українських містах. З одного боку, Майдан, який функціонував як самоврядне громадське тіло (*civicbody*), яке оперувало/управляло фізичним простором урбаністичного спільного (*commons*) посеред політично ворожого міста, став прикладом радикального повернення і віднайдення публічності. З іншого боку, він/Майдан у певному сенсі об'єднав цілу низку «мікроутопічних» проектів, заснованих на місцевому управлінні урбаністичним спільним — тобто просторів, які створюють і надають місце та самі мають потенціал генерувати «ситуативні спільноти» й локальні міські спільноти.

Майдан показав, що вимога відкритих просторів соціальної дії і політичної репрезентації спільнот сильніша за намагання економічних еліт деполітизувати і соціально сегрегувати простір за допомогою кордонів, нагляду і комерціалізації, а також каналізації соціальної напруженості через популяризацію «декоративного урбанізму»²⁰.

Найбільш показовим та й просто наочним прикладом творення просторової утопії як «евтопічної практики» (від гр. *eu* — благо) в сучасній Україні можна назвати відкритий міжнародний конкурс *Територія гідності*, спрямований на створення відкритого публічного простору в центрі Києва, на Майдані та прилеглих територіях. Цей конкурс водночас є й першим в Україні прикладом виняркової публічності у сфері планування²¹.

100 Потреба відновлення і реконструкції Майдану після руйнувань, з одного боку, та необ-

хідність увічнення пам'яті про події і подвиг героїв Небесної сотні — з іншого, стали імпульсами до переосмислення ролі публічного простору «центральної площі країни» і водночас кардинального перегляду підходів до планування. У результаті тривалих і часом болісних публічних дискусій стало й розуміння того, що «увічнення пам'яті» неможливо досягти просто поставивши «монумент» на площі²². Адже сьогоднішні концепції й практики «збереження та підтримки пам'яті про події» у просторі міста, а тим більше — про події глибоко травматичні, радикально відрізняються від традиційних підходів (до яких звично вдавались і вдаються наші «придворні митці», архітектори та політики). Навіть більше, ці традиційні підходи залишають невизначеним питання «символічного послання» і способів його репрезентації.

Інакше кажучи, відкрилися принаймні два питання: як зробити так, щоб «меморіальне паломництво» у цьому місці не заходило в конфлікт з «пам'яттю місця» (пор. Connerton, 2009: 10–18); і, власне, *що та у який спосіб* має стати *пам'яттю* і нести *пам'ять про події* для наступних генерацій. Звісно, це не знімало проблеми збереження «ситуативної топографії» Майдану та музеєфікації — таку роботу активісти провадили ще від січня 2014 року. Постановка питання у такому ключі (з акцентуванням на *що та у який спосіб*) спрямувала публічне обговорення у площину цінностей, які мав би репрезентувати (і втілювати) новостворений простір площі. А це, своєю чергою, підштовхнуло учасників та учасниць дискусій до формулювання свого бачення «ідеалу» публічного простору, у нашому випадку — простору конкретної площі. Свою роль також зіграла і певна семіотична стабільність Майдану — тяглість урбаністичної традиції місця як центральної міської площі та відкритого публічного простору, де присутній політичний вимір.

Питання публічного простору та існування «ідеалу» публічного простору (пор. Young, 2001: 16–36) невіддільні від питання формулювання «загального блага». Власне йдеться про існування «унормовувального ідеалу» як своєрідної *утопічної моделі*. Утопію тут ми розглядаємо як модель суспільства і, що важливо, — простору, які протиставляються наявній. Тобто утопія постає як модель суспільства, що підтримується відповідною просторовою моделлю, яка є її частиною — інтегральним складником і необхідною умовою (пор. Choay, 1997: 137–172, 271–285). До цього, мабуть, ще варто додати, що в «ідеологічному» сенсі утопічним ідеалом постає «сфера публічного», тимчасом як у «просторовому» втілення у просторах ідеї «евтопії» як уявлення про загальне благо (що, як не раз наголошував Льюїс Мамфорд (Mumford, 1979 [1961]) в принципі має закладатися в основу кожного архітектурного чи містобудівного підходу).

У загальних рисах (для нашого випадку) концепцію *urbancommons* (урбаністичного спільного) тоді можна розглядати як певну інструменталізацію ідеї «загального блага». Інакше кажучи, якщо «благо» — це *що?*, то «коммонз» — це *як?*

У сучасній Україні нова соціальна утопія бачиться великою мірою як урбаністична (чи навіть часто архітектурна). І навіть більше — як локальна і не спрямована на централізацію, контроль чи конструювання якогось «великого цілого» — нового суспільства, на противагу радянській тоталізуючій соціальній утопії з її накинutoю згори ідеєю «загального блага», матеріальні прояви якої постають у вигляді соціалістичних житлових ландшафтів і підходів до планування міста. Тому, мабуть, така просторова утопічна модель, де поєднано уявлення про ідеальний публічний простір та урба-

ністичне спільне, і є тим, що можна назвати сучасною урбаністичною утопією. Основні принципи розбудови нового українського суспільства, імпульсом до чого став Майдан 2013–2014 років, сконцентровано у гаслі *гідність – воля – єдність – громада*. А конкурс *Територія гідності* та формулювання завдання для нього, зокрема, можна сміливо вважати спробою окреслити «утопічну модель» такого нового суспільства.

У формуванні конкурсного завдання активну участь брали представники і представниці всіх майданівських спільнот; завдання було розроблено у тісній співпраці між ними, командою Департаменту архітектури і містобудування КМДА та групою незалежно обраних експертів Громадської ради конкурсу.

У результаті сформовано чотири конкурсні номінації²³: Громадський простір Майдану та центрального ядра Києва; Меморіалізація подій Револуції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної сотні; Міжнародний культурний центр «Український дім на Європейській площі»; Багатофункціональний музейний комплекс «Музей Свободи / Музей Майдану».

Переможцем у номінації Громадський (публічний) простір Майдану став проект групи архітекторів з Тайваню (Алесандро Мартінелі, Ханью Чен і Ксіньо Жао) під девізом *Sous les pavés, la forêt* (Під бруківкою – ліс)²⁴, який, згідно з гаслами паризьких подій травня 1968 року і загалом традиціями урбаністичних революцій, перетворює київське середмістя на парк з мощенням гравієм. ■

Майдан: від «простору протесту» до «урбаністичного спільного». Як творилась урбаністична утопія

1

У нашій урбаністичній традиції (і в селах, і в містечках, і в містах) маємо справу зі *спільним* саме в його розумінні та функціонуванні в ролі місць для випасу худоби.

2

Наприклад, у Кембриджі й сьогодні існує місце і навіть з такою самою назвою. Його використовують для відпочинку та пікніків.

3

Тут ми не ставимо завдання точно локалізувати місцезнаходження Козиного болота. У матеріалі Михайла Кальницького це питання розглянуто досить докладно (див. <https://www.interesniy.kiev.ua/ne-byilo-bolota-na-meste-maydana/> (перегляд 15 березня 2016)).

4

Про драматичну історію цього місця див. презентацію Михайла Сарайдака (<http://terragnitas.kga.gov.ua/zavantazhennya/prezentatsiji>– Конкурсне завдання (перегляд 23 грудня 2015)).

5

Докладний історичний огляд не є метою цього есею, тому дозволимо собі залишити певні історичні періоди поза кадром.

6

Віче як середньовічна традиція зібрань мешканців міста за часів Київської Русі, своєрідний аналог і праобраз «міського парламенту», загальні збори містян для розгляду громадських справ.

7

Взагалі характерно, що в публічному дискурсі (також спостереження з численних розмов та інтерв'ю не тільки з «простими» учасниками подій, а й з дослідниками) спонтанно, наче з якогось «колективного несвідомого», постали численні аналогії з історичного минулого: це і порівняння просторової організації табору оборони Майдану з традиціями Запорозької Січі, і поділ на «сотні», і паралелі із ситуацією 1918–1919 років, і порівняння героїв Небесної сотні зі студентами, які загинули в бою під Крутами.

8

http://espreso.tv/news/2014/08/07/pochalasya_zachystka_maydanu (перегляд 26 листопада 2015).

9

Утім, сьогодні немає жодного офіційного документа, за яким Алея Героїв Небесної сотні (так тепер називається ця частина Інститутської) має пішохідний статус; час від часу від місь-

ких чиновників лунають ідеї її відкриття для проїзду. З літа 2014 року на тій частині Майдану, на якій височіє колона, влаштовано постійну виставку фотоматеріалів із зони АТО, яка працює як своєрідний «заповнювач» простору, фізично обмежуючи його використання для повсякденних практик.

10

Ця ялинка (або «йолка», як її називали, передражнюючи Януковича) так і залишилася напівзібраною, але стала одним із символів Майдану. Сьогодні цей артефакт чекає свого часу, щоб посісти місце в майбутньому музеї.

Зрозуміло, що після трагічних подій вже було неможливо святкувати Різдво і Новий, 2015, рік на Майдані. Міська влада перенесла святкування на Софійську площу. Експеримент виявився вдалим – містяни і туристи дуже високо оцінили нові можливості публічного простору – камерної площі в старому місті. (Якщо до 2014 року у нас був Новий рік і «йолка», то відтоді, видається, у місті нарешті святкуватимуть Різдво.)

11

Донині триває суд над тодішнім міським очільником Олександром Поповим (не мером,

обраним громадою, а чиновником, призначеним Януковичем), який і підписав розпорядження КМДА про необхідність очищення площі задля встановлення ялинки.

12

Треба зауважити, що, не зважаючи на те, що 2/3 киян підтримували Майдан (http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/12/131219_euromaidan_kyiv_supports_vc (перегляд 27 листопада 2015)), до 18 лютого 2014, принаймні за зовнішнього, поверхового, погляду, місто жило у повсякденному режимі, а «Майдан» залишався у своїх «географічних межах».

13

Навіть візуально обладунки протестувальників із загонів самооборони нагадували середньовічних воїнів; можна пригадати й змайстровану ними катапульти, яка досі зберігається на подвір'ї Національного художнього музею.

14

І якщо деякі з них (та ж Михайлівська чи Інститутська, площа перед Верховною Радою) були реапропрійовані громадою міста, то горезвісний вертоліт-

ний майданчик Януковича так досі й залишається об'єктом з невизначеною функцією, правом власності і подальшою долею.

15

Див. Додатки у <http://terradsignitas.kga.gov.ua/zavantazhennya/konkursnezavdannya> (перегляд 29 січня 2016).

16

Було запроваджено інститут «комендантів будинків», правила внутрішнього розпорядку та контроль на вході. Тут цікаво зазначити: тимчасом як від чоловіків варта вимагала пред'явити посвідчення особи, жінок пропускали всередину без проблем (очевидно, вважаючи, що вони не становлять жодної загрози) – тобто спрацьовували звичні гендерні стереотипи.

17

Крім членів Самооборони Майдану, Медиків Майдану, Кухні Майдану, в Українському домі розміщувалися штаб Автомайдану (спільноти, яка від самого початку мала «екстериторіальний статус» – діяла не лише в межах Майдану, а й проводила акції по всій країні та за її межами). Студентська асамблея об'єднала студентів з

багатьох вишів (НаУКМА, КНУ, Київської Політехніки та ін.). Окрім просто «присутності», звідси координували студентські протести, в робочих групах розробляли пропозиції до Закону про вищу освіту, організовували кінопокази та дискусії. А Жіноча сотня (не бойовий підрозділ «жінок-воїниць») допомагала координувати дії в рамках більшої ініціативи- Майдан-SOS. Вона складалася переважно з активісток феміністичного руху, але в процесі до неї приєднувались і «домогосподарки», які просто приходили і пропонували допомогу.

18

Заходи широко анонсували у соцмережах, і багато людей спеціально приходили послухати лекцію, подивитися фільм чи взяти участь у дискусії. Графік заходів був дуже щільним, а у формуванні розкладу на рівних засадах брали участь представники різних «ситуативних спільнот», інколи з діаметрально протилежними ідеологічними поглядами і симпатіями. І якщо в іншій ситуації деякі заходи мали шанс закінчитися бійкою (наприклад, між представниками

Свободи та лівими активістами), то впродовж «нормального» функціонування Укрдому (до погрому Беркутом 20 лютого 2014) жодних інцидентів не зафіксовано.

19

Під час власне Майдану автори провели 7 глибинних інтерв'ю з представниками майже всіх майданівських спільнот; пізніше, під час обговорення завдання на конкурс Територія гідності, проведено додаткові опитування представників цих спільнот. Майже всі вони діють дотепер.

20

У Києві цей «декоративний урбанізм» набуває досить химерних форм наві'язаних бізнесменами «подарунків місту»—далеко не завжди потрібних лавочок, муралів, фонтанів тощо.

21

Див. <http://terradignitas.kga.gov.ua/zavantazhennya/konkursnezavdannya>
http://terradignitas.kga.gov.ua/images/docs/tezy/02_09_2014_krugi.pdf (перегляд 20 грудня 2015).

22

Хоча треба сказати, що одним з резонів вибору шляху відкритого міжнародного конкурсу як «інструменту» було саме намагання не дати якнайшвидше «втулити» пам'ятник по гарячих слідах.

23

<http://terradignitas.kga.gov.ua/proekti-peremozhstv> (перегляд 18 березня 2016).

24

Докладніше про проекти-переможці див: http://life.pravda.com.ua/culture/2015/12/3/204230/view_print/ (перегляд 18 березня 2016). Гасло травневих подій у Парижі 1968 *Sous les pavés, la plage* було «перепристосовано» до київських традицій і реалій.

- 1.** Canetti, Elias (1979), *The Conscience of Words*, Seabury Press: New York.
- 2.** Choay, Françoise(1969), *The Modern City: Planning in the 19th century*, George Braziller: New York.
- 3.** Choay, Françoise(1997), *The Rule and the Model*, Cambridge, Mass; London: MIT Press.
- 4.** Connerton, Paul(2009), *How Modernity Forgets*, Cambridge UK: Cambridge UP.
- 5.** Foucault, Michel (1991 [1977]), *Discipline and Punish*, London: Penguin Books.
- 6.** Lefebvre, Henri (1991), *The Production of Space*, Oxford UK; Cambridge, Mass: Blackwell.
- 7.** Lefort, Claude (1989), *Democracy and the Political Theory*, Minneapolis: U of Minnesota P.
- 8.** Low, Setha; Smith, Neil, eds. (2006), *The Politics of Public Space*, New York: Routledge.
- 9.** Mitchell, Don (2003), *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*, New York & London: The Guilford Press.
- 10.** Mumford, Lewis (1979 [1961]), *The City in History*, New York: Pelican Press.
- 11.** Ostrom, Elinor (1990), *Governing the Commons: The Evolution of Institution for the Collective Action*. Cambridge UK: Cambridge UP.
- 12.** Ross, Kristin(1988), *The Emergence of Social Space: Rimbaud and the Paris Commune*, Minneapolis: U of Minnesota P.

13.

Young, Iris (2001), *Inclusion and Democracy*, Oxford UK: Oxford UP.

14.

Zukin, Sharon (2010), *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*, New York: Oxford UP.

15.

Коннертон, Пол (2004), *Як суспільства пам'ятають*, Київ: Ніка–Центр.

16.

Луначарский, Анатолий (1967), *Воспоминания и впечатления*, Москва: Советская Россия.

17.

Шліпченко, Світлана (2009), *Записано в камені: Короткі інтерв'єції в історію та теорію архітектури*, Київ: ВД Всесвіт.

Публічний простір як місце політичного протесту в Нігерії: зв'язок між парком Ґані Фавегінмі та клікократією у конфлікті довкола нафтових субсидій

**Джеймс
Околіє-Осемене**

**(переклад з англійської
Анастасії Живкової)**

«Давайте ж почнемо протестувати, але запросимо розум, щоб остудити наш гнів. Я не приймаю ані апатії, ані тої боягузницької відмови від боротьби, що ми весь час плекаємо як нещасну долю».

Губернатор Бабатунде
Фашола, The Nation, п'ятниця,
10 лютого 2012 року

Вступ

Публічний простір як місце політичного протесту відображає негативні процеси у владі. Тож варто зважати на ситуацію в країні загалом, а також на виступи груп людей з найрізноманітнішими життєвими історіями, чиї голоси можновладці традиційно вважали маловагомими. Ці групи переважно становлять представники середнього та нижчого класу, які проводять дні на вулицях Лагосу. Часто економічно узалежнені від інших, вони утримують себе нестабільним заробітком, а незрідка не мають і такого. Ці групи підтримують нечисленні авторитети, критичні до політики правлячого уряду, зокрема представники опозиції та громадянського суспільства.

Громадські протести не нове для Нігерії явище, натомість новими є контекст і проблематика. У 1930-х роках у Еґбаланді протестували жінки, 1978 року відбувся протест студентів, знаний як Алі маст гоу («Алі має піти»), покликаний відправити Комісара з освіти у відставку. Кожен протест має свою мету, і кожне захоплення чи окупація публічного простору ставить власні цілі. Публічний простір у Лагосі став місцем політичних протестів, які своїми стратегіями занепокоїли уряд і силовиків.

Вибір парку Ґані Фавегінмі (ПґФ), можна сказати — центральної брами Лагосу, фінансової столиці Нігерії, мав стратегічний характер. Цей парк облаштовано в районі Оджот і названо на честь видатного громадського діяча, юриста та правозахисника Ґані Фавегінмі. Не випадково саме це місце, що має особливе значення для борців за права людини, 2012 року було обрано майданчиком протесту проти непопулярної політики уряду. Протестувальники обрали і вибудували свою ідентичність як рух *Occupy Nigeria*. Вони оголосили парк зоною, відкритою для всіх охочих вплинути на політику уряду. Протестувальники не відступили перед погрозами силовиків застосувати силу.

Цей розділ відповідає на низку запитань. Що було метою демонстрантів? Якою була реакція уряду? Який вплив і мотивацію мала серед протестувальників громадська думка? Яким чином вони вплинули на її подальше формування? Чи вона відіграла роль у вирішенні конфлікту довкола субсидій на паливо?

За метод дослідження взято якісний аналіз, у тому числі спостереження осіб, безпосередньо не задіяних в описаних акціях. Дані отримано з новин ЗМІ, прес-релізів і документів громадянського суспільства, оприлюднених під час протестних акцій і після них. Для підтримки почуття єднання у цьому протесті демонстранти склали пісні та співи на кшталт 'No Agreement', 'I will not Agree Today, I will not Agree Tomorrow' («Жодних домовленостей», «Я не погоджусь сьогодні, не погоджусь і завтра»). У цей спосіб було висловлено невдоволення протестувальників зневагою уряду стосовно громадян і відмовою у соціальному забезпеченні. Розділ завершується розглядом політичної стратегії, яка, регулюючи діяльність різних груп у публічному просторі, робить акцент і враховує права людини.

Питанню публічного простору нігерійські дослідники приділяли небагато уваги, особливо в аспекті використання цих місць як майданчиків для політичних протестів, дразливих для можновладців. Враховуючи це під час аналізу окупації громадського простору для реалізації політичних і соціально-економічних вимог, варто також звернути увагу на способи досягнення окреслених цілей.

Альберт (Albert, 2003: 58) описує швидкий процес захоплення відкритих публічних просторів у західноафриканських містах (Лагос та Абіджан) як «здійснюваний силами нижчого класу — вулич-

них торговців, кишенькових злодіїв, торговців наркотиками, розповсюдників реклами тощо». Треба сказати, що зазвичай вони «тримають руку на пульсі», вловлюючи протистояння представників еліт і громадянського суспільства, саме тому ці сили залучають як легкодоступний інструмент впливу на урядову політику.

Важливо зазначити, що коли суспільство прагне тривалого миру, нехтувати цими людьми неможливо. На жаль, більшість з них справді часом вдаються до антисоціальних дій у темний, а подекуди і світлий час доби. На нерегламентованих просторах, там, де немає контролю чи управління, вони господарюють цілодобово.

Габермас бачить сферу публічного «цариною соціального життя, де може формуватися щось наближене до громадської думки»; проміжним простором, у якому представлені ідеї творить група осіб, які безпосередньо не виступають від імені державної влади (Habermas, 2001; цитата за Eickelman and Salvatore, 2002: 95). Хоча сфера публічного і публічний простір не тотожні поняття, ідея публічного простору в розумінні соціальних наук тісно пов'язана з ідеєю публічної сфери. Однак публічний простір подано то як уявну арену, то як матеріальну локацію, де відбувається соціальна інтеракція та політична активність усіх членів «громадськості» (Mitchell, 1995; в Adeboye, 2012: 147). Публічний простір є місцем, зазвичай відкритим для публічного використання членами суспільства для різноманітних цілей, пов'язаних із важливими, базовими аспектами їхнього існування.

Відкритий публічний простір у Нігерії став майданчиком для багатьох громадських акцій. Звісно ж, великою мірою цей феномен публічного простору для різних людей означає різні речі. Це так само стосується і дослідників. Наприклад, Адебое (Adeboye, 2012: 152) у своєму дослідженні церкви в кінематографі справедливо зазначає, що коли йдеться про привласнення, апропріацію публічного простору, «християнство завжди виборювало собі місце на громадській арені Нігерії».

Так само й народна думка у конфлікті та плутанині довкола нафтових субсидій продовжує бачити Нігерію державою, де хід справ у політиці, зокрема нафтовій, вирішують окремі групки ділків — кліки. Неможливо говорити про мир у будь-якій країні без огляду на динаміку політичного контексту державної влади, який сприяє виокремленню еліт у змаганні за державні ресурси. Клікократія живить негативне сприйняття народом безупинних інтриг уряду. Відчуття недоторканості та безкарності цих клік підтримує атмосферу негативного миру. Ускладнена структура нафтового сектору Нігерії не сприяє подоланню клікократії та покаранню замішаних у махінаціях з нафтовими субсидіями. Клікократія на політичній арені Нігерії, особливо серед еліт нафтогазового сектору, зміцнюється, вдало користаючись сприятливою ситуацією. З 1960 до 2012 року обладки цих груп не припиняли гальмувати розвиток країни з населенням 167 мільйонів людей, країни, у якій видобувають два мільйони барелів сирої нафти на день. Коли постає питання нафтової політики та розподілу нафтового прибутку, політичні еліти об'єднуються у своїх інтригах, аби їхнім прагненням ніщо не змогло стати на заваді. Це підігриває корупцію і підриває суспільне благо та інтереси звичайних людей. Неможливість плідного і результативного висловлення свого невдоволення, особливо серед молоді, заохочує безвідповідальність, множить агресію і дрібні конфлікти.

У січні 2012 року з'ясувалося, що уряд витратив 2,3 трлн нігерійських найр для врегулювання спірних паливних субсидій, тимчасом як бюджет передбачав на це 248 млрд найр. Тоді

110 Нігерію сколихнули безпрецедентні масові акції протесту. Згідно з певними джерелами, також

з'ясувалося, що голова комітету Палати представників, розслідувач цієї афери Фарук Лаван сам потрапив у скандал з хабарями на суму 620 тис. дол. США. ЗМІ зафіксували його зізнання в отриманні грошей, які, за словами нафтового магната Фемі Отедола, були хабарем за вилучення його імені з переліку осіб, які нажилися на шахрайстві із субсидіями (*Sunday Punch*, 16 вересня, 2012, р. 13).

Нафта у нафтозалежній Нігерії поступово перетворилася на основне джерело конфлікту у міжусобицях окремих груп та індивідів. Більшість з цих груп є нафтовими кліками, що не надто переймаються впливом свого господарювання на економіку країни. Через виснажливі сутички й інтриги у нафтовій політиці нафтодобувна промисловість стала болючим місцем для більшості нігерійців, щоденне життя яких узалежене від подій на загальнонаціональній арені та є їхнім відображенням. Корумповані практики в нафтовій політиці країни вдаряють по простому населенню, зокрема щорічними стрибками вартості бензину.

Це дослідження є спробою критичної оцінки зв'язку між «окупацією» парку Ґані Фавегінмі та клікократією у політичній економіці нафтового сектору Нігерії, зокрема у скандалі з паливними субсидіями. Воно розглядає питання та виклики, пов'язані з діяльністю клік.

За рівнем ВВП Нігерія не є бідною країною. Проте її економічні і політичні негаразди примножує жадібність пересічного громадянина/громадянки.

Окупація публічного простору стала відповіддю громади на дії нафтових клік. Адже вони найбільше бояться осіб, здатних покласти край їхній домінації через підкріплене доказами розкриття їхніх оборудок. Ризики, пов'язані з намаганнями перешкодити цим оборудкам, можуть включати загрозу життю. Низка недавніх вбивств, на жаль, це підтверджує. Чи ці жертви мають інше виправдання, окрім переслідування політичних та економічних інтересів? Один з наслідків клікократії — прояв адміністративного конфлікту в нафтовому секторі економіки Нігерії.

Парк Ґані Фавегінмі: приклад відкритого публічного простору в Лагосі

Національний стадіон і стадіон Теслім Балоґун дозволяє проведення таких легальних публічних заходів, як церковні зібрання, освітні та розвивавальні програми, футбольні матчі. Доступними для публіки є також парковки та парк Ґані Фавегінмі. Це місце має стратегічне розташування. Розміщений стратегічно вигідно — на основній магістралі, яка щодня приводить у місто тисячі туристів, парк може вміщати тисячні зібрання. Поряд розташовано паркувальні майданчики й автостанції Оджота та Ікосі.

Концептуальна основа

Термін «клікократія» походить від слова «кліка» (*cabal*), яке позначає групу, що здійснює тіньову діяльність або діє таємно. За словами Тіджані (Tijani, 2012), кліка — це купка інтриганів, об'єднана, зокрема, політичними інтересами. Фактично — це змова, яка має політичну мету й

інтерес. Народна міфологія вважає ключових гравців нігерійської соціоекономічної арени окремим, тіньовим класом вампірів-клікократів. Цікаво, що термін «клікократія» увійшов у вжиток і став популярним у січні 2012 року завдяки Патріку Обагаїґбону, який не раз вживав його під час протестів проти нафтових субсидій. Відмова уряду скасувати рішення про збільшення цін на паливо із 65 найр за літр до 97 обернулася рухом «Окупуй!» із захопленням публічних просторів. Тому клікократію можна вважати практикою формування групи на основі певного плану дій. «Кліка»/Cabal, згідно з Альбертом (Albert, 2012), — одна з назв захищених системою безпеки елітних угруповань, які вирішують ситуацію в Нігерії. Альберт також зазначає, що вони складаються з тіньових структур, об'єднаних певним протиправним політичним інтересом. Такі кліки є добре усталеним елітним класом. Вони тримають режим у заручниках, таким чином консервуючи слабкість державної системи. Осумаґ та Агемело (Osumah and Aghemelo, 2010: 36) вважають, що структура влади Нігерійської держави надає тим, хто контролює її, легкий доступ до багатства і соціальних привілеїв.

Сенатор Джозеф Ваку, заступник голови Консультативного форуму Арева (КФА), описує кліки у Нігерії як «групи людей, наділених обов'язком нагляду за більшістю... привілейована купка, якій доручено доглядати за великою нацією. А серед них є ще й кримінальні авторитети, які не дають країні розвиватися» (Waku, 2012: 5; цитовано в Albert, 2012: 3). Альберт (2012: 3) вирізняє два типи кліки в контексті Нігерії. Він (2012: 3) стверджує, що «існують кліки всередині правлячої верхівки та поза її межами. Ті, хто перебуває всередині, — це зазвичай урядовці та партійні чиновники, такий собі уряд в уряді. Вони мають надзвичайний вплив на політичну систему. Кліки цієї категорії можна розділити на два типи: продуктивні та деструктивні. Продуктивні кліки позиціюють себе як кістяк правлячої еліти. Вони є родичами політичних лідерів або фінансовими та організаційними рушіями їхніх політичних кампаній, що забезпечує їм статус вирішальних урядових гравців. Окрім захисту своїх коротко- та довгострокових інтересів, вони претендують на вирішення політичних питань, як, наприклад, узгодження кандидатури майбутнього президента Нігерії. Вони визначають, хто отримує те чи інше призначення або контракт, і можуть скорочувати термін перебування на посаді недостатньо лояльних урядовців». Альберт (2012: 3) також стверджує, що несприятливі кліки всередині режиму — це п'ята колона в системі. Частина системи, і водночас через несприйняття ролей, узгоджених чинною політичною системою, — її ворог. Саме ці групи впродовж кількох років збагачувалися за рахунок нафтових субсидій, здійснюваних коштом звичайних нігерійців, і саботували їх скасування. Кліки, задіяні у нафтовій політиці, належать радше до деструктивних.

Не варто применшувати роль клік в ескалації та деескалації будь-якого суспільного конфлікту. Кліки переважно діють як тіньові партії, але часом вони безпосередньо залучені у конфліктні ситуації, які є питаннями національної ваги. Немає сумніву, що діяльність клік несприятливо впливає на політичний і економічний розвиток нації. Їхня діяльність гальмує економічне зростання. Менш очевидним негативним для суспільства наслідком головування клік у нафтовій політиці країни є виокремлення еліт. Аналіз ситуації в нафтовидобувній промисловості в країні показує, що реальні кліки працюють потайки і практично не роблять жодних кроків, які б їх викрили (Albert, 2012). Маршал авіації у відставці Лакі Апаріле пригадує часи, коли під час програми роззброєння, демобілізації та реінтеграції «певні сили» намагалися проштовхнути амністію колишніх бойовиків.

112 Такі сили — це кліки, чиї наміри — закріплення свого впливу на державному рівні.

Демонстранти, які зайняли публічний простір, вважають кліки розповсюдниками корупції

Основним мотивом, який спонукав більшість демонстрантів до зайняття, окупації публічного простору, була експлуатація простих громадян. Звичайно, прогалини у багатьох аспектах національного життя можна пояснити розвитком корупції. Наявність великого обсягу нафтових грошей — найважливіше джерело корупції в країні. По суті, корупція — це не лише погана робота державних установ, це засіб збагачення та розширення прав і можливостей політичних еліт (*Sunday Punch*, 16 вересня 2012, р. 13). Однак треба зазначити, що створення антикорупційних агентств жодним чином не пригальмувало діяльність клік у країні. Адже кліки можуть безперешкодно стежити за діяльністю агентцій. Не дивно, що колишній голова Народної демократичної партії Ауду Орбе вважав, що війна проти корупції — це безвихідна та безнадійна ситуація: «Здається, нам як народу не судилося позбутися корупції, бо ми також їй вклоняємося. Ми показово засуджуємо корупцію і водночас схилиємося перед корумпованими» (*vanguard online*, 30 вересня, 2012).

Трагедія ситуації в Нігерії полягає в тому, що «соціальний капітал» майже зник, тимчасом як робота уряду на всіх рівнях відзначається високим рівнем корупції та некомпетентності. «...Четверта республіка вирізняється підвищеною корупцією, безкарністю та декларативністю обіцянок. Її уряд дедалі більше втрачає зв'язок із суспільством і людське обличчя. Погані політики й недолуге економічне господарювання призводять до руйнування інституцій, дезорієнтації політичних еліт і розпачу фактично позбавленого прав населення. Ця влада не в змозі виконати власні щедрі обіцянки та забезпечити розвиток демократії» (*The Nation*, 2009: 15, цит. за Inokoba and Kumokor, 2011). Попри це звичайні люди надалі сприймають верхівку правлячої партії PDP (People's Democratic Party — Народної демократичної партії) як напівбогів, котрі ухвалюють засадничі державні рішення коштом більшості. Попри видимі зусилля федерального уряду корупція процвітає, просякнувши кожен аспект життя країни (*Sunday Punch*, 16 вересня 2012, 13). Не варто недооцінювати зв'язок між клікократією, корупцією та нафтовою політикою і вважати, що нафта не стосується соціально-економічних проблем, які стоять перед Нігерійською державою. За визначенням Transparency International, корупція — це зловживання службовим становищем задля особистої вигоди (цит. за *Sunday Punch*). Корупція Нігерії впадає в очі вже в аеропортах, починаючи з контрольно-пропускних прикордонних пунктів, основною функцією яких є здирництво (*Sunday Punch*, 2012). Це перетворило державний публічний сектор країни майже на синонім корупції та жадібності. Ситуація яскраво відображається в усіх секторах економіки, включаючи вищі навчальні заклади, де хабарі вимагають у студентів та абітурієнтів, підважуючи у такий спосіб їхні академічні заслуги. У деяких державних університетах існують приклади, коли, аби отримати диплом і сплативши 5 000 офіційно, платять ще 15 000 найр додатково. На жаль, люди, задіяні у цій ганебній діяльності, є батьками родин, які мають бути прикладами сумлінної роботи на своїх місцях. Дорогою з південного сходу на Ібадан я познайомився в автобусі з жінкою, яка розповіла мені, що деяким студентам у її університеті, коли було ясно, що вони не здадуть певні предмети, зразу повідомляли, що треба заплатити приблизно 5 000 найр, аби отримати добру чи відмінну оцінку. Вона висловила думку, що таким чином студентам абсолютно не загрожує провал сесії. А згодом вони все ж знайдуть свою дорогу

в житті і навіть покажуть себе краще, аніж відмінники. Та ця нова традиція академічної корупції й інтелектуального тероризму підживляє ідею мерітократії, і вона пояснює, чому в Нігерії новоспечені випускники навряд чи можуть захистити свою кваліфікацію офіційно та чому їх не беруть на роботу за межами країни, якщо не мають певної політичної «підтримки».

Протести в публічному просторі змусили уряд переглянути свою позицію з цього питання, влаштувавши розслідування, під час якого зараз розкривають осіб, що стоять за шахрайством з нафтовими субсидіями. Не раптове підвищення цін на паливо було головною проблемою громадського волевиявлення, а нездатність уряду протидіяти клікам, відповідальним за кризу в нафтовому секторі. Нігерійці нині ефективно використовують соціальні медіа для оприлюднення фактів, які кліки хотіли б приховати від громадськості (Albert, 2012: 22). Близько 25 нафтоторговельних компаній було пред'явлено звинувачення у шахрайстві з фондом субсидування. Збираючи кошти буцімто на дотацію імпортованих нафтопродуктів, до імпорту вони так і не доходили. Губернатор Петро Обі зі штату Анамбра зазначив: «... це серйозний випадок, коли людям платили за судна, які навіть не заходили у нігерійську акваторію». Хоча голова спеціального комітету Палати представників з паливних субсидій Гон Фарук Лаван не раз заперечував звинувачення, висунуті проти нього нафтовим бароном Фемі Оtedолою, ще треба почекати, чи зможуть їх обґрунтувати антикорупційні організації. Нігерійська молодь у соціальних медіа не раз попереджала політиків, аби не забули розглянути у суді справу Фарука та Оtedоли. Згідно з координаційним міністром економіки і міністром фінансів, доктором Нґозі Оконджо Івеала, боротьба за субсидії точиться «між урядом та нігерійцями, з одного боку, та людьми, схибленими на подальшому «доїнні» системи задля власного збагачення — з іншого» (Sweetcrude, 2012). Незважаючи на це, немає сенсу заперечувати, що клікократія має далекосяжні наслідки від ескалації конфлікту довкола субсидій до розбрату у Форумі губернаторів. Баба-Ахмад (Baba-Ahmad, 2012) стверджує, що аргументи про законність і доречність розділення бізнесу на ці два напрями буде посилювати негативні тенденції в народі і, ймовірно, відіграє ключову роль у визначенні питань безпеки навколо нафти і газу, і навіть на виборах у Нігерії 2015 року.

Стратегії протидії клікократії та нафтова політика в Нігерії

Парадоксально, що Нігерія — багата країна, населена бідними людьми, отож нігерійці живуть в одній з двадцяти найбідніших країн світу (Ladan, 2006). Очевидно, кліки абсолютно не турбує збільшення безробіття і рівня бідності в країні. Ось чому вони ніколи не задоволені тим, що у них є. Клікократія роз'їдає країну, оскільки Нігерія надзалежна від сирої нафти як найважливішого джерела прибутків та експорту. Здатність нафтових клік працювати впродовж багатьох років без участі уряду призвела до того, що народ вважає: уряд не в змозі притягти до відповідальності визначених осіб, чия поведінка та діяльність створюють економічні проблеми більшості й раптове збільшення ціни на нафту в усіх частинах Нігерії.

Спостереження щодо нафтової політики дуже влучне та варте уваги:

«Наші лідери борються за потужні ресурси, тимчасом як ми, отримуючи крихти, розрахо-

114 *вуємося за наслідки їхньої жадібності. Ні губернатори півдня, ні губернатори півночі не витри-*

мають жодної перевірки на сумлінне використання наших нафтогазових ресурсів. Вони радше відправлять нас воювати, аніж видадуть суми прибутків своїх адміністрацій. Федеральний уряд також не є ані взірцем сумлінності, ані справедливої політики. І там теж панує марнотратство. А приголомшливі викриття корупційних схем дають підстави припустити, що частка викраденого прибутку лише зростає» (Baba-Ahmad, 2012).

Як зазначав Баба-Ахмад, Нігерії час переглянути механізми наповнення і використання державного бюджету трьома гілками влади та способи притягнення винних до відповідальності. Це могло б стати кроком у правильному напрямі ослаблення клікократії, яка підсилює корупцію в нафтовій промисловості.

Сприятливий розвиток Нігерії та актуалізація стійкого розвитку залежать від здатності політиків вирішувати проблеми розподілу ресурсів, що потребує відповідальності і високих етичних міркувань. Тут варто згадати ще один момент: вирішення будь-якої проблеми, пов'язаної з нафтовою політикою, повинно початися з наших родин і громад, трансформуючи суспільство, пропагуючи соціальну та економічну справедливість, а також розслідуючи діяльність нафтових клік. Нам треба обрати прозорих лідерів влади і зміцнити верховенство закону. Через плутанину з нафтовими субсидіями впродовж тижня відбувався загальнонаціональний страйк, залишаючи країну в невизначеності до того моменту, коли буде досягнуто угоди. Федеральний уряд стверджує, що було необхідно збільшити дохідну базу, але це неприйнятно для більшості громадян, оскільки призведе до непопулярних дій уряду.

Прикметно, що учасники зловживань з нафтовими субсидіями (федеральний уряд і профспілки) використовують різні методи реагування на конфлікт. Особливо це стосується співпраці, компромісу і спільних підходів, пов'язаних з вирішенням проблем у спосіб, прийнятний для всіх сторін. Спільне вирішення проблем потребує діалогу між урядом і Трудовим конгресом Нігерії. На жаль, багатьом нігерійцям не пояснили, чому варто припинити страйк 12 січня і не дали морального обґрунтування дій конгресу. Пояснення, що його надало керівництво профспілок, не було сприйняте більшістю нігерійців, які стояли на їхньому боці, коли їм знадобилися маси для мобілізації та опору проти підвищення цін на бензин.

Публічний простір згаданого парку став головним майданчиком у сфері захисту прав людини в Нігерії, особливо захисту соціально-економічних прав нігерійців, більшість з яких живуть менш як за долар на день. Це є те місце, яке прихистило рух захисту прав людини в контексті виживання і свободи.

Висновок

Взаємозв'язок між парком Ґані Фавеґінмі та конфліктом довкола нафтових субсидій не можна недооцінити. Ця стаття виявила потенціал парку Ґані Фавеґінмі як платформи для різних груп, що діють на захист і обстоювання соціально-економічних прав нігерійців. Парк є публічним простором, відвідуваним переважно представниками середнього та нижчого класу. 2012 року завдяки масовим громадським протестам проти нафтових субсидій він прославився на всю країну. Це також сприяло

мілітаризації місцевості, адже за кілька днів після його початку протестів уряд визнав дії демонстрантів протизаконними та, вказуючи на непідтверджені заяви про злочини з місця проведення демонстрацій, закликав до порядку. Аспект захоплення, окупації публічного простору обуреними громадянами є тією проблемою, яка створює проблеми для лідерів.

Використання парку Ґані Фавегінмі та площі Свободи в районі Оджота як місця зібрання та мобілізації громадян характеризує Лагос як центральне місце для всіх громадян. Зрештою, саме тут сформувалася громадська думка, яка таки змусила уряд переглянути свою політику, аби запобігти неминучій анархії в більшій частині країни. Це також продемонструвало, що політичні арешти, а також терор силовиків і застосування сили на територіях не були непоміченими народом, а страждання тих, хто потерпів від рук влади, не були марними. Своєю чергою виступи громадян дали зрозуміти елітам, що люди все ж таки є тою силою, з якою треба рахуватися.

Подолання клікократії у конфлікті довкола субсидій має засадниче значення для державного будівництва та актуалізації стабільного розвитку. Клікократія, укорінена в нафтовій політиці, не має нічого спільного з бізнесом. Радше це жадібність, яка підсилює міжгрупові конфлікти в країні, подібні до тих, що відбулися у січні 2012 року та не обійшлися без жертв. Клікократія та непідконтрольні дії політиків у нафтовій сфері можуть мати негативні наслідки для всього соціально-економічного розвитку Нігерії. Мир і безпека опиняться під загрозою. Один з найкращих заходів, до якого може вдатися Федеральний уряд Нігерії, — це успішна ізоляція кліки самостворених «напівбогів» від царини їхнього впливу.

Виведення Нігерії з нафтової залежності через подолання клікократії у нафтовій політиці могло б стати ключовим досягненням для уряду президента Джонатана. Це сприяло б актуалізації етичних стандартів для відповідальних за державну політику, а також способів легального притягнення до суду казнокрадів. Натомість відсутність таких кроків матиме серйозні негативні наслідки для міжнародного становища країни, адже просякнуте корупцією суспільство навряд чи в змозі самостійно дати собі раду. ■

Публічний простір як місце політичного протесту в Нігерії: зв'язок між парком Ґані Фавегінмі та клікократією у конфлікті довкола нафтових субсидій

- 1.** Adeboye, Olufunke. 2012. 'A Church in a Cinema Hall?' Pentecostal Appropriation of Public Space in Nigeria. *Journal of Religion in Africa* 42: 145–171. <http://booksandjournals.brillonline.com/content/10.1163/15700666-12341227;jsessionid=ansbs6llan6f0.x-brill-live-01http://booksandjournals.brillonline.com/content/10.1163/15700666-12341227;jsessionid=ansbs6llan6f0.x-brill-live-01>.
- 2.** Albert, Olawale I. 2012. The Securitized Elite: A Deconstruction of the “Cabals” in Nigerian Political Economy. *NISER RSS* 8: 1–26. http://www.nisersonline.org/downloads/Albert_Cabals%20and%20Nigerians%20Final2.pdf.
- 3.** Albert, Isaac O. 2003. The Concept of Security in the Context of Urban Crimes and Segregation in West Africa. In Fourchard, L. and Albert, I.O. Eds. *Security, Crime and Segregation in West African Cities since the 19th Century*. Paris/Ibadan: Karthala/IFRA. 53–69.

4. Baba-Ahmad, H. 2012. Crude, Slippery arguments. Vanguard September 12. [http://www.vanguardngr.com/2012/09/crude-slippery-arguments/http://www.vanguardngr.com/2012/09/crude-slippery-arguments/](http://www.vanguardngr.com/2012/09/crude-slippery-arguments/http://www.vanguardngr.com/2012/09/crude-slippery-arguments/http://www.vanguardngr.com/2012/09/crude-slippery-arguments/)
5. Ikhariale, M. 2012. High-Profile Corruption Cases and the Rule of Law. *The Punch* 16 September, Pp. 16 and 73.
6. Eickelman, D.F. and Salvatore, A. 2002. The Public Sphere and Muslim Identities. *Arch. europ. sociol.*, XLIII, 1: 92–115.
7. Eze-Fagbemi, Soji and Dodondawa, Tunde. 2014. Disquiet over Moves to remove Fuel Subsidy. *Saturday Tribune*, 19 April. P. 32.
8. Hoseinzade, Rwyhane. 2015. Improving Social Security of Public Space by Emphasizing to Light Factor (Case Study–Historical Fabric of Yazd, Iran). *Global Journal of Arts, Humanities and Social Sciences* (GJAHSS) 3 (7) (2015): 7–18. <http://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Improving-social-security-of-public-space-by-emphasizing-to-light-factor.pdf><http://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Improving-social-security-of-public-space-by-emphasizing-to-light-factor.pdf>
9. Inokoba, P.K. and Kumokor, I. (2011). Electoral Crisis, Governance and Democratic Consolidation in Nigeria. *Soc Sci*, 27(2): 139–148.
10. Ladan, Muhammed Tawfiq 2006. Access to Justice and the Justice Sector Reform in Nigeria. A Paper Presented at the First International Conference on the State of Affairs of Africa, organised by the International Institute for Justice and Development (IIJD), Boston, MA, USA, 26–28 October.

- 11.** Mitchell, Don. 1995. 'The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy'. *Annals of the Association of American Geographers* 85.1, 108–133.
- 12.** Osumah, O. and Aghemelo, T.A. 2010. Elections in Nigeria Since the End of Military Rule. *Africana Vol. 4* no. 2. Pp. 9–38.
- 13.** *Sunday Punch* (2012). Jonathan's Lip Service to anti-graft war. September 16, p. 13.
- 14.** *Sweetcrude* (2012) SURE: Any Prospects? April, p. 4.
- 15.** *The Nation Newspaper* Editorial 2009. Wrong Politics, Wrong Everything. May 29, 2009, p. 47.
- 16.** Tijani, T. 2012. Naming the Cabals: Dizeani's Impossible Mission. January 27. <http://www.nigeriavillagesquare.com/taju-tijani/naming-the-cabals-dizeanis-impossible-mission.html> Accessed 25 September, 2012.

Політики

Парвін Султана

**Сотіріс Хторіс
ДеМонд Міллер**

**Наталія
Кондель-Пермінова**

Публічні простори як ґендеризовані простори: приклад індійських міст

Парвін Султана

(переклад з англійської
Анастасії Живкової)

Вступ

Подібно до інших держав сучасна Індія прагне бути модернізованою країною. За останні 20 років індійські міста пройшли прискорену трансформацію. Глобалізація змінила риси таких метрополій, як Делі, Мумбай, Бангалор. Утім, на жаль, урбанізація індійських міст, що прагнуть відповідати світовому рівню, фактично лише множить вкриті склом і кахлями багатоповерхівки.

Деякі віджилі феодальні засади індійського суспільства, на кшталт кастової системи, також проникли в ієрархію публічних просторів. Швидка урбанізація мала б нівелювати дискримінативні відмінності, зробивши публічний простір гостинним для всіх. Міста покликані звільняти від обмежень приписуваної ідентичності та забезпечити бажання людини зберігати свою анонімність. Однак попри те, що їх нібито вважають осередками, далекими від сільських практик сегрегації, сучасні урбанізовані міста насправді мають глибоко вкорінені феодальні пережитки. Хоча сучасне урбаністичне піднесення з поліпшенням рівня життя мало б розвивати «ґендерну рівність», досі існує багато перешкод на шляху надання більших повноважень і створення ширших можливостей для жінок. Уважніше розглянувши «апропріацію просторів», ми завважуємо проведenu

саме у ґендерній площині демаркаційну лінію. Тож простір стає доступним лише для обраних, відсуваючи багатьох ще далі у контексті обмежень.

Публічний простір має ґендеризовану конотацію. Простір не є гомогенним. Себто він пов'язаний із формою чи правом власності та доступності і визначається цим. Параметри безпеки просторів також задають ті, хто має до них регулярний доступ.

Ті простори, де мешкають представники робочого класу, прийнято вважати небезпечними. Публічні простори від самого початку передбачають не лише класову, а й ґендерну сегрегацію. Зручний поділ публічного та приватного на чоловіче та жіноче, на дім і світ закріплює уявлення про буцімто природне право саме чоловіків, але ніяк не жінок, на публічний простір. Натомість демонстрацію жінками цього свого права сприймають як акт трансгресії.

Поділ на публічне/приватне

Дихотомія публічного та приватного у колоніальний період посилилася. Публічний простір вважали «зіпсованим» колоніальним впливом, на протигагу приватному простору, що мав репутацію «ізолюваного» від подібного зовнішнього впливу. Жінки часто постають уособленням культури. За часів боротьби за незалежність Індії цей обов'язок також покладали й на жінок. Вони були хранительками «первинної» індійської культури. Тож поки чоловіки боролися за контроль і домінацію у публічних просторах, жінки переважно опікувалися приватною сферою.

Так, наприклад, Патра Чаттерджі вказує на те, що буржуазні лідери національного руху обрали публічну сферу ареною змагання за рівність зі своїми колоніальними господарями. Натомість сфера приватного залишилася «внутрішньою» цариною їхньої суб'єктивності, безперешкодно володарюючи в якій вони мали право відкидати можливість контактів з колоніальною державою (Chatterjee, 1997). Отже, історично публічну сферу вважали чоловічим простором. Ця ситуація закріпила чоловічий контроль і владу над жінками та їхнім доступом до публічних просторів. Жінки могли поставити під загрозу «чистоту» цих просторів самою своєю появою. Самі ж жінки, своєю чергою, ризикують зазнати зневаги у публічних місцях, де їм начебто не місце. Подібна дихотомія публічного та приватного сформувала жіноче тіло тендітним і позбавленим сили, не належним для таких маскулінізованих місць, де потрібна «мужність». Бо жінкам постійно необхідний захист. Іронія полягає в тому, що в Індії люди моляться не лише богам чоловічої статі, а й богиням, тобто жінкам. Однак формі «жіночого» не надають належної поваги. Ідеї про честь, що стосуються жіночого тіла, ще більше обмежують доступ останніх до громадських/публічних місць. Це нездорове розділення на публічні (небезпечні) і приватні (безпечні) простори становить проблему і на іншому рівні, адже робить невидимими неприборкані випадки домашнього насильства. Говорити про насильство членів родини над жінками у безпечних місцях важко та не прийнято, хоча воно надзвичайно поширене.

Небезпечний характер публічного простору підтверджують численні випадки сексуальних домагань. У центрі уваги завжди перебуває небезпечний характер простору, що протиставляється безумовному праву жінок на публічний простір. Кожен випадок насильства множить спроби обмежити пересування жінок в ім'я безпеки. Реакція чиновників була часом сміховинною: вони всерйоз заговорили про дозвіл

жінкам працювати тільки до 8 годин вечора. Міста та відкриті публічні простори мають репутацію не надто дружніх, а часом і відверто ворожих до жінок місць, яких їм краще уникати. Така ситуація ставить під сумнів доцільність існування державних служб безпеки, адже перебування у «небезпечному» просторі ні для кого не є бажаним.

Такий дискурс безпеки суперечить заявам про трансформацію публічного простору на більш безпечний і доступний.

Урбанізація та виключення

Урбанізовані міста не згладжують відмінностей. Урбанізація продукує і підтримує різні види виключення. Реорганізація міст, котрі прагнуть здобути імідж міст світового класу, стартує зачисткою гетто і нетрів¹. Нетрища, облюбовані для життя представниками робітничого класу, трудящими-мігрантами, не виникають на порожньому місті. Люди нетрів відіграють важливу роль у розвитку міської економіки. Найчастіше для заощадження на транспорті вони осідають поблизу від місць роботи. У результаті території великих міст відзначаються присутністю таких нетрів.

Брутальну ліквідацію нетрів, коли буквально викорінюють їхніх незахищених мешканців, здебільшого «пом'якшують» переселенням і реабілітацією, виправдовуючи це наданням цим акціям частково легального статусу. Цій політиці переселення властиві численні помилки та хибні оцінки². Найчастіше «людей нетрів» переселяють на околиці, далеко від місць їхньої зайнятості. Місто витісняє тих, на чию працю воно покладається, у віддаленні райони. Надто висока вартість транспорту змушує бідняків ночувати на тротуарах, дістаючись до дому лише на вихідні. Таким чином, «люди нетрів» лишаються без даху над головою на цілий тиждень³.

Ці переселення боляче вдаряють по фінансовому стану бідноти, задіяної у сфері послуг, як-от пралі та покоївки. Багато хто з них втрачає клієнтів, або (і) місце роботи. У такий спосіб політика переселення, що постулює надання постійного житла, насправді витісняє людей на марґінес і робить їм ведмежу послугу.

Схеми розселення, що супроводжують процес урбанізації, витискають бідних у гетто без елементарних зручностей, водночас сприяючи розвитку «закритих громад» (огороджених спільнот) для забезпечених. У зростанні їхньої кількості також спрацьовує парадокс. Попри попит на вільні ринки і вільне пересування робочої сили та капіталу, такі анклавні є проявом дедалі більшого бажання відокремитися⁴. Це провокує появу регулятивного механізму, який одним дозволяє отримати доступ до цих місць, а іншим — ні. Спостерігається майже ірраціональний страх злочинності. Окремі спільноти визначають відповідальними за дедалі більшу злочинність, а доступ їхнім представникам обмежують. Так посилюється сегрегація. Бідні, що надають послуги мешканцям цих житлових комплексів, іноді й живуть поряд. Подеколи цих бідних просто б'ють за те, що вони нібито засмічують ці місця. Їх також звинувачують у крадіжках та інших злочинах.

Раніше суди перекладали провину за поганий стан довкілля в нетрях на муніципалітети, та за останні два десятиліття політики лібералізації в Індії самі мешканці нетрів постають втіленням забруднення і незаконності. Ці ж люди власне й потерпали від екологічної кризи. Оскільки

екологічну кризу здебільшого подають в артикуляції еліти, її винуватцями визнають злидарів, які найбільше від неї і потерпають⁵.

Найвидиміший маркер урбанізації та лібералізації ринків — виникнення гігантських торгових центрів. Вони є і уособленням, і «вітриною» глобалізованого світу. Ці центри постали за доби лібералізації, в епоху політики дерегуляції, скорочення капіталовкладень і приватизації. Для просторів у цих центрах характерні абстрактні, стандартні форми, вони настільки подібні до таких же в інших містах світу, що часто відвідувачам здається, ніби вони не в Індії. Їм може примаритися, що їх перенесли в якесь інше місто-метрополію. Торгові центри є не відображенням місцевої історії, а втіленням глобальної споживчої культури та ідентичності⁶. Ці шопінг-моли пропонують нові, безпечніші місця для зустрічей. Та чи вони однаковою мірою доступні для всіх? Шопінг-моли запроваджують практику поділу людей (на бажаних і небажаних відвідувачів), їхній розвиток характеризується підвищенням технологій спостереження, моніторингу тощо. Ці технології не є нейтральними, вони налаштовані проти певних членів суспільства, приречених стикатися із соціальною ізоляцією у цих умовно вільних просторах. Ідентичність людини середнього класу, коли її обмежують певним типом споживання, виправдовує політику виключення, яку практикують у нових публічних просторах. Не всіх раді бачити в торгових центрах. Шукаючи своїх клієнтів на верхніх щаблях середнього класу, нові шопінг-моли сегрегують їх від бідних. У торговельних центрах використовують технології, покликані обмежити доступ для частини людей, які здаються неосвіченими чи не наділеними певного рівня культурним капіталом.

Публічні простори на кшталт великих ринків, де угоди відбуваються згідно з класом і кастою, перетворено на приватні майданчики з акуратно ізольованими просторами для людей різних класів. Особистість і світогляд людини формується внаслідок його/її спілкування і взаємодії з унікальними характеристиками таких просторів. Та коли на нейтральні простори накладаються владні відносини, і самі люди сюди потрапляють по-різному. Торгові центри регулюють такі простори, пов'язуючи їх з конкретним способом життя. І дехто приходить сюди і стає клієнтом, а дехто — ні. Часто буває й так, що навіть за вхід беруть певну плату. Сегрегація покликана утримати людей *девіантної поведінки* на вулиці, плекаючи споживацтво громадян усередині⁷.

Особливість, а також і небезпека існування торговельних центрів — це те, що власник сам вирішує, кого він ізолює від шопінг-молу і кого — ні. Для власників він асоціюється з певним стилем життя, з тими, хто належить до вищих верств суспільства. Покупці таких центрів створюють групову ідентичність і вважають, що це держава уможлиблює існування вільного ринку. Багатство, що його продукує середній клас, посідає чільне місце в дискурсі про розвиток держави. Середній клас завжди підтримував відкриття ринку, бо це, своєю чергою, відкриває йому доступ до споживчих товарів. Ця верства також має користь від конкретних кроків зі зниження податків. Таке ставлення і шопінг-моли, які стають виразними маркерами процесу урбанізації, ще більше посилюють розділення на «нас» та «їх». Практики «очищення простору» роблять робочий клас і бідних невидимими⁸.

Урбанізація породила нові форми ізоляції. Вона виокремила безпечні та небезпечні місця. Важливим маркером стає також і клас. Безпечні місця сприймаються як зони, вільні від представників нижчого класу, робочих, мігрантів, стриптизерів і секс-працівників. Вони передбачають зачистку простору.

Гендерна природа сегрегації і виключення

У публічному просторі сегрегація відбувається не лише за класом і кастою, а й за ознакою гендеру. Насильство, з яким стикаються жінки у цих місцях, часто баналізують та ігнорують.

Жінок вважають у громадських місцях порушницями традиційних «кордонів», а отже, і частково відповідальними за насильство. Бідні жінки з

маргіналізованих спільнот найбільше потерпають від цього структурного ізолювання. Мешканкам метрополій у цьому сенсі гірше, аніж мешканкам маленьких містечок чи околиць. У багатьох містах сфера обслуговування віддалена від місць, де проживають ці біднячки. Часткова або й повна відсутність вуличного освітлення, аварійне житло, негігієнічні туалети та переповнений транспорт роблять їхнє життя небезпечним і негативно впливають на їхнє здоров'я. Ігнорування насильства у вигляді неприємних залицянь чи жартів, з яким жінки щоденно стикаються у публічних просторах, відображає думку про провокативність присутності жінки у таких місцях.

Місця у місті, де б жінка почувалася безпечно, досі лишаються радше привілеєм, аніж правом. Проблему ґендеризованих/ґендерно маркованих просторів становлять саме ті кроки, які вживають для їх «очищення». Загрозою є те, що жінку часто прирівнюють до бідняків з нижчих каст⁹. І ці дві маргіналізовані спільноти часто нацьковують одна на одну. Цю так звану загрозу, тобто нижчу касту та здебільшого безробітних чоловіків, розглядають як незаконних користувачів публічного простору. Якщо робити якийсь простір безпечнішим для жінок, це означає зачистити його від цих чоловіків. Проте науковці, які розглядають ці питання, вказують на те, що жінки, чоловіки нижчих каст та інші маргіналізовані групи (секс-працівники, танцюристи барів тощо) мають не конкурувати у своїх вимогах, а радше співпрацювати. Якщо, звісно, вони хочуть досягти успіху.

Ми побачимо ґендеризований аспект такого виключення, якщо подивимося на умови, в яких перебувають бездомні жінки. Тут розривається дихотомія публічне/приватне, бо для сотень тисяч безхатченків у наших містах і селах єдиним відомим їм приватним місцем є саме публічне місце. Вулиця і є їхнім домом, а тротуар — їхнім ліжком. Бездомні жінки перебувають у ще більшій біді. Тимчасом як брак власного дому порушує найбільш фундаментальні права людини всіх верств населення, жінки, які не мають безпечного даху і змушені жити на вулиці, переживають найбільш жорстоке знущання і ґендерне насильство. Вони постійно перебувають у небезпечному місці, а відтак постійно вразливі до насильства, яке може статися у цьому просторі.

Публічний простір і далі не лишається доступним для всіх однаковою мірою. Обмеженнями є клас, каста, ґендер і належність до певної спільноти. Урбанізація, здавалося б, намагається стерти ці обмеження, та насправді вона лише посилює їх. Економічний розвиток і міста світового рівня не зробили публічний простір більш безпечним для жінок. Пересування їх як і раніше залежить від часу, мети перебування, оточення.

Справа про групове зґвалтування 2012 року

Зґвалтування і насильство щодо жінок завжди були властивими Індії. Зрідка коли який випадок отримає розголос. І то лише якщо це трапиться в нібито безпечному місці. Від 1971 року Національне бюро з реєстрації злочинності в Індії постійно повідомляє про випадки зґвалтування. З 1971 до 2011 року вони зросли з 2 487 до 24 206 (дані Бюро від 2013 р.). І це тільки зареєстрована кількість зґвалтувань, тож незареєстрованих може бути набагато більше. Оскільки насильство проти жінок у публічних місцях часто-густо баналізують, лише кілька подібних випад-

Один з таких випадків групового зґвалтування стався у грудні 2012 року. Про цю справу писали й іноземні газети, і вона викликала безпрецедентне обурення. 16 грудня 2012 року студентка двадцяти трьох років Нірбгая¹⁰ зі своїм другом чекала автобус після походу на фільм «Життя Пі». Зупинився приватний автобус, і вони вдвох сіли в нього. Пасажири, які там перебували, чіплялися до дівчини, а тоді почали брутально атакувати. Її ґвалтувало шість хлопців. Друг намагався врятувати дівчину, але його було сильно побито. Після цього обох скинули десь під шляхопровід.

Їх знайшли через три години і негайно відправили до лікарні. Нірбгая перебувала у вкрай критичному стані. На жаль, низка складних хірургічних операцій не зарадила — Нірбгая не витримала тяжких травм. 29 грудня з'явилося повідомлення, що вона померла. Характер злочину та насильства над жертвою занурив усю країну в шок і мовчанку.

Хоча досі траплялися зґвалтування, але це була страшна реальність лише для окремих жінок і в окрему пору дня. Та коли освічена жінка середнього класу у супроводі свого друга зазнала такої наруги о 9 годині вечора, що не так вже й пізно, стало зрозуміло, що насильство зовсім поруч — буквально у вас на порозі. Виявилося, що вразливими є жінки різних класів, а доступність до публічних просторів досі межує з небезпекою. Це зрозуміння мало далекосяжні наслідки для великої кількості жінок, які мусять виходити зі своїх домівок на роботу.

Протести, що настали за цим

Щойно вийшли газети з новинами про групове зґвалтування, почалися протести, з'явилася інформація про смерть дівчини, що лише посилювало невдоволення. У Делі народ був настільки розлюченим, що поліція мусила вдаватися до застосування сльозогінного газу. Справа дуже швидко набула міжнародного розголосу. Величезна кількість людей висловлювалася проти жорстокого злочину і вимагала справедливості. У політичній сфері через цей інцидент було скликано дві комісії з розслідування, сформовано Комітет юстиції Верма та Комітет Уша Мегра.

Звіт Комітету юстиції Верма розглядав параграф Закону про внесення змін до Кримінального кодексу (2013 р.), який охоплював низку поправок у різних сферах. Реакція на випадок з груповим зґвалтуванням була безпрецедентною. Хоча зґвалтування та сексуальні домагання були і є реальністю, справа з груповим зґвалтуванням викликала безпрецедентну участь громадськості в акціях на захист прав жінок.

Нова мова протесту

Варто також сказати про протести після зґвалтування 2012 року. Сексуальні домагання й зґвалтування в публічних просторах тільки зміцнювали думку: якщо жінки перебувають у публічному місці, то вони порушують норми і переходять встановлені межі. Вважається, що у певні години жінкам не варто з'являтися там, бо якщо з ними щось станеться, то вони самі є частково відповідальними за це. Насильство на ґендерному тлі і далі зміцнює усталені поняття про безпечні та небезпечні простори для жінок. Однак люди, які вийшли натовпами на вулиці, поставили під сумнів цю дихотомію, яка обмежує жінок і їхню мобільність.

На протестах можна було бачити багато жінок з різних прошарків суспільства — студенток, робітниць та інших, які вийшли на вулиці й висунули свої вимоги щодо публічного простору.

Під час протестів жінки вдалися до унікальних кроків. Виникли такі акції, як «Повернемо собі ніч», коли опівночі на вулицю вийшла велика кількість жінок. Аналогічно відбулася акція, яка вимагала права на прогулянки. Присутність жінок у громадських просторах прийнятна тільки тоді, коли їхнє перебування там обумовлено певною метою. Вважається, що в іншому разі жінці там бути не варто. Однак ніхто не заперечить, що прогулянки — це важливий спосіб повернення собі міського

простору. Молоді жінки вдалися до нових методів привернення уваги до прогулянок жінок без приводу, що раніше ніколи не сприймалося позитивно. Адже доступ жінок до публічного простору обмежено дуже великою кількістю чинників.

Публічний простір як арена спротиву

Хоча публічний простір здебільшого розглядають як місце, призначене винятково для чоловіків, жінки також почали висувати на нього свої претензії. Після справи з груповим зґвалтуванням 2012 року рух феміністок порушив питання про те, аби зробити публічні місця безпечнішими для жінок. Представниці руху стверджували, що жінки, так само як і чоловіки, повинні мати рівний доступ до публічного простору. І чоловіки, і жінки повинні мати право виходити на вулицю в будь-яку пору дня і ночі. Жінки мають отримати змогу прогулюватися, відпочивати в публічних місцях. Тому протестні рухи поряд із покаранням гвалтівників почали домагатися радше доступу до публічних місць, а не сегрегації.

Виникли нові й унікальні способи протесту. Жінки відстоювали своє право на перебування в публічних просторах, тимчасом як суспільство і далі намагалося бути осторонь від цього питання. Присутність жінок у публічних просторах розглядається у світлі того, що вони там роблять, з ким вони там перебувають, у що зодягнені. Після справи Нірбгаї поділювали, що її прогулянка з другом мала сумнівний характер. Ніби жінки, які виходять з чоловіками, просять, аби на них напали. Щоб відповісти на такі заяви, жінки вийшли на вулиці для «повернення собі» ночі.

Аналогічно до вимог про вихід вночі ще одна протестна акція стосувалася права жінок на прогулянку та доступ до публічного простору тоді, коли вони цього прагнуть. У соціальних мережах навіть з'явився відповідний хештег Why Loiter (Чому гуляти?). Мета протесту — покінчити з побиттями, які часто супроводжують сексуальні домагання. Як відповідь на цю кампанію жінки почали займати публічний простір для свого задоволення. Вони публікували приклади своїх дій у соціальних медіа. Ці приклади викликали численні відповіді — деякі схвально ставилися до них, інші піддавали ці дії сумніву і казали, що жінки тут є порушницями.

Публічні простори за визначенням призначені для того, аби бути відкритими і доступними для всіх людей. Однак виявляється, що публічний простір населений практично виключно чоловіками. Гендерні ролі дають чоловікам владу зайняти публічний простір та управляти ним. Жінкам, з іншого боку, відводиться лише домашня сфера. Їх ввічливо просять обмежитися домашніми справами, бо це є начебто їхній світ. На публіці, в публічних просторах роль жінки набуває ознак «порушниці традиційних меж». Відтак присутність її незвична, небажана, неочікувана. Таку ізоляцію в багатьох аспектах також враховано і в інфраструктурі. Місто планують переважним чином чоловіки і для чоловіків. Громадських туалетів для жінок, наприклад, недостатньо. Окрім цих обмежень присутність жінки також обумовлено іншими параметрами часу, вигляду, товариства.

Публічний простір — це основне поле битви. Це арена, де можна побачити порушення прав жінок, обмеження їхньої мобільності. Це є саме той простір, що має потенціал посилити гендерну рівність. Тепер як реакцію на випадки сексуального насильства недостатньо вже просто

вжити кроків для того, аби зробити місце безпечнішим у прийнятний час. Треба домагатися права жінок перебувати у так званих небезпечних місцях у «незручні» години. Мова протесту зазнала змін: від негативного (залучення поліції та нагляду) до позитивного (рівний доступ).

Вулиці є тими місцями, де люди висловлюють свої вимоги. Це також ті місця, де ці вимоги можуть з тріском провалитися. Вулиці — це простори нагляду та простори страху. Вони є також просторами, де можна відчувати радісне збудження чи жахи переслідування¹¹. І треба зробити цей простір однаковою мірою доступним і безпечним для всіх, а не обмежувати рух лише деяких громадян, бо всім має бути надане право вільного доступу і пересування. Існує потреба легітимації прогулянок у публічних місцях, і для цього треба забезпечити простір зручною інфраструктурою — створити місця, де можна посидіти чи просто побути. Своєю чергою, це зробить публічний простір більш поживавленим і безпечнішим.

Висновок

Публічний простір — це завжди місце конфронтації. Різні люди і групи обстоюють своє право там бути, інколи їхні вимоги заходять у конфлікт одна з одною. Проте публічний простір має свій величезний потенціал. І серед вимог, які лунають від руху феміністок, не почуєш про виключення чи сегрегацію. Жінки хочуть рівного доступу для всіх. Безпеку жінок не можна розглядати ізольовано, не в контексті інших. Її можна досягти лише тоді, коли інші соціальні групи і спільноти, особливо бідні і маргіналізовані верстви суспільства, почуваються безпечними в таких місцях. Публічний простір — далеко не завжди гостинна територія в естетичному сенсі. Це зазвичай запилюжені, гамірні місця, де часто кожен опиняється в небезпеці нападу чи наїзду. Поза тим, цей простір, де перебувають різні незнайомі люди, дає дивний вид розуміння, що місто не можна поділяти на дружні і недружні місця, і виникає надія, що воно може розвиватися по-новому. ■

- 1** Lalit Batra, “Out of Sight, Out of Mind”, p. 17.
- 2** Usha Ramanathan, “Illegality and the Urban Poor”, p. 3193.
- 3** Amita Baviskar, “Urban Exclusions: Public Spaces and the Poor in Delhi”, p. 9.
- 4** Adam Hochschild, “Towards a ‘Gated Community’: An American Looks Home from India”, p. 3316.
- 5** Awadhendra Sharan, “In the City: Out of Place”, p. 4908.
- 6** Malcolm Voyce, “Shopping Malls in India: New Social ‘Dividing Practices’”, p. 2057.
- 7** Malcolm Voyce talks of such segregating practices whereby citizens are distinguished by their consumption patterns while those who don’t fit in it and unwanted elements.
- 8** Ibid, p. 2055
- 9** The caste system is specific to Hinduism and it hierarchically divides people in four castes— Brahmins, Kshatriyas, Vaishyas and Shudras.
- 10** Nirbhaya was a pseudonym given to the victim. It is in Hindi and means fearless or courageous.
- 11** Shilpa Phadke, “Unfriendly Bodies, Hostile Cities” EPW, p. 56.

- 1.** Batra, Lalit (2010), "Out of Sight, Out of Mind: Slum Dwellers in 'World Class' Delhi", in Bharati Chaturvedi (ed.) *Finding Delhi: Loss and Renewal in the Megacity*, Penguin Viking: New Delhi.
- 2.** Baviskar, Amita (2010), "Urban Exclusions: Public Spaces and the Poor in Delhi", in Bharati Chaturvedi (ed.) *Finding Delhi: Loss and renewal in the Megacity*, Penguin Viking: New Delhi.
- 3.** Dasgupta, Rajshri, "To Reclaim the Night as Our Night", *Daily News Analysis*, 28 September, 2013.
- 4.** Hochschild, Adam (1997), "Towards a 'Gated' Community: An American looks home from India", *Economic and Political Weekly*, Vol 32 No 52.
- 5.** Jain, Mayank, "Indian women are loitering to make their cities safer", *Scroll.in*, 18 December, 2014.
- 6.** Lapsia, Tina P. (2015), "Impact of the 'Nirbhaya' rape case: Isolated Phenomenon or Social Change?", Graduate Honors theses, University of Connecticut.
- 7.** Phadke, Shilpa (2013), "Unfriendly Bodies, Hostile Cities", *Economic and Political Weekly*, Vol XLVIII No 39.
- 8.** Phadke, Shilpa (2012), "Gendered Usage of Public Space: A Case Study of Mumbai" in Sara Pilot and Lora Prabha (ed.) *The Fear that Stalks*, Zubaan: New Delhi.
- 9.** Ramanathan, Usha (2006), "Illegality and the Urban Poor", *Economic and Political Weekly*, Vol 41 No 29.
- 10.** Sharan, Awadhendra (2006), "In the City, Out of Place: Environment and Modernity Delhi 1860s to 1960s", *Economic and Political Weekly*, Vol 41 No 47.
- 11.** Voyce, Malcolm (2007), "Shopping Malls in India: New Social 'Dividing Practices'", *Economic and Political Weekly*, Vol 42 No 22.

Часопросторові виміри збереження соціокультурного капіталу у паралельних публічних сферах: Indignados і The Occupied

Сотіріс Хторіс
ДеМонд Шонделл Міллер

(переклад з англійської
Анастасії Живкової)

Витяг

Середа 22 травня 2011 року стала початком руху «Аганактісмені», аналог іспанських Indignados – «Обурених» – у найбільших містах Греції. По всій країні, від афінської площі Синтаґма до Білої Вежі у Тессалоніках, громадяни вийшли на мирні протести. Віртуальна активність, здійснювана через фейсбук та електронну пошту, сприяла об'єднанню суспільних зусиль. Ці зусилля вилилися у стихійні зібрання та тривалі громадські протести у загальноновизначених публічних місцях і вплинули на формальний і неформальний опір політиці уряду. Поширення доступу до інтернету дало людям змогу обмінюватися інфор-

мацією та координувати зусилля в обхід згубних для комунікації соціальних, політичних, ґендерних, економічних і географічних обмежень. Ця стаття досліджує еволюцію рухів Indignados та Occupied в Америці й описує віртуальні громади, сформовані навколо публічних місць, у тимчасові об'єднання, що розвивають соціокультурний капітал у паралельних публічних сферах.

*«Нам набридло терпіти шерег не-
справедливостей. Це не той світ,
у якому ми хочемо жити.
Ми знаємо, що змінити його нам
під силу, і, змінюючи його, ми чудо-
во проводимо час».*

*З #HowToCamp іспанських
Indignados,
(чиї міські протести надихнули на
проведення акції
Occupy Wall Street; див. van Gelder,
2011, р. 1)*

Вступ

Буремні події, повстання і революції проти давніх автократичних режимів арабського світу, які роками пригнічували свої народи (Єгипет, Туніс, Лівія, Алжир), їхнє висвітлення через інтернет, соціальні та мобільні мережі разом з міськими протестами європейської молоді проти незадовільних соціальних умов, заходів жорсткої економії, безробіття, несприятливого соціального становища (Лондон, Париж, Афіни) – виразні приклади потужної взаємодії громадян і простору (де одне підсилює і підштовхує розвиток іншого), що розвиваються разом. «Поштовх цим масовим заворушенням дали хвилі могутніх протестів, що прокотилися світом: першою з них був приречений на поразку Зелений рух в Ірані, який боровся проти виборчих фальсифікацій 2009 року; услід за цим Арабська весна, яка 2010 року з Тунісу перекинулася на Єгипет, Лівію, Бахрейн, Сирію, а 2011 року – на інші країни; захоплення законодавчого зібрання штату Вісконсін протестувальниками, обуреними скороченням у державних профспілках; *indignados* в Іспанії та протести проти економії на громадських видатках у Греції» (Hammond, 2013, с. 499–500). Як вияв показової непокори до влади, яка оголосила протести незаконними в рамках стратегії окупації публічного простору, застосовували тактику захоплення приміщень і невизначено тривалої, за потреби цілодобової, присутності до принаймні часткового виконання протестних вимог» (Hammond, 2013).

Суспільні рухи 21 століття формуються через зосередження/фокусування громадських настроїв і сенсу ідентичності/належності довкола об'єктів і місць символічної влади. Їхня взаємодія із соціальними мережами, новими технологіями віртуального спілкування з реальними осяжними місцями символічного значення створює складну мережу значень, подій та ефективних політичних практик, форми протесту яких формуються тими групами, які прагнуть контролювати власне життя через «розголос» у соціальних мережах, оскільки вони особливим чином пов'язані із соціальними просторами (див. Martin Rojo, 2015; див. також Hammond, 2014). «Через банери і знаки, відкриті збори та інші комунікативні практики в таборах і сполучених з ними фізичних і віртуальних просторах учасники в обговоренні постійно перезадать/переформулюють контекст простору» (Martín Rojo, 2014, р. 583).

Від самого початку публічна сфера становила конкретне і специфічне місце зустрічі. З розвитком соціальних мереж, віртуальних місць і комунікативних технологій характер публічних місць змінився з простого місця перебування, конкретної локації до комунікативної мережі (Splichal, 1999). Найзагальніше розуміння публічної сфери походить від давньогрецьких міст-держав, де громадяни були прямими/безпосередніми учасниками процесу прийняття політичних рішень (Habermas, 1962/1995). Публічне життя було пов'язане з особливим місцем, агорою, де громадяни спілкувалися та дискутували (Public Sphere, *n.d.*). У 21 столітті натомість публічна сфера дедалі тісніше пов'язується з мас-медіа. Вона «визначається через зв'язок із мас-медіа, оскільки мас-медіа забезпечує обмін

поглядів і суджень, пропонуючи умови функціонування форуму» (Bentivegna, 2002, p. 52; див. також Public Sphere, *n.d.*). Термін отримав нове значення завдяки розповсюдженню нових телекомунікаційних технологій 1990 року. Так інтернет став засобом недоступних раніше можливостей обміну інформацією і безперешкодного спілкування людей надзвичайно різного походження. Озвучення голосів меншин і політичних аутсайдерів вважають основним показником гармонійно функціонуючої публічної сфери (Ferree *et al.*, 2002, p. 299; see Public Sphere, *n.d.*).

Західна молодь за доби пізнього постмодерну опиняється в нових життєвих умовах, які характеризуються тривалішим періодом освіти та трохи обмеженими можливостями повної зайнятості. Невпевненість у майбутньому схиляє молодь до більш індивідуалістично спрямованих способів існування. Адже вища освіта та праця, обидві традиційні аргументи політичного волевиявлення, для цього покоління докорінно змінилися, радикально обмеживши можливості розвитку його політичної свідомості (Hackett, 2004). Недостатня кількість структур належності, які передбачають залучення молоді, помножена на дефіцит колективних форм соціалізації, створює перешкоди для суспільних дій і колективної боротьби проти різноманітних форм пригнічення/пригноблення, що їх зазнають молоді люди в умовах неоліберальної політики. Утім, попри зменшену присутність традиційних форм залучення серед сучасної молоді, для вираження ідентичності, суб'єктності та протесту з'явилися нові різновиди соціальних просторів. Хоча ці нові форми соціальної ідентичності та розмаїття (diversity) визнала академічна література (знайшли відображення в академічному дискурсі, в академічних студіях), сучасна теорія «молодіжної культури» відчутно недооцінює їхній просторовий вимір. Однак що більше можливостей залучення у публічний простір ця молодь отримає, то виразнішим буде її голос у соціальних питаннях нашого суспільства загалом (Karamichas, 2007; 2009). *Ми вважаємо, що активність у соціальних мережах як форма комунікації та заява на публічний простір 21 століття відкриває шлях і для індивідуалізованого розвитку соціального капіталу, і для підтримки колективного соціокультурного капіталу публічної сфери — у фізичному та віртуальному просторах.*

Зрозуміти соціальний капітал і соціокультурний капітал

Згідно з теорією Бурдьє, соціальний капітал створюється на індивідуальному рівні і не може передаватися членам громади в інший спосіб. Ця стаття ставить під сумнів це твердження, запроваджуючи поняття соціокультурного капіталу, запропоноване Хтурісом (2008), який говорив, що індивідуальності акумулюють цінність не тільки особисто, а й колективно, залежно від їхнього становища та залучення у контексті конкретного місця, великою мірою через функціональний і символічний зв'язок із цим місцем (Chtouris, 2009).

Cochrane (1987, за цитатою у Brown and Perkins, 1992) вважає, що «місце ... означає сталість, безпеку, живлення, центр чи організаційну засаду» (с. 281). Хоча місце зазвичай сприймають як фізичну локацію, люди та місце поєднані взаємно обумовленим зв'язком, «взаємно поєднана система, в якій люди та місце визначають одне» (с. 281). Далі Бассо (1996) стверджує, що місця куди більшою мірою є «частинами нас, аніж ми є частинами їх» (р. xiv). У різних суспільствах певні місця є визначними

134 для колективного знання та культури: сенс місця можна постулювати потужно і владно, і часто

його субтильні компоненти — наприклад, такі, як відсутність запахів чи не досить видиме небо — усвідомлюються поступово. Саме тоді ми зауважуємо важливість спорідненості з цим місцем. І щойно ця спорідненість опиняється під загрозою, ми сприймаємо цю загрозу особисто. Ми усвідомлюємо, що місця такою самою мірою є частиною нас, якою і ми є їхньою. Тож почуття міста — вашого, мого, всіхнього — вміщає цю комплексну взаємність.

А отже, неминуче почуття міста також включає культури, спільні масиви локальних знань, через які окремі особи та громади наділяють свої місця значенням, надаючи їм суспільної важливості (Basso, p. XIII–XIV).

Специфічне місце, що має суспільне та культурне значення, може бути соціальним «якорем», точкою взаємодії та розвитку соціальних мереж (Carrasco *et al.*, 2008; Carrasco *et al.*, 2008). Read (1996) вважає, що «спосіб, у який фактично та символічно твориться ландшафт культурної громади, відображає специфіку її суспільного світогляду та організаційних засад» (р. 2; див. Miller and Rivera, 2008, p. 13). Місце також може бути способом творіння значення через побудову соціально конструйованої реальності. Згідно з концепцією Berger та Luckman (1966), просторова реальність існує у попередньо заданих формах. А отже, місця, в яких ми перебуваємо, є інтерсуб'єктивними світами, в яких також перебувають інші, співконструюючи визначення міста на час, перебування у ньому. Цей тип ретроспективної світопобудови називають місцетворенням (Basso, 1996).

Місцетворення передбачає історичне конструювання «того, що тут сталося» та його релевантності. Це включає соціальні аспекти, які розвиваються у певній географічній локації, — як люди розміщуються у певному просторі, чому це розміщення вдале чи невдале. Тканина цього ландшафту зіткана з елементів, історія яких упродовж багатьох століть була боротьбою за незалежність і свободу. Ця боротьба знову воскресає через відстоювання суспільного простору у публічній сфері.

Ця стаття пропонує аналіз того, як нові форми участі громадян на місцях надають діям цих учасників додаткової цінності в рамках запропонованої Хтурісом теорії соціокультурного капіталу. Спираючись на цю теорію та концепцію ідентичності міста, що має джерела у соціальній психології, а також на акторно-мережеву теорію (actor network theory (ANT)) Бруно Латура (2005), ця стаття досліджує творення нових суспільних і культурних єдностей у результаті прищеплення суспільних цінностей і практик до конкретних фізичних локацій. Ми прагнемо розглянути місце не лише як просту матеріальну платформу суспільної практики, а як активну співеволюційну сутність, яка через соціальні мережі репродукує соціальні та політичні ідентичності.

Соціокультурний капітал, грецька молодь і соціальні медіа

Теорія соціального капіталу вивчає соціальну участь і подальші вигоди для громади та її членів (Field, 2002). Таким чином, соціальний капітал становить проміжне поле соціальних зв'язків, здебільшого у сфері індивідуальної діяльності і макрофункцій соціальної організації. Патнем (1993) зазначає, що цей паралельний вимір індивідуальних і колективних характеристик виражається у формах громадянської активності. Соціальний капітал, по суті, є результатом цієї взаємодії й залежить від ступеня інтенсивності і типу скоординованих дій, спрямованих на користь суспільства.

Наприклад, у дослідженнях сучасної грецької молоді (див. Chtouris, Zissi та ін., 2006), висвітлено, як грецька молодь організовує своє життя в різних важливих сферах життя. Емпіричні висновки засвідчують, що вона розвиває свій соціальний капітал і свій процес соціалізації в рамках нуклеарної родини. Натомість поза межами грецької сім'ї молоді люди демонструють відчуження від спільноти і державних інституцій. Справді, їхня участь в асоціаціях та інших інституціях громадянського суспільства дуже низька на противагу сильним зв'язкам, що вони їх намагаються розвинути зі своєю сім'єю і в рамках широких родинних зв'язків. Запропоновані пояснення стосуються браку колективних можливостей соціалізації в поєднанні з узагальненою відсутністю довіри до державних/громадських

установ. Ці висновки, здається, підтверджено дослідженнями Путнема (1993), проведеними в Італії, які продемонстрували відчутну інституційну слабкість у країнах Середземномор'я щодо молодих людей, захист яких від безробіття і злиднів неефективний (Flaguer, 2002). Такий низький рівень інституційної щільності (Bærenholdt і Aarsæther, 2002) змушує молодь будувати шляхи буття, пов'язані з такими культурними атрибутами і діяльністю, які високо цінуються завдяки своїм просторовим масштабам.

Згідно з Бурдьє (1984), накопичення культурного капіталу починається з періоду дитинства, упродовж якого батьки прагнуть соціалізувати своїх дітей у різних галузях культури, таких як мова, ставлення до інших і знання, переваги і загальна обізнаність. Таким чином, культурний капітал є основним засобом побудови і легітимації процесів відбору та виключення між культурами буржуазії і робітничого класу, що тим самим створює механізм правозастосування та легітимації тих структур, які відтворюють соціальну нерівність (Bourdieu, 1984; Lamont and Lareau, 1988). Бурдьє (1986) аналізує капітал у його різних формах, головним чином відмінність між культурним капіталом, який складається з окремих знань, навичок, освіти і професійної кваліфікації, економічним капіталом (гроші, нерухомість та ін.) і соціальним капіталом у формі участі в мережах, асоціаціях та інституційних організаціях. Ієрархічне позиціонування індивіда в цій соціальній сфері великою мірою залежить від розміру його/її доступного капіталу всіх форм, так що можна досягти символічного капіталу, соціального статусу і визнання (Бурдьє, 1986, с. 257). Запис усіх цих типів капіталу дає змогу, згідно з Бурдьє (1986, с. 242), зрозуміти і структуру, і спосіб функціонування соціального світу; «насправді неможливо пояснити структуру і спосіб функціонування соціального світу, доки не буде знову представлено капітал у всіх його формах, не тільки в одній формі, визнаній економічною теорією». Водночас для Бурдьє соціальне поле є реальним багатовимірним простором соціальних дій, якому приписують об'єктивні позиції влади та ієрархії, що їх займають діячі відповідно до загального обсягу їхнього капіталу і відповідно до відносної ваги різних форм капіталу. Ці позиції, однак, встановлюються і визначаються тим, що Бурдьє називає «загальні закони» поля. Якби ми хотіли проілюструвати модель соціальної сфери Бурдьє простіше, ми могли б уявити собі, що ці позиції соціальної сфери нагадують фіксовані місця в театрі: завбачливі глядачі вже викупили квитки і тільки змагаються одне з одним, щоб забезпечити собі бажане місце в тій же тарифній зоні, керуючись певними правилами. Ці вимоги (тобто кількість місць, «поля», процеси і права вибору) становлять структурні чинники соціальної сфери, що в кінцевому підсумку відрізняють її від інших сфер. Ми зауважуємо, що тут Бурдьє, який спочатку віддавав перевагу соціальній динаміці, майже водночас стає категоричним, вимагаючи фіксованої й жорсткої системи загальних правил, які визначають розмір і тип капіталу, що належить членам сфери. Справді, часом здається, що квитки, вхідну плату на поле великою мірою оплачували «наперед», аби вмістити кілька поколінь через розподіл і відтворення культурного капіталу, впровадженого попередніми поколіннями і втіленого в молодь у процесі соціалізації. У цьому контексті аналізу, відповідно до теоретичних припущень Бурдьє, досить важко включити Топос (місце/простір) як аналітичну категорію або як еталонну систему для звіряння соціальних позицій; навіть гірше – щоб забезпечити основу для молоді, яка переймає нові форми політичної діяльності, особливо коли метою є радикальна зміна чи навіть порушення статус-кво. Огляд теорії соціального та культурного капіталу Бурдьє необхідний для аналізу загальної діяльності молоді у стосунку до місця. Ці культурні та політичні види діяльності, закріплені на певному місці, покликані створити нові форми символічного і колективного культурного

капіталу, який є більш демократичним і природним. Із соціальними медіа рух стає організмом, який розвивається паралельно в просторі, який колись символічно ототожнювали з владою і контролем. Громадська сфера — це арена, де громадяни зібралися разом, обмінюються думками щодо державних справ, обговорюють, аналізують і в підсумку формують громадську думку. Цією ареною може бути певне місце, де збираються громадяни (наприклад, міська зала засідань), вона також є інфраструктурою зв'язку, через яку громадяни відправляють і отримують інформацію та думки (Public Sphere, без дати). Ось чому ефект демократизації соціальних медіа дає змогу багатьом віковим групам зустрічатися у віртуальному місці, будуючи та підтримуючи мережі інформаційного обміну для визначення руху у фізичному місці, наприклад, на столичній площі, яка традиційно асоціюється з правлячою елітою. Тимчасом як ці інформаційні мережі допомагають людям і групам обмінюватися інформацією і формулювати ідеї без жодної формалізації та структури, вони також відіграють роль інформаційних форумів, до яких людям може бути важко долучитися та «відреагувати». Важливим залишається формування й еволюція таких груп, точність інформації та те, чи ця інформація корисна для створення і підтримки соціокультурного капіталу. Проте сьогодні соціальні мережі є невід'ємною частиною процесу отримання інформації, яка допомагає громадянам дізнатися більше про події в місцях масового спротиву урядовим діям і організувати відгук серед людей, визначаючи важливі символічні місця для освоєння суспільного простору. Розглядаючи громадян як *потужну, здатну до самоорганізації та колективну інтелектуальну силу*, соціальні медіа мають змогу відігравати чудову трансформаційну роль у тому, як суспільство реагує посередництвом розвитку індивідуального соціального та соціокультурного капіталу, відвойовуючи публічний простір. З мережами Twitter, Facebook і Google Plus звичайні люди розуміють, що сенс соціального капіталу, який традиційно представляли як форму індивідуалізованого соціального капіталу, посилюється завдяки тому, що через ці медіа організовують колективні протести як відповідь на скарги проти політичних структур, до яких ці люди традиційно не мали доступу.

«Indignados» у Греції і світі сьогодні

Після першої хвилі політичного протесту руху Indignados (або *Аганактісмені*, як їх називають у Греції) схожа просторово-політична акція відбувається в трохи іншому контексті: характерний приклад Іспанії, де молоді люди з усіх кінців країни вже брали участь у тривалому марші протесту до загальної точки зустрічі у Мадриді, а потім — у Брюсселі. Точно так само культурні та політичні події, що відбуваються в міському чи позаміському контексті, мають свій унікальний характер. У Нью-Йорку, метрополії світу, набирає сили рух «Захопи Волл Стріт». Вони себе описують таким чином: «Захопи Волл Стріт» — це рух опору без лідера з людьми різних національностей, статей і політичних переконань.

У Греції цей вид спонтанної участі у політичних подіях слідує кон'юктурі політичної дії. Площа Синтагма перед парламентом Греції в Афінах була майданчиком для кількох громадянських протестів з травня до серпня 2011 року; ці протести почали швидко наслідувати зразки Єгипту та Іспанії. У травні було розбито намети і почалися щоденні мітинги тисяч громадян. Як соціальна ситуація протести

на Синтагмі відбувалися в конкретних умовах самої площі впродовж чотирьох місяців. Чому було обрано саме це місце?

... Варто наголосити символічне значення будівлі парламенту в грецькому історичному контексті. Будівля стала палацом Отто, молодого німецького аристократа, обраного потужними європейськими державами після війни за незалежність 1821 року першим королем нової грецької держави. Короля ніколи не шанували ті, хто боровся у війні, тож 1843 року люди згуртувалися біля будівлі і змусили Отто підписати першу конституцію держави, через що сама площа була названа «Синтагмою» (Конституція).

Гутсос і Поліменеас (2014, с. 679–680) далі пояснюють, що

... вельми символічного сенсу [площа Синтагма] набула 1929 року, коли будівля перетворилася на будинок грецького парламенту. Крім того, після встановлення пам'ятника Невідомому солдату перед парламентом на честь тих, хто втратив своє життя в грецьких війнах, від античності до сучасності, будівля стала символом діахронічної грецької історії.

Рух охоплював окремих діячів, об'єднуючи їх та утворюючи колективи посередництвом загальних зборів, а також діяльності, у тому числі засідань Генеральної Асамблеї, тематичних сесій, загальної кухні і трьох організованих масових протестів 15, 19 і 28 червня – практично в той самий спосіб, що і «Захопи Волл Стріт» у Сполучених Штатах. Учасники взяли своє соціальне і політичне надбання та об'єдналися, щоб сформувати спільну ідентичність, яка ґрунтується на солідарності і необхідності прозорості безпосередньої участі в демократичних процесах прийняття рішень. Загальні страйки 15 і 28–29 червня були відправною точкою цього громадського руху, з тисячами людей, зосереджених на площі, із сутичками з поліцією на знак протесту проти нових заходів жорсткої економії, запроваджених у ці дні парламентом. 30 червня 2011 року муніципалітет Афін «очистив» площу, і всі тимчасові намети було викинуто разом з плакатами та імпровізованими установками активістів – у спробі зменшити життєздатність руху. Утім, на початку вересня, коли перші групи «Аганактісмені» почали перегрупування на площі, вони зіткнулися з потужними діями, застосуванням сльозогінного газу, побиттям і арештами.

У недавньому контексті політичної мобілізації молоді люди впливають не тільки на нові, а й на старі політичні і культурні форми ідентичності, що мають схильність до мінливості. Як приклад, ми спостерігаємо, що традиційні інститути політичного та професійного представництва, а саме профспілки, професійні асоціації, політичні об'єднання та ін., зазвичай здебільшого адаптуються і приймають цей новий спосіб протесту. Це є природним наслідком сильного відчуження, яке молоді люди висловили щодо політичних партій і традиційних профспілок. Останні, прагнучи усунути «стигми» своєї встановленої політики, організовують свої демонстрації поряд або паралельно з «Аганактісмені» з Синтагми, намагаючись у деяких випадках вклинитися до автономного руху, щоби висловити своє невдоволення. Досить цікаво: ми бачили на вулицях і навколо площі протестувальників з поліцейських, спортсменів, військовиків та окремих осіб – усі пліч-о-пліч, що було раніше просто нечуваним. Деяким з цих груп законом заборонено ставати на бік будь-якої партії або профспілки. Досить парадоксально, що тих самих поліцейських, які ідентифікувалися з функцією

ієрархії. Тут ми маємо справу з дивовижним колом громадян, які готові прийняти цю нову форму протесту, виражаючи тим самим сучасну політичну і психологічну дилему, з якою вони стикаються.

Здається, рух Indignados, а також інші форми політичного волевиявлення у містах, що прив'язані до якогось певного місця, створюють щось на кшталт загальної платформи для посиленої радикалізації груп та окремих осіб, які досі навіть не задумувалися про долучення до рухів політичного протесту або акцій громадянської непокори. Справді, вони перебували практично осторонь політичного заангажування, відмовляючись визнати свої ліві войовничі позиції. Цей новий вид аполітичної політизації, який би вірогідно був суворо засуджений пуристом Марксом як «безглуздий», виник у країнах з різними соціоекономічними характеристиками або політичною структурою.

Цей феномен, не зважаючи на специфічну соціополітичну та економічну структуру країни, визнає комплекс глобалізаційних сил, які впливають на найбільш уразливі сегменти населення, особливо на молодь: вони опиняються у ситуації, коли їх позбавлено статусу активного соціального і політичного суб'єкта. Це стає очевидним у таких соціальних явищах, як безробіття та небезпечні умови життя, тимчасом як постійна боротьба за кращі кваліфікації виявляється безглуздою.

Справді, варто дослідити ці наслідки не лише з огляду на робочі місця та ринок праці, а й — у ширшому контексті — у стосунку до культурного залучення, соціальної солідарності поза межами малої родини, відчуження від природного та урбаністичного середовища й атопії соціального суб'єкта. Сучасні тополітичні (тобто прив'язані до якогось певного місця) форми політичної практики, посилені динамічними соціальними мережами, є вираженням протесту.

Окремі особи, і молоді люди зокрема, розуміють і переживають відсутність будь-якої мережі формальної або неформальної соціальної безпеки, а також вимушеної покори непередбачуваним і мінливим економічним силам (див. Bauman, 2007). Верховенство фінансових ринків, а також політика жорсткої економіки у поєднанні із суворими скороченнями витрат на соціальну безпеку, політичним насильством і зловживанням силою, зубожіння родин середнього класу, деривація та виключення — усе це для молодих людей є глобалізаційною силою, що може виникати лише посередництвом наявності їхніх фізичних органів влади у публічному символічному місці: площа Синтагма, Тахрір, Волл Стріт, Пуерта дель Соль, і це місця, де молоді люди починають пробуджуватися і розуміти, що вони вже є не об'єктом історії, а суб'єктом своєї власної історії.

Доволі цікаво, ці тополітичні рухи на початку висміювали або дискредитували у мас-медіа, звинувачуючи їх у «браку серйозності та політичній кмітливості», в «атмосфері, схожій на карнавал», називаючи «зграйкою маргіналізованих і зневірених юнаків» тощо.

Минеможемо очікувати, що ці юнаки захоплять глобальну політичну силу, коли вони перебувають у ситуації локальної кризи на всіх рівнях: економічному, соціальному, культурному, і коли їхнє майбутнє залишається не прогнозованим і без мережі соціальної безпеки. Універсальний характер глобальних фінансових ринків жодним чином не є зрозумілим поясненням для тих, хто заангажований у мітинги, зібрання, оскільки вони тимчасово займають символічні публічні місця у рамках стратегії протесту проти узурпації їхнього життя цими глобальними соціальними та економічними силами.

Рух «Захопи»

У своїй «Політиці» Аристотель розглядає конфлікт між олігархією — правом багатих — і демократією — правом демосу, громадських мас з народу. Рух «Захопи Волл Стріт» і споріднені протести є ніби відлунням старовинного дискурсу Аристотеля про цілі багатства з його лозунгом «нас — 99%». Рух «Захопи Волл Стріт» — це постійна серія демонстрацій у Нью-Йорк Сіті, що локалізується в межах площі Дзуккотті Парк і вулиці Волл Стріт. Цей рух ініційовано канадською медіа-групою «Adbusters» у червні–липні 2011 року. Adbusters Media Foundation — це канадська неприбуткова організація з ідеологією антиспоживацтва та захисту довкілля, заснована 1989 року

як «світова мережа митців, активістів, письменників, пранкерів, студентів, викладачів і підприємців, які хочуть поширювати новий соціальний рух активістів інформаційного століття»¹.

Первісний план для акції «Захопи Волл Стріт» закликав принаймні 20 тис. людей «заполонити» Нижній Мангеттен і залишатися там кілька місяців. Протестувальникам сказали, що вони захищають 99% населення Сполучених Штатів від 1% найзаможніших. Багато хто вважає, що ці 99% не можуть втрутитися у те, що відбувається в уряді. Юджін Робінсон (2011), автор редакційних статей у «Washington Post», підсумував ситуацію, у якій опинилася зараз Америка:

Результат ясний: нація, де багаті стали мегабагатими, тимчасом як середній клас постійно втрачає ґрунт під ногами, де безробіття сягнуло рівнів, які колись вважали нестерпними, і де політична система надто дисфункціональна, аби зважитися на серйозні кроки, що насправді змінили б ситуацію. Очевидно, економіка з великими складнощами вийде з цього падіння, і все буде краще. Однак по суті нічого це не змінить.

Piğer (2012, с. 33) зазначає, що «попри позірний безкінечний потік інсинуаторів, які заявляють, що послання та ціль руху «Захопи Волл Стріт» неясні, нема нічого неясного в спостереганні за фундаментальним напруженням між одним відсотком і дев'яносто дев'ятьма відсотками»². Окрім того, він продовжує:

Вулиця Волл Стріт, як місце розташування Нью-Йоркської фондової біржі, можливо, — одне з найбільш зайнятих місць у світі. Воно зайняте однобічною логікою того, що нині зветься тим одним відсотком. Ця логіка визначає не лише економічні транзакції; політичний шлях, культура, мас-медіа і навіть те, що традиційно вважали приватним, наприклад, особисті стосунки чи регалія, теж формуються логікою цього одного відсотка. Це проти цієї однобічної логіки, через яку Волл Стріт залишається зайнятою, проти чого протестує рух «Захопи»: здається, ця логіка працює, через неї потерпають мільйони людей (Rieger, 2012, с. 33).

Нерівність у Сполучених Штатах настільки поширюється, що щоденна боротьба, колись обділена увагою суспільства, тепер стала глобальною дискусією щодо захоплення символічних місць у всьому світу, що символізують капіталістичну логіку, яка так багато перекидає на нижчий ярус суспільства, тимчасом як один відсоток впроваджує домінуючу ідеологію, яка для багатьох означає переживання нелегкої щоденної та економічної класової боротьби:

У перекладі мовою нерівності доходів Сполучені Штати зрівнялися з Камеруном, Мадагаскаром, Руандою, Угандою та Еквадором (Fisher, 2011; див. також Rieger 2012, р. 34). Як результат, часто згадуване поняття класової боротьби — це щоденна реальність, хоча вона проводиться здебільшого згори вниз, радше ніж знизу вгору. Ця класова боротьба — це те, що створило та загострило дихотомію між одним відсотком і 99 відсотками, що ясно видно сьогодні в ситуації, де один відсоток навіть в умовах економічної кризи постійно процвітає, а дев'яносто дев'ять відсотків заробляють менше й менше навіть в умовах економічного прогресу (Wolman and Colamosca, 1997; Rieger, 2012, р. 34).

Учасники руху «Захопи» зосереджують свою увагу на питаннях соціальної та економічної нерівності, корпоративної жадібності, а також на владі та впливі корпорацій, особливо сектора фінансових послуг і лобістів в уряді (Dobnik, 2011).

Протестувальники вважають, що нинішній економічний статус — це не зовсім те, що треба, адже процвітають лише багатії. Milkman et al., (2013) описують цей рух як організовану акцію

на відміну від багатьох ЗМІ, що описують його як масове заворушення без явної мети або керівництва, яке могло б представити свої вимоги. Наприкінці липня і в серпні було проведені зустрічі для формування плану дій. Milkman *et al.*, (2013) також описують організаційну структуру щодо прийняття рішень, заявляючи, що зустрічі мали форму Генеральної асамблеї (ГА), в якій міг брати участь будь-хто. Ці асамблеї були єдиним офіційним органом руху з прийняття рішень. Крім того, було створено робочі групи для роботи над конкретними завданнями. А поза тим ті зустрічі ГА, що відбувалися влітку, присвячували обговоренню того, як захопити громадський простір на Нижньому Мангеттені, у безпосередній близькості до Волл Стріт, а також як краще структурувати протест. Генеральні асамблеї та робочі групи збиралися щотижня в різних місцях середмістя для планування своїх акцій. «Учасниками на цьому етапі були молоді політичні активісти та старші ветерани протестів проти корпорації, глобалізації та соціальних рухів кінця 20 – початку 21 ст., а також ціла низка політично заангажованих митців, письменників і студентів» (Milkman *et al.*, 2013, р. 5). До 9 жовтня схожі демонстрації відбувалися у 70 головних містах та в більш як 600 громадах США, не рахуючи близько 100 тис. людей, які вийшли на демонстрацію 15 жовтня. По всьому світу – у 900 містах – протести «Захопи» моделювали себе за прикладом «Захопи Волл Стріт» (Dobnik, 2011). На 15 жовтня відбулося 1 500 протестів у 82 країнах³. Масовий вихід на вулиці людей на всій земній кулі чітко демонструє: вони відчують, що надійшла пора повстати для змін.

«Ми відчуваємо, що влада у Вашингтоні йде на компроміс з Волл Стріт», – сказав один з трьох десятків протестувальників у Сент Луїс Джейсон Каунтс, аналітик комп'ютерних систем. «Ми хочемо мати голос, а наш голос з часом повільно стишується» (Hawley, 2011). Це демонструє спільне відчуття протестувальників. Хоча рух «Захопи Волл Стріт» мав величезну підтримку, були й ті, хто не бачив жодної мети. Робінсон (2011) стверджував, що Ерік Кантор, лідер більшості у Палаті представників, відчуває, що рух складається зі «щораз більших народних мас», нацьковуючи «американців на американців». Як і Кантор, багато громадян Америки не повністю розуміють цілі протестів. Згідно з OccupyWallStreet.org (офіційна веб-сторінка руху «Захопи Волл Стріт»), їхня мета – «відновити демократію в Америці». Рух визначає себе як «горизонтально організований спротив, що застосовує революційну тактику Арабської весни». Попри приголомшливу кількість учасників, які вважають, що цілі протестів «Захопи Волл Стріт» «нечіткі», тільки 49% опитаних мають неохвальну думку про них. Крім того, 72% опитаних мають неохвальну думку щодо інвесторів і великих банків з Волл Стріт. З плином часу та з розвитком руху цілі зітруться або стануть чіткішими. Якщо протести «Захопи Волл Стріт» і надалі поводитимуться у «стійкий» та «організований» спосіб, то, як вважають 65% опитаних, цей рух може принести зміни в економічну й політичну системи США⁴. Тим часом, як самі протестувальники мають чітку ідею того, що відбувається, чому виникають ці рухи і яка мета протесту «Захопи Волл Стріт», багато громадян США запитують, що ж насправді відбувається. Більшість американців кажуть, що вони досі не знають, чого прагнуть протестувальники досягти, згідно з опитуванням Gallup poll, опублікованим в *USA Today* 18 жовтня. Опитування встановило, що хоча 22% респондентів схвалюють цілі «Захопи Волл Стріт», а інші 15% засуджують, все ж 63% не мають достатньо інформації, аби висловити свою думку так чи інакше (Jones, 2011). Відчуття браку знання щодо цілей руху може існувати через те, що рух чітко не визначив своїх лідерів і цілей. Замість цього здається, що люди об'єднуються скаргами проти найзаможніших людей Америки, і насамперед проти тих, хто

керує фінансовими інституціями на Волл Стріт. Однак, за Мартіном Рохо (2014, р. 585): ці рухи часто критикують за те, що в них немає справжнього політичного плану дій, але насправді вони відповідають іншій логіці, чия основна мета — відновити політичні практики: ослаблюючи сектантство, контролюючи механізми лідерства, посилюючи участь громадян різних верств населення і просуваючи масивні та спонтанні акції, часто за підтримки нових форм медіа. Комунікативні практики, що вникають у рамках цих рухів, формують це прагнення трансформації і формуються ним же. Таким чином рухи Весна/Indignados/Захопи вважають комунікацію ключовим елементом свого виникнення та структуризації... Рефлексивність руху була і безперечно є однією з найважливіших характеристик.

Протест «Захопи Волл Стріт» висунув цілий перелік цілей, які вони неодмінно хочуть досягти. Щоправда, поки що не було видно відповідей на запитання, що буде, «якщо» і «коли» протест досягне результатів. Нижче перелік цілей, опублікований www.occupywallstreet.org.

Перелік цілей протесту «Захопи Волл Стріт»:

- Вільні й чесні вибори.
- Вилучення корпоративних грошей з процесу виборів. Офіційні особи не повинні бути у «власності» або залишатися винними групам чи корпораціям з особливим інтересом.
- Після виборів не повинно бути жодних вимог щодо фінансування або дарування під час приватної зустрічі з обраними офіційними особами.
- Публічні і прозорі розслідування, відстежувані по ТБ, фінансових крахів, іпотечні деривативи, хто знає, що, коли і чому прийнято ці рішення допомогти фінансовим інституціям грошома платників податків, що платники податків отримують взамін, і що робиться, аби такі ситуації більше не траплялися знову.
- Публічні і прозорі розслідування, відстежувані по ТБ, фондів соціальної безпеки, історія цих фондів, як ці фонди управляються, звідки позичаються, достовірна оцінка того, скільки доступно реальних ліквідних активів для подальшої виплати за дивідендами.
- Закордонні відносини, що дадуть США змогу конкурувати у світовій торгівлі.

Рух критикують за розмаїття людей і невдоволень, але організатори вважають, що це розмаїття, включаючи недавніх випускників університетів, ветеранів, літніх осіб, осіб, давно безробітних, безхатченків, активістів миру, службовців корпорацій, військовиків і поліцейських, які не перебувають на службі, — це їхня сила. Рух також критикують за те, що він так і не може надати перелік вимог (van Gelder, *et al.*, 2011). Турботи різняться: надмірні борги за позиками студентів, фінансова допомога платникам податків, позбавлення права викупу закладної за іпотекою, скорочення витрат на важливі послуги, брак робочих місць тощо. Якщо буде встановлено план дій, то можна буде визначити рух (van Gelder, *et al.*, 2011). Так само важливо, що рухи «Захопи» не відбуваються у просторах, відданих маргіналізованим громадянам суспільства, а радше на видноті громади, як спосіб підняти на вищий щабель простих людей. Згідно з ван Гелдером, *et al.*, 2011, р. 7:

Він [рух «Захопи»] чинить так [і протести з захопленням] у місцях, які він сам контролює, — то в парках чи інших громадських місцях, то в залах для зібрання, бібліотеках, церквах, громадських центрах. В інтернеті рух оприлюднює свої положення і заклики до акції через мережі Twitter, Facebook і на своїй власній веб-сторінці. З самого початку було ясно, що рух не покладатиметься на традиційні мас-медіа, які є

Висновки

Давня дискусія про цілі багатства і конфлікт між олігархією – владою багатіїв – та демократією – владою демосу/народу вкотре знову виходить на передній план внаслідок сучасної системної кризи – від Арабської весни до протестів «Захопи» та Арабської осені.

Том Райффер (2013)

Зв'язок із простором – важливий аспект деяких соціальних рухів. Деякі виміри цього зв'язку для «Захопи Волл Стріт» були особливо помітними: рух займав простір, що, будучи по суті центром фінансової системи США, символізував фінансовий контроль корпорацій, який був мішенню невдоволення учасників руху. Захоплюючи простір безперервно, цілодобово, рух став видним для всіх, хто хотів побачити його, а для тих, хто себе з ним ідентифікував, став привабливим. Простори Волл Стріт і площі Синтагма надали територію, де захоплювачі могли збудувати спільноту, що базується на принципах прозорості участі і мінімального формального лідерства, а також рівних соціальних відносин (Hammond, 2013). Ці рухи розпалили кілька протистоянь за захоплення простору, до того ж солідарність та єдність демонстрували і захоплювачі, і державні сили, які намагалися повернути «громадський простір» від «громади» назад до держави.

Сучасні локалізовані протести виходять на глобальну сцену, щоб сформувані більші світові рухи за справедливість або стати частиною них, як от Арабська весна або «Захопи Волл Стріт», і представити дедалі більшу низку розумних ідей з вимогами соціальної та економічної справедливості, а також демократії, солідарності та миру.

У всьому світі ці глобальні рухи людей згенерували нову форму політичного й соціального протесту у контексті злиття віртуального простору соціальних медіа і фізичного простору традиційної символіки. Ми вважаємо, що це злиття віртуального і реального простору/місця дало поштовх до зростання нової форми політичного протесту як *продукту соціального простору*, де існують, згідно з Гутсосом і Поліменеасом (2014), відкриті й демократичні практики у прийнятті рішень, радикальне поняття політичної участі, нові виміри у концепції громадського простору, а також різні жанри та інновативна артикуляція вже наявних дискурсів.

Ці рухи з використанням простору, згідно з Джованні Аррігі, Теренса Гопкінса та Іммануеля Валлерштайна, використовують нову платформу для вираження, що дає більш потужний ефект демократизації. Наприклад:

«оскільки засоби комунікації щораз більше й більше стають майже повністю електронними, кожне «місце» руху є водночас комунікативним «центром» руху, кожна вузлова точка мережі в змозі передавати інформацію (напр., посередництвом електронного бюлетеня), а також отримувати її [...] Дедалі більше сучасна система світу як одне ціле стає територією руху у світовому масштабі і за структурою виходить поза межі держав. Таким чином національні арени дедалі більше стають для них місцями дії, з'єднаними багатьма зв'язками у боротьбі, які

не лише насправді мають всесвітній характер, а й більше і більше усвідомлюються активістами як[...] «глобальні». (1992, р. 236–237; див. також Lynch, 2007; Castells, 2009; Reifer, 2013, с. 189).

Сталість тополітичних рухів та їхня трансформація у постійних формах політичного вираження та делегування, як нам здається, має зв'язок зі ступенем, до якого політичні узи соціального та культурного капіталу можуть прийняти інституціалізовану політичну форму (Chtouris and Zissi, 2011). Нелегко окреслити якимось особливо тополітичне вираження руху Indignados, оскільки він заперечує усталену політичну систему, яка може увібрати в себе своїх «лідерів» та інших важливих персон тополітичного спротиву та руху.

Теперішній політичний краєвид Греції ілюструє використання деякими партіями досвіду Indignados. CIPIZA⁵ виникла з невеличкої партії лівацької опозиції і стала потужною правлячою партією за якихось вісім місяців, частково увібравши в себе грецький рух Indignados. CIPIZA мала соціальні мережі, «соціальну культуру» і зв'язки з наявною політичною партією, що дало їй лідеру нагоду розширити мережу партії CIPIZA членами грецького руху Indignados.

Навпаки, ті ініціативи, які було створено прямо на місці на площі Синтагма рухом Indignados, не були підтримані постійними узами довіри та взаєморозуміння. У тополітичних рухах також конче бракує харизматичних особистостей, які були б в змозі нести довгострокову відповідальність лідерства. Ця пустка для Indignados була заповнена 40-річним Алексісом Ципрасом. Що стосується руху «Захопи» в Нью-Йорку або деінде, це місце так і не було заповнене.

CIPIZA представляла Indignados у Греції та по всій Європі, сподівання на лідерську особистість, яка діятиме тривалий час, Алексіса Ципраса, бо він і партія CIPIZA поділяли здебільшого ті самі політичні цілі та ідеї протестувальників Indignados.

Багато протестувальників швидко ідентифікували себе з молодим харизматичним лідером новоспеченої маленької лівацької партії та підтримали його на наступних виборах. Від віртуальної до фізичної мобілізації руху Indignados їхня ідентифікація з символізмом площі Синтагма і харизмою лідера партії допомогла вести CIPIZУ до перемоги на наступних виборах. CIPIZA продовжувала формувати перший лівацький уряд Греції.

Площа Синтагма, Тахрір, Волл Стріт, Пуерта дель Соль залишаються символічними центрами важливості для рухів і людей різного соціального походження, яких збирають різні цілі та різні соціальні інтереси, але всі задля спротиву більш загальним соціальним і політичним умовам. Навіть коли ці групи перебувають на протилежних сторонах, поки що їхня увага зосереджена на тому, аби стати на боротьбу за забезпечення простору, з якого можна озвучувати загальне бачення. Віртуальні рухи частенько ведуть до масових рухів людей на фізичних просторах і до трансформації віртуального соціально-культурного капіталу на віртуальних просторах у народ, який вийшов на протест, і слугують каталізатором запуску паралельних соціальних рухів у по-справжньому символічних місцях для боротьби за соціальні зміни. ■

1

<http://www.adbusters.org/about/adbusters>

2

Див. Rieger, 2012, зворушливі історії людей з 99 відсотків, див. <http://wearethe99percent.tumblr.com/Introduction>.

3

<http://occupywallst.org/>

4

<http://www.thestatecolumn.com/articles/goals-of-occupy-wall-street-protests-unclear-to-60-of-us-adults/>

5

SYRIZA (ΣΥΡΙΖΑ) означає «від коренів», або «радикальний», це лівацька політична партія Греції. Заснована 2004 року як коаліція лівацьких і радикальних лівих партій. Секретар партії СИРІЗА – Алексіс Ципрас обіймав посаду прем'єр-міністра Греції з 26 січня 2015 р. до 20 серпня 2015 р.

1.

Aboelezz, M. (2014). The geosemiotics of Tahrir Square: A study of the relationship between discourse and space. *Journal of Language and Politics*, 13(4), 599–622.

2.

Arrighi, G., Hopkins, T. and Wallerstein, I. (1999). *Antisystemic movements*. New York: Verso.

3.

Bærenholdt, J.O. and Aarsther, N. (2002). Coping strategies, social capital and space. *European Urban and Regional Studies*, 9(2), 151–165.

4.

Basso, K. (1996). *Wisdom sits in places*. Albuquerque, NM: University of New Mexico Press.

5.

Bauman, Z. (2007). *Liquid times: Living in an age of uncertainty*. Cambridge: Polity.

6.

Bentivegna, S. (2002). “Politics and new media.” In L. Lievrouw and S. Livingstone (Eds.), *Handbook of new media: Social shapings and consequences of ICTs* (pp. 50–60). London: Sage.

7. Berger, P. and Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality*. Garden City, NY. Anchor Books.
8. Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
9. Bourdieu, P. (1986). "The forms of capital." In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood: New York.
10. Bresta, M. (2011). "All Greece is a Square (?)." In C. Giovanopoulos, and D. Mitropoulos (Eds.) *Democracy under construction: From the streets to the square, experiences, analyses, documents*, 91–100. Athens: A/sinechia.
11. Brown, B.B., and Perkins, D.D. (1992). "Disruptions in place attachment." In I. Altman, and S. Low (Eds.), *Place attachment*, (279–304). New York: Plenum.
12. Carrasco, J.A., Miller, E. and Wellman, B. (2008). How far and with whom do people socialize? Empirical evidence about the distance between social network members. Paper presented at Transportation Research Board, Washington D.C.
13. Carrasco, J.A., Hogan, B., Wellman, B. and Miller, E. (2008). Collecting social network data to study social activity–travel behavior: An egocentric approach. *Environment and Planning B*, 35, 961–980.
14. Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet Age*. New York: Polity.
15. Chtouris, S. and Zissi, A. (2011). "Youth and place: Constructing ways of being in the world." In K. Tsoukala and, C. Conenna, M. Daniil and C. Pantelidou, (Eds.), *Youth and space*. School of Architecture, AUTH, Thessaloniki.
16. Chtouris, S., Zissi, A., Rontos, K. (2006). The state of youth in contemporary Greece. *Young: Nordic Journal of Youth Research*, 14(4), 309–322.
17. Chtouris, S. (2008). Social-cultural capital and sustainability through cultural events and practices in remote insular Greek communities. Paper presented at the ISA Conference, Barcelona, September, 2008.
18. Chtouris, S. (2009). The spatial dimension of social and cultural capital. *Synchrone Themata* (Modern Issues Journal). January March, 209 (105).
19. Cochrane, T. (1987). "Place, people, and folklore: An Isle Royale case study". *Western Folklore*, 46, 1–20.
20. Dobnik, V. (2011). Wall Street protesters: We're in for the long haul. *Bloomberg Business Week*. October 2. <http://www.businessweek.com/ap/financialnews/D9Q4CNR81.htm>.

- 21.** Ferree, M., Gamson, W.A., Gerhards, J., and Rucht, D. (2002). Four models of the public sphere in modern democracies. *Theory and society*, 31(3), 289–324.
- 22.** Field, J. (2002). *Social Capital*. London: Routledge.
- 23.** Fisher, Max (2011). “Map: U.S. Ranks Near Bottom on Income Inequality,” *The Atlantic*, September 19, 2011. <http://www.theatlantic.com/international/archive/2011/09/map-us-ranks-near-bottom-on-income-inequality/245315/>, accessed 12/7/2011.
- 24.** Flager, L. (2002). “The question for a special type of family policy in Southern Europe.” In: M. Alimpranti (Ed.), *Family and Welfare State in Southern Europe* (in Greek) (pp. 47–84). Athens: Gutenberg.
- 25.** Giovanopoulos, C. (2011a). “The squares as a living organism: The resocialization of the market.” In C. Giovanopoulos, and D. Mitropoulos. *Democracy under Construction: From the Streets to the Square: Experiences, analyses, documents*, 41–60. Athens: A/sinechia.
- 26.** Giovanopoulos, C. (2011b). “Indignant with the media or revolt in the media? Between the digital and the real “market”!” In C. Giovanopoulos, and D. Mitropoulos. *Democracy under Construction: From the Streets to the Square: Experiences, analyses, documents*, 227–267. Athens: A/sinechia.
- 27.** Giovanopoulos, C. and Mitropoulos, D. (2011). *Democracy under construction: From the streets to the squares: Experiences, Analyses, Documents*. Athens: A/sinechia.
- 28.** Goutsos, D. and Polymeneas, G. (2014). “Identity as space: Localism in the Greek protests of Syntagma Square.” *Journal of Language and Politics*, 13(4): 675–701.
- 29.** Hackett, C. (2004). “Young People and Political Participation,” In Roche, J., Tucker, S., Flynn, R., Thomson, R. (Eds). *Youth in Society: Contemporary Theory, Policy and Practice*. London: Sage Publishers.
- 30.** Hammond, J. (2013). The significance of space in Occupy Wall Street. *Interface: A Journal for and about Social Movements*, 5(2): 499–524.
- 31.** Hawley, C. (2011). “Protests against Wall Street spread across U.S.” *USA Today*. October 4. <http://www.usatoday.com/money/markets/story/2011-10-04/wall-street-protests/50654534/1>
<http://www.usatoday.com/money/markets/story/2011-10-04/wall-street-protests/50654534/1>.

- 32.** Habermas, J. (1962/1995). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. Cambridge: MIT Press.
- 33.** Jones, J.M. (2011). Most Americans Uncertain About "Occupy Wall Street" Goals: Majority also lack an opinion about the way the protests are being conducted. *USA Today*/Gallup.com.October 18. <http://www.gallup.com/poll/150164/Americans-Uncertain-Occupy-Wall-Street-Goals.aspx>
<http://www.gallup.com/poll/150164/Americans-%09Uncertain-Occupy-Wall-Street-Goals.aspx>.
- 34.** Karamichas, J. (2007). The impact of the Summer 2007 forest fires in Greece: Recent environmental mobilizations, cyber-activism and electoral performance. *South European Society and Politics*, 12(4), 521–34.
- 35.** Karamichas, J. (2009). The December 2008 riots in Greece. *Social Movement Studies*, 8(3), 289–293.
- 36.** Lamont, M. and Lareau, A. (1988). Cultural capital: allusions, gaps and glissandos in recent theoretical developments. *Sociological Theory*, 6, 153–168.
- 37.** Latour, B. (2005). *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- 38.** Lynch, M. (2007). *Voices of the New Arab Public: Iraq, al-Jazeera, and Middle East politics today*. New York: Columbia University Press.
- 39.** Martin Rojo, L. (2014). Taking over the square: The role of linguistic practices in contesting urban spaces. *Journal of Language and Politics*, 13 (4), 623–652.
- 40.** Milkman, R., Luce, S. and Lewis, P. (2013). *Changing the subject: A bottom-up account of occupy Wall Street in New York City*. New York. CUNY Murphy Institute.
- 41.** Miller, D. and Rivera, J. (2008). Hurricane Katrina and the redefinition of landscape. Lanham, MD: Lexington Books.
- 42.** Putnam, R. (1993). The prosperous community: Social capital and public life. *American Prospect*, 13, 35–42.
- 43.** The Public Sphere. (n.d). World Bank. <http://siteresources.worldbank.org/EXTGOVACC/Resources/PubSphereweb.pdf>
<http://siteresources.worldbank.org/EXTGOVACC/Resources/PubSphereweb.pdf>.
- 44.** Read, P. (1996). *Returning to nothing: The meaning of lost place*. New York. Cambridge University Press.

45.

Reifer, T. (2013). Occupy Wall Street, the global crisis, and antisystemic movements: Origins and prospects. *Journal of World-Systems Research*, 19(2), 186–192.

46.

Rieger, J. (2012). Occupy Wall Street and everything else: Lessons from the study and praxis of religion. *Peace Studies Journal*, 5(1), 33–45.

47.

Robinson, E. (2011). The Occupy protests: A timely call for justice. October 11. http://www.washingtonpost.com/opinions/occupy-wall-street-a-timely-call-for-justice/2011/10/10/gIQASKleaL_story.html.

48.

Splichal, S. (1999). Public opinion. Developments and controversies in the twentieth century. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

49.

van Gelder, S. and staff of YES! Magazine. (Eds.) (2011). *This changes everything: Occupy Wall Street and the 99% movement*. San Francisco, CA., Berrett-Koehler Publishers.

50.

Wolman, W. and Colamosca, A. (1997). *The Judas economy: The triumph of capital and the betrayal of work*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Конкурс

«TERRA DIGNITAS»:

постмайданне

осмислення міського

простору

Політики

Місто і міський простір

Щодо поняття міста існує багато поглядів, підходів, наукових теорій. Воно давно є об'єктом і предметом широкого кола наукових студій. Однак незаперечним є той факт, що місто — це форма диференційованих можливостей спільного життя й змістовної колективної дії. Соціальні взаємодії є первинними, саме вони й визначають зміст міського буття, а повноцінний їх перебіг мають забезпечувати всі види технічної інфраструктури й соціальних інституцій. Льюїс Мамфорд зазначає, що «місто у повному сенсі слова — це географічне сплетіння, економічна організація, інституційний процес, *театр соціальної дії й естетичний символ колективної єдності*. Місто сприяє мистецтву і є мистецтвом, місто творить театр і є театром. Саме в місті — у місті як у театрі — більш рішучі людські дії через конфлікт і співпрацю між особами, подіями і групами концентруються і досягають свого вираження у важливих кульмінаційних моментах» (Мамфорд, 2012: 11, 10–4).

Міський простір можна вважати сценою соціальної дії й естетичним символом колективної єдності. Його формування як суспільного просторового організму завжди є відображенням громадської й політичної організації міста. Сучасні провідні тенденції узгодження й гармонізації громадських і

150 приватних інтересів свідчать про активний перебіг про-

**Наталія
Кондель-Пермінова**

цесів перетворення міського організму з обмеженням гри приватних інтересів задля впорядкування європейських міст. «Місто — це відмова від власного «я» на користь спільного «ми». У місті важко бути індивідуалістом, хоча б з огляду на розпорядження власністю, не можна будувати будь-що на власній ділянці. Міста завжди формувалися на законах, у яких було сформульовано відмову від того, чого хочеться окремому мешканцю, на користь того, що має бути спільним добром» (Посацький, 2007: 172).

У європейських містах колективне, спільне благо відображено у впорядкованих громадських (публічних) просторах, тих, що належать всім і водночас нікому окремо. Для посткомуністичних суспільств мислення категорією «суспільного блага» є найбільш проблематичним на всіх рівнях — від вищих владних структур до окремого мешканця. Постійне адміністрування всіх суспільних процесів за радянської доби призвело до катастрофічних наслідків. За радянських часів практично був відсутнім зворотний зв'язок від людей, споживачів, суб'єктів життєдіяльності з їхньою оцінкою змін, що відбуваються, до влади, яка одноосібно приймала рішення й спускала їх «згори» до виконання.

Феномен Майдану

За роки незалежності в Україні змінилася суспільно-економічна ситуація, форми власності й правові відносини. З початку 1990-х у країні відбувалося поступове зміцнення й поширення диктату державної бюрократії, виникли найодіозніші форми злиття влади й великого капіталу, корупція, спотворення принципу народовладдя та його трансформація в принцип «поділяй і володарюй», процвітання деформованої, «фасадної демократії», нехтування елементарних прав і свобод громадян, їх усунення від реального впливу на політику. У результаті виникла ситуація глибокого відчуження суспільства і громадян від держави (Касьянов, 2008).

Масштабний спротив народу України проти свавілля олігархічного, кримінального режиму, порушення прав і свобод людини та громадянина, тотальної корупції і зубожіння породив феномен Майдану 2013–2014 років. «МАЙДАН — традиційна форма за можливості мирного колективного протесту української громади у відповідь на порушення базових прав людини і громадянина та з питань, що мають загальнонаціональне значення. Відбувається з висуненням ультиматуму владі. Проходить у формі багатомісячного мирного стояння з розгортанням наметового містечка та проведення час від часу погрозової ходи з наміром тиску на владу, мільйонних народних віче та спільних молитов. Характеризується відмовою учасників від особистого задля досягнення спільних цілей; багатонаціональністю, багатомовністю, полірелігійністю, позакласовістю; високим рівнем горизонтальної самоорганізації, розвиненою низовою демократією та відсутністю єдиного лідера. Вирізняється унікальною готовністю учасників ділитися їжею, одягом, медикаментами та надавати притулок; масовим волонтерством і грошовими пожертвами, відсутністю погромів, повагою до приватної власності, суворим дотриманням сухого закону та потужним вибухом народної винахідливості і сатиричної творчості»¹.

Майдан став поштовхом до глибинних трансформацій в Україні, до вирішення масштабних проблем, на які Європі знадобилися століття. Ідеться про формування політичної нації, заснування нових державних інституцій, розбудову громадянського суспільства, створення нової системи суспільних відносин тощо. Величезною сценою із сотнями тисяч дієвців, де започатковувалися й розгорталися ці процеси, став Майдан Незалежності в Києві.

Просторовий лад майдану, створений після Другої світової війни й ідеологічно «доопрацьований» у 1970–1980-х роках, було порушено на самому початку 21 ст. під час реконструкції площі (архітектор Олександр Комаровський, скульптори Валентин Зноба й Анатолій Куш). 2001 року, на десятиліття незалежності України, в центрі її столиці постав дивний кітч, гібрид офіціозу радянського штибу, псевдопатріотизму й тотальної ринкової експансії. Оновлена форма головної площі держави викликала безліч суперечок, велику негативну реакцію суспільства й фахової спільноти. Ще під час обговорень проєкту лунали пропозиції про те, що поверхню варто віддати людям, а транспорт пустити під землю, але до цього не дослухалися. І взагалі громадськість, як і раніше, була відлучена від прийняття рішень. Про створення громадського простору, зручного й комфортного для перебування людей, навіть не йшлося. Рішення, як і раніше, приймали утаємничено, за зачиненими дверима.

2001 року, по-перше, зламано рівновагу двох просторових частин площі, розмежованих Хрещатиком: «ідеологічної» з монументом Жовтневої революції (який, однак, пропорційно влучно поєднувався з терасами та сходами, що вели до готелю) й дозволеної «громадської» зони з елементами благоустрою, де залюбки збиралися містяни різного віку. В «ідеологічній» частині на підземній комерції постала колона – монумент Незалежності (і що це б означало?), за нею – скляний амфітеатр, в якому передбачався музей державності. Звісно, що справжні інтереси великого капіталу та корумпованої влади аж ніяк не сумісні з патетикою державницької ідеології, тому привабливі тисячі квадратних метрів корисної площі одразу плавно відійшли під торговельні функції. Нова скляна й округла форма, яку невдовзі в народі прозвали «дніпрогесом», позбавила площу природності мальовничого входження зеленого схилу в її інтер'єр.

По-друге, зруйновано сумірність простору площі й забудови. Планшет майдану всіяно скляними надбудовами, необхідними для функціонування підземних просторів, мішаниною з різних скульптур, сходинок, підпірних стінок, газонів, що дисонують з трасами руху людей. Усе це створює враження безладу, відсутності єдиного творчого задуму. По-третє, понівечено «громадську» частину площі. Замість улюбленого киянами фонтану («рулетки») виріс скляний купол, що освітлює атріум підземного торговельного простору. Нагадуванням про колишній фонтан на цьому місці є водна площина навколо купола. Перпендикуляром до нього поставлено прямокутник скляного ліхтаря, що висвітлює підземні простори, а навколо – округлі фонтани, відтворені з попередньої архітектурної композиції площі. Вузькі проходи між ними майже не залишають місця для людей. Усе зроблено з таким розрахунком, щоб люди довго не затримувалися на наземній поверхні, а якнайшвидше потрапляли в обійми підземних комерційних заманок (*Архитектура и престиж*, 2001: 14–5; Худяков, 2001: 13–6).

Так архітектурними засобами з ніг на голову було перевернуто сутність площі: замість об'єднавчої її трансформовано на роз'єднавчу. З одного боку, вочевидь, «замовлення» такого змісту йшло від діючої влади, наляканої студентською «Революцією на граніті» (1990), кампанією протестів «Україна без Кучми» (2000–2001), з іншого – від торгівлі, що посилювала міць і розширювала межі свого поширення й заглиблення.

Однак нав'язані Майдану й архітектурно «зацементовані» комерційні функції не стали перепорою для вивільнення величезної суспільної енергії спочатку 2004 року (Помаранчева революція), а потім у 2013–2014 роках (Революція гідності). Майдан перетворився на сцену величезної соціальної дії та єднання громадян. Вираз «вийти на Майдан» став означати не прогулянку, а ви-

явлення власної волі й громадянської позиції. Майдан Незалежності постав як вічова площа, як місце громадянського вибору, як територія громадян — вільних людей. Наприкінці 2013 — на початку 2014 року на київський Майдан вийшли тисячі людей: українці євреї, росіяни, вірмени, грузини, білоруси, яких об'єднала українська земля та бажання жити у вільній європейській країні. Ціна перемоги в боротьбі за права людини виявилася надзвичайно високою — вбиті, поранені, зниклі безвісти... З патріотів, які віддали своє життя, сформувалася Небесна сотня, що поповнила Небесне воїнство.

«Будуємо Європу в голові»

Суттєво загострився внутрішній смисловий конфлікт між новим змістом простору, оновленими соціально-культурними запитами суспільства, динамічними громадськими ініціативами та реальним станом Майдану Незалежності й прилеглих до нього просторів. Початок розумового подолання цих розбіжностей було закладено у 2014–2015 роках під час багатомісячних громадських обговорень проблеми гідного вшанування пам'яті героїв Небесної сотні через піднесення на рівень Території гідності. Це був дуже складний, драматичний шлях, який триває й потребує дедалі більшого докладання зусиль.

З одного боку, розгортання подій своєю активністю пришвидшив сивочолий український митець з успішним досвідом появи у коридорах влади до кожної знаменної дати з власним проектом. Це приклад давньої радянської «традиції», за якою представники певного типу «народних» і «заслужених» авторитетом власних регалій переконують осіб, які приймають рішення, що саме їхні пропозиції — найкращі. Митець поклав на стіл в.о. президента України нашвидкуруч зроблений творчий доробок і вийшов з його кабінету з резолюцією «до виконання». Так за підписом О. Турчинова на Інститутській ледь не постав поспіхом виготовлений «меморіал Небесної сотні» з ангелами авторської роботи, тиражованими з того, що вже стоїть в Прип'яті в пам'ять про Чорнобильську трагедію. Митець занадто поспішав бути у владному кабінеті першим. Йому ніколи було навіть замислитися над важливим питанням: чи доречно одним і тим самим символом («ангелом, що сурмить»), хоча й у різних кольорах, позначати дві принципово відмінні в історії України події: Чорнобильську трагедію і Революцію гідності?

З іншого боку, водночас, невдовзі після лютневих подій 2014 року, Національна спілка архітекторів України (НСАУ), Київська організація НСАУ, Департамент містобудування та архітектури Київської міської державної адміністрації (КМДА) підписали меморандум про увічнення пам'яті загиблих героїв Небесної сотні й здійснення всіх робіт на засадах публічності, відкритості. У квітні 2014 року прийнято спільне рішення Міністерства культури України та КМДА «Про проведення Всеукраїнського конкурсу на визначення кращої ідеї меморіального комплексу героям Небесної сотні у Києві» з обов'язковим широким громадським обговоренням програми та умов конкурсу. На прес-конференції, що відбулася у Києві 23 квітня 2014 року, наголошувалося, що право на визначення тематики та ідеології конкурсу належить народові України, тому конкурс, на який можна подавати проекти без обмеження фахового рівня учасників, має бути відкритим. Визначення кращої ідеї містобудівного та архітектурного рішення Меморіального комплексу героям Небесної сотні за участі широких верств населення України усвідомлювалося як мета конкурсу, а завданнями — пошук форми художнього відображення та архітектурно-просторового рішення щодо увічнення історичних подій, що відбувалися на території Києва впродовж грудня 2013 — лютого 2014 років, і пам'яті про полеглих героїв.

На вибір учасників було запропоновано чотири ділянки, максимально наближені до активних бойових дій Революції гідності. Перша межує з будівлею на вул. Інститутській, 3 («Жовтневий палац») та вільною ділянкою на вул. Інститутській, 5. Друга — це сквер на вул. Інститутській між будівлею готелю «Україна» та наземним павільйоном верхнього виходу зі станції метро «Хрещатик». Третя — між вул. М. Грушевського та Петровською алеєю (на місці колишнього пам'ятника Григорію Петровському). Четверта становить комплекс інженерних споруд (сходи, підпірні стінки, оглядовий майданчик) біля будівлі на вул. Інститутській, 3 («Жовтневий палац»). Під час громадських дискусій усе це було піддано

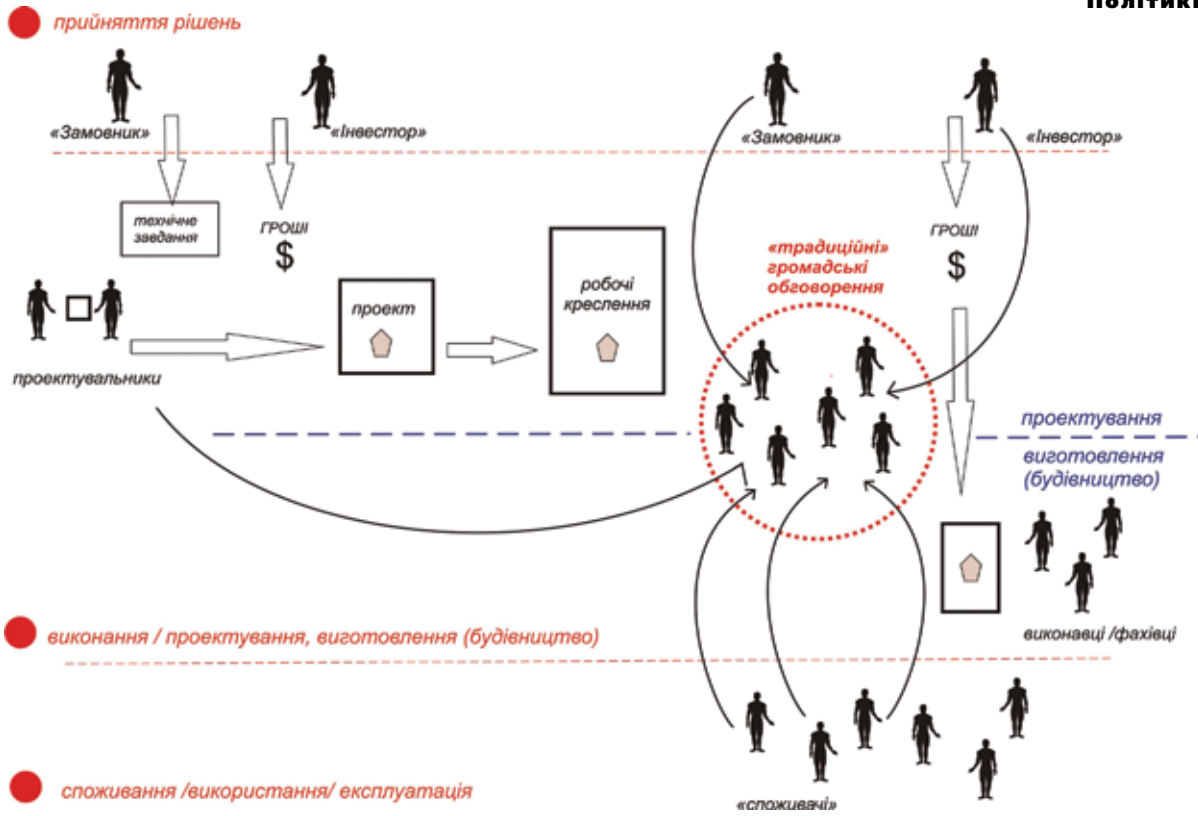
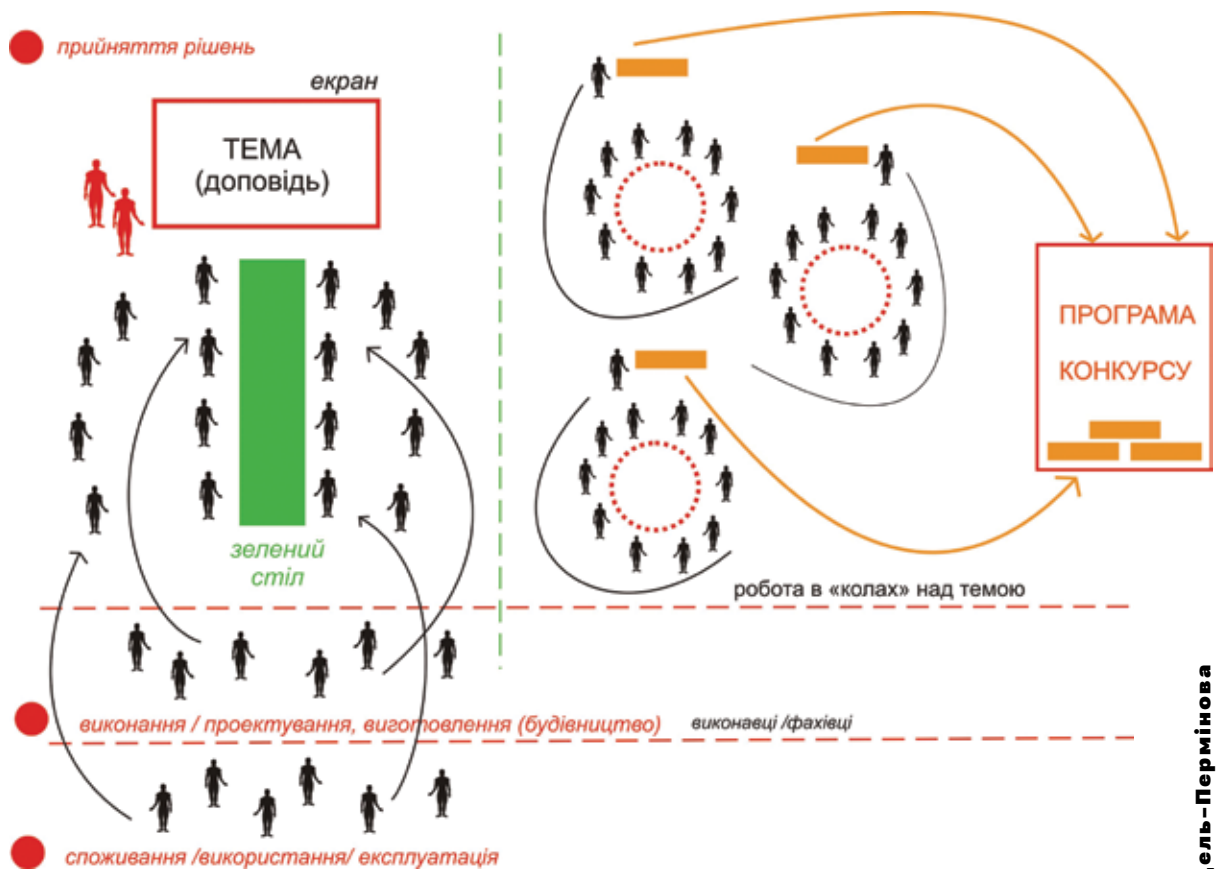

Схема «традиційних»
громадських слухань

критиці, оскільки на кожній з них відбувалися події й неможливо обрати «головну» ділянку. Тільки майже через рік прийшло усвідомлення, що чільне місце меморіалізації – частина вул. Інститутської, перейменованої на Алею героїв Небесної сотні. Однак найвагомим аргументом усіх обговорень було те, що люди віддали своє життя не за гранітні великомасштабні монументи радянського стибу, а за краще майбутнє України, за гідне життя кожної людини.

У результаті першого етапу публічних обговорень (травень – липень 2014 р.), які відбувалися у київському Будинку архітектора, сталася докорінна зміна уявлень про конкурс і його зміст. Спочатку обговорення були бурхливими, гостро конфліктними, майже ніхто нікого не чув, кожен кричав про своє. Переважна більшість вимагала якнайшвидше «практичних результатів» за зрозумілою всім схемою: замовник видає конкурсне завдання; у визначений час творчі доробки виставляють на публічне обговорення, працюють ЗМІ, інтернет-ресурси, журі. Далі щодо обраної конкурсної пропозиції здійснюють робоче проектування (з відповідним фінансуванням). Потім дії переходять на площину виготовлення і в кінцевому підсумку на теренах міста постає новий «пам'ятник». Питання хто приймає рішення, яким чином і на яких засадах формують конкурсне завдання навіть не порушували.

Представники «конкретного», «практичного» підходу акцентують увагу саме на рівні «виконання», не вважаючи суттєвим рівень «прийняття рішення».

Саме такий підхід є джерелом чималих проблем (як наслідок – відлучення громадян, територіальних громад від рівня прийняття рішень), що, зокрема, відображено у «традиційних» громадських слуханнях. Аналіз схеми, за якою вони відбуваються, свідчить про те, що громадським слуханням відведено місце на рівні виконання і саме на перетині між «проектуванням» і «виготовленням». Реально громадські слухання здійснюють після виконання проектної стадії, коли на ділянці вже з'являються будівельні огорожі. І тоді нарешті замовник (інвестор) розповідає, що тут будуватимуть, а громадяни мають про це «слухати». Саме тут майже зразу й виникають гострі конфлікти, громадський спротив утаємниченим рішенням, прийнятим кимось «згори». І за такого підходу ми жили багато років, оскільки пострадянську добу в Україні започатковували «прихвати́зацією» суспільних благ із захопленням, наприклад, скверів, парків під багатоповерхову прибуткову забудову. У такий самий спосіб було зроблено спробу «насадити» громаді новий «пам'ятник» радянського стибу.

Поступово приходило розуміння того, що від цих «традицій» публічних дебатів треба відмовлятися й формувати принципово інший підхід. На засадах публічності, прозорості, вільного доступу до інформації й відпрацьовували новий формат. По-перше, роботу здійснювали виключно на верхньому щаблі «прийняття рішення». До «зеленого» столу Будинку архітектора щовівторка приходили люди з власною громадянською позицією, які у реальному житті є фахівцями, громадськими активістами,

Схема нового формату громадських обговорень, опрацьована під час роботи над програмою та умовами конкурсу

управліннями, бізнесменами, мешканцями тощо. Під час обговорень незмінною була теза: «думка кожного необхідна і дуже важлива». Представлено широке коло наявних громадських ініціатив, пов'язаних з новими, народженими Майданом, соціальними практиками єднання людей, з увічненням пам'яті героїв Революції гідності; а також доповіді фахівців про археологію, історію містобудівного розвитку центральної частини Києва, феноменологію символів (Кондель-Пермінова, 2014: 122–42).

По-друге, висловлювані думки людей різних професій, уподобань, соціального статусу фіксували на «екрані», і саме це давало змогу знімати особистісні непорозуміння й конфлікти через відчуження погляду (позиції) від її носія, конкретної особистості. Після такого відчуження можна конструктивно працювати, тобто виокремлювати значення, які стоять за кожною з них. Після поглибленого аналізу висловлених пропозицій група експертів (Д. Гурін, М. Кальницький, Н. Кондель-Пермінова, С. Мирний, В. Осьмак, С. Шліпченко) створила складну конструкцію з напрацьованих ідей, що дало змогу перейти до іншого бачення ідеології конкурсу.

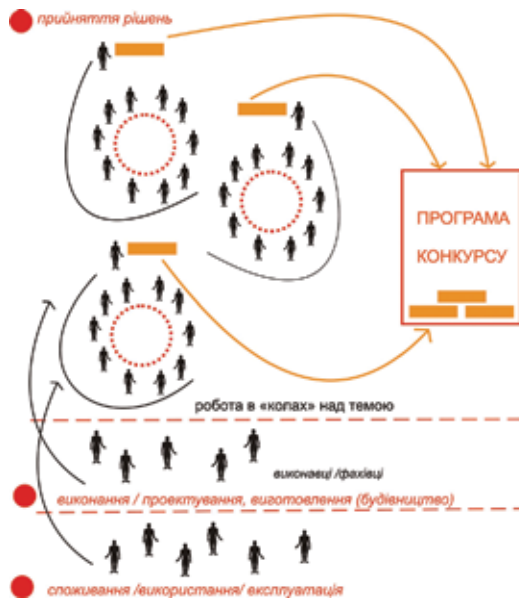
Промовистою характеристикою публічних дебатів була полярність думок, поглядів, з якими необхідно було працювати. Наприклад: «Треба якнайшвидше будувати пам'ятник»/«Майдан — осьова подія історії України, процес ще триває, тому неможливо зрозуміти форму її відображення». Або: «Майдан — історичне місце. Тут нічого не можна змінювати» / «Майдан — це місце для сучасного активного життя, де збиратиметься громадськість». У кінцевому підсумку спільними зусиллями сформовано головну мету конкурсу — втілення того, за що віддали й віддають своє життя кращі представники українського народу — світлі надії на гідне життя у вільній демократичній Україні.

Одним з чільних викликів у спільній роботі був перехід до більшого масштабу розгляду. По-перше, революційні події 2013–2014 рр. розгорталися на досить широкому просторі, який практично охоплював увесь центр міста. Тому під час обговорень ішлося про те, що будь-які дії мають узгоджуватися з історичним середовищем центру Києва з дотриманням вимог заповідних зон, архітектурних й археологічних охоронних зон, зон регулювання забудови. Порушували питання спадкоємності в забудові Хрещатика, актуалізації й розвитку містобудівних засад, покладених в основу повоєнної відбудови зруйнованої під час Другої світової війни головної вулиці Києва, коли у 1950-х роках на Хрещатику було споруджено цілісний архітектурний ансамбль.

По-друге, як особливий вимір обговорювали феномен Майдану. Зазначалося, що зараз на наших очах формується українська політична нація, котра у своїй столиці не має адекватного просторового вираження. За останні 20 років з головної вулиці Києва «вимивали» соціально-культурні функції й у різних форматах насаджували панівні нині комерційно-торговельні. Поступово формувалося уявлення про необхідність створення у центрі Києва культурного простору як артефакту світового значення, який має виконувати кілька функцій: репрезентативну (репрезентація нації і для світу, і для самої себе), культурно-історичну, меморіальну, рекреаційну тощо. Оновлений громадський/публічний простір мав стати активним складником життя сучасного динамічного міста.

На повний зріст постав потужний суспільний запит на публічний простір головної вулиці та площі столиці, яку називають і «головною площею всієї України», простір, який би відтворював і давав реалізовувати цінності Революції гідності: воля, гідність, єдність, громада. Запит на створення умов, за яких кожна людина почувалася б гідно й відчувала себе частиною громади, народу. Територія гідності осмислювалася як місце для кожної людини, де є можливість вільного волевиявлен-

Схема формату
«кола і лінії», за яким
кожен з присутніх
мав змогу висловити
свою думку і бути
почутим

ня громади й особистості; як багатофункціональний простір зі збалансованими функціями, вільний від зазіхань щодо «приватизації» будь-якою політичною партією; як місце, вільне від візуального, акустичного та фізичного «бруду»; як безперешкодний, доступний простір, який може трансформуватися відповідно до різноманітних потреб громади.

Активно обговорювали соціальні практики, народжені феноменом Майдану, а саме практики єднання людей, формування громадянської позиції; освітні (з акцентом на ІТ-технології); виховні (ІТ-технології, туристичні маршрути місцями подій тощо); комунікативні (соціальна та культурна інтеракція — спілкування людей різного соціального статусу, всіх вікових груп, представників різних культур і спільнот); символічні (репрезентація символіки, розгортання регулярних «офіційних» і «неофіційних» ритуалів, трансляція національних ідей та загальнолюдських і гуманістичних цінностей і на

матеріальному рівні, і за допомогою нематеріальних носіїв); практики представництва різних національних, етнічних, релігійних та інших груп з усіх регіонів України; практики репрезентації України на світовому рівні.

Наявність структурованих значень дала змогу розгорнути другий етап громадських обговорень, який відбувався у форматі «кола і лінії» (вересень–жовтень 2014 р.). За цим форматом кожен міг висловити свою думку і бути почутим. Від кожного кола до Програми конкурсу додавали свою «цеглинку».

У результаті таким чином проведених громадських обговорень відбулася масштабна трансформація уявлень громадян: від вихідного положення щодо постановки в центрі Києва чергового пам'ятника до усвідомлення великої проблеми оновлення громадського/публічного простору центрального ядра Києва з меморіалізацією подій Революції гідності.

Опрацювання потенційних значень і публічне обговорення їх сприяли зміні парадигми: від ідеї всеукраїнського конкурсу на окремий меморіальний об'єкт (пам'ятник) до Міжнародного відкритого конкурсу на Концепцію оновленого громадського простору центрального ядра Києва з меморіалізацією подій Революції гідності «ТЕРИТОРІЯ ГІДНОСТІ»/«TERRA DIGNITAS» з чотирма номінаціями (Розпорядження голови КМДА від 27.11.2014 № 1383).

Об'єктом конкурсного проектування визначено нові соціальні практики, які втілювалися під час Революції гідності на різних площинах, а предметом — створення умов для розгортання та відтворення у просторі і часі нових відносин між людьми. «Територія гідності» усвідомлюється як «екран» нової свідомості оновленої України, як «експериментальний майданчик», де відпрацьовуватимуть і втілюватимуть (у тому числі засобами архітектури та дизайну) нові соціальні практики єднання людей.

Фрагмент громад-
ських обговорень
конкурсу

Наталія Кондель-Пермінова

Перша номінація «Громадський простір Майдану та центрального ядра Києва» задавала максимальні орієнтири: збереження архітектурного комплексу Хрещатика, створеного у 1950-х роках, зі збагаченням просторів майдану й вулиці новим змістом і формами міського життя. Замовлялося рішення, за яким різні фрагментовані активності та простори, зберігаючи свою індивідуальність та особливу роль, можуть трансформуватися у Територію гідності.

Наголошено вимогу щодо безпечності, комфортності, доступності простору, який може змінюватися відповідно до різноманітних потреб громадян. Ішлося про комфортність і в утилітарно-практичних вимірах для кожного зокрема й усіх разом, і про комфортність міжлюдських стосунків, яка є основою соціального клімату міста. Майдан створив нову якість людських взаємин, дав відчуття братерства та єднання, яких не вистачає в повсякденні, тому на Території гідності це має бути відтворено. Чітко вказано й на те, чого не має тут бути: реклами, кіосків, парканів, перешкод, нової комерційної забудови, малих архітектурних форм низької якості, надмірної музеєфікації, цвинтаря.

Ішлося про те, щоб перетворити центр міста, захаращений торгівлею, не дуже зручний для пересування, на простір безбар'єрний, більш людський, і вписати в нього «стежку пам'яті», яка б свідчила про революційні події та героїв Небесної сотні. Безпосередньо це останнє завдання розкрито у *другій номінації* «Меморіалізація подій Революції гідності та увічнення пам'яті героїв Небесної сотні».

Третя номінація «Міжнародний культурний центр Український дім на Європейській площі» передбачає пошук візії та образу колишнього музею Леніна як Українського дому саме на Європейській площі як осереддя розвитку української культури у взаємодії з міжнародними спільнотами та інституціями. Складною також була й *четверта номінація* «Багатофункціональний музейний комплекс Музей Свободи/Музей Майдану», оскільки тут ішлося про образ Музею Майдану як центру розвитку української демократії, дослідження національної пам'яті та самоідентифікації українців з колекцією артефактів Майдану.

Упродовж усього періоду громадських обговорень оргкомітет (А. Бондар, О. Васильченко, А. Драженко, О. Малиновська, О. Пустовалова), очолюваний тодішнім директором Департаменту містобудування та архітектури, головним архітектором Києва С. Целовальником, здійснив велику роботу з опитування громади через сайт, соціальні мережі FB та наживо з інформування громадян

Фрагмент
громадських обговорень
конкурсу

про перебіг усіх виконуваних робіт. Процес публічних обговорень презентовано у прес-центрі Майдану, у львівському Будинку архітектора, у вищих навчальних закладах: Київському національному університеті будівництва та архітектури, Національному авіаційному університеті, Національній академії образотворчого мистецтва та архітектури.

Варто наголосити, що вперше в історії України на рівні прийняття рішення шість (!) місяців тривали напружені громадські обговорення за співучасті більш як 1 500 громадян, вперше програму конкурсу створено відповідно до реального запиту громади. Це була велика робота щодо усвідомлення нових ідей, народжених Майданом, набуття практики співпраці та пошуку спільних рішень. А ті, хто безпосередньо працював над текстами й графічними матеріалами, склали ще одну, «конкурсну», сотню. Цей шлях можна вважати публічним, прозорим формулюванням суспільного запиту.

На участь у творчих змаганнях було подано 478 заявок від найкращих світових (40 країн) та українських бюро. На сайті конкурсу *terradaptas.kga.gov.ua* побували більш як 20 000 відвідувачів з 96 країн світу. Конкурсне завдання було видано 1 грудня 2014 року, а 28 лютого 2015 року завершено прийом конкурсних проектів. У кінцевому підсумку щодо першої номінації надійшло 29 проектів, другої – 87, третьої – 9, четвертої – 24 роботи з України, Литви, США, Китаю, Японії, Ірландії, Індії, Росії, Іспанії, Тайваню, Італії, Німеччини, Канади.

Кількісно за фахом у конкурсі взяли участь 63 архітектори, 18 скульпторів, 51 представник інших спеціальностей, 7 міждисциплінарних команд. Проведено народне голосування за чотирма номінаціям – більш як 10 000 відвідувачів за два місяці (<http://demos.org.ua/>). Просто неба на Майдані було розгорнуто дві виставки про перебіг підготовки конкурсу (серпень, листопад 2014 р.), а також фінальну виставку надісланих конкурсних робіт (травень–липень 2015 р.). На Майдані Незалежності 14 червня оголошено імена переможців конкурсу.

Міжнародне журі, очолюване Карлом Фінгерхутом (Carl Fingerhuth), архітектором, письменником, урбаністом, професором Технічного університету у Дармштадті (Швейцарія), уважно й ретельно виконало дуже складну роботу з оцінювання надісланих проектів. Члени журі спиралися на кілька загальних критеріїв, серед яких – символічність проекту, його функціональність і можливість реалізації. Крім того, щодо кожної номінації журі застосовувало специфічні підходи до визначення якості робіт.

Щодо першої номінації, яка стосується громадського/публічного простору Майдану та центрального ядра Києва, журі відхилило проекти, які пропонували підземні транспортні магістралі та підвищені пішохідні шляхи. Натомість високо оцінило прості та економічно доцільні рішення – реорганізацію руху на Хрещатику (велосипедні доріжки, виділена смуга для громадського транспорту, зменшення кількості автомобільних смуг), облаштування наземних пішохідних переходів, розширення тротуарів і заборону паркування на них, висадку дерев тощо. На думку членів журі, вдалими виявилися ті проекти, які були націлені на створення «спільного простору» для всіх учасників руху, адже саме це точно відповідає завданню за цією номінацією.

Перша премія (проект № 111111), автори: Алесандро Мартініелі, Ханью Чен, Ксінью Жао (Тайвань); друга (проект № 933321) – Юрій Бородкін, Юрій Неграшевич (Київ, Україна); дві треті премії: проект № 000001–2 – Міріам Гусевич, Джей Кабріель, Скот Акер, Кевін Аная, Джемеп Барік, Лаудес Ескобар (Вашингтон,

Фрагмент
громадських обговорень
конкурсу

США) та проект № 140281 — Юрій Столяров, Ольга Малиновська, Ігор Крупа, Олег Пона, Лілія Людкевич, Пауль Моркель, Святослав Бабій, Світлана Заріцька та Роман Гонтар (Львів, Україна).

Визначити переможців другої номінації, присвяченій збереженню пам'яті про події Революції гідності та героїв Небесної сотні, виявилось найскладніше, адже було подано найбільшу кількість проектів з емоційним відтворенням не тільки болю втрат, а й потужного потягу до оновленого, кращого життя в Україні. Керуючись конкурсним завданням, журі відзначило саме ті роботи, авторам яких вдалося уникнути радянських стереотипів антропоморфних образів, обтяжливого монументалізму та патетики, з іншого боку, застосувати оригінальні виражальні засоби — різні типи мощення, мультимедійні інсталяції, озеленення тощо.

Першу премію присуджено проекту № K37B3X — Андреа Маттейні, Б'янка Бардуччі, Елізабета Габріелі, Матіо Бігуцці, Фабіо Ре (Ріміні, Італія); другу — проекту № AKO512 — Ігор Цариковський, Олександр Карпов, Ксенія Федотова, Олег Глоба та Георгій Кравець (Київ, Україна); третю премію поділено між двома командами зі США: проектом № 000001–3 — Міріам Гусевич, Джей Кабріель, Скот Акер, Кевін Аная, Джемел Барік, Лаурдес Ескобар і проектом № 111706 — Марта Кульчицька, Лаурель Макшеррі.

У третій номінації було відзначено роботи, автори яких сконцентрувалися на заповненні ідеологічної порожнечі просторів колишнього Музею Леніна, виразної й лаконічної будівлі, яка є пам'яткою історико-архітектурної спадщини, новими активностями й змістами, а також на ландшафтному рішенні прилеглої території. Перша премія — проект № 121212–1 — Антон Олійник, Андрій Шуляр, Марія Пахомова, Сергій Ферлей, Олена Орап, Олексій Пахомов, Дмитро Спесівцев, Денис Матвієнко та Юрій Ігнатенко (Київ, Україна). Друга премія — проект № 00C888 — Кам Фай Тай, Аліна Валькарке, Еліан Білон (Пекін, Китай). Третя премія — проект № OKA111 — Олег Глоба, Олександр Карпов (Київ, Україна).

Важливим результатом четвертої номінації є той факт, що переважна більшість авторів проектів розглядали як найбільш влучне місце для майбутнього Музею Майдану ділянку на Алеї героїв Небесної сотні (кол. вул. Інститутська 3–5). Оцінюючи запропоновані ідеї, журі надало перевагу тим, в яких проявлено тактовне ставлення до міського середовища, активно задіяно рельєф ділянки й запропоновано сценарій розгортання музейної експозиції із застосуванням сучасних мультимедійних технологій. Першої та другої премії присуджено не було, третьою відзначено дві роботи: № 092001 — Оана Міхаела (Дублін, Ірландія) та № 040783 — Філіп Піщік (Москва, Росія).

Одним із членів журі конкурсу був Ігор Кульчицький, представник громадської організації «Родина героїв Небесної сотні», у якого під час зіткнень на Майдані 18 лютого 2014 року загинув батько. «Я не архітектор і під час розгляду конкурсних робіт намагався дивитися на всі проекти очима громадської організації, яку я представляю, батьків і родичів загиблих, що було надзвичайно складно. Проте завдяки досвідченому швейцарському архітектору Карлу Фінгерхуту, який очолював журі, ми працювали швидко і компетентно. Розглядали та обговорювали абсолютно всі подані на конкурс роботи», — зазначає Ігор Кульчицький. За його словами, італійцям (*перша премія у другій номінації*. — Авт.) найкраще вдалося висловити свою ідею, яка полягає у тому, що життя триває, і люди мають не просто пам'ятати історію, а й докладати зусиль задля розквіту країни. «Мені сподобалася в цій роботі саме концепція. Звісно, не хочеться бачити у центрі Києва цвинтар. Задум чогось живого, європейського, де є ідея життя, а не страху чи смерті, — це саме те, що хочеться бачити як пам'ять подіям. Тут є нагадування про те, що відбулося. Концепція у вигляді персоніфікації змусить людей, які прийдуть на Алею героїв

Небесної сотні, подумати про те, що вони роблять, чим керуються. Її завдання — пронизувати організм людей, викликаючи розуміння того, що потрібно щось робити, аби дерева на алеї росли і вся країна росла і розквітала. Можливо, це якоюсь мірою моя особиста думка, проте тут не має бути страшно, не має бути величезних монументів і шин. Ідея життя, а не смерті — це основне, що мені сподобалося у роботі, що перемогла», — додає І. Кульчицький.

На його думку, у цьому проекті також важливим є те, що Алея героїв Небесної сотні остаточно перетворюється на пішохідну зону. Ані вказівники з обмеженнями руху, ані міліція не зупинять рух машин на Інститутській. Тільки зміна ландшафту здатна перетворити її на пішохідну зону (Кульчицький, 2015).

Попередні висновки

Конкурс, який вперше в Україні було проведено на засадах дієвої участі громади, прозорості, публічності, вільного доступу до інформації, — це початок великого шляху нашої країни до свого оновлення, це перші сімдесят гектарів Території гідності, це початок проекту «Оновлена Україна». Територією гідності має постати вся Україна і у своїй новій якості гідно увійти в європейську й світову спільноту.

Україна зараз є зоною суцільного болю. У нашому сьогоденні маємо дуже актуальну проблему, обумовлену і героїчними подіями Майдану, і бойовими діями на сході України, що йменуються Антитерористичною операцією (АТО), а насправді є російсько-українською війною 21 ст. З кожним днем збільшується кількість людей з інвалідністю, які потребують реабілітації, повернення у мирне життя й віднаходження свого дієвого місця в ньому. Найближчими роками найбільш запитаними будуть соціальні практики «зцілення» (через єднання людей, що продемонстрував Майдан).

Конкурс, що відбувся, був конкурсом ідей, а не проектів, за якими можна розгортати будівельні роботи. Здобутки конкурсу потребують реалізації в певних практичних заходах, які дадуть конкретні, відчутні людьми результати. Отримано цікаві концептуальні пропозиції, які ще потрібно обговорювати, враховуючи той факт, що більшість громадян взагалі не мають жодного досвіду відповідальної роботи на рівні прийняття рішень, не вміють розбиратися у графічних зображеннях і текстах-поясненнях до них. Нерозуміння породжує хвилі непорозуміння, невдоволення, розчарування. Тому необхідна велика просвітницька діяльність у вигляді зрозумілих коментарів й обміну думками до кожної з конкурсних робіт.

Необхідно долати низку складних проблем, властивих нашому суспільству, на що, вочевидь, знадобиться час. Ідеться передусім про звільнення від *архетипів радянської свідомості*. Для деяких професіоналів (переважно старшого покоління), що звикли працювати лише з державними особами, які одноосібно приймали рішення, виявилося не під силу усвідомити, що ситуація в країні насправді змінилася, оскільки громада долучилася до рівня прийняття рішень. Прикладом цього в історії конкурсу «Територія гідності» залишиться «чорний» піар, розгорнутий деякими нашими співвітчизниками ще до завершення роботи журі, із судовими позовами до організаторів «з процедурних питань». Основні інстру-

менти «чорних промоутерів» — фальшування процесу проведення й результатів конкурсу, зневажання багатомісячної напруженої роботи громади, зрив публічних презентацій премійованих проектів з участю авторських колективів.

Насправді за всім цим брудом стоять агресивні промоакції власних творчих доробків. Пристрасне бажання кожного митця бачити свій твір втіленим у міському просторі — зрозуміле і цілком природне, однак до чого силуєть громаду? Наприклад, народний художник України А. Куц різними засобами наполягав на завершенні втілення на Майдані саме його твору, оскільки 2001 року було встановлено тільки колону Незалежності й скульптуру засновників Києва. Автор домагається відтворення галереї й музею державності, встановлення праворуч, симетрично до композиції і засновників Києва, пам'ятника «Героям Революції гідності та Небесній сотні». Як об'ємно-просторова композиція — це цілком фахове рішення, яке, однак, найбільш відповідає імперській ідеології. Якби цей ансамбль постав за радянської доби, без сумніву, він став би надбанням історії архітектури за влучне втілення ідеї розбудови «соціалістичної України». У галереї радянської державності зручно розміщувалися б і за потреби легко замінювалися постаті партійних і державних керманичів радянської доби. На бульварі Шевченка, там, де стояв пам'ятник Леніну, А. Куц бачить лише свою скульптуру Івана Мазепи, створену 2009 року для встановлення зовсім на іншому місці — на площі Слави. Ось такий секонд-хенд, без урахування суті доленосних для України подій, що сталися 2013–2014 роках, нав'язують народові України, який з кровопролитними боями, з великими людськими втратами торує власний шлях до іншого, вільного й кращого майбуття.

Співкоординатор Ради Києва з урбаністики Григорій Мельничук зазначає, що «доля результатів конкурсу, їх втілення — поки що під великим питанням, але очевидно, що завдяки конкурсу місто вберегло від ще одного монументалістичного меморіалу, який би ніколи не знесли. Відкритий міжнародний конкурс, де могли брати участь не лише архітектори — тобто конкурс на ідеї! — став символом перемоги гідності і толерантності над тим самим совком, втіленим у кулуарних домовленостях і спробах нав'язати власну думку. Іноземні учасники й багато українських команд дякували організаторам за можливість взяти участь у конкурсі, тимчасом як кілька «зубрів» радянського і пострадянського монументального мистецтва завалювали оргкомітет скаргами та позовами, а на публічних презентаціях відверто ображали переможців. Питання навіть не в тому, що «зубри» пропонували чергові символи монументальної пропаганди. Кожен має право на своє бачення. Проте вони відчайдушно чинили опір відкритості і не були готові змагатися на рівних (адже роботи оцінювали анонімно!) з іноземцями та молоддю. Численність іноземців серед переможців — підсумок ефекту «замилених» очей, коли людям, які перебувають усередині ситуації, складно подивитися на неї збоку і запропонувати оптимальне рішення. Тимчасом як незацікавлені іноземці бачать всю картину неупереджено й чітко» (Мельничук, 2015).

Революція гідності починалася з Євромайдану — з прагнення народу України увійти до європейської та світової спільноти. Революція гідності стала подією не лише всеукраїнського, а й міжнародного масштабу. Саме цю засадничу умову й поклали в програму конкурсу. Кількість міжнародних учасників (і переможців серед них) засвідчила, що Україна стала цікавою, що за Україну вболіває весь світ. Активна участь іноземців у конкурсі — це ілюстрація їхньої дієвої підтримки тих високих громадських ідеалів, за які віддали життя герої Небесної сотні й виборюють зараз українські

воїни на полях війни. Перші обговорення з іноземними авторами премійованих проектів показали, наскільки глибоко наші колеги, друзі з інших країн через своє серце пропустили й пропускають усі буремні події в Україні.

Конкурс підняв Україну на якісно новий рівень, дав змогу розірвати пута радянських канонів й одразу, без гаяння часу, вирішувати проблему оновлення міського простору й увічнення пам'яті героїв Небесної сотні на міжнародному рівні із залученням новітніх підходів і технологій. І наші співвітчизники, й іноземці працювали над конкурсом три місяці на волонтерських засадах (попри високу вартість одного дня роботи фахівця!), адже оплати праці нікому не передбачали, а кількість премій завжди обмежена. Варто ще раз наголосити, що конкурс відбувався на засадах анонімності, тільки після визначення журі проектів-переможців відкривали конверти з іменами їхніх авторів.

За цей час вже викристалізувалося бачення іншої ролі архітекторів у сучасній Україні як творців суспільних програм, адвокатів, стратегів майбутнього. Від фахівців очікують формування зрозумілих громадянам і від їхнього імені програм і концепцій розвитку міст, представлення, захисту й допомоги під час втілення їх у життя. Це дуже важливе явище у зміні психологічних стереотипів містян щодо можливостей впливу на поліпшення життєвого середовища.

Майдан започаткував злам радянських правил і канонів буття й розбудову інших, людських, орієнтованих на людину, на розвиток її особистості. Цей процес стає дедалі виразнішим у різних сферах. У галузі архітектури пришвидшеними темпами відбувається перехід від засад радянського містобудування з утаємниченими від громадян генпланами міст, до принципів орієнтованого на людину розвитку поселень. Україна потребує іншого устрою, інших інституцій, законів, яких би справді дотримувалися всі громадяни. Ідеальним підсумком Майдану може бути лише та ситуація, за якої країні Майдан більше не знадобиться (Казарін, 2015). Чи коли Майдан збиратиме багато людей, як от на концерти симфонічної музики на кшталт виступу оркестру *I, Culture Orchestra* під орудою Кирила Карабиця на День Незалежності 2015 року.

Практичність, реалістичність усіх подальших дій залежить від постійної комунікації (взаємозв'язку, взаємодії) між владою, громадою, бізнесом і професіоналами. Цей аспект принциповий для нашої ситуації, оскільки всі проблеми вирішують між людьми, а на міських територіях узгоджені рішення лише виконують. Основне — це формування злагодженої комунікації між усіма дієвцями. «Від нас залежить, залишиться цей конкурс на папері чи втілиться у життя. Треба тиснути на керівників міста й країни, щоб вони проявили політичну волю. Тобто оголошення переможців конкурсу — не кінець історії, а тільки початок», — зазначає Владислава Осьмак (Осьмак, 2015).

P.S.

Коли робота над цією статтею закінчувалася, прийшла звістка про те, що одним із заходів у рамках відзначення Дня Незалежності 2015 року стане поховання у Меморіальному комплексі «Парк Вічної Слави» останків двох невідомих солдат: вояка — учасника АТО та воїна Другої світової війни.

Член Ради громадських експертів конкурсу Дмитро Гурін через соцмережі оперативно ініціював громадське звернення до Президента України та його адміністрації про помилковість такого покvapли-

вого рішення. «Не було оголошено конкурсу, проекту немає, обговорень чи експертиз не було; Інститут національної пам'яті проти змішування тем Другої світової війни та АТО; фахівці-архітектори, перемижуючи аргументи вмовляннями, пояснюють, чому так робити не можна. Проти цього — усі. Але ж ні! Немає часу! Не розмірковувати! Всі біжимо туди! У всіх відповідальних осіб складні стосунки і домовленості. Всі мовчать. Виносити сміття з хати не прийнято. Все це в Україні називають політичною волею» (Гурін, 2015).

Президент відреагував миттєво ініціативою широких публічних обговорень вшанування пам'яті захисників свободи, незалежності та територіальної цілісності. Для опрацювання концепції меморіалу, який повинен зміцнити єдність українського народу, увічнити пам'ять захисників, а також сприяти збереженню національної пам'яті країни, передбачається формування організаційного комітету з представників органів влади та громадськості (Офіційний сайт Президента України, 2015).

Отже, можна говорити про те, що ми вже маємо розуміння доцільності пошуку відповідей на виклики, які постають перед Україною, лише на засадах публічності, прозорості й спільного прийняття рішень з урахуванням різних позицій, підходів. З огляду на це все зміни в Україні почалися. Найважливіше тепер для всіх нас — якнайшвидше навчитися чути, розуміти один одного й узгоджено приймати рішення, за які ніхто потім не шкодував би. Унікальний досвід соціальних практик об'єднання, консолідації людей ми вже маємо. Здобули на Майдані. Навчитися б тільки його відтворювати у повсякденні, у мирному житті. ■

1

Міжнародний відкритий конкурс на концепцію оновленого громадського простору центрального ядра міста Києва з меморіалізацією подій Революції гідності. Конкурсне завдання, <http://www.terradignitas.kg.gov.ua>.

1. Гурин, Дмитрий (2015). «Что будет с Могилой Неизвестного солдата», <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1127021587327608&set=a.513909078638865.131018.100000593332176&type=1&theater>.
2. Казарин, Павел (2015). «Каким должен быть идеальный итог Майдана», <http://glavcom.ua/articles/31862.html>, перегляд – 2 червня 2016.
3. Касьянов, Григорій (2008). *Україна 1991–2007: Нариси новітньої історії*. Київ: Наш час.
4. Кондель-Пермінова, Наталя (2014). «Конкурс «Майдан'2014/ Територія Гідності». Новий формат публічних обговорень». *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології*. Вип. 10. Київ: Фенікс.
5. Кульчицький, Ігор (2015). «Ідея життя, а не смерті – це основне, що мені сподобалось у концепції, запропонованій італійським колективом», <http://kga.gov.ua/rss/1092-igor-kulchitskij-ideya-zhittya-a-ne-smerti-tse-osnovne-shcho-meni-spodobalos-u-kontseptsiji-zaproponovaniy-italijskim-kolektivom>, перегляд – 6 червня 2016.
6. Мамфорд, Льюїс (2012). *«Що таке місто». Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії*. Київ: Смолоскип.
7. Мельничук, Григорій (2015). «Конкурс на лучший Киев: как соревновательный подход побеждает коррупцию и бюрократию», <http://opinion.platfor.ma/konkurs-goroda/>, перегляд – 6 червня 2016.
8. Міжнародний відкритий конкурс на концепцію оновленого громадського простору центрального ядра міста Києва з меморіалізацією подій Революції гідності. Конкурсне завдання. Посилання чинне на серпень 2015, <http://www.terradignitas.kga.gov.ua>.
9. «Объявление победителей конкурса «Территория Достоинства» – не конец истории, а только начало», <http://www.istochnik.info/obshchestvo/item/3734-ob-yavlenie-pobeditelej-konkursa-territoriya-dostoinstva-ne-konets-istorii-a-tolko-nachalo-ekspert.html>, перегляд – 2 червня 2016.
10. «Площадь Независимости: прощай, любимая, больше не встретимся...» (2001) *Архитектура и престиж*, № 1.
11. Посацький, Богдан (2007). *Простір міста і міська культура (на зламі ХХ–ХХІ ст.)*. Львів: НУ Львівська політехніка.
12. Проект меморіалу захисникам незалежності України буде винесений на публічне обговорення, <http://www.president.gov.ua/news/proekt-memorialu-zahisnikam-nezalezhnosti-ukrayini-bude-vine-35806>, перегляд – 6 червня 2016.
13. Худяков, Юрій (2001). «Вперед, в „светлое прошлое“», *Архитектура и престиж*, № 3.

Історія

**Наталія Мезенцева
Тетяна Бура**

Набапарна Гхош

**Лорел Джонсон
Діана Грант-Сміт**

«Старі» та «нові» публічні простори Києва: конфлікт чи взаємодоповнення?

Наталія Мезенцева
Тетяна Бура

Кий в нині стоїть на порозі суттєвих змін, спричинених суспільно-політичним розвитком держави та поглибленням інтеграції України до світової спільноти. Основним критерієм рівня розвитку міста у світі вважають якість життя його населення. Тому особливого значення набувають *публічні простори* як місця, що створені та підтримуються муніципальною владою для користі громади і можуть бути використані незалежно від економічних і соціальних умов розвитку міст.

Публічні простори зазвичай є місцем формування громадських центрів. Головні площі та центральні вулиці, парки і набережні — це класичні приклади громадських центрів як відкритих публічних просторів. Традиційно громадські центри в містах України формувалися внаслідок історичної зумовленості та реалізації планувальних заходів, передбачених Генеральними планами розвитку міст. За останнє десятиліття ці процеси відбуваються трохи хаотично і визначаються низкою передумов, що включають передусім наявність транспортної розв'язки та торговельно-розважального центру (ТРЦ). Саме тому набуває актуальності питання залучення громадськості до обговорення перспектив використання публічних просторів у контексті просторового планування міст.

Величезна популярність будівництва ТРЦ у містах України, і насамперед у Києві, створює передумови для суттєвих трансформацій міських публічних просторів. Питанням функціонування ТРЦ (молів) як публічних просторів присвячено праці Дж. Госа. Вчений оперує поняттями «торгові урбаністичні ландшафти» (*retail built environment*), «ландшафти шопінгу» (*landscape of shopping*) та оцінює їхній вплив на людську поведінку. Використання простору в цьому разі має на меті заохочення споживання, отримання прибутків від торгівлі, тобто інші функціональні пріоритети, аніж ті, які мають традиційні публічні простори. Моли Дж. Гос розглядає як обмежений публічний простір (*limited public space*) щодо вільного спілкування, висловлювання протестів [5].

Поняття «публічного простору» на сьогодні тлумачать дуже широко. У «Словнику суспільної географії» *публічний простір* визначено як простір, до якого всі громадяни мають право доступу.

Захарі Ніл вирізняє три підходи до визначення «публічного простору». Легально-економічний сфокусовано на доктрині публічного форуму, тобто забезпеченні передусім функцій і потреб населення. Основний предмет обговорення другого підходу – соціопросторового – доступна територія, сконструйована щоденними практиками жителів. Фокальною точкою тут є міський пейзаж як вираз взаємовідносин різних категорій населення. Врешті, третій підхід, так званий політичний, вбачає в основі функціонування таких просторів силу і контроль з боку влади. Він отримує гриф «конфліктний», бо є матеріалізованим виразом політичного впливу та участі громадян.

Публічні простори зазнали низки змін, пов'язаних із постсоціалістичним переходом держави. До них належать скорочення загальної площі таких об'єктів, торговельна «окупація», перехід комерційних функцій до псевдопублічних просторів, передача державних територій для приватних цілей.

Публічні простори бувають *відкриті* (площі; вулиці з тротуарами, проспекти, бульвари, дороги; парки, сквери; набережні) та *закриті* (моли – торговельно-розважальні центри). Основні функції публічних просторів зводяться до того, що вони є місцем для: зустрічей; самовираження; прогулянок, рекреації (відпочинку); розваг, проведення вуличних вистав, парадів, спільних святкувань; публічних зборів, дебатів, висловлення незгоди і політичних протестів, політичної боротьби, соціальних рухів; формування і підтвердження ідентичності, розвитку територіальних громад; шопінгу як порівняно нової функції публічних просторів, яка подекуди витісняє інші.

У Києві представлено різні типи публічних просторів: *змішані (відкрито-закриті)*, що мають історико-культурну цінність (наприклад, Майдан Незалежності, де поєднано головну площу країни та підземний торговельно-розважальний центр); *відкриті* (наприклад, Андріївський узвіз, Експоцентр України, Печерський ландшафтний парк); *закриті* (наприклад, ТРЦ Dream Town).

Великою популярністю в Києві користуються відкриті публічні простори. Нині тут офіційно є 55 площ, більшість з яких – класичні багатофункціональні публічні простори. Перші площі сформувалися за часів Київської Русі як торгові публічні простори – торжища, зокрема сучасна Контрактова площа (так зване Подільське торговище), Поштова (Літописне торжище). У 19 ст. виникли нові торгові публічні простори – сучасні площі Бессарабська (однойменний ринок), Європейська (де відбувався кінний торг), Львівська (сінний торг), Перемоги (Єврейський базар), Майдан Незалежності (ринок). Багато нових площ Києва у 20 ст. сформувалися на перетині транспортних магістралей (Ленінградська, Севастопольська, Одеська тощо). Спочатку вони не виконували більшості функцій публічних просторів і лише з часом у зв'язку з будівництвом закладів торгівлі та ресторанного обслуговування набули ознак публічних просторів [3].

Загальна площа «зелених» публічних просторів Києва становить 5,5 тис. га, або 6,6% території міста. Перший парк закладено Київським митрополитом 1631 року в Голосіїві.

Всього на території Києва функціонує 140 парків (17 культури і відпочинку, 116 відпочинку та 6 спеціалізованих) загальною площею 5,1 тис. га, що становить 6,1% території міста. Низка парків є публічними просторами загальнодержавного (Володимирська гірка, Маріїнський, Гідропарк) або загальноміського (Труханів острів, Печерський ландшафтний) значення, інші виконують функції публічних просторів районного рівня (Голосіївський ім. М. Рильського, Куренівський тощо). Як «зелені» публічні простори використовуються 307 скверів міста. На території багатьох скверів

розташовано пам'ятники, фонтани, будинки культури, культові споруди, кінотеатри, спортивно-оздоровні споруди, заклади ресторанного господарства, торговельні комплекси, дитячі майданчики. Важливу роль публічних просторів відіграють київські набережні, передусім Оболонська, Русанівська, Дніпровська. Іншим «зеленим» публічним простором є бульвари — обсажені з обох боків деревами пішохідні алеї посередині чи вздовж вулиці, проспекту або набережної. Перші бульвари виникли на початку 1800-х років (частина сучасної Липської вулиці, між вулицями Верхній і Нижній вал). Це відповідало загальноєвропейській тенденції 17–18 ст. створення бульварів на місці колишніх валів і ровів. Найбільші площі бульварів зосереджено на території Святошинського, Деснянського та Дарницького районів.

На перспективу передбачається розширення зеленої зони Києва за рахунок створення буферних парків — впорядкованої частини території лісу, розташованої на межі з містом і призначеної для вільного короточасного відпочинку (фактично — лісопарк).

Озеленені території обмеженого користування розміщено на прибудинкових житлових територіях, територіях освітніх, наукових, лікувальних закладів, підприємств та організацій, колективних садів. Вони належать до категорії напівпублічних просторів, оскільки доступ до них зазвичай обмежено.

Торговельно-розважальний центр (мол) — це одна або кілька будівель, що включають сукупність магазинів і різноманітних закладів, які надають культурно-розважальні та соціально-побутові послуги та об'єднані між собою пішохідними алеями. Зазвичай моли мають привабливий дизайн і передбачають наявність паркінгів. ТРЦ сьогодні стають одним з найпопулярніших видів публічних просторів. За рахунок зручного розташування, багатofункціональності, компактності і насиченості різноманітними послугами та розвагами ТРЦ приваблюють величезні потоки відвідувачів, забезпечуючи собі гарантію подальшого існування.

Торговельно-розважальні центри в Києві виникли 2001 року в центрі міста в процесі реконструкції окремих його об'єктів (площ, вулиць). Першими було впроваджено в експлуатацію ТРЦ «Глобус» і «Метроград». Вони стали першими торговельно-розважальними закладами в Україні. Найбільшу кількість ТРЦ у Києві відкрито 2003 року, зокрема «Караван», «Магеллан», «Ритм», «Україна». Нині нараховується понад 30 молів.

Торговельно-розважальні центри в Києві розвивалися за такою схемою. *Перший етап* — створення ТРЦ у місцях з усталеними потоками потенціальних споживачів, тобто біля виходів з метро (ТРЦ «Метроград», мережа ТРЦ «Квадрат»). Їх будували під землею на кшталт «критих ринків». Попри певні незручності (відсутність розвиненої сервісної інфраструктури та парковки, вузькі проходи тощо), завдяки вдалому розташуванню їх було забезпечено потоки споживачів. *Другий етап* характеризується «виходом» ТРЦ на поверхню і наближенням їх до спальних районів столиці. Ця тенденція залишається актуальною і нині, оскільки центр вже перенасичений торговельно-розважальними закладами, а потенціал житлових масивів переважно «спального» характеру ще не вичерпано. Активному зростанню популярності в цих районах таких центрів сприяє і те, що для споживача дедалі важливішим стає розташування їх поблизу місця проживання. Наступним, *третьім етапом* розвитку ТРЦ, став їх вихід за межі столиці або на його окраїну (наприклад, «Термінал», «Art Mall», «Атмосфера») з одночасним розширенням торговельних площ і залученням споживачів, а також організацією процесу купівлі як певної форми дозвілля.

ТРК зазвичай мають дуже вдале транспортно-інфраструктурне розміщення. Більшість з них розташовано поблизу станцій метро, що передбачає наявність зручного транспортного забезпечення. У таких місцях функціонують різні види міського транспорту: автомобільний, тролейбусний, трамвайний. До станцій метро спрямовані напрямки маршрутних таксі. Водночас ці місця є територіями постійного скупчення і значного потоку населення. Виняток становлять кілька ТРЦ, до яких організовано безкоштовні експрес-маршрути від найближчих станцій метро. Поряд з ТРЦ розміщено паркінги, кількість місць в яких недостатня для задоволення потреб охочих скористатися таким видом послуг у вихідні та святкові дні.

Для торговельно-розважальних центрів Києва характерні такі *рис*и [2]:

- їх розміщують переважно кільцеподібно навколо центральної частини міста. Це обумовлено нижчими цінами на землю в периферійних районах, незначним рівнем забудови та меншою концентрацією різноманітних установ, організацій і підприємств, що надають послуги, порівняно з центральною частиною міста;
- їх розміщують на околицях міста відповідно до наявних і перспективних станцій метро;
- у своїй локалізації ТРЦ орієнтуються переважно на показник високої транспортної доступності, тому більшість з них розміщують поблизу важливих шляхів сполучення (залізничні вокзали, станції, автомобільні шосе, зупинки тролейбусів, трамваїв, маршрутних таксі тощо);
- ТРЦ розміщують у центральній частині міста Києва, зазвичай у підземних просторах, як модифікацію або заміну колишніх торгових центрів, універмагів, великих магазинів, які своєю чергою були зорієнтовані на значний потік відвідувачів;
- у центрі Києва є кілька ТРЦ, які функціонують у підземному просторі для уникнення зайвого негативного впливу на життєдіяльність мешканців центральної частини міста з погляду нагромадження транспортних засобів і порушення естетики сприйняття простору. Громіздкі моли можуть порушити схему архітектурного планування центру столиці. Це також обумовлено високою вартістю землі в центральній частині Києва.

Для Києва характерна *нерівномірність поширення ТРЦ*. Зокрема максимальною концентрацією їх характеризуються північні райони Києва – Оболонський і Деснянський; достатня їх кількість у Святошинському та Дарницькому районах, тимчасом як у південно-західних районах (Солом'янському та Голосіївському) торговельно-розважальні центри представлені недостатньо. Це пов'язано передусім з тим, що тут донедавна не було мережі метро, до того ж це переважно «спальні» райони, для яких не характерні великі скупчення людей [4].

ТРЦ, площі та «зелені» публічні простори Києва характеризуються досить закономірним розміщенням, що дає підстави виділити окремі пояси і сектори їх концентрації. За концентрацією публічних просторів на території столиці можна виділити три пояси:

І пояс – внутрішнє кільце – функцію публічних просторів виконують відомі за різними історичними та культурними подіями площі і кілька молів. Це центральна, історична частина міста, де з давніх-давен площі були місцем збору і спілкування населення. Найдавніші – Контрактова площа, площі Слави, Арсенальна, а також створені пізніше – Майдан Незалежності, Театральна, Лук'янівська,

Зелений публічний простір – парк імені Тараса Шевченка (Київ).
Світлина авторів

Історія

Перемоги та ін. У цьому поясі розміщено також ТРЦ «Глобус», «Арена», «Метроград», «Україна». Велику територію тут займають набережні Дніпра.

II пояс – середнє кільце – функції публічних просторів виконують переважно ТРЦ та окремі площі. Більшість молів розміщено саме у цьому поясі, де забезпечується оптимальна доступність до них населення з усіх районів міста. Практично всі площі цього кільця побудовано у середині та другій половині 20 століття (Харківська, Солом'янська, Космонавтів, Севастопольська тощо). На півночі та на півдні поясу представлені прибережні зони масового відпочинку.

III пояс – зовнішнє кільце – функції публічних просторів тут виконують парки, сквери та інші види відкритих публічних просторів.

Разючими відмінностями характеризуються Правобережжя та Лівобережжя у межах Києва. *Правобережна частина міста*, де розміщується історичний центр, містить переважну більшість публічних просторів столиці. Тут чітко виділяються 3 пояси концентрації публічних просторів – внутрішній, середній і зовнішній. На *Лівобережжі Києва* перший, внутрішній, пояс відсутній. У середньому поясі концентруються площі і подекуди ТРЦ. Зовнішній пояс майже повністю представлений суцільними «зеленими» зонами.

Просторова структура концентрації публічних просторів Києва характеризується секторною сформованістю. Північно-західний сектор максимально насичений різними публічними просторами. Від центру і до периферійних частин у ньому спостерігається плавна зміна концентрації різних публічних просторів: площі у центральній частині, моли, парки і сквери на окраїні. У північно-східному секторі основними представниками публічних просторів є набережні, площі, ТРЦ і «зелені» зони. Останні поширені найбільше, а концентрація площ і молів незначна і суттєво поступається їх концентрації у північно-західному секторі. У південному секторі функції публічних просторів розподілили між собою парки та набережні. Північно-західний, північно-східний і південний сектори найбільш насичені публічними просторами. Своєю чергою північний, південно-західний і південно-східний сектори містять незначну кількість їх і недостатньо насичені ними. Варто зазначити: на перший погляд південно-західний сектор характеризується більшою концентрацією *public spaces*, аніж південний, проте з функціонального погляду набережні, поширені в останньому, сьогодні популярніші і відвідуваніші, аніж площі, яких більше у південно-західному секторі, а отже, вони більшою мірою виконують функції публічних просторів і вагоміші в оцінці насиченості.

Будівництво ТРЦ у Києві у 2013–2014 роках свідчить про перехід до третьої фази їх розвитку: дедалі більше таких закладів будують на окраїні. Така, здавалося б, позитивна тенденція може мати загрозливі наслідки. У великих містах Європи та США проявляється так званий *ефект пончика*, коли населення масово покидає центри міст на користь окраїн і передмість, де з'являються можливості працевлаштування, відпочинку та задоволення інших потреб. На думку дослідника цього феномена Річарда Інгерсолла, «практично без попередження місто зникло, хоча люди і продовжують жити в містах, які називаються Рим, Нью-Йорк і Пекін, велика частина населення країн розвиненого світу живе в урбаністичних умовах далеко від центру міста».

Комерціалізація публічних просторів – реклама, що перекриває панораму Майдану Незалежності (Київ, 2012). Світлина авторів

Тетяна Бура
Наталія Мезенцева

За останнє десятиліття суттєва *трансформація* публічних просторів Києва відбувається за такими напрямками:

1. *Комерціалізація* публічних просторів. Щораз більші території площ, скверів, парків обіймають торгові та ресторани заклади. На формування образів публічних просторів великий вплив має приватна реклама вздовж доріг, на лавках, смітниках, стовпах, поштових скриньках, телефонних будках тощо. Таким чином відбувається «приватизація образу» вулиць, площ. Якщо раніше публічні простори були отримувачами інвестицій і турботи місцевої влади, то за останнє десятиліття їх перетворили на джерело приватних прибутків через продаж тротуарів для реклами. Площі, які традиційно були публічними просторами, носіями культури і місцями політичних виступів, стають центрами вуличної торгівлі найрізноманітнішими товарами.
2. *Обмеження доступу*, виокремлення публічних просторів, що має два аспекти прояву – обмеження для окремих категорій населення (безхатьків, жебраків) та обмеження для всіх (*gate communities*, закриті елітні поселення в межах публічних просторів).
3. *Сакралізація* публічних просторів. Виявляється ця тенденція у забудові публічних просторів сакральними об'єктами (каплиці, церкви), перебування поряд з якими потребує відповідного стилю одягу та поведінки.

4. *Перехід основної ролі публічних просторів від комунікативних функцій до візуальних.* В ідеалі публічний простір дає початок процесам інтеграції розрізнених, анонімних містян в одне міське або районне співтовариство, громаду. У сучасних містах публічні простори виглядають інакше, вони є майданчиком не для спілкування, а радше для «споглядання».

5. *Інтимізація, одомашнення публічних просторів.* Те, що прийнято вважати особистим, «приватним», активно синтезується з «публічним». За висловом О. Ходус, відбувається «публізація приватності». Руйнуються загальноприйняті стереотипи поведінки у публічному просторі. Це виражається в архітектурі та дизайні: прозорі вітрини і вікна, що дають змогу стежити за особистим життям працівників, елементи домашнього вжитку у зовнішньому дизайні кафе та ресторанів, «домашня» поведінка у публічних місцях [1].

6. *Відмова від орієнтації на власний транспортний засіб,* спричинена турботою про екологічний стан міста і здоров'я населення. На практиці це виявляється у пропагуванні і стимулюванні використання громадського транспорту та велосипедів. Однак у Києві ця тенденція ще не набула поширення за винятком окремих територіальних соціумів (наприклад, студентського містечка КНУ ім. Тараса Шевченка).

7. *Віртуалізація публічних просторів* – виявляється як, по-перше, перехід функції публічних просторів до соціальних мереж, блогів та інших інтернет-ресурсів; по-друге, використання наявних «традиційних» публічних просторів в основному як місць доступу до інтернету.

8. *Зростання ролі молів* як публічних просторів за рахунок суттєвого зменшення ролі площ і парків.

Особливе занепокоєння громадськості міста викликає остання тенденція. Для з'ясування ролі молів як публічних просторів поряд із «зеленими» публічними просторами проведено *соціологічне опитування* студентської молоді Києва. У результаті виявлено, що:

- молодь частіше відпочиває у «зелених зонах», аніж у ТРЦ;
- міська молодь намагається проводити більше часу в парках, тимчасом як серед вихідців із сільської місцевості однаково популярні і відкриті простори, і моли;
- вихідці із сільської місцевості відвідують ТРЦ набагато частіше, аніж жителі міст;
- основними критеріями у виборі ТРЦ як місця відпочинку є транспортна доступність, асортимент магазинів і ціни;
- вихідці із сільської місцевості у виборі ТРЦ для відвідування найбільшу увагу звертають на асортимент магазинів і ціни, для мешканців міст важливіші транспортна

Одомашнення публічних просторів – Пейзажна алея (Київ). Світлина авторів

Тетяна Бура
Наталія Мезенцева

доступність, імідж і розміри молу;

- найбільшою популярністю у молоді користується торговельна зона ТРЦ, на другому місці в жінок — обслуговуюча, а в чоловіків — розважальна;

- незважаючи на прихильність до «зелених зон» і часте їх відвідування, більшість респондентів погодилися, що сьогодні роль публічних просторів дедалі більшою мірою переходить від відкритих до закритих публічних просторів (молів). 70% опитаних схиляються до думки, що краще роль публічних просторів можуть виконувати «зелені зони», бо проблемою ТРЦ є їхня багатолюдність, шум, замкнутість простору, що негативно впливає на самопочуття відвідувачів. На думку респондентів, ТРЦ не виконують усіх функцій публічних просторів, бо перебування в них вимагає дотримання певного стандарту поведінки, види діяльності обмежені наявними закладами і практично унеможливають експромт.

З іншого боку, як показує дослідження, парки і сквери Києва не виконують функції публічних просторів у повному обсязі через відсутність необхідної інфраструктури (різноманітних атракцій, закладів ресторанного обслуговування тощо) і вироблених звичок щодо такого відпочинку, забрудненість, невисокий рівень культури частини мешканців столиці.

Зважаючи на комерціалізацію, обмеження доступу, сакралізацію, віртуалізацію, можемо зробити висновок про втрату Києвом частини його публічних просторів у первинному значенні цього поняття.

177 Населення обмежене у виборі місць проведення дозвілля і змушене безальтернативно надавати

Зростання ролі закритих публічних просторів щодо проведення дозвілля молоді – ТРЦ Ocean Plaza (Київ). Світлина авторів

перевагу молам. Пошук виходу з цієї ситуації можливий за умови тристороннього діалогу між населенням, бізнесом (власники молів) і владними структурами.

Як один з варіантів, вигідний для усіх сторін, пропонується реалізація нових архітектурних рішень для ТРЦ. Зараз у світі популяризується тенденція *«відкриття» закритих публічних просторів*. Першим молотом, простір якого було «відкрито», став River Center (місто Сан-Антоніо в штаті Техас, початок 1980-х). Флорентійський мол Isolotto, наприклад, об'єднує парк, критий ринок 20 ст. і площу, на якій розташовані громадські інституції. Це робить його осередком міського життя. Створюються також «населені» торговельно-розважальні заклади, які поєднують житло і комерцію. Тобто у світі стара мономодель ТРЦ поступово поступається новій, гаслом якої є «моли не лише для купівель, а й для життя».

Водночас активізуються протилежні тенденції – відкриті простори зазнають спроб загарбання через приватизацію і забудову. Класичним прикладом такого конфлікту є події 2012 року на Пейзажній алеї, коли МЗС намагалося перетворити цю територію на житловий комплекс. Проте практично одразу відчувало опір громадських організацій та активістів-протестувальників. Перемогу отримали останні, завдяки чому алею збережено і всі охочі можуть милуватися скульптурами, кількість яких щороку зростає. На жаль, така практика поки що не є масовою. Наприклад, зовсім поряд, поблизу Контрактової площі, триває схожий конфлікт з приводу Гостиного двору.

Вирішення таких суперечок – справа часто довготривала, але необхідна. Київ як сучасна європейська столиця просто не може перетворитися на гігантський житловий чи офісний комплекс. Основні методи боротьби зі знищенням публічних просторів – децентралізація влади із забезпеченням місцевих органів управління достатніми повноваженнями для регулювання управління і використання таких просторів, а також можливості залучення громадськості до вирішення таких питань. Потрібна відкрита інформаційна політика, особливо повідомлення населення про напрями і механізми подальшого розвитку. І, як показує досвід, чи не найголовнішу роль відіграє громадська активність.

Отже, низка сучасних трансформацій публічних просторів Києва має суперечливий характер і суттєво видозмінює традиційне сприйняття їх, впливаючи на можливість доступу до них і використання населенням. Тому постає питання про передачу всіх прав на звання «публічного простору» молам або активне включення в реалізацію публічних функцій парків, скверів, набережних Києва. Останнє можливе лише завдяки конструктивному діалогу між зацікавленими сторонами: громадськістю, бізнесом і владою. ■

- 1.** Goss, J. (1999), "Once-upon-a-time in the commodity world: an unofficial guide to mall of America", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 89, No. 1 (Mar., 1999), pp. 45–75.
- 2.** Goss, J. (1993), "The magic of the mall: form and function in the retail built environment", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 83, No. 1 (Mar., 1993), pp. 18–47.
- 3.** Mezentsev, K.V., Mezentseva, N.I., & Bura, T. L. (2011), "Public spaces transformation in big Ukrainian cities illustrated by trade & entertainment centres", *Social and Economic Geography Journal* ["Transformacia publichnyh prostoriv u velykyh mistah Ukrainy na prykladi tovgoveln-rozvazhalnyh tsentriv"], Kyiv, No. 63, pp. 174–186.
- 4.** Mezentsev, K.V, Mezentseva, N.I. (2011), "Public spaces of Kyiv: public provision and modern transformation", *Social and Economic Geography Journal* ["Publichni prostory Kyeva: zabezpechenist naselennia ta suchasna transformacia"], Kharkiv, No. 11 (2), pp. 39–47.
- 5.** Mezentseva, N.I, Bura, T. L. (2014), "Ukrainian trade & entertainment centers: social and geographic aspects of research", *Geography bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University* ["Torgoveln-rozvazhalny tsentry Ukrainy: suspilno-geografichni aspekty doslidzhennia"], Kyiv, No. 62, pp. 41–45.
- 6.** Neal, Z. (2009), "Seeking common ground: three perspectives on public space", *East Lansing, ICE*, Vol. 163, pp. 59–66.

З чого складається публічність і що таке «публіка»? Вуличні розкладки і публічний простір в Індії

Овочева розкладка перед будинком домогосподарки Дейзі Четтіар — невід’ємна частина її повсякдення. Четтіар зазначає, що «їхні овочі дешеві та гарної якості. Якщо ці розкладки переїдуть, мені доведеться купувати овочі на ринку, це буде дорожче і не так зручно» (Lukose, 2015). Подібно до Четтіар, мільйони людей в Індії щодня купують продукти на вуличних розкладках за помірними цінами. Розміщені на узбіччях, із широким асортиментом, який включає фрукти, квіти, овочі, посуд, одяг, книги та електроніку, вони є частиною яскравої вуличної культури. Одні торговці прикріплюють до візків дерев’яні східчасті конструкції, перетворюючи їх на маленькі ятки. Інші просто застеляють хідник тканиною і викладають на неї товари. Повертаючись з офісів вечорами, люди купують на цих розкладках овочі, фрукти, бакалію.

Вуличні торговці становлять щораз більший сегмент індійського ринку праці; вони є невід’ємною частиною культурного та економічного життя індійських міст. Попри це індійський уряд продовжує не визнавати їх та ігнорувати їхні потреби. Натомість корумповані чиновники та поліцейські і далі чинять на них тиск, вдаючись до регулярних залякувань і поборів. Уявлення про те, що публічний

Набапарна Гхош

(переклад
з англійської
Анастасії Живкової)

простір належить державі, а вуличні торговці є його загарбниками, виправдовує цю експлуатацію. Містопланувальники також продовжують оминати вуличних торговців увагою, перетворюючи їх на загарбників.

Справді, використання публічного простору в Індії не збігалось з визначенням Габермаса щодо публічного простору як простору демократії (Habermas, 1989). Він вважає, що незалежна громадська думка перемогла у публічному просторі: політичні клуби, літературні салони та кав'ярні. Натомість такі науковці, як Нееладрі Бгатачайра, стверджують, що колоніальне минуле надало публічним просторам Індії дуже відмінний рис (Bhattacharya, 2005). Бгатачайра вважає, що наприкінці 19 ст. націоналісти привласнили публічну сферу та підпорядкували її інтересам антиколоніального націоналізму. Інший дослідник, Судіпта Кавірай, зазначає, що, попри сувору регламентацію, індійський публічний простір є об'єктом жорсткої конкуренції. В умовах народної демократії різні групи індійського міського населення привласнюють публічний простір різними шляхами.

Ця стаття розглядає творення публічного простору Індії крізь призму політики державного регулювання вуличної торгівлі. 1990 року в індійській економіці відбулися радикальні реформи, які перетворили міста на поля битви між державними та приватними торговцями.

Цей період став кінцем ери суворо регульованої економіки, оскільки уряд відкрив країну для ширшого спектра приватних підприємців та іноземних інвесторів. Державна політика заохочення іноземних інвестицій супроводжувалася впорядкуванням вулиць, аби пришвидшити рух і привабити інвесторів. Це впорядкування передбачало усунення вуличної торгівлі з ділових кварталів і мало наслідком озброєні сутички між урядовцями та продавцями.

Шостого вересня 2014 року Нижня палата індійського парламенту прийняла Закон про вуличну торгівлю. Цей закон говорив про усунення вуличної торгівлі з комерційних районів міста. У цій статті я розглядаю буржуазне уявлення про громадський простір, сформоване в Індії напередодні прийняття цього закону. Коли держава змусила торговців залишити центр міста, вони заповнили житлові квартали середнього класу. Середній клас відповів на цю ситуацію протестом, вбачаючи у продавцях загрозу для миру та безпеки свого району. Виник громадянський рух, що мав на меті усунення вуличних торговців подалі від будинків. Досліджуючи цей громадянський рух на прикладі «елітного» району Мумбаї Дадар Парсі, я поясню, чому його резиденти вважають торговців перешкодою для розвитку міста.

Протестуючи проти міської політики витіснення торговців у Дадар Парсі (тобто перси, зороастрійці, які переселилися до Індії у 10 ст., рятуючись від мусульманського переслідування), сформулювали нові засади розвитку міста і переписали норми публічного простору.

Перша частина цієї статті розглядає послідовність управління публічним простором у колоніальній і постколоніальній Індії. Друга частина аналізує прийнятий 2014 року Закон про вуличну торгівлю, зокрема в аспекті дієвості декларованого захисту інтересів вуличних торговців. Заключна частина аналізує протести в районі Дадар Парсі, фокусуючись на їхній історії та маргіналізації вуличних торговців.

Вулична торгівля та спільне керування громадським простором

2011 року Бальвант Сінгх, продавець овочів на ринку Джанг'пура в Делі, вперше дізнався, що ось-ось має з'явитися законодавство щодо захисту засобів до існування вуличних торговців. Він днями чекав, доки оформлять це законодавство (Алі, 2013). Коли ж парламент 2014 року остаточно прийняв законопроект, він роздавав на ринку солодоші. Він пояснив, що впродовж багатьох років жив у законодавчому вакуумі, який його експлуатував: муніципальна влада увійшла в змову з поліцією, щоб переслідувати його щодня. Він мусив віддавати чималу частину свого доходу представникам влади як *гафта*, або ж хабар. Він розраховував, що новий закон покладе край цим вимогам.

Та радість від прийнятого закону не тривала довго. Незабаром Сінгх зрозумів: цей закон сприяє тому, що держава може здійснювати контроль над громадським простором на безпрецедентному рівні. Ніби закон і викладено так, що він захищає вуличних торговців, та він змушував очистити від них комерційні райони. Коли продавці відмовилися перенести свої ятки, втрутилася поліція і зруйнувала їх.

Це сильно відрізняється від західних міст, таких як Нью-Йорк, Венеція, Амстердам, де вулична торгівля забезпечує бідним та іммігрантам засоби до існування, бо вулична торгівля в Індії має довгу історію. Вулична торгівля була в самому серці економіки *базару*, яка сформувалася ще до того, як прибули британці і колоніалізм закріпився в країні. Як вказав Томас А. Тімберг, *базари* «управляють внутрішнім потоком товарів по всьому Індійському океану й Бенгальській затоці та перевезенням вантажів і товарів в Індії на далекі відстані» (Тімберг, 1978). Вуличні торговці заповнюють ці *базари*, де відбувалася безпосередня, роздрібна торгівля, купівлі у малих кількостях. Дуже часто ціни коливалися. Зв'язки, майже родинні, слугували на цих базарах формальними комерційними мережами: покупці та продавці звертались одне до одного як брати і сестри. Ця традиція досі існує (Чакрабарті, 2005).

Між 1870 і 1930 роками британський уряд в Індії відкрив нову еру суверенного управління ринком (Бірла, 2009). Озброївшись метою підняти Індію до рівня західного капіталізму, вони відкрили нові ринки та прийняли нормативні акти, за якими базари опинилися поза законом. Упродовж усього кінця 19 ст. колоніальне законодавство зачіпляло базари й ініціювало жорсткий нагляд над торговцями. Наприклад, Муніципальний акт Бомбея від 1888 року криміналізував вуличну торгівлю. Окрім цього, цей акт запровадив систему ліцензування продавців. Муніципальна влада видавала ці ліцензії після перевірки ятки торговця та його товару. Нова система ліцензування наділяє муніципальні органи абсолютною владою. Тепер вуличні торговці повністю залежали від їхньої ласки.

Колоніальна політика щодо вуличної торгівлі увійшла у постколоніальний період, що відобразилося і в державній політиці. Зразу ж після здобуття незалежності 1947 року в Індії з'явилася «ліцензія Радж». Джавагарлал Неру, перший прем'єр-міністр, був архітектором цієї системи. Між 1947 і 1990 роками в індійському бізнесі панували добре продумані ліцензії, регулювання та бюрократія. Після цього настав дуже відмінний від попереднього період економічної лібералізації, що розпочався з 1991 року. Економічна політика країни тепер стала спрямовуватися на ринок і намагалася залучити дрібних і закордонних інвесторів. На цьому тлі постколоніальна держава вдалася до неоліберальних заходів оздоровлення, аби очистити публічний простір для зростання роздрібного сектору. Для цього необхідно було розігнати вуличних торговців, адже вони продавали ті самі продукти, але за нижчою ціною.

Як і під час колоніальної держави, постколоніальний уряд Індії продовжував видавати ліцензії вуличним торговцям. Наприклад, ліцензія тегбазарі відводила їм ділянку на вулиці за певну плату. Існувало три типи таких ліцензій: звичайна тегбазарі, або право сидіти та провадити бізнес на річній основі; тимчасова тегбазарі, або право займати місце і провадити бізнес упродовж короткого періоду; та святкова тегбазарі, або право займати місце та провадити бізнес упродовж якогось свята (NASVI, 2012). Як і в колоніальні часи, торговець мав подати заявку в муніципальний орган для отримання ліцензії. Уповноважена особа мала перевірити ятку перед виданням ліцензії.

Однак ліцензія тегбазарі не завжди означала, що торговець матиме забезпечене місце на вулиці. Між 1988 і 1997 роками муніципалітет Бріганмумбаї почав систему паугі (квитанцій) на

додаток до тегбазарі. Передбачалося стягнення п'яти-десяти рупій за «несанкціоноване» місце на вулиці. З пауті муніципалітет Бріганмумбаї погоджувався з неформальною діяльністю з установлення яток у недозволених місцях. І коли неавторизовані торговці заповнювали вулицю, ті, хто мав ліцензію, були не в змозі забезпечити собі місце. 1998 року Верховний Суд Бомбея попередив муніципалітет Бріганмумбаї, що той не має законної влади запроваджувати подібну систему. Після цього муніципалітет Бріганмумбаї був змушений припинити практику пауті. Попри це торговці й далі сплачували хабар-гафта корумпованим поліціантам, муніципальним органам влади та вуличним бандитам, і всі вони заявляли, що то вони тримають вулицю.

Тимчасом ані ліцензії, ані пауті не могли захистити торговців, коли держава розпорядилася вигнати їх. Проголошуючи абсолютну владу над вулицями, держава могла вигнати тих торговців у будь-яку мить. У багатьох випадках це вигнання пояснювали мовою гігієни, заявляючи, що такий захід може очистити громадський простір. 1996 року комуністична держава у Західному Бенгалі колабораціонувала з поліцією і спонсорувала «Операцію сонячне світло» — брутальне вигнання вуличних торговців, яке прикривали міркуваннями гігієни. Держава заявляла, що її мета — очистити тротуари від тих, хто там сидить, і дозволити сонячному світлу освітити його. Поліція зруйнувала більш як дві тисячі яток торговців, щонайбільше у північній і центральній частинах Калькутти. Ці брутальні заходи очистили комерційні квартали, переслідуючи також певні політичні цілі. Держава розпорядилася про таке вигнання, аби заспокоїти середній клас і повернути до себе ті виборчі округи, які вислизали з-під її контролю (Business Standard, 1996). З «Операцією сонячне світло» торговці, які провадили свій бізнес, сплачуючи гроші поліції та політичним партіям, уже не мали жодної альтернативи, на яку вони могли б спиратися. Упродовж усіх 90-х років минулого століття органи муніципальної влади обмежували доступ торговців до громадського простору, пояснюючи це тим, що вони погіршують здоров'я міста. Це призводило до запеклої боротьби між ними. Торговці протестували проти «деспотичної та некерованої влади» держави. Вони вказували, що конституція Індії дає їм фундаментальне право (згідно зі ст. 19 (1 g) Конституції) займатися будь-якою торгівлею або вибраною професією у громадських місцях. Вони пояснювали, що, виганяючи їх, муніципальна влада йде всупереч з цим положенням. Вони також зазначали, що влада взагалі не керується жодним законом, коли вона видає ліцензії або відмовляє у видачі їх. Натомість вони змушують торговців сплачувати гафту за ці ліцензії.

З посиленням державою та поліцією тиску торговці шукали легального вирішення проблеми та пішли зі справою до судів. Суди прийняли їхню позицію, але також встановили, що їхні ятки та візки не мають справляти незручностей громадськості й погіршувати здоров'я міста. Судові процеси цього часу — Ольга Телліс проти муніципалітету Бомбея (липень, 1985 р.) і Науаб Гулаб Кган проти муніципалітету Агмедабада (жовтень, 1996 р.) — показують, що держава послідовно застосовувала логіку громадського інтересу, здоров'я та гігієни, аби відгородити вулиці. Окрім цього, держава могла відкликати ліцензії і наказати торговцям покинути простір задля користі громадськості без попередження. У відомій справі Содана Сінгха проти держави Верховний суд Делі (серпень, 1989 р.) чітко проголосив, що держава має повноваження накладати розумні обмеження в інтересах громадськості. Це є остаточна інстанція, яка позначає вулиці та виділяє торговцям місця, де вони можуть продавати свій крам.

Постанова суду Делі, однак, не узгоджувалася зі статтею 19 (1 g), Конституції, яка надавала всім громадянам рівні права щодо громадського простору. Зазначаючи, що вулиці призначені для руху транспорту та пішоходів, суд Делі постановив, що громадяни не можуть використовувати вулиці для інших цілей. Для цього суд видав положення щодо полегшення вуличного руху. Торговці ж могли використовувати публічний простір для свого бізнесу, але мусять слідувати визначеним судом положенням. Переслідування вуличних торговців досягло свого апогею 2010 року, у період з 3 до 14 жовтня, коли Індія приймала Ігри Співдружності в Делі. Майже за рік до ігор Бюро з розвитку Делі готувало місто до виконання всіх санітарних стандартів, потрібних для проведення ігор. Вони встановили величезний аеростат, величезну гелієву кулю, яка піднімала устаткування та прожектори

на стадіоні Джавагарлала Неру, головного місця ігор. У співпраці із the Emaar MGF, провідним агентом з нерухомості, будували житлові багатоповерхівки у містечку Igor Співдружності, розбудовували інфраструктуру, зокрема естакади, широкі вулиці, дороговкази, вказівники, висаджували дерева вздовж вулиці. Усе було підпорядковано меті зробити Делі гарнішим і чистішим для громадськості.

У рамках поліпшення зовнішнього вигляду міста муніципалітет Делі здійснював зачищення вулиць від торгівців, змушуючи їх звільнити простір поблизу стадіону. Муніципалітет спершу проінспектував ятки та видав ліцензії. Проводячи заходи з поліпшення зовнішнього вигляду міста, офіційна влада тиснула на торгівців, бо вони забруднюють вулиці. Вона постановила виганяти будь-якого продавця, який насмілься зайти у громадський простір. Цей заклик збігся з національною політикою, яка розділяла місто на кілька зон вуличної торгівлі, внаслідок чого торгівці були позбавлені будь-якого права.

Торговельні зони: червона, зелена та жовта

Шиваджінагар — це жвавий район у Бангалорі. Тут розташовано кілька ринків, магазинів, а також церкву ще з колоніальних часів. Щодо ринків, то їх характеризують і стаціонарні ятки, і мандрівні торгівці зі своїми візками. 2011 року ці ринки були центрами “Beedhi Vyaparigala Hakkottaya Andolan” (BVHA), яке очолювали розлючені вуличні торгівці. Коли поліція вигнала шістьсот з них, решта не могла більше мовчати. Вони протестували проти поліції, що руйнувала їхні візки та підпалювала товари. Вони згуртувались, аби вийти до поліції і висловити свої турботи. Сайєд Заммер, провідник торгівців, скаржився, що коли вони зустрілися з поліцією, то домовилися припинити вигнання, але відмовилися гарантувати будь-що на папері (The Hindu, 2011).

Незабаром BVHA розширилось і, поряд з торгівцями, увібрало у себе *dalit* (нижні касты), вуличних мешканців, журналістів, захисників прав людини та прогресивно-соціальні організації. Коли поліція очистила вулиці, активісти BVHA бралися за відновлення яток. Це тривало годинами, після чого поліція заарештувала торгівців і спалила їхні крамниці. Комісар муніципалітету Бангалора стверджував, що «тротуари призначаються для пішоходів. Звичайно, коли йдеться про те, кому надати пріоритет — пішоходу чи сидячому на тротуарі торгівцю, то схвальну відповідь отримає пішохід» (The Hindu, 2011).

Вигнання в Бангалорі узгоджувалося з національною політикою щодо торгівців, яку індійський уряд сформулював 2009 року. У рамках цієї політики уряд визнає «позитивну роль» вуличних торгівців, які постачають необхідним крамом людей за низькими цінами. Але водночас зазначається, що товарообмін має відбуватися у зручних місцях і не має перешкоджати вуличному руху (National Policy on Urban Street Vendors, 2009). Для цього уряд закликав розділяти громадський простір на зони «необмеженої торгівлі» і зони «без торгівлі». Як наголошували законотворці, нові зони пришвидшать рух, полегшать життя пішоходам і поліпшать санітарний стан, дозволяючи також торгівцям продавати свій крам у зручних місцях.

Нові зони розділили міста на кольорові анклав: зона торгівлі за дозволами (зелена), зона торгівлі без дозволів (жовта), а також зона без торгівлі (червона). Торгівці на щотижневих,

нічних і сезонних ринках, які розташовувалися поряд із житловими районами і на дорогах завширшки більш як 25 футів, становили зелену зону (TOI, 2012). У зоні торгівлі без дозволів, або ж у жовтій, торгівцям дозволяли продавати у передбачений день або під час передбаченого часу. Червона зона, з іншого боку, була зоною, вільною від торгівців. Вона охоплювала дороги із жвавим рухом і всі місця в межах 100 метрів від будинків археологічного чи історичного значення.

Віднесення простору до зони без торгівлі здалося для багатьох торгівців жахом. У Лакнау муніципалітет визначив більш як п'ятдесят місць як зони без торгівлі. Найбільш великою з цих вільних від торгівлі ділянок була довга дорога від аеропорту Амаусі до Муншіпулії, що охоплювала такі місця, як Газратґандж, Чарбаґх, Чоурага та дорогу Фаізабад (The Times of India, 2015).

Окрім цього, зонами без торгівлі було оголошено пам'ятки спадщини Бада Імамбара, Чгота Імамбара та Румі Дарваза, а також дороги навколо Верховного суду. На жаль, саме це були ті місця, де працівники офісів і туристи купували найчастіше крам у торгівців. За новою політикою і відповідно до наступного Акту, торгівці не могли більше працювати у цьому проміжку, що призвело до фінансових втрат. Багато з них почали шукати іншої роботи.

Схожим чином у Ахмедабаді муніципальний комісар Гурупрасад Могапатра оголосив дорогу навколо овочевого ринку Джамалпур і вісім інших ділянок зонами без торгівлі (Dainik Bhaskar, 2012). Вони охоплювали ключові туристичні зони: від Усманпура до ресторана Джагнаві, від дороги SG до Кешавбоґа, від поліцейського комісаріату до моста Ґанді, від мосту Індіри до аеропорту та від Мерханінаґара до перехрестя Ісанпура через коло Мемчо–Бапунаґар–Кокгра. Близько двох сотень торгівців займалися тут своєю торгівлею. Могапатра розпорядився виселити їх усіх. Він пояснював це тим, що такий захід має розвантажити вулиці міста, які потерпали від засмічення.

За новою політикою муніципальна влада мала право висувати свої правила вуличним торгівцям. У центральному діловому районі, наприклад, Коннот–Плейс у Нью-Делі, де веранди та паркувальні майданчики були популярними у вуличних торгівців, свої ятки можна тепер влаштовувати тільки після закриття звичайних ринків.

Це означало, що свої ятки вони могли виставляти ввечері з 7:30 до 10:30. Надалі розташування яток на нічних базарах провадилося на такій підставі: хто перший прийшов, того й місце, з відповідними обмеженнями, висунутими владою. Коли кількість вуличних торгівців ставала більшою кількості доступних місць на тимчасових ринках, влада просто витискувала надлишок їх.

Обмежуючи кількість постійних торгівців, національна політика перетворила більшість виробників на тимчасових. Тепер вони відкинули свої ятки, ставши мандрівними торгівцями, які відвідують щотижневі *гаати*, ринки *реґрі*, нічні базари, продовольчі ярмарки на вулицях тощо, аби продавати там свої товари (National Policy on Urban Street Vendors, 2009). Опинившись під загрозою вигнання, Мунавар Ансарі, торговець газетами біля залізничного вокзалу в Мумбаї, пояснив:

Ми забезпечуємо газетами жителів Мумбаї, що завжди кудись поспішають, ми приносимо їм чай і недорогі закуски, коли вони втомлюються, ми чинимо їхні розбиті сандалі і продаємо парасольки, коли іде раптовий дощ під час мусону. «Якщо нас просять відсунутися більш як на 50 метрів від залізничного вокзалу, кому це буде на користь? Давайте забудемо про наші втрати. Але чи ви очікуєте,

Масовий протест вуличних торговців у Делі
nasvinet.org

що люди подадуться до спеціальних місць, аби отримати ці основні послуги дорогою у свій офіс?» (The Indian Express, 2015).

Лідер протесту торговців проти національної політики Шашанк Пао з Профспілки носіїв Мумбаї пояснив: «якщо ці правила приймуть в Асамблеї, жоден з торговців не зможе зробити бізнес у Мумбаї». За його словами, нові правила заборонили всю торгівлю в межах 50 метрів від урядових будівель, входів і виходів залізничних станцій і автобусних зупинок. Торгівлю не дозволено перед магазинами, в межах 50 метрів від місць поклоніння, на тротуарах завширшки менш як десять футів, а також на дорогах з перевантаженим дорожнім рухом недалеко від комерційних районів і житлових будинків. Як пояснив Пао, «скільки пішохідних доріжок у Мумбаї завширшки 10 футів? Якщо виконати всі ці умови, не залишиться взагалі місця для торговців» (The Indian Express, 2015).

Тим часом Верховний суд Керали оголосив у липні 2015 року, що закон не вимагає, аби муніципальна влада реабілітувала вуличних торговців. Це рішення було ухвалено у зв'язку з клопотанням, поданим торговцями району Чанґанасері міста Керали, які вимагали директиви проти виселення. Муніципалітет Чанґанасері вперше дозволив їм провадити бізнес у ділянці поблизу центру міста. Через кілька днів він наказав їм перейти трошки далі від центру міста. Комісари стверджували, що допуск торговців на жваві вулиці і до місця поряд з автобусними депо стримуватиме дорожній рух. Коли продавці відмовилися переїжджати, влада пригрозила їм виселенням, стверджуючи, що вони не мають жодної ліцензії для провадження бізнесу і, отже, займалися самозахопленням. Коли справа дійшла до Верховного суду, той підтримав державу і наказав торговцям переїхати на нове місце.

Почавшись з Чанґанасері, протести торговців поширилися на всі великі міста Індії. Сотні тисяч їх вийшли на вулиці, вимагаючи рівних прав. У своїх промовах вони зазначали, що вулична торгівля допомогла жити їхнім сім'ям і їй не можна порушувати задля благоустрою або комфорту пішоходів (TOI, липень 2015). Приблизно в той же час муніципальна корпорація в Сураті приступила до зачищення придорожніх забігайлівок. Зруйновано більш як 500 забігайлівок і придорожніх кіосків у різних частинах міста, включаючи базар Чоук, Бгаґал і Бхага Талав та ін. Після цього виселені вуличні торговці зібралися біля статуї Махатми Ганді на базарі Чоук. Вони йшли ходою представити меморандум муніципальному комісару (TOI, травень 2015). Торговці вигукували оскарження на адресу чиновників корпорації, які переслідували бідних продавців, позбавляючи їх можливості заробити собі на хліб. Салім Ґадґйалі, організатор Асоціації торговців Сурата, зазначив, що це було питання не лише торговців, а й дітей, за яких уже не було змоги платити внески, так що діти змушені були піти зі школи.

Цивільна влада раціоналізувала методи виселення, стверджуючи, що кожна ділянка землі має ліміт навантажувальної здатності або порогову межу для користувачів. «Надмірне використання», стверджували вони, «може призвести до заторів і погіршення здоров'я населення». Таким чином, існує необхідність виправити просторові норми і на рівні міських зон, і на рівні плану

кількісну норму, тільки провівши належні обстеження та оцінку фактичних потреб, користуючись при цьому допомогою професійних установ/агенцій. Крім того, розподіл торговельних і неторговельних зон мають здійснювати міські торговельні комітети разом з учасниками процесу на рівні міста.

Реєстрація, світлини та цивільна дисципліна

У травні 2014 року набув чинності Закон про вуличних торговців (захист засобів до існування і регулювання вуличної торгівлі). Згідно із цим Законом муніципальні корпорації в кожному місті мали створити «Міський комітет торговців» (МКТ) для обстеження вулиць і торговців, а також для встановлення розумних обмежень для дорожнього руху й суспільного здоров'я. Законом пояснювалося, що МКТ — це орган, який надаватиме продавцям змогу висловити свої вимоги. Для цього МКТ має охоплювати різні рівні влади: муніципальних комісарів, органи планування, поліцію, асоціації вуличних торговців, асоціації обслуговування населення та громадські організації (ГО), організації громадянського суспільства, такі як НУО, представників професійних груп (наприклад, юристів, лікарів, містобудівників, архітекторів та ін.), представників торгівлі та комерції, а також банків і іменитих громадян. Закон передбачав, що представники асоціацій вуличних продавців мають становити сорок відсотків членів МКТ. Інші три категорії представлено в рівній пропорції по 20 відсотків кожна.

Закон також передбачав, що представники вуличних торговців мусять показувати фінансову звітність і проявляти «громадянську дисципліну». Прояв громадянської дисципліни означає, що вони мають слідувати таким самим нормам гігієни, як і представники середнього класу. Це стосується правильного ставлення до гігієни тіла та утилізації відходів. Необхідною умовою для торговців, якщо вони хотіли взяти участь у МКТ, було дотримання норм середнього класу щодо самоврядування та саморегулювання.

МКТ працювали як міська поліція, яка проводить періодичні перевірки для реєстрації вуличних торговців і видання посвідок особи. Муніципальний орган у згоді з МКТ мав повну владу щодо реалізації комплексної та цифрової реєстрації фото, анкетних даних наявних стаціонарних торговців. Дозволено було зареєструватися тільки тим, які дали зобов'язання, що вони будуть особисто керувати торговою точкою/місцем і які не мали інших засобів до існування. Продавці повинні були надати МКТ докладну інформацію про родину, адресу, фотографії. Вони також повинні були надати інформацію про характер свого бізнесу. МКТ надавав кожному тільки одну торгову точку, а той не мав права орендувати цю точку або здавати в лізинг чи навіть продавати.

МКТ здійснювали моніторинг яток торговців, аби переконатися, що ці виділені ятки/торговельні точки не орендують і не продають. Спостереження МКТ на цьому не зупинилося: вони також оглядали продукцію, аби пересвідчитися: надавана людям якість «відповідає стандартам охорони здоров'я, гігієни та безпеки, викладеним місцевими органами влади».

Що ще гірше, у більшості міст МКТ здійснювали реєстрацію абияк. У Мумбаї майже двісті тисяч продавців так і не було охоплено обстеженнями. Торговці погрожували почати дії, аби їхні вимоги нарешті почули. Шашанк Пао стверджував, «що опитування носіїв, яке проводив муніципалітет, так і не було виконано. Не було перевірено багато торговців, які провадили свій бізнес упродовж багатьох років» (DNA, грудень 2015). Справи ще погіршилися, коли члени Союзу носіїв поскаржилися, що Муніципальна корпорація Мумбаї ігнорує аналіз торгового комітету міста щодо демаркації торговельних зон. Ігноруючи ці дані, голова муніципалітету виділив торговцям той простір, який він хотів. Це означало, що торговельні зони тепер могли перебувати у таких місцях, які не завжди зручні для самих продавців. Союз носіїв зажадав, аби МКТ переглянуло свої опитування та щоб муніципальна влада скорегувала торговельні зони після консультацій з МКТ і сформулювала нові правила, зручні для лоточників.

Непередбачені затримки сильно затягнули обстеження та реєстрацію. Деякі виробники скаржилися, що МКТ навмисно затримував опитування і змушував їх платити хабар за розміщення своїх візків. Наприклад, члени Федерації Регрі Пгарі, Лудгіана, стверджували, що деякі співробітники стягували додаткові гроші, щоб дозволити їм розставити свої візки. Президент Федерації торгівців Лудгіани Тігер Сінгх заявив, що держава зобов'язала МКТ влаштувати зони ще в лютому. Однак МКТ не поставився до цього серйозно. Він працював упродовж року, але так і не зміг визначити торговельні зони. Сінгх поскаржився, що «деякі співробітники Муніципальної корпорації нахабно вимагали хабарів від торгівців, а якщо ті не платили, комісари корпорації нищили їхні візки та ятки» (Hindustan Times, травень 2015). Водночас один з торгівців у старій частині міста Лудгіана скаржився, що «співробітник Муніципальної корпорації регулярно вимагав від нього грошей. Якщо він був не в змозі заплатити їх, йому погрожували можливістю підняття регрі. Щоб уникнути скасування свого дозволу, торгівець мав їм платити. Нарешті він сказав: «ми хочемо, аби корпорація влаштувала торгові зони найближчим часом» (Там само).

Тим часом 2010 року оформився Національний зелений трибунал (НЗТ), якому дав поштовх Закон щодо Національного зеленого трибуналу 2010 року. Цей трибунал працював для забезпечення охорони навколишнього середовища, збереження лісів та інших природних ресурсів. Він доручив муніципальній корпорації простежити, щоб продавці не захаращували головні вулиці. Національна асоціація вуличних торгівців Індії (NASVI) стверджувала, що за цією директивою дві тисячі постачальників було витіснено за один лише місяць з кількох районів: Ладжпат Нагар, Чандні Чоук, Васант Кундж, РК Пурам і Уттам Нагар. Арбінд Сінгх, національний координатор NASVI, сказав: «У Ладжпат Нагар і Чандні Чоук було вигнано близько 450 і 145 торгівців відповідно. Представники влади і поліцейські нападають на нас. Вони кажуть, що здійснюють наказ НЗТ» (TOI, травень 2015).

Цивільна влада не реабілітувала торгівців, яких змістив НЗТ. Муніципальні чиновники стверджували, що процес реабілітації почнеться тільки після того, як МКТ визначить зони. Крім того, як пояснив Джеймс Джон, представник групи громадян АГНІ, муніципальні ринки, збудовані Муніципальною корпорацією, були брудними і люди уникали їх (Indian Express, грудень 2015). Корпорація доклала дуже мало зусиль, аби зробити ці ринки привабливими для громадян. З цієї причини торгівці не хочуть відмовлятися від своїх яток і переходити до муніципальних ринків. Джон далі стверджував, що «Муніципальна корпорація зосереджена більше на джерелах великих доходів, таких як Острої, та фінансуванні з державного бюджету. Тому вона не бере до уваги невеликі варіанти, які приносять дохід, як ці вуличні торгівці. Гроші, отримані від вуличної торгівлі, можна використати для опрацювання зон і приміщень для лоточників» (Там само).

Вдавшись до зонування і винайдення нових способів поділу ділових районів, МКТ виштовхнув торгівців з поля зору. Очищуючи серця міста для роздрібної торгівлі, МКТ змусив продавців перейти до житлових кварталів. Це переміщення означало, що продавці втратять своїх звичайних клієнтів, а їхній бізнес загине природною смертю. МКТ у Мумбаї, наприклад, видало ліцензії на 544 вуличні ятки в колонії Матунга Парсі. Однак цей крок показав дуже низьку увагу і до торгівців, і до мешканців району. Парси повстали проти нового просторового порядку, стверджуючи, що він загрожує Храму вогню спільноти і школам, а також ослаблює соціальні зв'язки.

Буржуазні громадські місця. Справа Дадара, Мумбаї

Найдавнішу згадку про поселення парсів у Бомбеї датують 1640 роком. Після 1661 року, коли Бомбей перейшов до англійців, велика кількість парсів перебралися до цього регіону

Обсажені деревами
вулиці Дадара, [http://
suitcaseofstories.
in/2014/05/10/dadar-
parsi-colony-a-photo-
essay/](http://suitcaseofstories.in/2014/05/10/dadar-parsi-colony-a-photo-essay/)

Набапарна Гхош

і працювали ткачами та ремісниками. 1673 року британці передали ділянку землі в Малабар Гілл спільноті парсів для створення свого першого *дахме*, Вежі Мовчання. Відтоді парси відігравали дуже важливу роль у розвитку міста. Фізична форма Бомбея визначалася пожертвуванням на будівництво дамб, доріг і будівель членами родини Джіджібгой. Парси керували найстарішою газетою в Бомбеї — «Бомбей Самачар». Парс, Джамсетджі Тата, заснував один з найбільших промислових будинків Індії. Парси-підприємці широко підтримували розвиток бавовняної промисловості. Такі непохитні прихильники Конгресу, як Дадабхай Наороджі, Пгерозеша Мегта і Діншау Вача — усі були парсами.

Схема Дадар—Матунґа—Уадала—Сіон 1899 року стала першим планом Трасту поліпшення Бомбея, як розвантажити і без того забитий центр міста Мумбаї. Манчерджі Джоші, інженер з Трасту поліпшення, переконав своїх членів залишити осторонь двадцять п'ять акрів землі для парсів. Траст очистив землю для розселення більш як 100 тисяч людей у будинках по сусідству з комерційними приміщеннями. Було підписано угоду на 999-річну оренду кількох ділянок в зарезервованій зоні (нерухомість Дадар Матунґа) з певними обмежувальними умовами, за яких жоден член, крім членів зороастрійської громади парсів, не може використовувати і займати ці приміщення.

У регіоні Дадар для задоволення потреб суспільства оформилися різні установи та організації парсів. Ці місцеві інституції створили атмосферу, що сприяє збереженню культури парсів і належному вихованню дітей. Коли МКТ надала ліцензії торговцям для поселення в околицях Дадара, місцеві

Листівки, випущені Меморіальним трастом Мачерджі для попередження мешканців про появу лоточників

Історія

мешканці сильно розізлилися. Вони вважали, що заселення в інших громадах негативно позначиться на релігійній, соціальній, культурній однакості і прогресі невеликої громади.

Середній клас парсів відгукувався про торгівців як про загрозу миру в їхньому районі. Проводячи паралелі з переповненими околицями Crawford Market, вони стверджували, що «неписьменні продавці» порушують тишу, яка панувала в оселях освічених парсів. Вінай Гатхані, президент Молодіжного клубу Матунґа, сказав: «Якщо муніципалітет виступає за демаркацію торговельних зон, наш район перетвориться

на Crawford Market. Тільки в Матунґа та індуїстській колонії муніципалітет визначив 1 800 таких майданчиків. Проте це місце має залишатися тихим районом у місті. Ми не хочемо, аби воно було зруйновано» (TOI, березня 2015 року). Клуб влаштував дошки із запрошеннями для громадян вийти і висунути свої заперечення та пропозиції. Мегернош Фіттер, президент Асоціації східних людей Дадара, сказав, що пішохідні доріжки повинні слугувати тільки для прогулянок. Він зазначив, що в районі є Храм вогню і дві школи для дівчаток, і мешканці «не хочуть, аби там виникали будь-які проблеми з тими яточниками та їхніми торговельними зонами» (там же).

Такі заяви парсів підсилили поняття буржуазного публічного простору, який оформився у процесі виключення певних прошарків мешканців міста. Хоча парси залежали від торгівців у буденних потребах, вони не хотіли, аби ці ринки розміщувалися у безпосередній близькості до їхніх осель. У їхньому сусідстві вони притримувалися чистоти та порядку на вулицях, де вони могли вільно пересуватися. Ці вулиці відповідали їхньому розумінню сучасної гігієни, що своєю чергою свідчило про них як про сучасних містян. Продавці становили різкий контраст, ототожнюючись з брудом і сміттям. Парси стверджували, що вони захаращуватимуть вулиці, стримуючи розвиток району. Тому, подібно до держави, парси воліли бачити такий розвиток, що базується на новому понятті публічного простору, який не включав торгівців.

На відміну від конституційних прав, які гарантували всім громадянам рівний доступ до міського простору, публічними місцями керували неформальні мережі влади. Коли держава відтіснила продавців з центру міста, представники середнього класу протестували проти нових ринків по сусідству зі своїми оселями. Стикаючись з опором цих груп, торгівці практично не мали куди подітися.

2014 року Бачі Каркарія, провідний журналіст, опитав парсів, які протестували проти торгівців у їхньому сусідстві. Інженерка Заріна була одною з тих, хто долучився до протесту. Її дідусь працював у Трасті поліпшення над плануванням колонії Дадар Парсі (Mumbai Mirror, квітень 2015). Інженер описала, що її дідусеві довелося зробити титанічну роботу, аби перетворити ліси у рай з вулицями, відкритим простором, деревами, школами, бібліотекою, Храмом вогню і спортивними залами. Вона протестувала проти того, що вона називала хитрістю муніципалітету, який «намагався перетворити мирний житловий райончик у комерційну зону». Вона дивувалася, «яким чином тепер нашим школяркам та їхнім батькам ходити дорогами? А що вже казати про літніх містян, яких зараз багато у нашій спільноті? Сучасне покоління несе відповідальність за дотримання цілісності і відмінного характеру колонії. Це спадщина для майбутніх поколінь» (Там само).

З чого складається публічність і що таке «публіка»? Вуличні розкладки і публічний простір в Індії

Діншау Тамбалі, інший мешканець району, казав, що комерційні зони поблизу з оселями можуть становити загрозу солідарності спільноти парсів. Він пояснював, що зусилля Корпорації влаштувати зони яточників у житловому районі не виправдані. Торгівці не лише руйнують спокій цього місця, а й закидають чистий і зелений простір своїм сміттям. Він піддав сумнівам безпеку для дітей на вулицях, заповнених продавцями. Далі йому не подобалося, що ринок Уадала та торговий комплекс у Дадарі перебували поряд, і саме сюди Корпорація вирішила перемістити торговців.

Зубін Зартхоштіманеш, літній мешканець району, додає, що зона яточників — це не просто фізичне втручання, ментальна інвазія в простір. Він пояснив, що муніципалітет Мумбаї намагався зробити щось з ділянками вільного тротуару, що залишилися в місті. Він казав: якщо торговці займають ці тротуари, то колонія Парсі, останні зелені легені міста, сама потребуватиме повітря та затишку.

Тим часом Пеназ Масані, який жив у будинку із Зубіном, висловлював свою думку, що колонія — це зелена смуга не лише для місцевих мешканців, а й для тисяч мешканців Мумбаї, які відвідують колонії з ритуальними цілями щоранку та щовечора. Парк п'яти садів, куди вони приходять, є спадщиною з величезними деревами та прекрасними парками. Було б цілковитим божевільям подумати влаштувати там зону для яточників, пояснює Масані.

Каті Баглі, сусідка Масані, підтримала його. Вона заявила, що, проходячи дорогою Мунчерджі Джоші та Фірдоші, «замість жовтих квітів пелтофорумів і закручених червоних стручків червоного дерева я змушена дивитися на неохайний брезент та інші речі отих лоточників». Вулиці з деревами, які були частиною колонії Парсі, втратили свою велич. А разом і цінність власності колонії також впаде.

Протести мешканців району парсів проти торговців зосереджено навколо питань здоров'я, зелених насаджень і цінності власності. Вони доклали мало зусиль, аби переконати державу реабілітувати продавців. Натомість закликали про негайне вигнання їх з їхнього сусідства. У цьому зв'язку спілки торговців також закликали до дії. Спілка лоточників Азада протестувала коло резиденції відомого актора Піші Капура на Палі Хілл, у Бандрі. Капур провадив агітацію проти МКТ, який визначив для лоточників галявину коло його резиденції. Дайшанкар Сінгх, президент Спілки лоточників Азада, заявляв, що «ми збиратимемося на цій ділянці і будемо намагатися інформувати впливових мешканців Палі Хілл, що цю зону визначено Верховним Судом. Ми хочемо розповісти їм, що навіть ми маємо право на існування».

Висновки

Контроль громадських місць перебуває в центрі уваги постколоніального управління в Індії. Прагнучи відкрити економіку для іноземних інвесторів, уряд визначив нові перспективи для громадських місць. Та в більшості випадків ці рішення не збігаються з органічним призначенням простору. Держава розмежовує публічний простір для людей з обов'язковим розділенням зон, що знищує наявні структури з людьми та їхніми засобами до існування. У цьому світлі Закон про вуличну торгівлю від 2014 року став насправді узаконенням державного контролю над громадськими місцями в місті. Під гаслом розширення прав і можливостей торговців закон визначив за державою право на остаточне планування громадських просторів. Водночас чистий та акуратний публічний простір залишився центральним пунктом для життя середнього класу. Як показують протести у Дадарі, для парсів чисті й зелені околиці стали своєрідними маркерами своєї ідентичності. Їхнє поняття публічного простору вимагає очищення вулиць від торговців. Доримуючись буржуазного поняття громадського простору, парси ставилися до них як до загрози місту. ■

1. “Fresh Crackdown on Calcutta Hawkers”, *Business Standard*, 2 December (1996) “Police Foil Vendors” Bid to Reclaim Space”, *The Hindu*, 25 January (2011).
2. “Vendors say they were tricked into going away from their places”, *The Hindu*, 23 March (2011).
3. “2,000 vendors to lose biz space on eight roads”, *Dainik Bhaskar*, 8 July, (2012). “City to be divided into vendor zones”, *The Times of India*, 6 January, (2011) *Hindustan Times*, 25 May, (2015).
4. “Entire Lucknow Metro route declared no vending zone”, *The Times of India*, 20 August (2015).
5. “Hawkers at Parsi, Hindu colonies?” *The Times of India*, 20 March, (2015). “Longing and loss at Dadar Parsi Colony”, *Mumbai Mirror*, 19 April, (2015).
6. “No rehab policy; street vendors face eviction”, *The Times of India* 4 May, (2015).
7. “Street vendors have no right to trade on busy streets”, *The Times of India*, 22 July, (2015) Ali, Mohammad (2013) “A Historic Day for Street Vendors”, *The Hindu*, 7 September (2015).
8. Bhattacharya, Neeladri (2005) “Notes towards the Concept of a Colonial Public”, in Bhargava, R., Reifeld, H. (ed.) *Civil society, public sphere, and citizenship: dialogues and perceptions*. New Delhi; Thousand Oaks: Sage Publication, pp. 130–158.
9. Chakrabarty, Dipesh (2005) “The Time of History and the Time of God”, in Lowe Lisa, Lloyd David (ed.) *The politics of culture in the shadow of capital*. Durham, NC: Duke University Press, pp. 35–60.
10. Government of India (2009) *National Policy on Street Vendors*, New Delhi: Ministry of Housing and Urban Poverty Alleviation.
11. Lukose, Anjali (2015) “New hawking policy: Vendors, on the move; Mumbaikars count their losses.” *The Indian Express*, 29 January, p. 2.
12. Melvyn Reggie Thomas “Street vendors of Surat to take out protest rally”, *The Times of India*, 07 May, (2015).

- 13.** National Association of Street Vendors of India (NASVI) (2012) *Handbook on Law, Policy, and Judgments*, New Delhi: NASVI.
- 14.** Ritu Birla (2009) *Stages of capital: law, culture, and market governance in late colonial India*, Durham: Duke University Press.
- 15.** Supreme Court of India. *Ahmedabad Municipal Corporation vs. Nawab Khan Gulab Khan & Ors on 11 October, 1996*, Available at: <http://indiankanoon.org/doc/1352960/> (Accessed: August 5, 2015).
- 16.** Supreme Court of India. *Olga Tellis & Ors v Bombay Municipal Council (July 1985)*. Available at: <https://www.escr-net.org/docs/i/401006> (Accessed: August 1, 2015). Supreme Court of India. *Sodan Singh Etc. Etc vs New Delhi Municipal Committee on 30 August 1989*, Available at: <http://indiankanoon.org/doc/165273/> (Accessed: August 5, 2015).
- 17.** Thomas A. Timberg (1978) “*The Marwaris: from traders to industrialists*”. New Delhi: Vikas.
- 18.** Vishwas Waghmode. “BMC sets up 35–member Town Vending Committee to monitor hawkers in Mumbai”, *Daily News and Analysis*, 26 December (2013).

Відблиски короля Георга: роздуми про (ре)дизайн головної площі Брісбена

Лорел Джонсон
Діана Грант-Сміт

(переклад з англійської
В'ячеслава Агєєва)

Передмова

Площі, де може збиратися громада, — важливі об'єкти і для функціонування суспільного простору, і для його визначення. Розташовані на перехресті вулиць, вони є центрами, де потоки міського життя відображаються в мешканцях, світлі й звуках. З часів постання більш як століття тому площа Короля Георга у центрі австралійського міста Брісбен була важливим елементом громадського простору — і з погляду функціонування, і з урахуванням її символічного та політичного значення. Спершу це місце назвали на честь принца-консорта королеви Великої Британії Альберта, однак пізніше воно стало свідком зміни пріоритетів та ідеології політичних еліт Брісбена. Ці символічні та політичні зміни відобразилися, а можливо, навіть частково оформилися завдяки фізичній конструкції та способам використання самої площі.

Площа Короля Георга тривалий час була місцем, яким громада пишалася, однак остання реконструкція спричинила невдоволення і широку критику. Мешканців і сторонніх експертів стривожило поєднання жорстких оголених поверхонь, видалення природних елементів, очевидний акцент на комер-

Цей невиразний і майже повністю позбавлений дерев міський простір блищить так, що в середині літнього дня люди, які проходять через площу, виглядають мерехтінням¹.

Площа Альберта, Брісбен, приблизно 1912 р.

ціалізації та застосування стратегій маніпулювання поведінкою. Перебудова – і зміна дизайну, і запровадження регулювальних функцій – суттєво змінила способи і можливості використання площі. У цій главі ми розглянемо значення змін ландшафту цієї громадської площі. Зокрема нас цікавить питання: чи можуть конструктивні особливості, комерціалізація та застосування стратегій управління поведінкою по-справжньому загрожувати захопленню суспільного простору громадськістю в такій ліберальній демократичній країні, як Австралія? Ми сподіваємося, що ця глава спонукатиме до ширшого розгляду ролі центральних площ міст у житті громадян.

Площа Альберта і будівля мерії, Брісбен, приблизно 1930 р.

Коротка історія площі Короля Георга

Брісбен – субтропічне місто, яке британці заснували 1824 року як виправну колонію. У той час центральну площу використовували передусім як центр керування рухом каторжників і товарів із Сіднея – центральної виправної колонії на півдні Австралії. Брісбен створили, щоб зменшити навантаження на його поселення й утверджувати образ виправних колоній як місць, де застосовують жорстокі покарання. Декого з найгірших британських злочинців відправляли у Брісбен. Таким чином, Брісбен «з'явився внаслідок наказу уряду, а не з людських мрій, надій, зусиль чи мужності»². Кондон припускає, що саме ця «каральна» спадщина зумовила майбутній вигляд Брісбена. Він критично описує Брісбен як місто, «досі пронизане духом рабського підпорядкування владі»³.

Коли Брісбен 1842 року отримав дозвіл на вільне заселення, на будівництво центру великою мірою впливало минуле міста як форпосту виправної колонії. Тогочасний губернатор наказав

Статуя короля Георга V
у парку, перейменовано-
му на честь монарха

робити вулиці вузькими і максимізувати забудову простору, оскільки вважав, що Брісбен – «провінція і тут не потрібні великі дороги». Брісбен не повинен був ніколи стати чимось більшим, аніж «нікчемним селом»⁴. У результаті громадського простору було дуже мало і його створення майже не планували. Площа виникла ледь не випадково як простір, окреслений будівлями довкола. Прийняття цього простору громадянами як місця для зборів стало наслідком стратегічного розташування на перехресті чотирьох основних доріг у центрі міста. Площа була частиною дороги, хоча низький дорожній рух уможлилював використання її пішоходами.

На момент відкриття 1930 року мерії площа, що прилягає до будівлі, стислася, ставши великим островом, оточеним зусібіч рухом автівок. Завширшки вона була не більш як 20 метрів. Збори громади на цій вузькій опуклій площі, однак, час від часу відбувалися, а в дні святкувань чи протестів учасники займали і навколишні дороги, блокуючи рух автотранспорту.

Після смерті короля Великої Британії Георга V площу перейменували на площу Короля Георга. «Королівські» назви мали на меті посилювати зв'язок між молодим містом Брісбен і Британською імперією. Стаття у місцевій газеті під назвою «Зробімо площу Альберта більш королівською»⁵ агітувала за встановлення статуї короля Георга, яка б «домінувала» на ній. У статті також згадувалося про можливість розширити розмір площі та збільшити її роль як «відкритого простору, наділеного високим статусом громадського центру»⁶. Мешканці міста сприйняли вибір площі Альберта для встановлення пам'ятника королю Георгу позитивно, оскільки вона «потребувала художнього оздоблення». Це можна було зробити «не завдаючи шкоди площі як місцю зібрань громадськості»⁷. Після Другої світової війни, 1949 року, плани розширити площу таки втілили: поруч зі статуєю короля Георга V з'явилися сад і фонтан. Хоча простір продовжував виглядати островом серед дорожнього руху, поступово почав формуватися квадрат площі. У 1960-х міська влада викупила довколишні будівлі, щоб створити велику, вільну від транспорту площу. Роботи розтяглися на багато років, їхнім результатом стало відкриття 1975 року оновленої центральної площі (майже у вісім разів більшої за початкову) з газонами і фонтаном у центрі. Багато суперечок виникло через підняття нової площі та появу під нею паркінгу, що належав міськраді.

Підняття площі Короля Георга над рівнем вулиць ускладнило раніше простий доступ до неї. Займаючи понад 6 000 кв. метрів, нова площа стала водночас і «дахом автостоянки», і «прекрасним відкритим простором, з деревами, газонами, кущами, чудовим фонтаном (і) особливим, викладеним плиткою, місцем для урочистостей»⁸. Міська рада Брісбена рекламувала оновлену центральну площу як місце «справжньої краси, яким кожен може насолоджуватися і де кожен може відпочити»⁹. 1975 року місто урочисто відзначало реконструкцію площі, що мала відображати прагнення його лі-

дерів створити великий простір у центрі, який би стверджував образ Брісбена як міста, що «не поступається жодному іншому місту Австралії»¹⁰. Ця необхідність виділитися на тлі інших міст південної Австралії походить з давньої конкуренції між штатами ще дофедерального періоду, саме звідси виросло прагнення Брісбена позбутися другосортного сільського статусу і утвердитися повноправним містом. Відкриття розширеної і прикрашеної площі Короля Георга стало важливою віхою в історії міста і його «городянському становленні»¹¹.

Місце протестної активності на площі у колоніальній історії та історії аборигенних народів

Незважаючи на те, що Брісбен давно став цивільним містом, вплив британського колоніального минулого досі відчутний. Частина цієї спадщини — відносна культурна однорідність Брісбена. Його двомільйонна громада переважно складається з некорінних австралійців англо-кельтського походження. Під час всеавстралійського перепису населення та житлового фонду 2011 року більш як половина (52 відсотки) мешканців Брісбена вказали, що обоє батьків народилися в Австралії і описали своє походження як «австралійське». З тих мешканців, чиї батьки народилися за кордоном (обоє батьків), більш як третина (36 відсотків) відповіли, що батьки народилися в Англії, Шотландії та Ірландії. З тих мешканців, які народилися за кордоном, найбільше прибуло з Великої Британії та Нової Зеландії¹². Стабільність і відносна

Фонтан – візитівка
площі Короля Георга, зі
статуями в Кутку ораторів
праворуч, Брісбен,
приблизно 1995 р.
(Автор: Джефф Кріс-
дейл. Доступ, у згоді
з ліцензією "creative
commons", за адресою:
[https://www.flickr.com/
photos/88572252@
N06/20093657592/in/
photostream/](https://www.flickr.com/photos/88572252@N06/20093657592/in/photostream/))

**Лорел Джонсон
Діана Грант-Сміт**

однорідність населення Брісбена ґрунтується, однак, на расовому розмежуванні на аборигенів і некорінних жителів¹³.

Брісбен має багату історичну спадщину, пов'язану з аборигенними народами, хоча їхня історія не викликає широкого інтересу чи хоча б визнання¹⁴. Стосунки аборигенів і колоніальних поселенців часто виливалися у спалахи насильства. Аборигенів систематично витісняли з традиційно їхніх земель. Ця історія — одна з невирішених проблем міста. Аборигенні мешканці сьогодні становлять лише два відсотки загальної чисельності населення Брісбена. Багато корінних австралійців пов'язані — історично і через сучасну культуру — з територіями та водними шляхами, які створюють образ міста. Зокрема площа Короля Георга відіграє важливу для громади аборигенів Брісбена роль — і як місце протесту та спротиву, і як простір святкування і громадської активності.

Майкл Айрд своєю колекцією документів, фотографій і записаних історій засвідчує роль публічної церемонії в громадському просторі в культурній єдності аборигенів і вихідців з островів протоки Торреса та в примиренні між аборигенами і мешканцями цих островів, з одного боку, та з іншими жителями Брісбена — з іншого. Прикладом цього став з'їзд у червні 2000 року, коли 70 тисяч людей зібралися, щоб підтримати примирення між аборигенами і некорінними австралійцями. Один з організаторів, Лорен Джилсон, згадує про важливість цієї події:

Це був справді великий день для Брісбена. Я думаю, він показав авторам цих брісбенських вимислів ..., що не всі їх підтримують ... і що мене справді вразило — то це бачити довкола юрбу людей, які рухаються, і всі ці люди — аборигени та мешканці островів протоки Торреса, всі у своїх національних кольорах. Найглибше почуття цього дня: я дивлюся на небо і бачу ВИБАЧТЕ у небі, і всі ці люди дивляться вгору ... і бачать ВИБАЧТЕ, люди об'єдналися у своїх емоціях¹⁵.

Мешканці європейського походження та інші неаборигенні жителі міста також асоціюють себе з площею Короля Георга. Для них це місце протесту і святкування. Найдавнішу згадку площі як місця для протесту можна побачити в історії загального страйку 1912 року. Одна з тодішніх газет повідомила, що на мітингу в підтримку страйку трамвайних робітників на площі зібралося від 6 до 10 тисяч людей¹⁶. Вона також була місцем, де відбувалися антипризовні акції¹⁷ та великі збори державних службовців під час протестів 1921 року¹⁸. Багато з цих протестних акцій супроводжувалися сутичками з поліцією.

Розглядаючи історію площі як місця протесту і опору, Джефф Рікьор зазначає, що «площа Короля Георга, як і великі площі Європи, за моделлю яких її створено, стала домівкою для міської не-парламентської політичної культури; площі зрідка вдавалося уникнути ролі місця мобілізації під час численних масових виступів, якими багата історія міста. ... І в нинішньому втіленні, і в попередніх їй доводилося бути свідком деяких найважливіших і найжорстокіших протистоянь у політичній історії країни»¹⁹. Справді, вже через кілька місяців після відкриття нової площі (після її підйому задля розміщення автостоянки на нижньому рівні) вона знову стала місцем протестів, наймасштабнішими з яких були антиурядові виступи.

Упродовж майже двох десятиліть, між 1968 і 1987 роками, штатом Квінсленд керував консервативний прем'єр-міністр сер Джо Б'єлке-Петерсен. Він впровадив цілу низку драконівських законів і правил, які дуже скорочували свободу зібрань. 1977 року уряд штату скасував «право на демонстрацію» без попереднього дозволу поліції. Поліція ж такі дозволи на події політичного забарвлення ви-

Квінсленда для експорту урану, призвела до несанкціонованих маршів зі спалахами насильства і сутичок демонстрантів з поліцією²⁰. Марші протесту в Брісбені зазвичай починалися або закінчувалися мітингом на площі Короля Георга. Велика і відкрита центральна площа була ідеальним місцем для міських акцій протесту і знову, як і колись, ставала місцем боїв протестувальників і поліції. 1992 року тут створили «куточок промовців» — як визнання значущості цього місця для обміну ідеями через радикальні публічні промови та активізм. «Куточок промовців» на жвавому вході до площі прикрашено статуями трьох найвидатніших в історії Квінсленда громадських активістів. Статуї Стіла Радда, Емми Міллер і сера Чарльза Ліллі неначе жестикулюють у розмові з відвідувачами площі. Радд був письменником-радикалом, Міллер — активісткою, яка боролася за права жінок, а Ліллі колись обіймав посаду прем'єр-міністра Квінсленда і запровадив у штаті безплатну державну освіту.

Площа Короля Георга залишається місцем політичного протесту, демонстрацій і святкувань, особливо для маргіналізованих мешканців міста. Недавні протестні акції дуже різноманітні: марш повій²¹, гей-парад і акція за рівні права у шлюбі²², акції проти скорочення робочих місць у державному секторі²³ та на підтримку біженців²⁴, «Повернемо собі Австралію» (лобі правих) і контрлобі за «Австралію-для-всіх» і навіть «сидяче захоплення» для привернення уваги до глобальної проблеми сміття²⁵. Водночас ставлення міської спільноти до площі як місця для протесту і демонстрацій неоднозначне.

2006 року міська рада Брісбена провела опитування серед мешканців щодо майбутнього площі й попросила висловити їхні ідеї щодо прийнятного використання цього простору. З більш як 500 респондентів під час консультацій велика частина відповіла, що бачить площу як місце, куди люди хочуть «вирватися з міського шуму й гаму» (43%), або для тих, хто працює в місті (35%). Набагато менше мешканців бачили площу як місце для «демонстрантів» (11%) або тих, «хто хоче, щоб їх розважали» (9%)²⁶. Варто зазначити, що молоді респонденти (16–24 роки) набагато частіше погоджувалися з ідеєю використання площі для демонстрацій чи як «місця зборів для активізму» (60%), хоча характер активізму не вказували²⁷.

Ця роль центрального простору міста як місця для збору громадян задля протесту актуальна й сьогодні: площа залишається популярним місцем для демонстрацій громадськості. Хоча таке використання оспорується частковою комерціалізацією простору та нормативно-правовими змінами, згідно з якими площу тепер класифікують як торговельний центр, мешканці продовжують асоціювати її з протестом. Теорії Лефевра²⁸ про репрезентацію простору (як його уявляють проєктувальники та дизайнери) та репрезентаційний простір (використання його реальними користувачами) проявляються водночас на різних смислових рівнях, представлених на площі Короля

Георга. Це оспорування простору різко впадає у вічі у стосунках між площею — місцем протесту та площею — місцем для торгівлі. Інший прояв — стосунки між роллю транспортного вузла і міської площі.

Серце міста чи транспортний вузол?

На момент відкриття реконструйована площа стала спробою вирішити дві основні тодішні проблеми: потребу у великій центральній площі, яка б демонструвала постання Брісбена як великого міста, і запит на парковку у центрі²⁹. За всю історію площі стосунки людей і транспорту на її поверхні були напруженими. Історично це проявлялося і на рівні поверхні площі, і під нею.

Входи до автобусної станції «площа Короля Георга», які звужують пішохідний доступ до площі, часто порівнюють з укріпленнями вогневих точок

Розвиток автостоянки і пізніше створення виділеного автобусного тунелю під площею порушили дизайн, а також можливості її використання.

Присвячена відкриттю оновленої площі брошура згадує фінансовий зв'язок площі з автопаркінгом: «площу Короля Георга неможливо було збільшити без включення в розширену частину парковки»³⁰. 2009 року збудували автобусний маршрут, що пролягав через верхні поверхи підземного паркінгу. Доступ пішоходів до автобусів з площі здійснюється через два входи. Ці монструозні входи стали об'єктом критики через їхній негативний вплив на використання та естетичний вигляд площі. Один з провідних архітекторів міста зазначив, що «порівняно з такими містами, як Лондон, Париж чи Нью-Йорк, автобусні траси просто гігантські, а тим часом навантаження на них — лише маленька частка пасажироперевезень, з якими ці міста справляються набагато скромнішими конструкціями. Насправді все, що було потрібно, — отвір у землі та ескалатор»³¹.

У тій самій статті-новині Пітер Скіннер, який в ті часи був керівником Школи архітектури Університету Квінсленда, наголосив недоречність масштабу, розміщення і конструкції станцій автобусного маршруту. У коментарі місцевій газеті він зазначив, що конструкція площі довкола входів до автобусного тунелю, які *нагадують військові бетоновані вогневі точки, є невдалою. Бездумне планування автобусного маршруту ... руйнує увесь потенціал площі, яка тепер більше схожа на проїзд, аніж на місце зустрічі. Серце міста повинно бути місцем, яке приваблює людей, дає змогу побути разом, а те, що вийшло, більше схоже на рух пішоходів по широкому тротуару. На жаль, площа виглядає як декорація для автобусного маршруту, замість того, щоб приховувати його*³².

Заміна рівня підземного паркінгу на простір для руху автобусів відповідала прагненню міста поліпшити ефективність громадського транспорту. Однак входи різко втрутилися в обриси площі та її пласку поверхню; їх уподібнювали до великих «сірих бункерів.., що ведуть до громадського транспорту під площею, який ... там виглядає немов покинуті хутрянні шуби зимових гігантів у субтропічному кліматі. Це рішення було б ідеальним для Берліна, але не для Брісбена»³³. Справді, можна стверджувати, що прокладення автобусного тунелю під поверхнею порушило не лише естетику площі, а і її функціональність. У багатьох аспектах реконструкція вплинула на можливості її використання. Найважливіші з них — спірна роль води, трави і рослин на міській площі.

Створення міського острова спеки

Після перебудови площа набула «природних» елементів — траву і фонтани, однак покривні зміни в наступні тридцять років призвели до повного видалення їх 2009 року

Відблиски короля Георга: роздуми про (ре)дизайн головної площі Брісбена

Сад, який раціонально використовує воду, замінив фонтан, приблизно 2006 р.

та фундаментального перегляду ролі, функції та естетики площі. Ці зміни часто відображали зміни в самому суспільстві. Яскравим прикладом стало перетворення 2006 року центрального фонтана на сад з розумним використанням води.

Створення водоекономного саду і видалення фонтана стало реакцією на тривалу посуху та загальноміські обмеження використання води. Вероніка Стренг³⁴ зазначила, що видалення фонтана з площі Короля Георга мало «заохочувати місцеве населення відмовитися від інтенсивного використання води», хоча й актуалізувало «практичні та символічні питання щодо водяної безпеки». Хоча видалення фонтана планувалося як тимчасовий захід³⁵, після закінчення посухи і реконструкції його так і не повернули. Радикальна перебудова позбавила площу газонів: їх замінили твердими сірими поверхнями і знищили рослини та дорослі дерева. Цей крок узгоджується з міжнародними тенденціями щодо розумного використання води у міському плануванні та відображає екологічні й соціальні проблеми для міст, які намагаються контролювати та змінити водокористування населення. Однак практичність такого кроку в субтропічному місті, яке щоліта переживає довгі місяці із середньодобовою температурою більш як 29 градусів за Цельсієм, сумнівна, оскільки вода, трава і рослини є природними елементами охолодження простору, які цілком відповідають потребам субтропічного клімату і жаркого літа Брісбена.

Видалення «природних елементів» спричинило немало суперечок і в міській раді, і в спільноті, які досі тривають. Дехто вважає, що нинішня конструкція площі Короля Георга зумовила появу серед Брісбена острова спеки, який натомість мав би бути притулком у гарячі літні дні. Під час літніх місяців 2012 року ЗМІ повідомляли, що температура поверхні на площі сягала 61 градуса за Цельсієм³⁶. Величезну кількість критики нової конструкції та регулювання на площі Короля Георга у соціальних мережах можна підсумувати в коментарі одного з читачів *Brisbane Times* до розповіді про реконструкцію: «Я любив обідати на старій площі Короля Георга, сидячи на травичці в тіні. Тепер я не можу навіть перейти через неї влітку, так тут стало жарко»³⁷.

У відповідь лорд-мер Брісбена Г. Квірк наголосив, що проект реконструкції мав на меті створення у Брісбені простору для проведення міських урочистостей, а не місця, де сидять і обідають³⁸. Викладаючи свою позицію на використання площі Короля Георга, лорд-мер змалював її як місце, що буде функціонувати інакше, аніж раніше: «Це центр, серце; це активоване серце; це центр подій, які відбуваються у нашому місті»³⁹. Міська влада, керуючись бажанням зробити Брісбен новим «глобальним містом» і частково комерціалізувати площу, прийняла рішення внести зміни в її функціонування. Однак це нове бачення не завжди узгоджувалося з таким баченням спільнотою Брісбена. Кондон описує це так: «коли відкрили оновлену площу, реакцією мешканців Брісбена були шок і жах»⁴⁰. Читацькі відгуки у місцевих газетах *Brisbane Times* і *Courier Mail* виражали невдоволення мешканців переплануванням. Багато з них, як, наприклад, читачка *Brisbane Times* Фіона, скаржилися на створений реконструкцією беззмістовний і постапокаліптичний пейзаж:

Я очікувала, що реконструкція площі гармонійно доповнить будинок мерії... Ми ж отримали щось, що виглядає як бомбосховище, поверхню, з якої палає сонце і цей жахливий телеекран. Усім подобалася стара площа, але я не стикалася ні з ким, кому б подобалася нова конструкція»⁴¹.

Жителів Брісбена та інших користувачів площі засмутила не лише естетика реконструкції, а й поєднання змін з тенденцією до комерціалізації та споживацтва.

Усунення з площі (небажаних) людей

Одна з основних ідей громадського простору — вільний і відкритий доступ до нього. Однак чи існує десь такий ідеальний суспільний простір, справді відкритий для всіх? Доступ до громадських просторів фільтрують. У них є невидимі, однак майже непрохідні кордони. У них не може потрапити кожен. Камери, поліція і приватна охорона спостерігають і обирають тих, чиї фізичні та психологічні потреби «заслужують» задоволення у цьому просторі, і, в багатьох випадках, обирають «гідних» доступу. 2014 року міська рада Брісбена перекласифікувала площу Короля Георга у категорію «торговельний центр». Це змінює

легальний статус заходів, здійснюваних у такому просторі. На площі Короля Георга з цього часу заборонено таку діяльність, як «проведення громадських зібрань без належно оформленого дозволу», «вивішування плакатів» і «спання на вулиці». Деякі інші види діяльності регулюються (потребують дозволу), наприклад, «будь-які звернення до громадськості, окрім місць, де це дозволено міською радою», та «поширення будь-яких друкованих матеріалів». Заборонені та регульовані види діяльності притягують штрафи⁴². Водночас з наданням ширших повноважень поліції Квінсленда у питаннях «очищення території» від громадян зміна статусу дала міськраді повноваження ліцензувати, забороняти та встановлювати штрафи для широкого переліку можливих видів діяльності на площі Короля Георга. На додаток до цих нових регулювань і правил оновлена поверхня площі виявилася пологою, а не пласкою. Припускають, що поверхню зроблено похилою в рамках конструктивної стратегії, щоб «неявно перешкоджати масовим зборам громадян»⁴³. У площі багато рис, які стимулюють людину не затримуватися на ній, як, наприклад, розпечена сонцем сіра поверхня і нахил, що підштовхує відвідувачів проходити звідси далі, у центральний район роздрібної торгівлі; використано і більш явні стратегії маніпулювання поведінкою, щоб запобігти затримці людини на площі і виштовхнути з неї небажаних відвідувачів. Ще одна особливість, яка викликала дискусії, — використання посиленого гучномовцем запису повідомлення «проходьте далі» і великий, дуже гучний телевізійний екран, що транслює рекламу:

Мені щодня доводиться перетинати площу Короля Георга дорогою на роботу. Якщо спробувати виразити це одним словом, найбільш відповідним буде «перешкода». Ця площа мала б бути динамічним громадським центром ... насправді ж перетворилася у щось не набагато більше, аніж сцена, яка здається в оренду ... Найвідоміший суспільний простір міста став порожньою сірою плитою ... за якою велетенський екран упродовж усього дня вистрілює в усі боки рекламний шлак. Кожні кілька тижнів цей незрозумілий суспільний простір винаймає якась рекламна компанія, в результаті чого пішоходів доводиться обходити всю цю рекламну дурню. Площа могла б стати чудовим місцем і культурним центром цього міста, з пам'ятками культури чи витворами високої цивілізації, які мали б заповнити цю площу ... Чому, чому цей величезний громадський простір перетворили в культурну пустелю? ... Громадський простір — це лише громадський простір. Його не можна і не потрібно розглядати як просто засіб генерування доходів»⁴⁴.

1975 року тогочасний лорд-мер оголосив, що площа буде «місцем для всіх»⁴⁵. Однак така класифікація в торговельний центр прямо забороняє перебувати на площі вночі, а тим більше спати на ній⁴⁶. Ця зміна правового статусу перекреслила свободу, яку мали деякі користувачі, оскільки ефективно криміналізує перебування безхатченків на площі Короля Георга. Ця зміна видається особливо важливою, якщо дотримуватися погляду, згідно з яким центральні площі є вираженнями суспільних цінностей міст. Чи Брісбен більше не приймає своїх безпритульних мешканців?

Алі Маданіпур наголошує, що занепад громадського простору через недбалість, поганий менеджмент і нестачу догляду відображає розрив соціальних і просторових зв'язків⁴⁷. У випадку площі Короля Георга чималі кошти витрачено на її реконструкцію та регулярне вдосконалення, але поки що результативність цих капіталовкладень для соціуму викликає сумнів. Недавно площа Короля Георга підхопила тенденцію комерціалізації громадського простору⁴⁸. Вияви її після реконструкції включають кафе і бари, а також великий і гучний телевізійний екран, що показує рекламу. Відбуваються дискусії щодо доцільності планів передання частини площі, де зараз можна посидіти в тіні, під газетний кіоск. Це частина плану щодо сталого і «великого інтересу в просторі для комерції на площі Короля Георга як ще одного способу активування суспільного простору»⁴⁹. Для керівництва міста, схоже, активування і приватизація (комерціалізація) площі — взаємозамінні поняття. Для спільноти ж це не так. Консультації з громадськістю показали, що комерціалізація простору суперечить цінностям респондентів. Респонденти вважають, що такі місця, як площа Короля Георга, необхідно зберігати як простір для людей, оскільки «в Брісбені і так достатньо місць для рекламних і бізнесових заходів» і «це надзвичайне місце і не можна втрачати його задля торгівлі чи бізнесових акцій»⁵⁰.

Громадський простір і міська ідентичність

Громадський простір міста відіграє цілу низку матеріальних і символічних ролей: утверджує громадську індивідуальність міста⁵¹; є майданчиком для соціальної інтеграції, пошуку справедливості⁵² та зустрічі з «іншим»⁵³; надає місце для отримання досвіду «публічності»⁵⁴ і висловлення культурної солідарності⁵⁵ та «зцілення громади»⁵⁶. Ми визнаємо, що в цьому розділі можливий лише частковий розгляд цих численних ролей. Однак історія площі Короля Георга показує широку палітру і можливостей її використання, і людей-користувачів та показує роль, яку реконструкція відіграла у вираженні цінностей політичних еліт міста. Амін доводить, що можливо «встановити зв'язок громадського простору з громадянським світобаченням»⁵⁷. Він припускає, що взаємодія у громадському просторі може «якимось чином представити чужого знайомим (наприклад, коли люди відчують себе у безпеці в компанії незнайомих людей), а знайомого чужим (уникання загрозливої або нескромної близькості)»⁵⁸. Амін також вважає, що взаємодії в громадських місцях можуть якимось чином цивілізувати учасників і з допомогою соціального досвіду, який набувається у цих просторах, вчити їх цінувати різноманітність і складність⁵⁹. Він покликається на феномен, який називає «публічні вираження культурної солідарності», — потужні сигнали міської громадської культури⁶⁰.

Громадський простір також може бути місцем ідентичності й справедливості. Джейкобс і Еппл-ярд⁶¹ підтримують корисні громадські простори, які виражають міські життєві настанови самотності та контролю, уяви і радості, автентичності, сенсу і справедливості. Використання громадського простору для святкувань маргінальних соціальних груп та інших мешканців з поганою репутацією демонструє підхід до цих просторів як до місць ідентичності і справедливості для цих груп. Публічна поява для цих груп є способом демонстрації претензій на своє особливе місце у місті. Для молоді та бездомних площа Короля Георга традиційно була точкою зустрічі, тусівки і відпочинку. Незабаром після відкриття реконструйованої площі міська рада оголосила, що звільнить оглядовий майданчик від тусівок молоді та безхатченків, транслюючи в це місце музику Моцарта⁶². Засоби масової інформації повідомили про цю незвичайну стратегію, хоча спровокувати суспільний інтерес до неї не вдалося. Керівники міста вирішили, що площа більше не буде гостинним місцем для молодих людей і безхатченків.

Ми визнаємо, що громадський простір пропонує містам широкий вибір можливостей для вираження сутнісної громадянської цінності соціальної інтеграції. Як промовисто зазначає Зукін⁶³, громадські простори — *це первинні локуси суспільної культури; це вікно в душу міста ... громадські простори дають змогу концептуалізувати і представляти місто — щоб розробити ідеологію його рецетивності до чужинців, толерування відмінностей і можливостей вести повністю соціалізоване життя*.

Громадський простір — це місце, де «незнайомці вільно спілкуються»⁶⁴. Випадкові зустрічі, які уможливує громадський простір, важливі для посилення соціальних зв'язків у місті, бо реальність соціальних взаємодій у спільному і відкритому для всіх просторі може долати індивідуальні страхи і забобони⁶⁵.

Цю цінність громадського простору, можливість незапланованих зустрічей незнайомих підтверджує й австралійський дослідник-урбаніст Майкл Баундс⁶⁶. Він доводить, що «громадські місця мають бути відкритими для всіх класів, використовувати центральне розташування, щоб дати різноманітним мешканцям можливість займатися їхніми повсякденними справами і відчувати один одного»⁶⁷. Баундса,

зокрема, турбує ущільнення австралійських міст, внаслідок якого суспільний простір відіграватиме вирішальну роль у задоволенні потреби різних мешканців у відкритому просторі: «розвиваючи сталі міста зі змішаним і ущільненим населенням, ми створюємо необхідність збільшення громадського простору, щоб задовольнити потреби і молоді, і старших людей, які не мають власного відкритого простору»⁶⁸. Усі наведені дослідники згодні з тим, що суспільний простір дає змогу для соціальної інтеграції. Міська влада Брісбена не змогла втілити цю можливість у новій конструкції центральної площі. Нездатність оптимізувати діяльність інтегративного громадського простору може нашкодити прагненням міста стати новим «глобальним містом».

Теоретик зародкового соціального капіталу Роберт Патнем стверджує: «що більше контактів з відмінними від нас людьми, то легше нам долати невпевненість і необізнаність і вчитися більше довіряти»⁶⁹. Теорія контактів, якою користуються Патнем і його колеги у застосуванні до суспільних груп, вказує на посилення солідарності всередині групи; контакти — засіб побудови соціального капіталу зв'язків, які «поєднують з людьми, не схожими на нас», а це необхідно для соціальної згуртованості⁷⁰.

У презентації ідеального міста Аллан Джейкобс і Дональд Еппл-ярд⁷¹ зазначили, що безпосередні зустрічі людей з різних прошарків заохочують толерантність. Для цих авторів «головною цінністю у міському житті є публічність, зустрічі один з одним людей з різних груп»⁷², навіть якщо комунікація між ними суто візуальна. Громадський простір якраз і є місцем для таких візуальних зустрічей і важливим структурним елементом міста, який повинен привертати і заохочувати «публічність»⁷³. Пол Гобстер⁷⁴ вважає, що, попри різні способи використання парків і відкритих просторів різними соціальними групами, це місця, які репрезентують об'єднавчу географію суспільної інтеграції⁷⁵. Історія площі Короля Георга у Брісбені кидає виклик цьому ідеалу громадського простору як спільного й інклюзивного простору.

Висновок

Що може історія брісбенської площі Короля Георга розповісти про роль центральних площ у питаннях контролю над громадськістю та соціальної інтеграції? Її подорож від майже випадкового місця, де люди збиралися на перетині чотирьох доріг наприкінці 1890-х, до цілком формалізованої центральної площі зайняла більш як 80 років. Упродовж усього свого існування площа Короля Георга була місцем вираження контролю й опору, споживання і виробництва, залучення і маргіналізації. Однак, попри спроби приборкати громадський простір міста, «небажані» особи та заборонені види діяльності знову й знову проникають у контрольовану зону, в такий спосіб виявляючи хаотичність суспільного життя міста. У планованому і контрольованому місці може відбуватися і відбувається захоплення суспільного простору для політичного протесту та святкувань маргіналізованих мешканців. Ми стверджуємо, що ідеї Лефевра⁷⁶ про репрезентацію простору (як його уявляють проєктувальники та дизайнери) і репрезентаційний простір (використання його реальними користувачами) можуть проявлятися одночасно у смислових рівнях, пов'язаних з громадськими місцями, такими, як ця площа.

Міська спільнота висловила бажання, щоб оновлена площа відображала унікальний дух міста⁷⁷, однак намір керівництва використати її як засіб позиціювання міста на міжнародній арені переміг. Міська влада намагається втілити образ Брісбена як нового «глобального міста», мета якого — увійти в топ-десятку світових міст за стилем життя і стати «головним кандидатом для великих заходів і бізнесу, туризму та конференцій світового значення в Азійсько-Тихоокеанському регіоні»⁷⁸. Нова мета досягти статусу «глобального міста» сигналізує про прагнення політику повернути міжнародну увагу попри відносну маловідомість Брісбена на світовій арені, особливо порівняно з такими містами австралійського півдня, як Сідней і Мельбурн. Амін⁷⁹ доводить, що соціальна справедливість є цінним активом для «глобального міста», а її втілення має і «економічний сенс». Продовження позиціювання громадських просторів міста як місць соціальної інтеграції могло б мати важливе значення для реалі-

зації Брісбеном його нової мрії про статус «світового міста». Однак остання реконструкція площі Короля Георга і застосування дисципліни до деяких відвідувачів може стати на заваді перетворенню у нове «глобальне місто».

Під час недавнього фестивалю, у рамках святкувань містом зустрічі G20, зображення проектували з площі Короля Георга на стіну будинку мерії. Хоча організатори фестивалю сподівалися таким чином підштовхнути мешканців до переосмислення міста з його «домінуючою бюрократичною урбаністичною образністю»⁸⁰, «проекції так і не використали для запуску обговорення серед мешканців або для відкриття каналів для переосмислення Брісбена з погляду тих, хто мешкає в ньому»⁸¹. Площу Короля Георга в її нинішньому втіленні можна критикувати з аналогічних причин. Міські планувальники вирішили, що з допомогою фізичної реконструкції, маніпулювання поведінкою та нового правового статусу площу можна відтворити як чисту поверхню, на яку можна проектувати різноманітні комерційні почини, — як-от високоприбуткове сезонне катання на ковзанах, намети з розвагами чи газетний кіоск. Інші способи використання (і відповідних відвідувачів) можна видалити. Однак площа насправді є палімпсестом, історію та майбутнє якого пишуть його користувачі. Громадські простори — це місця для вираження громадянських цінностей і громадської ідентичності міста. Розглядаючи їх у більшому часовому масштабі, вони також постають місцями, що втілюють і відображають суспільні та культурні цінності епохи. Така концептуалізація і синергійні стосунки між громадським простором та історією міста і його цінностями є засадничою для розуміння еволюції громадських просторів та їхньої стійкості до нав'язаних ззовні змін.

Сьогодні площа Короля Георга має багато деталей, подібних до центральних громадських просторів інших глобальних міст, включно з твердим покриттям для тимчасових комерційних подій на кшталт тимчасових ринків, рентабельні кафе і бар, управління поведінкою відвідувачів і великий екран, який транслює рекламно-розважальний канал. Попри внесення цих елементів, розкритикована реконструкція площі не зменшила використання простору для зборів і протесту спільноти, хоча для цього й потрібен офіційно затверджений дозвіл і здатність конкурувати з гучним звуком телевізора. Площа продовжує відображати і «громадянське становлення» Брісбена, і ширші тенденції комерціалізації публічного простору. Попри це, бажання позбутися безхатченків і тусівок тінейджерів та приборкати протестувальників, перекласифікувавши її в торговельний центр, вдалося лише частково. Незважаючи на спроби замінити ці категорії відвідувачів мешканцями зі споживацькими інтенціями, відчужені групи і протестні акції регулярно потрапляють на площу. Її переосмислення міським керівництвом як місця для проведення заходів у рамках нової парадигми «глобального міста» наштовхнулося на спротив колективної пам'яті та на активне використання площі як місця для акцій протесту, опору і повсякденного життя. Схоже, що всю множину нашарувань смислів, вкладених у площу Короля Георга багатьма спільнотами міста, неможливо стерти простою реконструкцією. Ці різноманітні смисли співіснують у площі Короля Георга, і напруженість між ними залишиться разом з дуалізмом ідей Лефевра про репрезентацію простору і репрезентаційний простір; вони злилися у площі, яка водночас примиряє їх і формує і контроль мешканців, і їхній опір. ■

- 1** Condon, 2010, – с. 212.
- 2** Там само, – с. 42.
- 3** Там само, – с. 45.
- 4** Там само, – с. 105–106.
- 5** Гра слів: англійське *royal* має значення і «королівський», і «великобританський» (*прим. перекл.*).
- 6** The Courier Mail, 1936.
- 7** Cairns Post, 1936.
- 8** Brisbane City Council, 1975.
- 9** Там само.
- 10** Там само.
- 11** Amin, 2008, – с. 22.
- 12** Australian Bureau of Statistics, 2011.
- 13.** Best, 2006; Ogwang, Cox and Saldanha, 2006.
- 14** Soorley // Aird, 2001.
- 15** Gilson // Aird, 2001, – с. 134.
- 16** The Telegraph, 1912.
- 17** The Gympie Times, Mary River Mining Gazette, 1916.
- 18** Queensland Times, 1921.
- 19** Rickertt, 2004, – с. 291.
- 20** Там само.
- 21** Lutton, 2011.
- 22** Fynes-Clinton, 2012.
- 23** Worker’s Liberty, 2012.
- 24** Silva, 2015.
- 25** Grant-Smith, 2010.
- 26** Brisbane City Council, 2006,– с. 17.
- 27** Там само,– с. 18. 28. 1991.
- 29** Brisbane City Council, 1975.
- 30** Там само.
- 31** Riddel//Dennehy, 2009.
- 32** Dennehy, 2009.
- 33** Condon, 2010, – с. 231.
- 34** 2012, – с. 110.
- 35** Strang, 2012.
- 36** Cansdale, 2012.
- 37** Колін з Брісбена, 2014.
- 38** Moore, 2012.
- 39** Quirk // Moore, 2012.
- 40** Condon 2010, – с. 231.
- 41** Фіона, 2014.

- 42** Brisbane City Council, 2014.
- 43** Condon, 2010, – с. 213.
- 44** Мітчос з Брісбіленду, 2014.
- 45** Brisbane City Council, 1975, np.
- 46** Brisbane City Council, 2014.
- 47** Madanipour, 2010, – с. 238.
- 48** Bounds, 2004, – с. 133.
- 49** Simmonds//Stephens, 2014.
- 50** Brisbane City Council, 2006, – с. 27.
- 51** Amin, 2008, 2010.
- 52** Jacobs, Appleyard, 1987.
- 53** Zukin, 1995; Gobster, 2002; Bounds, 2004; Madanipour, 2012; Parkinson, 2012.
- 54** Jacobs, Appleyard, 1987.
- 55** Amin, 2008.
- 56** Jacobs, Appleyard, 1987.
- 57** 2008, – с. 2.
- 58** 2008, – с. 9.
- 59** 2008, – с. 9.
- 60** 2008, – с. 17.
- 61** 1987.
- 62** Vogler, 2012.
- 63** 1995, – с. 260.
- 64** Zukin, 1995, – с. 260.
- 65** Zukin, 1995; Bounds, 2004; Putnam, 2007; Amin, 2008; Parkinson, 2012; Madanipour, 2010.
- 66** 2004.
- 67** Bounds, 2004, – с. 132.
- 68** Bounds 2004, – с. 133.
- 69** Putnam, 2007, – с. 141.
- 70** Putnam, 2007, – с. 143.
- 72** 1987, – с. 119.
- 73** 1987, – с. 116.
- 74** 2002.
- 75** 2002.
- 76** 1991.
- 77** Brisbane City Council, 2006.
- 78** Brisbane City Council, 2014, – с. 1.
- 79** Amin, 2008, – с. 412.
- 80** Estrada Garjales та ін., 2015, – с. 3.
- 81** Там само, – с. 8.

1. "A New Albert Square". (1936) *Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate*. [Інтернет-документ] 9 жовтня. Доступ: <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/134670622?searchTerm=albert square brisbane&searchLimits=>. [На 7 липня 2015].
2. "Albert Square, Dangerous traffic area". (1927) *The Telegraph*. Інтернет-документ 4 січня. Доступ: <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/180610125?searchTerm=albert square brisbane&searchLimits=>. [На 7 липня 2015].
3. Aird, M. (2001) *Brisbane Blacks*. Southport: Keeaira Press.
4. Amin, A. (2008) Collective culture and urban public space. *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy and action*. Т. 12 (1). с. 5–24.
5. Amin, A. and Graham, S. (1997) The ordinary city. *Transactions of the Institute of British Geographers*, new series. Т. 22 (4). с. 411–429.
6. Australia. Australian bureau of statistics. (2011) *Census of Population and Housing. Basic Community Profile. Greater Brisbane*. Інтернет-документ. Доступ: http://www.censusdata.abs.gov.au/census_services/getproduct/census/2011/communityprofile/3GBRI?opendocument&navpos=230. [На 18 липня 2015].
7. "Beautifying Albert Square". (1918) *The Brisbane Courier*. Інтернет-документ. 26 березня. Доступ: <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/20218507?searchTerm=albert square brisbane&searchLimits=>. [На 7 липня 2015].
8. Best, R (2006) Out and about in Kurilpa: the right to public space. *Parity*. Т. 19 (1). с. 68–70.
9. Bochenski, N (2015) "Nine hour dance in King George Square examines the art of protest" *Brisbane Times*. Інтернет-документ 13 August. Доступ: <http://www.brisbanetimes.com.au/queensland/nine-hour-dance-in-king-george-square-examines-the-art-of-protest-20150813-giycw3.html#ixzz3lZUi5Tlx>. [На 13 вересня 2015].
10. Bounds, M. (2004) *Urban Social Theory: City, Self and Society*. South Melbourne: Oxford University Press.
11. Brisbane. Brisbane City Council. (1975) *King George Square*. Brisbane: Brisbane City Council.
12. Brisbane. Brisbane City Council. (2006) *King George Square Design Survey*. Brisbane: Brisbane City Council.
13. Brisbane. Brisbane City Council. (2014) *Public Land and Council Assets Local Law 2014*. Секція 17 (1). – с. 45.
14. Brisbane. Brisbane City Council. (2015) *Our New World City*. Інтернет-документ 1 січня. Доступ: <http://www.brisbane.qld.gov.au/about-council/governance-strategy/vision-strategy/brisbane-vision/our-new-world-city>. [На 5 жовтня 2015].
15. Calligeros, M. (2012) "King George Square: too hot to handle". *The Brisbane Times*. Інтернет-документ 26 жовтня. Доступ: www.brisbanetimes.com.au/Queensland/king-george-square-too-hot-to-handle-20091026. [На 30 квітня 2015].
16. Cansdale, D. (2012) "Square Sizzles to New High". *Brisbane Times*. Інтернет-документ 5 грудня. Доступ: <http://>

www.brisbanetimes.com.au/queensland/square-sizzles-to-new-high-20121204-2asuj.html. [На 16 жовтня 2015].

17.

Colin from Brisbane (2014) Коментар читача на інтернет-сторінці. *Brisbane Times*. Інтернет-документ 24 вересня. Доступ: <http://www.brisbanetimes.com.au/queensland/king-george-square-an-ugly-duckling-20140923-10l1lw.html#ixzz3lV0KMDMl>. [На 12 вересня 2015].

18.

“Dead hand of caucus: public servants protest, Albert Square” (1921) *Queensland Times*. Інтернет-документ 24 листопада. Доступ: <http://trove.nla.gov.au/newspaper/result?q=albert+square+brisbane&s=20>. [На 7 липня 2015].

19.

Dennehy, K (2009) “King George Square redevelopment gets thumbs down”. *Brisbane Times*. Інтернет-документ 11 жовтня. Доступ: <http://www.brisbanetimes.com.au/queensland/king-george-square-redevelopment-gets-thumbs-down-20091010-grt3#ixzz3lUvo37Gx>. [На 12 вересня 2015].

20.

Estrada, G., Mitchell, C., Caldwell, P., Amayor, G., Yang, R. and Johnstone, S. (2015) “Projecting the new world city: the city as spectacle in an urban light festival”, *MediaCity 5* Інтернет-документ 1–3 травня, Plymouth UK. Доступ: <http://eprints.qut.edu.au/84572/>.

21.

Fiona. (2014) Коментар читача на інтернет-сторінці. *Brisbane Times*. Інтернет-документ 24 вересня. Доступ: <http://www.brisbanetimes.com.au/queensland/king-george-square-an-ugly-duckling-20140923-10l1lw.html#ixzz3lV8i1A1z>. [На 12 вересня 2015].

22.

Forward, R. (1976) “Local press and community issues”. *Australian Journal of Political Science*. Т.11 (2). – с. 214–216.

23.

Gobster, P.H. (2002) “Managing urban parks for a racially ethnically diverse clientele”. *Leisure Sciences: an Interdisciplinary Journal*. Т. 24 (2 квітня). – с. 143–159.

24.

Fynes-Clinton, A. (2012) “Gay rights” activists stage protest against anti-gay marriage campaigner Peter Madden in King

George Square”. *The Courier Mail*. Інтернет-документ 22 березня. Доступ: <http://www.couriermail.com.au/news/queensland/gay-rights-activists-stage-protest-against-anti-gay-marriage-campaigner-peter-madden-in-king-george-square-in-brisbane/story-e6freoof-1226307673284>. [На 15 жовтня 2015].

25.

“Graham Quirk defends King George Square design as surface temperatures crack 61 degrees” (2011) *Brisbane City News*. Інтернет-документ 5 грудня. Доступ: <http://www.couriermail.com.au/questnews/city/surface-temperatures-crack-61-degrees-in-king-george-square-as-milton-dick-calls-to-bring-back-the-grass/story-fn8m0qb4-1226529735379>. [На 22 липня 2015].

26.

Grant-Smith, D. (2010) “Constructing the shitting citizen: the promise of scatological art as environmental and social activism”. *Reconstruction: Studies in Contemporary Culture*. Інтернет-документ. Т. 10 (No. 3). Доступ: http://reconstruction.eserver.org/Issues/103/GrantSmith_01.shtml. [На 13 жовтня 2015].

27.

Grant-Smith, D. and Matthews, T. (2015) “Cork as canvass: exploring intersections of citizenship and

collective memory in the Shandon Big Wash Up murals”. *Community Development Journal*. Т. 50 (1). – с. 138–152.

28.

Harvey, D. (2003) “The right to the city”. *International Journal of Urban and Regional Research*. Т. 27 (4). pp. 939–941.

29.

“In Albert Square, vigorous speeches” (1912). *The Telegraph* Інтернет-документ. 19 січня. Доступ: <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/175082016?searchTerm=albertsquarebrisbane&searchLimits=>). [Ha 7 липня 2015].

30.

Jacobs, A. and Appleyard, D. (1987) “Toward an urban design manifesto”. *Journal of the American Planning Association*. Т. 53 (1). – с. 112–120.

31.

Lutton, E. (2011) “Fight for women’s rights hits streets”, *Sydney Morning Herald* Інтернет-документ 29 травня. Доступ: <http://www.smh.com.au/national/fight-for-womens-rights-hits-streets-20110528-1f9wo.html>. [Ha 16 жовтня 2015].

32.

Madanipour, A. (2010) “Whose Public Space?”. *International Case Studies in Urban Design and Development*. Oxon: Florence KY Routledge.

33.

“Make Albert Square more royal” (1936). *The Courier Mail*. 29 травня. Інтернет-документ. Доступ: <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/38496681?searchTerm=albertsquarebrisbane&searchLimits=>). [Ha 7 липня 2015].

34.

Mitchell, D. (1995) “The end of public space? People’s Park, definitions of the public, and democracy”. *Annals of the Association of American Geographers*. Т. 85 (1). – с. 108–133.

35.

Mitchos from Brisneyland. (2014) Коментар читача на інтернет-сторінці. *Brisbane Times*. 23 вересня. Інтернет-документ. Доступ: <http://www.brisbanetimes.com.au/queensland/king-george-square-an-ugly-duckling-20140923-10l1lw.html#ixzz3IVBBP3p2>. [Ha 12 вересня 2015].

36.

Moore, T. (2012) “Asset or eyesore: candidates rate King George Square”. *The Brisbane Times*. 25 квітня. Інтернет-документ. Доступ: <http://www.brisbanetimes.com.au/queensland/asset-or-eyesore-candidates-rate-king-george-square-20120425-1xl5l.html#ixzz2yp8mamjS>. [Ha 22 липня 2015].

37.

Moore, T. (2009) “Grey, green or brown: candidates rate King George Square”. *The Brisbane Times* 15 жовтня. Інтернет-документ. Доступ: <http://www.brisbanetimes.com.au/grey-green-or-brown-brisbane-squares-off-20091014-gxbl.html>. [Ha 13 серпня].

38.

“New safety zone: Albert Square site” (1933). *The Courier Mail*, 2 листопада. Інтернет-документ. Доступ: <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/1137151?searchTerm=albertsquarebrisbane&searchLimits=>. [Ha 7 липня 2015].

39.

Ogwang, T., Cox, T. and Saldanha, J. (2006) “Paint on their lips: paint sniffers, good citizens and public space in Brisbane”. *Journal of Sociology*. Т. 42 (4). – с. 412–428.

40.

Parkinson, J. (2012) *Democracy and Public Space: The Physical Sites of Democratic Performance*. Oxford: Oxford University Press.

41.

Putnam, R. (2007) “Diversity and community in the Twenty-First Century”. *Scandinavian Political Studies*. (2). – с. 137–174.

42.

- Rickertt, J. (2004) "Right to march movement: King George Square". In Evans, R. & Ferrier, C. (eds). *Radical Brisbane*. North Carlton: The Vulgar Press. – с. 291–299.
- 43.** Riddings, J. and Chitraka, R.M. (2012). "The links between public tendencies and the urban design framework of Brisbane's public squares". *QUThinking Conference: Research and Ideas for the Built Environment*. Інтернет-документ. 9 листопада. Brisbane. Доступ: <http://eprints.qut.edu.au/85335>. [На 29 вересня 2015].
- 44.** Sampson, R. and Gifford, S. (2009) "Place-making, settlement and well-being: The therapeutic landscapes of recently arrived youth with refugee backgrounds". *Health and Place*. Т. 16 (3). – с. 116–131.
- 45.** "Scene in Albert Square, Prince's happy speech" (1920). *The Telegraph*. 28 липня. Інтернет-документ. Доступ: <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/177727959?searchTerm=albert square brisbane&searchLimits=>. [На 7 липня 2015].
- 46.** "Site in Albert Square" (1936). *Cairns Post, Queensland*. 28 травня. Інтернет-документ. Доступ: <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/41739766?searchTerm=albert square brisbane&searchLimits=>. [На 7 липня 2015].
- 47.** Silva, K. (2015) "Protesters Rally in Brisbane for World Refugee Day". *Brisbane Times*. 20 червня. Інтернет-документ. Доступ: <http://www.brisbanetimes.com.au/queensland/protesters-rally-in-brisbane-for-world-refugee-day-20150620-ght3hv.html>. [На 16 жовтня 2015].
- 48.** Sorley, J. (2001) "Foreword". // Aird, M. *Brisbane Blacks*. Southport: Keeaira Press.
- 49.** Strang, V. (2012) 'Diverting water: cultural plurality and public water features in an urban environment', in Johnston, B.R., Hiwasaki, L., Klaver, I.J., Ramos Castillo, A. and Strang, V. (ред.). *Water, Cultural Diversity, and Global Environmental Change: Emerging Trends, Sustainable Futures?* London: Springer. – с. 97–116.
- 50.** Stephens, K. (2014) "King George Square goes from park to mall". *Brisbane Times*. 23 вересня. Інтернет-документ. Доступ: <http://www.brisbanetimes.com.au/queensland/king-george-square-goes-from-park-to-mall-20140922-10kj64.html#ixzz3l765u6cy>. [На 12 вересня 2015].
- 51.** "The Albert Square riot" (1916). *The Gympie Times and Mary River Mining Gazette*. nd. Інтернет-документ. Доступ: <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/187230008?searchTerm=albert square brisbane&searchLimits=>. [На 7 липня 2015].
- 52.** Vogler, S. (2012) "Mozart blasted in Brisbane's King George Square to deter teenagers". *The Courier Mail*. 10 серпня. Інтернет-документ. Доступ: <http://www.couriermail.com.au/news/mozart-blasted-in-brisbanes-king-george-square-to-deter-teenagers/story-e6freon6-1226447103836>. [На 22 липня 2015].
- 53.** Workers Liberty. (2014) *Queensland Unions to Strike on 12 September*. Інтернет-документ. Доступ: <http://www.workersliberty.org/story/2012/07/29/queensland-unions-strike-12-september>. [На 16 жовтня 2015].
- 54.** Zukin, S. (1995) *The Culture of Cities*. Oxford: Blackwell.

Трансформ

ації

Андрій Макаренко

Тетяна Кулакова

Джон П. Ллойд

Єгор Власенко

Відбудова Ноймаркта у Дрездені. Історичний публічний простір і його сучасна інтерпретація

Трансформації

**Андрій
Макаренко**

Розкішна й оточена бароковими будівлями площа Ноймаркт (Іл. 1) з величною спорудою одного з найвиразніших архітектурних символів міста Дрездена, Фрауенкірхе, у своїй північній частині, так само як і творіння Георге Бера¹, є продуктом роботи сучасних архітекторів. Однак якщо відбудова Фрауенкірхе — за винятком нетривалих дебатів у колі пам'яткоохоронців і архітекторів — відбувалася в умовах широкого суспільного консенсусу, відбудова Ноймаркта (і на стадії планування, і безпосереднього будівництва) донині супроводжується сильною критикою.

Іл. 1.
Площа Ноймаркта
в Дрездені

Втрачений скарб чи спадок війни?

Як і більшу частину старого міста Дрездена, Ноймаркт зруйновано після бомбардування союзників у лютому 1945 року. Кілька десятиліть і післявоєнних поколінь руїни Фрауенкірхе оточувала незабудована і безлюдна порожнина, так, «ніби у міста вкрали його душу», як часто

214 тоді говорили. Те, що спустошення і руйна-

Іл. 2.
Бернардо Белотто.
Панорама Дрездена.
18 ст.

ція настали внаслідок brutальної війни на знищення, яка тривала впродовж шести років у Європі, можна відносно легко пов'язати у причинно-наслідковий ланцюжок. Однак подібні, здавалося б, прості й очевидні висновки було включено до суспільного дискурсу досить важко і далеко не скрізь, оскільки тут йшлося про особисте і колективне сприйняття міста, яке втратило своє підґрунтя через масивні руйнування. Ще важче було прийняти руйнування міста й великої частини власної ідентичності як справедливе спокутування провини за злочини нацистів. Така ціна гітлерівської афери була просто завелика.

У перші післявоєнні роки досить поширеною була ідея збереження статус-кво — залишити руїни в їхньому первісному вигляді, як нагадування про жахіття війни. Проте досить швидко нова муніципальна влада почала відбудову історичної частини міста. Можна, звісно, як завгодно жорстко закидати і західно- і східнонімецькій післявоєнній політиці, що аспекти власної провини за злочини нацистського режиму були недостатньо пропрацьовані у дискурсі про відбудову німецьких міст, але очевидним залишається факт, що питання про те, чи повинні міста, які формувалися століттями, нести відповідальність за злочини сучасників, вкрай проблематичне. Напевно, для більшості мандрівників, які відвідують Дрезден, куди приємніше побачити місто, а не купу уламків. Занепокоєння викликає лише те, що через іншу крайність — нестримну відбудову — поступово втрачається досвід руйнації війною. Таким чином за фактом Ноймаркт пов'язують і з архітектурним скарбом доби бароко, і зі спадком руйнації війною. Відповідно він мав би якось втілювати ці обидві сутності. Як же відбувалася відбудова насправді?

Шлях відбудови

Не тільки втрата Ноймаркта, а й усього історичного ареалу старого Дрездена спричинила багаторічні пошуки втраченого обличчя міста, його самобутності, яка ще здалеку надавала йому візуальної впізнаваності (Jürg Sulzer 2009: 245). Неповторний силует міста сформувався в перебігу інтенсивної забудови

середньовічного центру репрезентативними спорудами у стилі бароко королем Августом Сильним у 18 ст. і був не раз увічнений у панорамному живописі італійського маляра Бернардо Белотто

(названого ще Каналетто). Зображену з фотографічною точністю панораму Дрездена вважають еталоном класичної візуальної репрезентації міста, а точка, з якої майстер писав свою картину, увійшла у професійний сленг художників як «Вигляд Каналетто» (Kanaletto Blick) (Лл. 2).

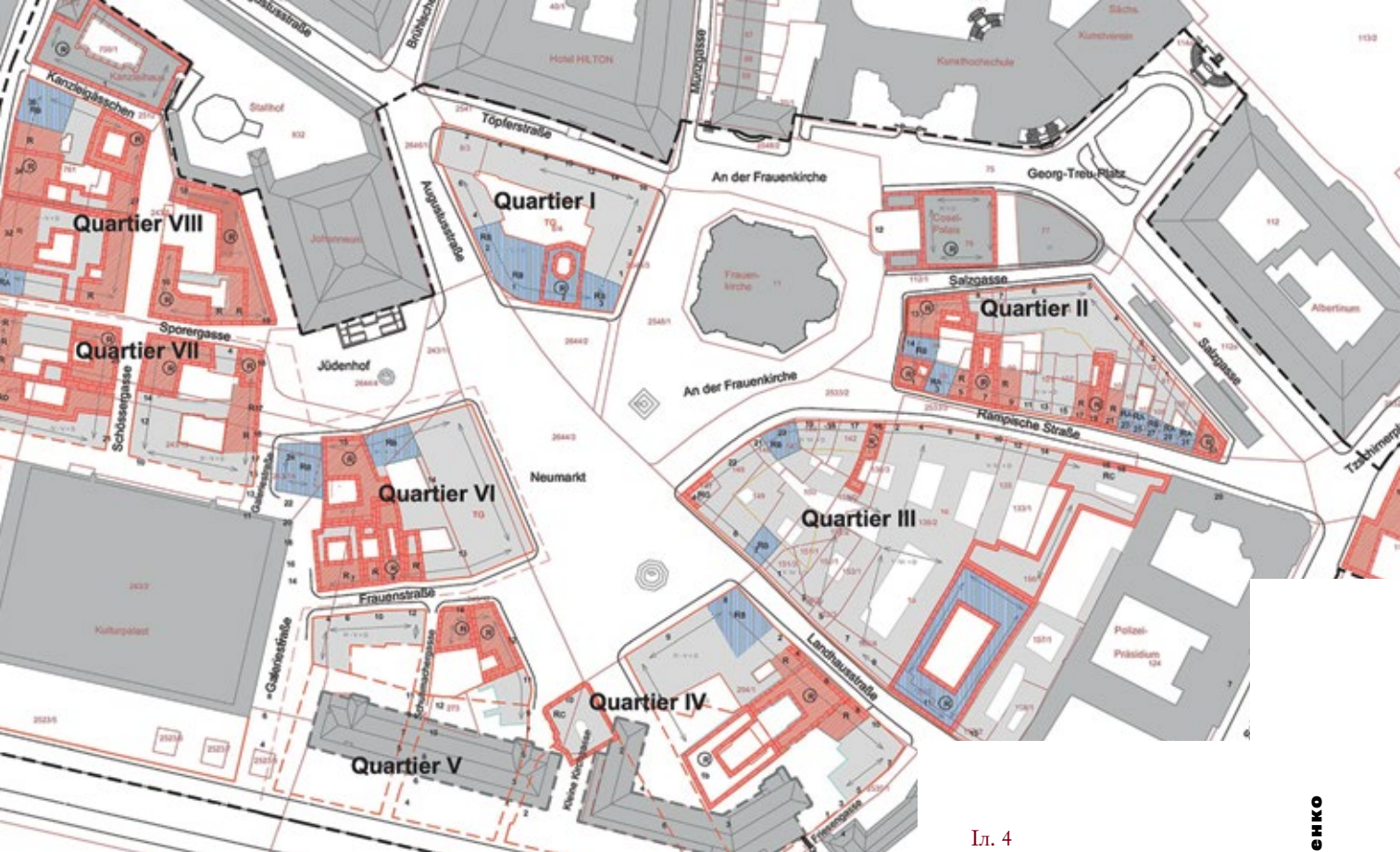
Ця майже незмінна впродовж двох століть панорама Дрездена давно перейшла свої архітектурно-просторові межі й стала стійким іміджем міста, так би мовити уявною проекцією його матеріальної структури, яка пережила руйнування 1945 року і більше не відповідала реальному стану речей.

Тому ми вважаємо, що у спробах відбудови дрезденського старого міста, розпочатих у першому післявоєнному десятилітті, велику роль відігравали і прагматичні, і естетично-психологічні мотиви. Звісно, при цьому необхідно враховувати, що цей процес відбувався у соціалістичній НДР непослідовно і досить конфліктно. Відбудова старого міста, точніше кажучи, його найвидатніших споруд, таких як опера Земпера, Цвінгер (будівля Дрезденської картинної галереї), Придворної церкви та Замкової вежі, відбувалася водночас з масштабним «прибиранням» уламків і вцілілих руїн (а фактично висадженням у повітря історичних споруд, що могли бути реконструйовані), руйнуванням старої історичної структури міста, прокладанням широких магістралей й спорудженням залізобетонних новобудов, які відповідали уявленням про соціалістичне місто та соціалістичний стиль життя.

Що стосується Ноймаркта, він залишається великою мірою незабудованим, не зважаючи на проекти забудови, які розробляли ще з 1946 до 1956 років (Лл. 3). Важливо також зазначити, що Ноймаркт, навіть якщо й опосередковано, постійно зіставляли з руїною Фрауенкірхе. З тих пір, коли новозбудована Фрауенкірхе 1743 року поступово змінила якість публічного простору колись найнебезпечнішого кварталу міста і зробила його частиною престижного міського ком'юніті барокового Дрездена, містяни говорять про певний взаємозалежний зв'язок між нею і Ноймарктом. Оскільки відбудову Фрауенкірхе вважали в НДР надзвичайно дорогим і технічно складним задумом, реалізація проекту відбудови Ноймаркта була теж малоперспективною. Як нам вважається, відбудова Ноймаркта була неможливою доти, доки основним референційним пунктом площі залишалася руїна. Необхідно було повністю прибрати залишки Фрауенкірхе або знайти інший вихідний пункт, на основі якого можна було б сформувану нову архітектурну композицію площі. Обидва варіанти були неприйнятними і з пам'яткоохоронного, і із суто естетичного поглядів. Якесь кардинально нове просторове рішення Ноймаркта було б також надзвичайно складно вписати у звичну уявну картину міста. Саме тому відбудову площі за часів НДР провадили дуже повільно і спорадично. У 50–60-х роках відбувається поодинокі забудова. Постає палац культури з бетону і скла на південно-західній крайці, у 80-х з'являється бетонна добудова головного управління поліції у східній частині й постмодерна будівля готелю «Hilton» на півночі.

Певний час дискусія щодо подальшої долі Ноймаркта майже не точилася. Лише з початком 80-х він знову стає предметом широкого фахового обговорення. Учасники міжнародного архітектурного семінару Союзу німецьких архітекторів НДР, який відбувся 1981 року, розробили правила поведінки з житловими комплексами, що прилягають до площі. Відправним пунктом цих правил слугувала

216 концепція так званих провідних споруд (Leitbauten), які підлягали першочерговій реконструкції.

Іл. 4

Розроблена німецьким істориком архітектури і пам'яткоохоронцем Гансом Надлером концепція мала запобігти забудові історичної площі та території довкола руїни Фрауенкірхе сучасними панельними будинками. Згідно з цією концепцією відбудові підлягали ті споруди, зовнішній вигляд і будівельна структура яких була добре задокументована, а також мала особливу культурно-історичну та архітектурну цінність (Thomas Will 2001: 1).

Окрім того, учасники семінару рекомендували провести відновлення втраченої історичної структури житлових кварталів площі в перебігу археологічних розкопок. У плані було передбачено й відбудову Фрауенкірхе – основної домінуючої споруди площі. До слова варто також зазначити, що разом з пропозиціями Німецької спілки архітекторів були й інші пропозиції, які передбачали сучасне облаштування площі зі збереженням окремих історичних елементів. У кінцевому результаті дискусій 80-х років перевагу надали ідеї історичної і найбільш відповідної оригіналу відбудови площі. Багато дослідників пов'язують це рішення з критичним ставленням до сучасної архітектури, яке досягає свого найвищого пункту якраз у 80-х роках. Це відбувається з тієї причини, що модерністська архітектура НДР не змогла створити якоїсь специфічної локальності, яка б сприяла формуванню картини міста і місцевої ідентичності його мешканців. Пам'яткоохоронець Юрген Пауль, зокрема, зазначає, що модерністську архітектуру критикують через взаємозамінність її елементів, дефіцит індивідуальності, невиразність і, таким чином, нездатність до створення наративних і символічних якостей простору. Така архітектура не створює ідентичності, принаймні у сенсі поняття *genius loci*, яка б викликала емоційні відчуття належності до місця. Тому відбудову Ноймаркта можна розуміти як спробу здобути певний специфічний резервуар для локальної ідентичності у пересічному і, як здається, невиразному просторі соціалістичної забудови (Jürgen Paul 2007: 5).

Незважаючи на активні дискусії, у 80-х роках так і не з'явилося узагальнювальних проектів або конкурсів для облаштування всього ареалу площі Ноймаркт. Лише після возз'єднання Німеччини відбувається перша інвентаризація всіх об'єктів і містобудівельний аналіз площі. 1994 року створена «Планувальна група Ноймаркт» приймає будівельний статут площі та починає розробку загальної концепції відбудови.

Процес відбудови

Навіть якщо початком відбудови Ноймаркта можна вважати дебати у 80-х роках, тобто задовго до появи планів реконструкції Фрауенкірхе, справжні будівельні роботи на площі почалися лише тоді, коли остання почала набувати своїх довоєнних обрисів. З відбудовою Фрауенкірхе Дрезден отримує назад останній вагомий елемент свого історичного силуету. Проте відбудована Фрауенкірхе потребує тепер історично відповідного архітектурного оточення, щоб знову перетворитися на частину живого міського центру. Це завдання вирішують через імітацію історичної забудови Ноймаркта у тому вигляді, в якому його репрезентовано у картинах і фотографіях довоєнних часів.

Відбувається формування перших державних і громадських акторів, які впливають на процес відбудови. 1998 року починає свою роботу створена Дрезденською міською радою Комісія з облаштування культурно-історичного центру міста, яка консультує і державні структури, і приватних інвесторів, і забудовників. Наступного року створюють громадське об'єднання «Спілка історичний Ноймаркт», яка ставить собі за мету дбати про те, щоб відбудова Ноймаркта відбувалася з максимальним дотриманням норм культурно-історичної забудови. Нормативною базою плану відбудови слугувала прийнята міськрадою 2002 року Концепція містобудівного та мистецького облаштування Ноймаркта, яка є оновленою версією розробленого ще у 90-х роках документа.

Увесь ареал Ноймаркта було поділено на вісім кварталів (Іл. 4), забудовниками яких мали бути різні приватні інвестори на основі конкурсного відбору.

Із 60 добре задокументованих будівель, що становлять культурно-історичну цінність, 20 будівель мали бути відбудовані згідно з оригінальним планом і фасадом. Решту будинків відбудовували з новою плановою структурою і з наближеними до оригіналу фасадами. Разом усі ці будівлі задають масштаб пропорцій і просторового поділу інших будівель, автентичність яких не було задокументовано (Neumarkt Dresden. Das städtebaulich – gestalterische Konzept 2009).

Упродовж 11 років (з 2004 до 2015 рр.) забудовано ділянки кварталів № 1, 2, 3, 4 і 8, а також частково 3 і 5. Надалі заплановано забудову кварталів № 6 і 7, які, за попередніми оцінками, будуть готові до 2020 року.

Цікаво, що Концепція облаштування допускає часткове або повне знесення старих післявоєнних будинків на Ландхауштрассе й Вільсдруферштрассе, якщо вони заважатимуть забудові 3 й 5 кварталів. Ще за часів НДР збудований палац культури, який наразі своїм північно-східним кутом виходить на Ноймаркт, буде збережено і реконструйовано, проте він втратить своє просторове відношення до площі через історизовані новобудови 5, 6 і 7 кварталів, які перекинуть візуальний контакт з площею. Із завершенням забудови південно-західної крайки

218 Ноймаркта автори проекту сподіваються відновити

Іл. 5

Ил. 6

Іл. 7

Відбудова Ноймаркта у Дрездені. Історичний публічний простір і його сучасна інтерпретація

історично складений ансамбль площі й повернути до життя її колишню розкіш. Однак ці думки поділяють далеко не всі учасники процесу.

Критика та власні враження

Напевно, жодна людина не захоче жити посеред руїн. Дрезденці жили саме в таких умовах майже півстоліття, не викреслюючи зі свідомості пам'ять про образ довоєнного міста. Очевидно, через це тиск громадськості й місцевого істеблішменту на місцеву владу став таким сильним, коли після возз'єднання Німеччини відкрилася можливість зрушити з мертвої точки питання відбудови історичної частини міста. Попри тривалі дискусії щодо облаштування площі і міська влада, і громадськість погоджувалися з тим, що Фрауенкірхе та її історичне середовище мають постати на своєму старому місці. Проте зараз, коли площа набула свого нового вигляду, далеко не всі містяни бачать у ній втілення історичного образу міста, яким його зображали до війни.

Від нашого готелю до Ноймаркта можна дістатися за 10–15 хвилин розміреної пішої ходи. Треба тільки перетнути широку Санкт–Петербургерштрассе та Вільсдруферштрассе зі жвавим автомобільним рухом, які пролягають повз прагматичні соціалістичні житлові квартали. Потім пірнаєш у вузьку Кірхгасе і вже за кілька метрів опиняєшся у паралельному світі вибілених у пастельних фарбах барокових фасадів і туристів, які зграйками перетинають площу в різних напрямках, паралельно

220 роблячи короткі паузи для фото. Парадоксальним чином Ноймаркт, який за великим рахунком

відбудовували з наміром повернути Фрауенкірхе її справедливе історичне оточення і, таким чином, інтегрувати новий архітектурний ансамбль як частину історичного спадку у загальну тканину міста, справляє враження чужорідного тіла в цьому міському середовищі. Напевно, для просторової інтеграції площі у загальну структуру міста потрібен певний час, наразі ж вона сприймається радше як декорація для туристичного бізнесу, який за останні роки відчутно пожвавився, аніж місце дозвілля мешканців. Ноймаркт також не можна назвати взірцевим публічним простором — тут немає достатнього затінку, зручних вуличних меблів і доступної вуличної гастрономії, а для людей літнього віку, дітей і людей з особливими потребами простір взагалі не може нічого запропонувати. Напевно, додаткові елементи благоустрою могли б завадити історичній атмосфері «Флоренції на Ельбі», як часто Дрезден називають у туристичних путівниках. Однак більшість з них не поспішають пояснювати, що дрезденське бароко є фактично історичною фікцією, новобудом для поліпшення маркетингової стратегії міста.

Для любителів історичної автентики необхідно спуститися на декілька метрів униз до підземного паркінгу, розташованого під сучасним Ноймарктом. Там перед очима постає досить цікава картина: зі стіни, що лежить обабіч виїзду з паркінгу, виступають два масивні цегляні фрагменти, які, ймовірно, є рештками Жіночих воріт (Frauentor) — середньовічної брами, яка вела у місто у південно-східній частині фортечного муру (Іл. 5). Інші залишки міського муру знищено, щоб забезпечити достатньо місця підземному паркінгу.

«Жіноча брама» не є поодиноким випадком. Ще на підготовчому етапі відбудови площі на її території було проведено ґрунтовні археологічні розкопки, які виявили добре збережені рештки розгалуженої системи середньовічних підвалів і коридорів (Іл. 6). Хоча концепцією за будови площі і передбачалося включення старих підвалів до проектів нових споруд, на практиці їх майже не реалізовано через технічну складність і високу вартість робіт. Лівову частку фонду середньовічних підвалів демонтовано і назавжди втрачено.

Саме ця будівельна практика — один з кричущих парадоксів Ноймаркта: знесення оригінальних історичних елементів забудови задля того, щоб на місці їх збудувати наближену до оригіналу імітацію історичного. Цей факт викликає одразу кілька історично-філософських контрверсій.

З історичного погляду, наприклад, реконструкторам закидають, що плани забудови розроблено дуже упереджено й жорстко, оскільки вони створюють новий варіант старого образу Ноймаркта суто у формі одного архітектурного стилю — бароко (Thomas Will 2008: 30). Між іншим, у структурі площі містилися елементи різних епох і стилів, які визначали процес її історичного формування. Зі зникненням цих елементів обірвано лінію історичної спадковості у розвитку площі.

Окрім того, нова забудова не може відтворити хронологічну послідовність формування архітектурного ансамблю площі. Ноймаркт у тому вигляді, у якому його знали мешканці до 1945 року, споруджували поступово, упродовж кількох століть. Натомість нова забудова Ноймаркта є продуктом технологій швидкого сучасного будівництва. Спорудження деяких кварталів зайняло всього один-два роки.

Наступний критичний момент полягає в тому, що Ноймаркт став місцем не пробудження, а фальсифікації історії. При цьому межа між історичними реліктами і їх видимою інсценуацією практично повністю стирається. Історичний присмак сприйняття міста вже давно інструменталізовано під потреби туристичного бізнесу так, що найменший натяк на свідцтво історичних подій, які пов'язуються

з певним будинком, можуть суттєво підняти його ринкову релевантність. Таким чином, наприклад, діють власники готелю преміум-класу «Резиденція Гайнріха Шютце» на Фрауенштрассе, 14 (Мал. 7).

Розташована під еркером пам'ятна дошка інформує перехожих, що саме у цьому будинку з 1614 до 1637 року проживав німецький композитор Гайнріх Шютце. Однак він був ніяк не в змозі тут мешкати, оскільки будинок від підлоги до даху є новобудовою 2008 року. Такі, здавалося б, невинні неточності переносять дискусію на філософсько-етичний рівень. Можливість історичної імітації та репродукції старої субстанції в будь-якій кількості девальвує цінність автентичного і дискредитує сенс пам'яткоохоронної справи, оскільки, за логікою історичної новобудови, культурно-історичні пам'ятки можна залишити напризволяще, а в разі руйнації замінити сучасними дублікатами.

Незважаючи на всі зазначені критичні пункти, необхідно також визнати, що такий формат відбудови площі має також чимало своїх прихильників і серед місцевих політиків, і серед фахівців і рядових мешканців. За свою невелику нову історію Ноймаркт перетворився на даність міської реальності. Наразі площа справді існує більш як туристична атракція, аніж публічний простір. Містяни зазвичай не проводять тут своє дозвілля. Проте зовсім недавно площа раптово перетворилася на місце політичної маніфестації активних мешканців міста. Восени 2014 року Дрезденом прокотилася хвиля протестних акцій так званої громадської ініціативи PEGIDA². Вже у січні 2015 року на площі Ноймаркт навпроти Фрауенкірхе зібралася 60-тисячна демонстрація проти правого радикалізму й ісламофобії, яка мала величезний медіа-резонанс у всій Німеччині. Подібні демонстрації проходили тут щомісяця до початку літа, коли інтенсивність праворадикальних акцій суттєво знизилася. Від того часу Ноймаркт перетворився на публічну політичну трибуну прогресивної міської маси, місце, де можна бути побаченим і почутим.

Для вирішення проблеми розрізнення історичної ілюзії від історичного оригіналу міська влада провела на початку 2013 року конкурс на кращий проект удосконалення реконструкції площі серед митців Німеччини. У результаті перемогу здобув проект мисткині Анке Бінневерг «Вікна Ноймаркта. Погляд за фасади» (Neumarktfenster. Blicke hinter die Fassaden 2013). У рамках проекту на фасадах окремих будинків у різних кварталах витесано своєрідні вікна, які демонструють, як виглядає матеріал, з якого зроблено будинок: сучасна цегла, залізобетон чи старовинний піщаник; який утеплювач використовували будівельники, скільки шарів тиньку використано та ін. У такий спосіб перехожі отримують уявлення про приблизний вік і походження будинків.

Чи вдалося Дрездену відтворити частину своєї минулої зовнішності на відбудованій площі Ноймаркт? Напевно, ні. Історичну локацію Ноймаркта, принаймні таку, як її знало довоєнне покоління, втрачено назавжди. Натомість у центрі Дрездена виник зовсім інший публічний простір, який зовнішньо несе риси давно минулої епохи, але функціонально і структурно закладає зовсім нову традицію розвитку. ■

1

Георге Бер (1666–1738) – придворний архітектор короля Августа Сильного й автор проекту Фрауенкірхе.

2

PEGIDA – скорочення від німецької назви «Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes», суспільно-політичний рух «Патріотичні європейці проти ісламізації християнського світу», який виник у Дрездені у жовтні 2014 р.

1.

Thomas Will. Städtebau als Dialog. Zur Wiederbebauung des Dresdener Neumarkts. In: Ingrid Sonntag. Historisch contra Modern? Dresden. 2008. S. 28–33.

2.

Jürg Sulzer. Stadtbild– Stadterinnerung. Zeitschrift des vhw – Bundesverband für Wohnen und Stadtentwicklung, Oktober-November 2009, S. 242–248.

3.

Jürgen Paul. Der neue, wiedererstehende Neumarkt in Dresden. Vortrag in Akademie der Künste, 17. März 2007, 14 S.

4.

Neumarktfenster. Blicke hinter die Fassaden. Dokumentation. 2013, 28 S.

5.

Thomas Will. Baukultur und Demokratie. Ein kritischer Kommentar zur Debatte um das neue Gewandhaus Dresden. Sächsische Zeitung. 5. September 2007.

6.

Thomas Will. Rekonstruktion der europäischen Stadt? Zur Diskussion um den Dresdner Neumarkt. Deutsche Bauzeitung (db), 3/2001.

7.

Neumarkt Dresden. Das städtebaulich-gestalterische Konzept. 2009 http://dresdner-debatte.de/sites/default/files/discussion-info/downloads/_550_tafel_5_staedtebaulich_gestalterisches_konzept.pdf.

Неочевидний потенціал Кирилівської вулиці (Київ)

Тетяна
Кулакова

Для міста, містечка, селища будь-якого розміру вулиця відіграє особливу роль. Її функції формувалися й ускладнювалися паралельно з формуванням поселень. Вона допомагала впорядкувати його, орієнтуватися в ньому, пізніше вулиці стали простором демонстрації сили та влади (наприклад, тріумфи у Стародавньому Римі). Їхні назви також становлять сьогодні потенціал для спекуляцій. Безперечно, крім цих функцій, важлива роль вулиці — налагодження комунікації між її гостями та мешканцями. В українській мові донині збереглося значення слова «вулиця» як «збори, гуляння» (<http://ukrlit.org/slovnuk>). Цей відкритий простір слугував вільному обміну думок, спостережень, розмов, але з наповненням міст автомобілями ці можливості постраждали: вулиця виявилася поділеною навпіл. Місто розвивалося таким чином, що щільність населення, кількість транспорту зростали, воно почало тягнутися вгору. Міжособистісні зв'язки важко встановлювати в таких умовах, особливо з високою плінністю мешканців квартир. Таким чином вулиця як публічний простір суттєво втратила цю роль.

На другому курсі магістратури (спеціальність — культурологія) я обрала тему випускної роботи «Досвід освоєння радянського Києва на прикладі вулиці Фрунзе» (2014 року її ще не перейменували). На той момент я впродовж кількох років спостерігала цю вулицю, і вона мене вразила різноманіттям і перспективністю. Я обрала невеликий відтинок Кирилівської вулиці у Києві, на історичній території Подолу, а саме від її початку на вулиці Ярославській й до Куренівського парку. Кирилівська вулиця безперечно становить інтерес з кількох причин: по-перше, обраний відтинок забудовували в різні часові проміжки (від 19 ст. до сучасних будівель), по-друге, вона розташована на периферії центру з промисловими об'єктами (які ще працюють або ж давно покинуті). Різні типи забудови, різний період, давність цієї вулиці, історичні пам'ятки — усе це, залишене в спадок від різних часів та епох,

робить обрану вулицю справді цікавою для спостереження та аналізу. Для киян вона існує як промислова, офісна, нецікава. Насправді з цим необхідно сперечатися й змінювати такий імідж. Тут уже влаштовували екскурсії, здійснено дослідницький проект «Фрунзе, 35» (до зміни назви), тобто зрушення є, але потенціал аж ніяк не розкрито.

Київ надзвичайно активно розбудовувався з кінця 19 століття, він обростав передмістями, розширювався центр міста, зокрема й за рахунок промислових об'єктів. Розвиток залізничного сполучення, поліпшення комунікації між містами стали причиною розбудови промисловості в Києві, тому ми маємо на одній вулиці пам'ятки промислової архітектури одного періоду. У СРСР було особливе бачення ролі промисловості в місті: чіткий курс на індустріалізацію мав на меті у стислі терміни перетворити аграрну Російську імперію на індустріальний СРСР. Таким чином об'єкт виробництва ставав центром міста, містоутворювальним елементом, відправною точкою планування міст. Розселення мешканців згідно з їхнім місцем роботи, утворення цілих кварталів, де жили лише працівники тих чи інших фабрик із сім'ями, було схожим на створення гетто. Так, у тканині міста видно великі масиви промислових об'єктів, що нині не функціонують, а стоять пустою і становлять проблему для містян.

Було проведено анкетування мешканців вулиці, а також співробітників офісних центрів, які живуть і працюють на Кирилівській. Таким чином я намагалася виявити їхній спосіб апропріації та характерні практики, пов'язані з цією вулицею. Процес апропріації є різностороннім і різноспрямованим за своїм ефектом і метою. Апропріація відбувається через включення об'єкта у повсякдення та практики залучення об'єкта у власне життя. Привласнення вулиці — це фактично усвідомлення права на неї. Просторові практики напряду пов'язані з творчим осмисленням середовища, з включенням різноманітних маршрутів, з певним типом знання про територію, вони також стосуються побутового знання та ерудиції. Щоденний досвід мешкання на одній і тій самій території робить повсякденні практики несвідомими, що суттєво ускладнює їх виявлення. Так само незримо ідеологія стає частиною дискурсу людини, формує ставлення до місця, у якому людина живе (деякі інтерв'ю були яскравими прикладами прорадянської позиції). Практики існують не лише для тих, хто ними користується, вони соціальні і тісно пов'язані з відтворенням соціальних відносин.

Так, можна було побачити повсякдення мешканців Кирилівської вулиці з кількох боків: маршрути, заповнення вільного часу, ставлення до історичних цінностей, до свого місця проживання. Ці практики склалися частково як тактика виживання, частково як добровільний спосіб життя, вони не розкривають повсякдення широко й у дрібницях, але можуть викривати певні проблеми, основні з яких — відсутність ініціативи, активності, незнання території, діалогу між забудовниками, адміністрацією та жителями вулиці, неспроможність забезпечити базові потреби.

Формування сучасного вигляду Кирилівської вулиці та її спільнота

Розглядаючи різноманіття Кирилівської вулиці, я рухатимуся з її початку до Кирилівської церкви, так, наче гуляю нею. Невелике опитування мешканців допоможе оживити архітектурний образ вулиці й зрозуміти, як там живуть і працюють. Респондентами стали 31 працівник офісів і 16 безпосередніх мешканців. Переважна частина опитаних були від 45 років і прожили там більшу частину свого життя.

До 1869 року вулиця називалася Плоска (від слободи біля Нижньоюрківської, яка була плоским місцем), потім назву змінили на Кирилівська на честь Кирилівського монастиря. У той період вулиця закінчувалася на її злитті з Подільським спуском. Саме цей відтинок ми й розглянемо.

Перші номери вулиці забудовано будинками кінця 19 — початку 20 століття. Далі, на розі Щекавицької та Кирилівської, залишилася трапезна від церкви св. Костянтина та Єлени. 1747 року Григорович-Барський збудував галерею та дзвіницю у бароковому стилі, це одна з перших його робіт. Дзвіниця мала на другому поверсі каплицю, присвячену Дмитру Тупталу. Зруйнована після 1930 року (у довіднику Федора Ернста її ще згадано). Потім у ній містився шкільний спортзал. Нині церква діє, у планах добудувати купол для завершеного вигляду. Як я дізналася з анкетування, барокова споруда трапезної взагалі не зафіксована у свідомості мешканців (наприклад, чоловік жив у сусідньому будинку більш як десять років і не знав, що це за будівля).

Далі розташовується експериментальний квартал 1989 року. Всередині нього — церква Миколая Чудотворця та залишки храму 12 століття, зруйнованого близько 15 століття. Тут досить багато об'єктів, їхня невпорядкованість створює відчуття повної руїни. Люди скорочують шлях через пустир, вузькі проходи між будинками, деякі перекриті решітками, якими мешканці намагаються відділити власний садочок. Приклад конфліктної ситуації між різними повсякденними практиками: скорочення шляху та бажання відокремити свою територію.

Промисловий характер вулиці формувався ще з 19 століття. У путівнику Захарченка «Київ тепер и прежде» 1888 року її описано як промислову. У Пам'ятній книзі Київської губернії Чернишова 1856 року в переліку фабрик і заводів згадуються мильний, кожум'яцький, пивоварний, цегляний, які, ймовірно, були саме на Кирилівській вулиці. Путівник Ф. Ернста 1930 року вказує такі промислові об'єкти: «велика броварня Харчосмаку» (колишнього Київського пивоварного заводу) з фруктовим цехом, фабрика фарб, чавуноливарні заводи «ім. Інтернаціоналу інвалідів війни» та «Об'єднаний металіст», «Червоний дріжджовий», Хімічно-фармацевтичний завод ім. М. Ломоносова, цементний завод ім. Дзержинського, меблевий, паточний, маслоробний, ватний та інші заводи. Для нової влади це нормальна вулиця не аграрної, а індустріальної держави. Щільна промислова забудова також була зумовлена залізничними шляхами, що досі сусідують на вулиці Новокосятинівській. Жодних рекреаційних зон тут не передбачалося, що на сьогодні є проблемою.

Суттєво вплинули на розвиток вулиці і трамвайні шляхи, які пролягли по Кирилівській вулиці — один з перших у Києві трамвайних маршрутів сполучав Олександрівську площу та Кирилівську церкву. 1891 року це був кінний трамвай, до 1895 року його електрифікували (Корнійчук Д. 2012). Донині пролягають маршрути 11, 12, 19. Ця вулиця насичена транспортом, але часто респонденти казали: «Трамвай, бо дешевше», дехто користується чим доведеться (тактичний ситуативний підхід до повсякдення). Мабуть, найменше дорікань у мешканців саме щодо транспорту. Гості-працівники навпаки невдоволені своїм шляхом на роботу (половина респондентів), а саме ті, які добираються з Борщагівки, Дарниці, Позняків, загалом з Лівого берега.

За номером 35 розташовано завод солодових екстрактів (не функціонує з 2006 р.). 1891 року власник території Михайло Ріхерт отримав дозвіл на перебудову невеличкої броварні на завод. Архітектор — В. Ніколаєв. Відому нам будівлю у стилі модерн з шестиповерховою баштою збудував 1908–1909 року Микола Казанський. Ріхерт також розширив територію за рахунок сусіднього цегляного заводу Гудим-Левковичів 1894 року. Наступного року з'явилася труба, яку також сьогодні можна спостерігати. До 1913 року завод досяг пристойної потужності. Після жовтневих подій він називався «Сальватор» і випускав безалкогольні напої. 1939 року будівля була під охороною наркомату освіти серед 39

пам'яток «буржуазної архітектури 17–18 ст.». Яскраві риси модерну у промисловій будівлі, звичайно, допомогли їй зберегтись аж до 2015 року. Але це не допомогло відкластися в пам'яті наших сучасників: опитувані не знали про його існування, не бачили в цій будівлі цінності, навіть лунала фраза: «Для мене це не авторитет». Промислова зона взагалі випадає з дискурсу збереження, історичної цінності. Спостереження старого, вікового звертається до емоцій людини, потрібен певний рівень знання про архітектуру, щоб відрізнити стилі та приблизно визначити вік, тут потрібна когнітивна форма знання (Коннертон П. 2004), але стара будівля заводу випадає з поля зору як біла пляма. Така ізоляція означає, що будівля ніяк не включена у практики мешканців, вона для них недоступна. Включення її в певні практики дало б змогу сформувати особисті спогади, емоційну прив'язку до місця й активізувало б частину населення. Наприклад, Гостиний двір був місцем перетину шляхів багатьох людей, включеним в їхнє повсякдення. Це стало першопричиною активного обурення та протесту проти так званої його реконструкції.

У травні 2013 року завод Ріхерта став центром уваги ініціативної групи, фахівців з багатьох країн. Семінар отримав просту назву «Фрунзе, 35» і мав на меті осмислити цю архітектурну пам'ятку. Це був «проект оновлення занедбаної промзони, обраний як експеримент із залучення населення та розвитку місцевих громад, щоб на практиці перевірити потенціал інтегрованого міського проектування та проектування за участю громадськості» (Місто й оновлення 2013: 219). Ця спроба є важливою, тому що вона мала б поєднати мешканців вулиці та власника споруди, це була взаємодія репрезентативного простору та простору репрезентацій. Група намагалася виявити, що потрібно населенню Києва і як можна це зробити економічно привабливим для інвесторів або ж мінімально затратним. Шлях «знизу-вгору» міг бути успішним за наявності розвиненого громадського руху, ініціативи мешканців, але з цим є проблеми. Міська влада, адміністрація, власник будівлі не стали опорою у впровадженні змін, таким чином робота з територією була потрібна лише самій ініціативній групі. Бажання створити легко втілюваний і доступний проект, який не став би прикладом елітарного закритого простору, наштовхнувся на байдужість. Робота із самими жителями була не надто активною, тому що сліди популяризації місця та будівлі зовсім непомітні — опитувані мешканці та працівники за рідкісними винятками не знали про існування заводу, а якщо знали, це ніяк не було пов'язано із семінаром. У перебігу семінару було висловлено чудову пропозицію: завод Ріхерта, завод Поділ, інші рекреаційні зони сполучити спільним задумом, за принципом намиста — нанизування на вулицю привабливих місць, де відвідувачі могли б рухатися між ними й оживити вулицю новими потоками (Місто й оновлення 2013: 236). Однак тут потрібно вирішувати такі питання: у вихідні вулиця абсолютно пуста, а в робочі дні завантажена людьми, транспортом, тротуари там не всюди безпечні для прогулянок. Загалом практика прогулянок Кирилівською вулицею залишається закритою, стереотип промислової зони не дає змоги такій ідеї виникнути, цю вулицю не розглядають як цікаву пішохідну зону ні мешканці району, ні кияни загалом. Бажання створити якісний доступний публічний простір на території заводу — чудове, але маловтілюване.

Велика кількість промислових об'єктів там виникла наприкінці 19 століття. Ось перелік тих, будівлі яких залишилися:

- Майстерня металевих виробів Дехтерєва на Кирилівській, 47, збереглася в перебудованому вигляді.
- Пивоварний завод Миколи Хрякова, 1872 року над ним працювали архітектор Володимир Ніколаєв та інженер Олексій Термен. Сьогодні відомий як «Пивзавод на Подолі».
- Будівля дріжджово-винокурного заводу Йогана Менцера, зараз використовують як цех Київського хлібокомбінату.
- 1897 року Зайцев і Пресухін заснували цементний завод за адресою вул. Кирилівська, 102 й назвали його «Фор», потім він переріс у Азбестово-цементний. Акціонером цього заводу був Городецький, корпуси проектував також він, а цемент для скульптур був саме звідси.

З будівель того періоду, що збереглися та використовуються, необхідно згадати шпиталь Йони Зайцева. 1896 року цей філантроп-єврей збудував одноповерхову будівлю на цокольному поверсі на Кирилівській, 61, наглядав за будівництвом Карл Шиман. 1912 року богадільня починає роботу. Після

Жовтневої революції з 1922 року там розміщувалося «Товариство допомоги бідним і хворим», потім — пологовий будинок, інфекційна лікарня, інститут переливання крові. 1958 року обом будівлям додали ще один поверх.

З радянської промислової зони можна виокремити Завод молочної кислоти, збудований 1946 року, він використовував старі будівлі, але чиї саме — важко встановити, можливо, це частина заводу Йогана Менцера на Кирилівській, 65. З-за цегляної триповерхової будівлі виглядають аркади даху з вікнами, що не вписуються в радянський промисловий мінімалізм. Київський шовковий комбінат 1946 року також використовує будівлі іншого виробництва — Ватного заводу. Велику кількість будинків, що належали виробництвам, зараз здають в оренду.

Близько половини опитаних працівників після робочого дня проводять час у кафе на цій вулиці або в парку, хоча 87% визнали це місце непридатним для відпочинку — типова ситуація відсутності альтернативи. Потреби працівників розділилися між парком, кафе та магазином. Цікаво, що пішоходи обирали в основному парк, а власники автомобілів — магазин. Місто автомобілів і місто пішоходів суттєво відрізняються одне від одного, історія розвитку міст дала нам багато прикладів, як зміна транспорту може впливати на місто (Бродель Ф. 2006: 510).

Біля Подільського спуску розміщено багатоповерхові будинки, споруджені після Куренівської катастрофи 1961 року (лише одна «сталінка» встояла). Там є невеличкий сквер і стадіон «Спартак» 1934 року. Про мешканців Кирилівської вулиці можна сказати, що вони активно користуються сквером біля стадіону, прибудинковою територією, намагаються її облаштувати й озеленити. Наявність такого невеличкого доступного скверу поліпшує загальне враження від території, практично всі вважають своє місце проживання придатним для відпочинку (згідно з анкетуванням) на відміну від працівників офісів.

Специфіка території така, що працівники та й самі мешканці майже не мають власних стежин. Оскільки це промислова зона, там немає можливості скорочувати шлях через двори, арки чи щось подібне. Вони також майже не користуються особливими шляхами, лише ті, які живуть біля скверу (номери будинків 99/1K1, 99/1K2, 99/1K3), витоптали стежину через хащі, кущі, це, мабуть, найгірші двори на нашому відтинку. Це типовий приклад пристосовування, коли людина поставлена у певні умови й не може нічого вдіяти. Така ситуація нагадує добровільне ув'язнення.

Найвідоміша історична та архітектурна пам'ятка поблизу вулиці — Кирилівська церква, збудована 1114 року Всеволодом Чернігівським. З 1995 року в ній відновилися богослужіння, але без свічок, лампадок, лише у вихідні й великі свята. Місце розташування церкви допомогло їй зберегтися, адже вона не займала вигідного для радянських забудовників місця. Один з важливих чинників присвоєння людиною території — знання про неї. На жаль, опитування виявили досить невтішні тенденції. Про архітектурні пам'ятки вулиці здебільшого знали кияни за 45 років, відкрите запитання «Які пам'ятки ви знаєте?» на спонтанне знання поставило Кирилівську церкву на перше місце, потім за частотою — церква св. Костянтина та Єлени, солодовий завод (серед опитуваних працівників він взагалі залишився невідомим), а також пам'ятник загиблим працівникам депо під час Куренівської трагедії. Симптоматичним є те, що донині події березня 1961 року не загальновідомі, вони не фігурують у пресі, складається враження, що їх вилучено з київського дискурсу.

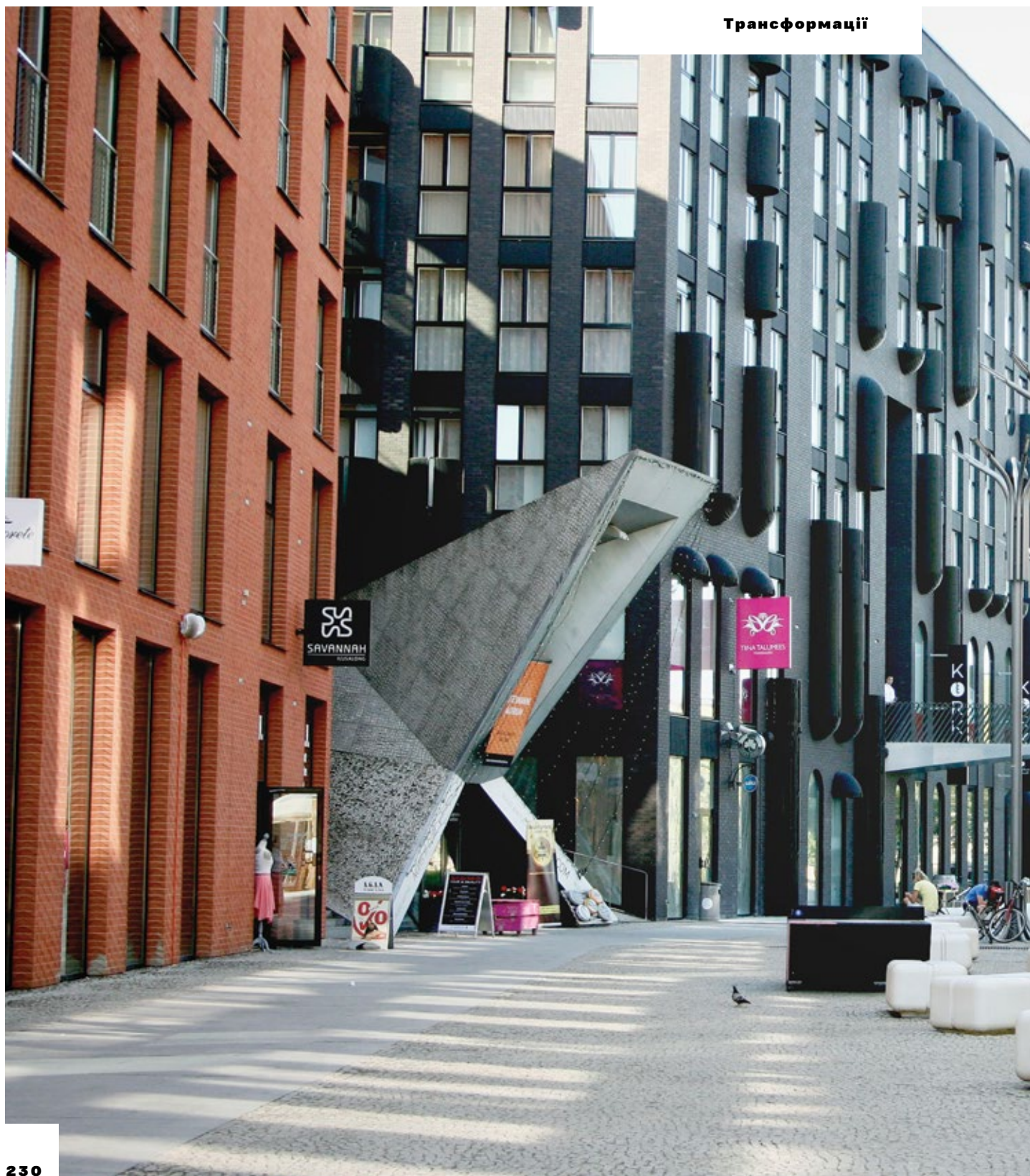
За Алоїсом Ріглем, пам'ятки поділяють на навмисні та історичні (Reigl A. 1996). Навмисні — ті, які встановлено з ініціативи влади, з ідеологічних причин. Історичними він визначив такі, що

підтримували колективну пам'ять, встановлення їх було очікуваним спільнотою. Біля стадіону «Спартак» є два пам'ятники: згаданий пам'ятник загиблим працівникам депо біля будівлі Подільського депо та пам'ятник у сквері загиблим під час Чорнобильської катастрофи. Перший мешканці згадували з нейтральним ставленням або з повагою. Другий залишився жителям чужим і вони хотіли б його прибрати. Це приклад того, як певний ідеологічний елемент не увійшов у життя мешканців й залишився поза їхніми практиками, хоча естетична цінність в обох приблизно однакова.

На жаль, потреби майже всіх опитуваних не виходять за рамки поліпшення інфраструктури, ремонту, освітлення та ін. Для того, щоб виробилися більш складні потреби у спільному просторі, в обговоренні, бажання брати участь в управлінні, необхідно вирішити елементарні та нагальні проблеми. Мешканці вулиці саджають дерева, кущі, доглядають за квітами. Не беруть участі у саботажах, бо вважають, що комунальні служби працюють нормально.

Архітектурні та історичні пам'ятки не асоціюються з Кирилівською вулицею (після зміни назви вулиці ця обставина може змінитися), перша асоціація — промзона. Кирилівська церква — і та не в усіх і не зразу виникала у пам'яті, спонтанне знання тут показує невітний результат. Проте існує приклад вдалого маркетингу та використання локальної історії. Кафе-паб «Кондуктор» на вулиці Кирилівській, 100 архітектурно через фасад та ідейно спробував відтворити трамвай. За оповіддю адміністратора закладу, з самого початку архітектор і власник вирішили спиратися на локальну історію: по-перше, поряд Подільське трамвайне депо, по-друге, київські лінії трамваю — одні з перших у Східній Європі. Маршрути трамваїв, які пролягають цією вулицею, також найстаріші у місті, й жителі Києва спочатку каталися на трамваї, це був вид активного проведення вільного часу, сьогодні на тому ж маршруті можна зустріти трамвай-екскурсію. Таким чином, локальну історію апропрійовано та перетворено в ідею для пабу.

Так, яскраво видно кілька основних проблем мешканців Кирилівської вулиці: необхідність задоволення першорядних проблем, а також безініціативність, апатія, незнання своїх прав і того, як може виглядати, функціонувати місто, які можливості для індивіда воно може відкривати. Водночас як причина і як наслідок — ставлення гостей вулиці бездумне та недалекоглядне: хаотично припарковані машини (деякі опитані вважали це величезним мінусом і неприємним чинником), небажання поліпшити це місце, зробити його більш придатним до роботи. Такий тип ставлення до території — використовувати те чи інше місце як плацдарм, тимчасовий стартовий майданчик, не приносить нічого хорошого, бо це орієнтація на тимчасове, минуле. Конструктивне мислення відзначається своєю орієнтацією на довготривалість. Місцева спільнота не може вирішувати складні проблеми з транспортними розв'язками чи розвантаженням центру, але може захищати те, що вже їй вимагати нового. У такому випадку містяни не знають, що належить їм і на що вони мають право, тому й не захищають історичні пам'ятки, які руйнуються поряд з ними (приклад заводу Ріхерта на Кирилівській, 35). Так, люди за радянських часів примусово приходили на суботники, сьогодні — ні, вони живуть, гуляють у парку, мають квітники, не дуже орієнтуються в історичному спадку. Надзвичайно важливе завдання — допомагати середньому жителю Києва усвідомлювати, яким може бути Київ. Фактично йдеться про повернення права на місто, усвідомлення цього права. Це просвітницька робота, що допоможе Києву успішно формувати нові обличчя й перетворювати у відповідальних громадян. Забудовники, орендодавці, чиновники, підприємці в основній масі не дбають про справжні потреби мешканців, вирішують проблеми не випереджаючи їх, а постфактум.

Технополіс
Юлемісте

Тетяна Кулакова

Утопія справедливого та успішного міста

Радянське містобудування передбачало дублювання, типовість, повторюваність. Мешканець був гвинтиком, дрібничкою, яку можна просто ігнорувати. Публічні простори радянського міста були символічно перевантажені, місто цілком належало владі. Назви вулиць, площ, скверів говорили про події, діячів епохи, надаючи їм додаткову значущість. Маленьку людину принижували, вона могла помислити себе лише в колективі. Це суттєво впливало і на організацію простору: просякнуті гігантоманією площі, монументи, заводи стверджували міць влади. Центральні частини радянського міста покликані демонструвати, показувати, виховувати громадянина, а не бути для нього комфортним місцем відпочинку, спілкування, комунікації. Прямі проспекти, великі площі, пропілеї та обеліски слугували демонстраціям, парадом, концертам, нині дуже часто такі елементи тканини міста перебувають у занедбаному стані. Це прямо говорить про невиправданість і непотрібність їх. Публічний простір як місце для спонтанної, вільної комунікації, встановлення міжособистісних зв'язків для тоталітарної держави непотрібна річ.

На протипагу радянському місту розглянемо деякі концепти сучасного міста. По-перше, це концепція справедливого міста Девіда Гарві. Дослідник розглядає його у контексті боротьби за простір: «Не існує нейтралітету у створенні простору» (Harvey David 1989: 312). Причина цього – значення простору для влади, простір має свою ціну – рента, купівля, ціна за квадратний метр, ціна у корупційних схемах. Тому простір не є абстракцією. Девід Гарві за Платоном приймає категорію справедливості як ідеал. Загалом справедливе місто – це утопія. Справедливість можна зрозуміти, якщо взяти її опозицію «несправедливість» і поняття права. Панівний лад у суспільстві породжує певні концепції права, і соціальна справедливість спирається на них. Щоб змінити це, необхідно перейти від однієї панівної концепції права до іншої (Harvey David 1975: 174). Певні простори у місті можуть слугувати передвісниками таких змін, і наше завдання – побачити таке місце, яке може стати полем для експериментів задля боротьби за зміни. Роль таких локацій – показати альтернативи. У нашому випадку це надзвичайно важливо, бо такі простори допомагають формувати активну та свідому спільноту, а не лише задовольняти повсякденні потреби.

Справедливе місто повинно мати інші економічні умови й інший рівень прожиткового мінімуму. Гарві наводить три критерії справедливого суспільства: право на певний рівень добробуту, розподіл загальних благ відповідно до потреб, розподіл благ залежно від складності виконуваної роботи. Київ повністю випадає з таких критеріїв і дуже фрагментовано їх задоволення. Такі звичайні речі, як рух транспорту за розкладом, чистота, освітлення вулиць є ідеалом, що потребує років роботи.

Для Джейн Джейкобс місто характеризується різноманіттям, і це одна з його найкращих рис. Вона докладно розглядає райони та квартали, що занепали, а також ті, які були на межі перетворення у нестрі, але перейшли на якісно новий рівень життя. Дослідниця показує, як через забудовників місто стає непридатним для жителів, як відбувається відчуження від нього. Демонструє, як мешканець стверджує своє право на місто на прикладі його поведінки на вулиці, у парку, у власному помешканні. Це право виявляється у поведінці – наскільки мешканець знайомий із сусідами, чи відчуває він себе безпечно на вулиці, чи відчуває він за собою обов'язок – право робити зауваження чи повчання.

232 Характерно, що така поведінка властива тим, хто досить довго прожив у цьому будинку, на цій

Юлемісто

вулиці, плинність населення унеможливорює освоєння місця на такому рівні, формування почуття дому, комфорту, яке б поширювалося за межі квартири: на квартал, район, вулицю. Автор говорить про місця (кафе, парки для мешканців елітних районів), які потребують від людини почуття права перебувати у цьому місці. Таке розділення районів, кварталів не на користь місту, й самі мешканці можуть потерпати від цього. Мешканці Кирилівської вулиці мають зручне розташування та низьку плинність, судячи з того, що там майже відсутні квартири для оренди. Однак для формування стійкої спільноти цього замало.

Вулиця є транзитною, прохідною територією, яка поєднує різні простори (парки, квартали, стадіони, станції метро) між собою. Архітектура може формувати вулицю через: зонування, створення привабливого ландшафту, образу місця, через озеленення, малі форми архітектури, деталізацію. Так, це все допомагає сприймати вулицю як цілісну систему, а також орієнтує пішохода або користувача транспорту. Зміна «кадрів» по ходу вулиці створює інформаційне навантаження, гість вулиці може назвати її монотонною або цікавою (Иконников 2006: 44).

Наступна якість шляхів — поступове та регулярне наростання якоїсь ознаки: об'єм, давність, функціональність, застарілість. Кирилівська вулиця є прикладом такого градієнта: вона починається історичною забудовою, продовжується радянською (зміна віку), далі йде зміна функції — перехід до промислової зони з наростанням висоти будівель (найвищі точки Фармак, Київмлин і новобудова офісного центру), потім знову житлова забудова перемежовується із зеленою зоною, стадіоном, будівлею Подільського трамвайного депо. Орієнтири вулиці допомагають жителю впорядкувати простір навколо себе (у нашому випадку це стадіон «Спартак», Фармак, Кирилівська церква), людина також обирає орієнтири згідно зі своїми маршрутами (клуб, кафе, місце роботи, прогулянки, емоційна прив'язка).

Активна вулиця є місцем для встановлення міжособистісних контактів, які утворюють легкі знайомства на основі сусідства. Такі знайомства корисні для формування громадської думки, для вирішення питань щодо кварталу, району на рівні громади. Локальна громада того чи іншого району, кварталу не може вирішувати глобальних питань у масштабах міста, але вона може виступати на захист свого місця проживання. Так, цікаві та насичені життям вулиці в достатній кількості призводять до економічного успіху району, бо вони є якорем для мешканців — люди не прагнуть змінити місце проживання за першої нагоди. Постійні жителі — надзвичайно важливий чинник для успіху кварталу та району.

Кирилівська вулиця від початку та до вулиці Юрківської має досить різноманітний спектр послуг, який привертає і жителів, і «чужих»: церква св. Костянтина та Єлени, навчальний заклад КГавТ, УкрНДІАТ, банки, магазини, кафе, сервісний центр, офісний центр, коледж, школа. Таким чином, цей відтинок постійно живий і наповнений різними людьми. Але наступний — з промисловістю та офісними центрами, вимирає на вихідних і зовсім не привертає уваги киян. Будь-яка активність на території пивоварного

Технополіс
Юлемісте

Тетяна Кулакова

заводу чи заводу Ріхерта могла б поліпшити імідж цієї вулиці. Популярні нині фестивалі вуличної їжі, ярмарки, маркети, галереї просто неба швидко здобули б успіх, адже це поряд з центральною частиною міста й метро. Публічний простір у Києві перевантажений, ті місця, які є доступними, облаштованими та готовими до використання, не справляються з великою кількістю охочих їх використати. Парки, сквери, лавки, сходи — центр міста не може прийняти всіх, а периферія не задовольняє попиту.

Приклади успішної джентрифікації у Таллінні

У столиці Естонії — Таллінні існує кілька успішних прикладів джентрифікації. Вони всі досить різні і для нас становлять цінність з кількох боків: по-перше, це досвід освоєння радянської промислової забудови, по-друге, це відбувається у країні, що не має особливих природних ресурсів, по-третє, після розпаду СРСР це найбільш успішний досвід інтеграції у Європейську Співдружність на основі радянської інфраструктури. Естонії вдалося скорегувати економіку та організувати своє існування таким чином, щоб плавно та невпинно розвиватися. Розгляньмо три проекти: квартал Ротерманні, творче містечко Телесківі та технополіс Юлемісте.

Квартал Ротерманні хронологічно перший, найбільш простий. Це були промислово-торговельні будівлі 19 століття поряд зі старим середньовічним містом і портом. Належали вони Крістіану Абрахаму Ротерманну. За сто років місто суттєво розширилось і ці будівлі опинилися в центрі міста. Після розпаду СРСР, у 90-ті роки, цей квартал був надзвичайно зубожілим, кримінальним і небезпечним. Саме він став декораціями для фільму «Сталкер» Андрія Тарковського. 1998 року територію приватизували й оголосили конкурс на проект реставрації кварталу. Місцева влада прагнула створити щось на кшталт нью-йоркського кварталу Сохо, а також уникнути різнопланової забудови, фрагментарності, де кожен будує на власний смак (История квартала Ротерманни). Так, старі будівлі зберегли та реконструювали, додали чотири нових, створили різнорівневий рельєф і додали зручні вуличні меблі. Нині це обов'язковий пункт туристичного маршруту, там розташовуються житлові апартаменти, магазини, офіси, ресторани, влаштовують концерти. Забудовник Rotermann Eesti та її засновник — Урмас Сиирумаа не зупиняються й далі проводять реконструкцію. Символічно, що вона починалася з будівлі, яка стала музеєм архітектури. Квартал Ротерманні демонструє корисну взаємодію міського планування та приватних інвестицій.

Наступний об'єкт — творче містечко Телесківі. Воно розташовано неподалік від центру — старого середньовічного міста. Тут, на території заводу Талліннського електротехнічного заводу ім. Калініна, поступово розмістилися різні магазини, ресторани, відбуваються різні заходи (фестивалі їжі, розпродаж старих речей, концерти). 2007 року завод перенесли на периферію міста. 2014 року територія перейшла у власність шведських інвесторів. Джентрифікація цієї території помірна і можна спостерігати, як поступово простір між корпусами стає більш освоєним, як виростають галереї, кафе, театральні студії, магазини там, де кілька років тому було моторошно ходити. Цей розвиток поступальний і природний, коли попит на такі площі та їхня доступність відбуваються паралельно. Не раз у пресі можна натрапити на стійке сполучення «спільнота Телесківі», найчастіше це стосується громадянської активності проти певних проектів (забудова прибережної зони елітними будинками) або ж ініці-

ативи (наприклад, надання вулиці Соо статусу пішохідної) (Мария Дерлыш: та, что осмелилась продвигать Ласнамяэ).

Останній наш пункт — технополіс Юлемісте. Завод «Двигатель», заснований 1897 року як вагоно-ремонтний, найбільшого свого розвитку набув за радянських часів. Величезна територія (36 га) після розпаду СРСР втратила своє значення та зміст. 90% працівників було звільнено (Dvigatel). Розташований біля аеропорту, на периферії міста, завод має тепер нову концепцію. Його позиціонують як другий центр Таллінна, як Силіконову долину Північної Європи (офіційний сайт проекту). Плани надзвичайно масштабні і вже виконано певну частину. У реконструйованих корпусах розмістилися Податкова служба Естонії, офіси різноманітних компаній, рекреаційна зона з озерцем. Художники створили найбільше графіті у країнах Балтії, розміром з чотири футбольних поля. У планах — поєднати центр міста й технополіс швидкісною лінією трамваю, створити транспортний термінал, вокзал Rail Baltica, житлові будинки, офісні, розважальний центр. Цей район був зовсім не освоєний мешканцями Таллінна, завжди вважався місцем проживання найбільш зuboжілих і не включених у соціум людей. По-перше — не працююче виробництво, по-друге — поряд залізничні шляхи та аеропорт, досить нестабільне сполучення, це все ознаки поганого району, що має мінімальні шанси на успіх. Проте кожен з цих пунктів за планом стане плюсом. Першою «ластівкою» до освоєння цих територій був торговельний центр, один з найбільших у Таллінні на той момент (початок 2000-х років), а подальша мета — створити живий район, що приваблюватиме мешканців не лише у будні, буде повноцінно включений у тканину міста. Це дуже амбітний проект, третина якого належить партнерам з Фінляндії, компанії, що реалізує подібні проекти у Скандинавії. Залучення чужого досвіду тут є одним з чинників успіху та далекоглядної стратегії.

Ці три проекти відповідають різним потребам мешканців, розширюють туристичну зону та формують нове обличчя міста, як у випадку з кварталом Ротерманні. Наступний приклад — Телесківі — створення простору для творчих професій, креативних бізнесів, для різних заходів, не спрямованих на туристичні потоки. Амбітний і послідовний проект Юлемісте — це великий район, який зможе задовольнити потребу у розвантаженні центру, створенні задовільного середовища для інвесторів, розвитку різного типу бізнесів. Кожна з цих реконструкцій відбувається за підтримки місцевої влади, що дає змогу комплексно вирішувати проблеми транспорту, перспектив, стилістики. Всі ці території у минулому були занедбані, ніяк не перетиналися з життям мешканців Таллінна, але після перетворень стали повноцінно відкритими, доступними та зручними просторами, що запрошують до себе, а не відлякують.

Висновок

Київ у нашому дослідженні — це місто багатьох «пост», і все це накладає відбиток на процеси, що в ньому відбуваються, й на те середовище, яке в ньому сформувалося. Радянське місто було надзвичайно ідеологічним і відчуженим, планова економіка породжувала постійне відставання рівня життя та потреб населення буквально в усьому: сфера послуг, житловий фонд, легка промисловість, технологічний розвиток. Нинішній Київ хоч і має більш як 20 пострадянських років, однак є вагомим спадком від ра-

дяньського минулого. Так, існують спальні райони, що морально та технічно застаріли, система управління містом також потребує більш гнучкого, відкритого прийняття рішень. Розпад СРСР призвів до колапсу економіки, виробництва, соціальних відносин, міста постраждали надзвичайно, особливо ті, що залежали від містоутворювального підприємства. Необхідно напрацьовувати нові стратегії розвитку, які могли б відновити працездатність міста (Тимінський В. 2013: 218). Для Києва ситуація обернулася не так катастрофічно, але досі бачимо занедбані території промислових зон на периферії центру (як-от вул. Кирилівська); не залучені у життя мешканців, вони випадають з повсякдення, і зазвичай люди знайомляться з такими місцями з вікна транспорту. Для адаптації до нових умов необхідний інтелектуальний ресурс, а він у період 90-х постраждав надзвичайно, й ця проблема залишається актуальною.

Після розпаду СРСР змінився тип власності на землю. Соціалістичне місто без ринкової економіки передбачає концентричне нарощування районів за умови відсутності практики повторної забудови територій. Таким чином у хороших районах міста опинилися промислові зони, а жителів віддаляли від центру без жодної компенсації (на кшталт збільшення площі або поліпшення інфраструктури, екологічних умов (Bertaud A. 1997: 137). Отримавши доступ до ринку з вільним ціноутворенням, забудовники почали хаотично та злісно ущільнювати забудову центру, хоча можна було б підприємства-банкроти витіснити й будувати житло там або ж реанімувати спальні райони новою забудовою. Таким чином, Кирилівська вулиця має потужну промислову зону й житлові квартали на початку та наприкінці нашого відтинка, велику кількість занедбаних підприємств, але за відсутності генерального плану розвитку міста, який справді працював би та розвивав цей аспект, джентрифікація Києва обмежується кількома прикладами (на кшталт Мистецького Арсеналу та Арт-Платформи).

У Києві є кілька проблем: не існує міської громади, яка ефективно захищає об'єкти історії, тому не варто сподіватися на швидке формування конструктивного ядра, яке може представляти інтереси більшості. Вулиця в контексті нашого дослідження є прикладом успішного та апропрійованого публічного простору, її необхідно формувати як простір для комунікації: безпечну, цікаву, різноманітну, наповнену різними людьми.

Наше анкетування мешканців і працівників Кирилівської вулиці підтверджує цю проблему: жителі пострадянських міст не проявляють ініціатив й мінімально задіяні у житті вулиці чи кварталу. Можна констатувати, що навіть елементарне забезпечення найпримітивнішими елементами інфраструктури зазнає поразки.

Позитивний досвід Естонії, з якою ми мали схожі висхідні позиції, демонструє, як можуть розвиватися подібні території, якими продуманими та раціональними вони можуть бути.

Наше місто поєднує різні напластування, які впливають на щоденне життя мешканців. Київ сьогодні перебуває на перетині багатьох «пост»: пострадянський, постіндустріальний, постсоціалістичний. Місто включається у глобальні процеси, що невдовзі призведе до входження його до списку глобальних міст. Це стане новим викликом для мешканців, гостей, забудовників та архітекторів. Наше дослідження — це спроба осмислити життя людини серед цих історичних, економічних та ідеологічних перипетій. ■

1. Захарченко М.М. Киевъ тепер и прежде.– Киевъ: Лито-Типографическое заведение С.В. Кульженко, 1888.
2. Чернишев Н. Памятная книга Киевской губернии – Київ: Губернская типографія, 1856.
3. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають (Пер. з англ. С. Шліпченко). – К: «Ніка-Центр», 2004.
4. Аннунціата Сандра, Урсула Касер, Андрій Макаренко. Творення майбутнього Києва разом. Міжнародний урбаністичний воркшоп «Фрунзе, 35 – переосмислити промзону» //Місто й оновлення. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013.
5. Кривохижина М., Нешевець Н. Місце, де тривають інновації // Місто й оновлення. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013.
6. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII вв. Т. 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. – Москва: Издательство «Весь Мир», 2006.
7. Reigl A. The Modern Cult of Monuments: Its essence and its Development. // Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage. – 1996. № 8555.
8. Harvey David. The Urban Experience. – U.S.A.: Johns Hopkins University Press, 1989.
9. Harvey David. Social justice and the city. – U.S.A., Baltimore: Blackwell Publishers, 1975.
10. Иконников А.В. Пространство и форма в архитектуре и градостроительстве / А.В. Иконников. – Москва: ДомКнига, 2006.
11. История квартала Ротермани. 15.04.2015. [URL] WWW document: <http://modjaro.livejournal.com/25459.html>.
12. Мария Дерлыш: та, что осмелилась продвигать Ласнамяэ. 17.10.2014. [URL] WWW document: <http://plug.ee/2014/10/mariya-derlyish-ta-chto-osmelilas-prodvigat-lasnamyae/>.
13. Dvigatel. [URL] WWW: <https://et.wikipedia.org/wiki/Dvigatel>.
14. [URL] WWW: <http://ulemistecity.ee/en/>.
15. Тимінський В. Чи є у пострадянських міст майбутнє? // Місто й оновлення. Урбаністичні студії. – Київ: ФОП Москаленко О.М., 2013. – С. 207–218.
16. Bertaud A. Socialist Cities Without land markets. //Journal of urban Economics. – 1997, № 41.
17. Киев теперь и прежде [Электронный ресурс] : [988–1888] / сост. М. М. Захарченко. – Электрон. текст. дан. (1 файл : 251 Мб). – К. : Изд. С. В. Кульженко; Паровое Лито-Тип. заведение С. В. Кульженко, 1888.
18. Аннунціата Сандра, Урсула Касер, Андрій Макаренко. Творення майбутнього Києва разом. – Міжнародний урбаністичний воркшоп «Фрунзе, 35 – переосмислити промзону» // Місто й оновлення. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013.
19. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII вв. Т. 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. – Москва: Издательство «Весь Мир», 2006.
20. Reigl A. The Modern Cult of Monuments: Its essence and its Development. // Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage. – 1996. № 8555.

«Тиха революція»: СікЛАвіа і переосмислення публічного простору Лос-Анджелеса у 21 столітті

Джон П. Ллойд

(переклад з англійської
В'ячеслава Агеева)

У неділю 10 жовтня 2010 року (10.10.10) Лос-Анджелес пережив подію, яку спостерігач назвав «тихою революцією»¹. У цей день багато кілометрів вулиць міста, на яких так довго домінували приватні автівки, неначе захопили люди — їх було більш як сто тисяч. Вони ходили пішки, їздили на скейтбордах, скутерах та інших безмоторних транспортних засобах, найпопулярнішими з яких були велосипеди. Вуличний простір, колонізований і монополізований упродовж майже століття автомобілем, знову став справжнім публічним простором, хоча всього на один день. Цією революцією став фестиваль, проведений у рамках руху за «відкриті вулиці», під назвою «СікЛАвіа». СікЛАвіа розвивається, поширюється і змінює розуміння стосунків людей і публічного простору Лос-Анджелеса та інших міст. СікЛАвіа назвали «інвестицією у створення місць для людей, а не лише для автомобілів»². Те, що ця революція відбувається у місті з одним з найвищих рівнів автомобілізованості, лише наголошує увесь масштаб трансформації.

У цьому есе ми проаналізуємо роль велосипеда і «відкритих вулиць» у радикальному
240 переосмисленні публічного простору в Лос-Анджелесі впродовж перших півтора десятиліття

21 століття. Зокрема простежимо історію і роль відкритих вуличних фестивалів, відомих як «СікЛАвіа» (CicLAvia – гра слів з назвою міста³ та іспанським *сікловіа* – «велодоріжка») та їхню роль у перетворенні Лос-Анджелеса з «міста машин» у таке, що перебуває у процесі переосмислення своєї досі автомобілеорієнтованої системи транспортування і використання публічного простору в багатомодальну та орієнтовану на людей⁴. Ми дослідимо вирішальну роль низових велоактивістів Лос-Анджелеса та їхнє інноваційне використання соціальних медіа для створення мульти–расового руху, який обіймає всі класи суспільства і кидає виклик пріоритету автомобілеорієнтованості вулиць та інших публічних просторів. Це переосмислення суспільного простору матиме вагомні наслідки в глобальному масштабі, оскільки культурна сила автомобіля і монополізація ним суспільного простору найвиразніше домінує саме в Лос-Анджелесі. Аарон Пелі, перший виконавчий директор СікЛАвіа, казав, що сприймає фестивалі відкритих вулиць як спосіб просування Лос-Анджелеса до «наступного втілення» міста – «нової моделі для всіх тих міст, які пішли за нашим прикладом у століття автомобілів»⁵.

Сікловіа – фестивалі «відкритих вулиць», під час яких міська влада на деякий час (зазвичай на другу половину дня чи на цілий день) закриває вулиці для руху машин і відкриває для інших цілей – як-от катання на велосипедах і скейтах, прогулянок та іншої громадської діяльності. Їх описували як «гігантське свято, що котиться вулицями», або розтягнений вуличний фестиваль, учасники якого мають змогу переосмислити дорожній простір, який міста віддали автомобілям⁶. Фестивалі відкритих вулиць (вони «відкривають» вуличний простір для неавтомобільного використання – звідси й назва) створюють можливість для різностороннього використання вуличного простору: ігор, музики, протесту, танців, ці події часто стають грандіозними вуличними велошоу. Іспанською термін *сікловіа* буквально означає «велошлях», сама ж ідея у сучасній формі виникла серед міських активістів Латинської Америки. Найвідоміша *сікловіа* з'явилася у Боготі (Колумбія) і поширилася звідти в інші міста Латинської Америки. *Сікловіа* у Боготі базувалася на політиці антиколоніального громадського руху; мер Енріке Пеналоса заохочував і підтримував цю політику для щотижневого створення публічного простору на вулицях, щоб налагодити мирне і здорове соціальне життя у роздертому класовою нерівністю суспільстві. У Боготі *сікловіа* заохочує ініціативи, які використовують публічний простір для збільшення соціальної рівності та демократичної взаємодії. Дослідник міського планування Рейчел Берні назвала цей підхід «педагогічним урбанізмом» – при цьому *сікловіа* виступає засобом створення «нових соціальних і культурних норм», мета яких – «реформування громадянського суспільства через розширення його прав на місто водночас зі створенням умов для відтворення громадян». Фестивалі *сікловіа* відкривають публічний простір, у якому зазвичай домінує приватний автомобіль, дає громадянам змогу «навчитися взаємодіяти і поважати інших» у спосіб, неможливий на вулицях, де домінують машини, а також збиратися, розслаблятися і створювати новий спільний досвід»⁷.

Тимчасове повернення громадськості забраного у машин вуличного простору має серйозні наслідки, хоча їх зазвичай видно не зразу. Регулярне закриття від автівок кілометрів міських вулиць задля альтернативного використання кидає виклик владі того, що історик Пітер Нортон назвав царством моторів (*motordom*), з його радикальною маргіналізацією пішоходів, велосипедів та інших безмоторних користувачів доріг у 20 столітті. До епохи двигуна вулиця була місцем, сповненим громадської активності, тут відбувалося спілкування, торгівля, паради, акції протесту та інші види діяльності громади.

Доавтомобільні дороги були майже нерегульованими наскрізними проїздами, в яких пішоходи, гужовий транспорт, трамваї та велосипеди ділилися дорогою як рівноправні користувачі. Доавтомобільна дорога «була великою мірою порожньою дошкою і в юридичному, і в буквальному сенсі», – пояснює історик Джеймс Лонгхарст⁸.

Всупереч поширеній думці, що сучасні «дороги створено для автівок», моторні транспортні засоби є порівняно новим явищем у тривалій історії доріг. Насправді у Сполучених Штатах першу масштабну кампанію у 1890–х, відому як рух «хороші дороги», очолили саме велосипедисти ще до появи автомобіля⁹. Поширення використання автомобілів у першій чверті 20 століття призвело до зростання швидкості і смертності на дорогах, мерії намагалися проштовхувати зміни, які Нортон називає «соціальною реконструкцією вулиці», в інтересах автомобілістики. Американські міста дедалі частіше обмежували використання вулиць людьми; нові регулювання віддавали пріоритет руху автотранспорту. Те, що було відносно вільним публічним простором, поступово ставало інфраструктурою для приватних транспортних засобів. Дітям більше не дозволяли гратися на вулицях міста, а пішоходам забороняли переходити дорогу будь-де, окрім визначених пішохідних переходів. Тих, хто не дотримувався нових правил перетину вулиць, ганьбили, тавруючи «джейвокерами» («джей» – зневажлива назва неосвіченої людини з сільської місцевості). Велосипедистів інструктували їздити по правій стороні дороги, віддаючи пріоритет рухові автомобілів. Спроби штатів створити вздовж доріг «бічні доріжки» для велосипедів на початку 1900–х стали жертвою монополізації автомобілями вуличного простору. Зрештою, влада багатьох міст, як, наприклад, міськрада Лос-Анджелеса, вирішили знищити свої системи громадського транспорту (особливо дісталось тролейбусам і трамваям) віддавши їхній простір машинам. Ця тенденція прискорила після Другої світової війни, коли система федеральних шосе прорізала широкі просіки через житлові райони і спричинила «втечу білих»¹⁰ з міст¹¹. Хоча їздити вулицями на велосипеді залишалося легальним у Сполучених Штатах, це заняття ретельно маргіналізували і культурно, і фізично впродовж десятиліть після Другої світової війни. У більшості міст Північної Америки у післявоєнні десятиліття до велосипедів ставилися як до «іграшок» для дітей, ще занадто маленьких для керування автівкою. Під час нафтової кризи 1970–х у США був короткий «велосипедний бум», але невелика група впливу, яка складалася в основному з білих «рекреаційних велосипедистів», опиралася зусиллям щодо створення окремого вуличного простору для велосипедів, як зробили деякі європейські країни, наприклад, Нідерланди і Данія¹².

Таким чином, наприкінці 20 століття на вулицях Лос-Анджелеса беззаперечно домінували автівки, а міські планувальники були одержимі створенням щораз нового й нового місця для нових автомобілів. Якщо «автомобільний режим» з розгалуженою системою супутніх шосе мав згубні наслідки для соціальної згуртованості в Лос-Анджелесі, його вплив на не білі громади виявився особливо негативним. Обмеження доступу до громадського транспорту, «прикордонний вакуум» уздовж коридорів автострад, збільшення забруднення і шуму – все це ще посилювало дію расизму. Фізичне розділення районів і автомобілезалежність стали додатковими побічними продуктами цієї системи. Глибокий рівень соціальної відчуженості та расової сегрегації в Лос-Анджелесі автомобільної ери виявився у повстаннях у районі Ватс 1965 року і в міських заворушеннях у так званих заколотах Родні Кінга 1992 року. Наступного року відчуження і сегрегація Лос-Анджелеса стали тлом для «Падаючі вниз» (*Falling Down*), похмурого фільму про Лос-Анджелес, в якому білий працівник аерокосмічної галузі, який живе на околиці міста, після звільнення з роботи опиняється у ситуації, коли йому доводиться ходити вулицями Лос-Анджелеса після того, як його машина ламається на шосе. У фільмі Лос-Анджелес змальовано як місце, загрозливе для білих мешканців передмість, що опиняються поза безпечним простором автомобіля¹³. За іронією долі, шлях, який обирає білий герой фільму (з ділового центру міста до

району Венеціанського пляжу), пролягає через велику частину тих самих різномасштабних околиць, що й СікЛАвіа. Контраст між похмурим баченням автомобілецентричного Лос-Анджелеса 1990-х і соціальної справедливості та єдності, які заохочує СікЛАвіа, навряд чи можна показати різкіше.

Низка мислителів намагалася боротися з глибшими наслідками здачі вулиць автомобілям планувальниками міст середини 20 століття — такими, як спотворення антропогенного середовища задля режиму індивідуальної мобільності. Урбаністи, принаймні з часів радикальної критики Джейн Джейкобс міського дизайну, який орієнтується на автомобілі 1961 року, знають, що поширення масової автомобільності у містах знищує безліч можливостей використовувати публічний простір. Джейкобс, зі свого боку, закликала до «природного витіснення автомобілів» через створення вільного від машин міського простору, по якому можна пересуватися пішки¹⁴.

У праці «Енергетика і справедливість» (1978) філософ Іван Ілліч з подібних позицій аналізує сучасну автомобільну систему, вказуючи на численні способи, якими вона здавлює публічну сферу і демократичну громадську взаємодію. Ілліч віддавав перевагу велосипедові як найдоречнішій технології міської мобільності. Дешевий і ефективний велосипед звільняє людину і сприяє набагато більшому ступеню соціальної справедливості, ніж автомобіль. «Велосипеди дають можливість пересуватися з більшою швидкістю [аніж пішки], при цьому не потребують великої кількості дефіцитного простору, енергії або часу, — доводив Ілліч. — Людина на велосипеді не покладає невинуватих претензій на графіки, енергії і простір інших». Велосипедисти «стають господарями свого руху, не блокуючи при цьому колег у тому ж просторі». Тимчасом як «кожне збільшення швидкості моторизованого транспорту створює потребу в збільшенні відведеного для нього часу і простору», використання велосипеда «дає людям змогу створювати нові відносини між їхнім життєвим простором і часом життя, між їхньою територією та ритмом буття, не руйнуючи цього давнього балансу»¹⁵. Ілліч зазначив, що, стискаючи суспільний простір, автомобільна система також сприяла розростанню міст і, таким чином, захоплювала традиційний простір свята і фестивалю, збільшуючи класову нерівність¹⁶.

Філософ і соціальний критик Андре Горз також бачить у поширенні автомобільності руйнування міст і тканини громадських зв'язків, яка скріплювала їх. Автомобіль, на думку Горза, відтоді, як його використання стало поширеним, монополізував суспільний простір. Міський пейзаж захоплених автівками міст, як, наприклад, Лос-Анджелес, говорить мовою, непридатною для веселого настрою. Дизайн вулиць випромінює повідомлення: «ці вулиці зроблені для того, щоб їздити якнайшвидше з роботи додому і навпаки. Ви проїжджаєте тут, ви не живете тут...»¹⁷.

Горз вважав автівку і ставлення до світу, яке вона поширює, торжеством буржуазної культури, пріоритету індивідуальних бажань над суспільними потребами. З погляду транспортної системи міст, автомобілі маргіналізували всі інші види транспорту і монополізували публічний простір вулиць; щоб його забрати для інших цілей, знадобиться культурна революція.

Поширення приватного автомобіля призвело до витіснення громадського транспорту та змінило міське планування і житлове будівництво у спосіб, що передав автомобілю функції, необхідність яких створило його ж поширення. Щоб розірвати це коло знадобиться ідеологічна («культурна») революція. Очевидно, її не варто очікувати від правлячого класу (ані від правих, ані від лівих)¹⁸.

Революція, яка забере простір у приватного автомобіля, відновить публічний простір, і він знову стане простором локального свята, передбачає Горз. «Альтернатива машині має бути універсальною». Словами, які підійшли б і для опису СікЛАвіа, він змалював людей, які почуваються «як вдома у своїх районах, у своїй спільноті, у своїх містах зручного для людини розміру, і вони отримуватимуть задоволення, добираючись з дому на роботу, — пішки чи на велосипеді». Але, щоб «полюбити свою територію», остання має спершу «стати придатною для життя, а не для транспорту»¹⁹. У підсумку бачення Горза зводиться до того, що «нове місто» майбутнього створить суспільний простір, який буде придатним для різного використання і соціальних функцій. Транспорт, як він стверджував, не є «важливою проблемою сам собою», а лише у його зв'язку з «багатьма сферами суспільного життя».

Спосіб, у який влаштовано наш простір, спричиняє суспільну дезінтеграцію — процес, який починається з розподілу праці на заводі. Він ріже на скибки особистість, ріже на окремі скибки наш час і наше життя, і в кожній з них ви залишаєтеся пасивним споживачем, відданим на милість торгівців, так що ви ніколи не можете дійти думки, що робота, культура, комунікація, насолода, задоволення потреб та особисте життя можуть і повинні бути одним і тим же: цілісним життям, яке підтримується суспільним мереживом громади²⁰.

Таким чином, СікЛАвіа відбувається у сприятливий момент історії, коли знову з'явився інтерес до життєвої енергетики міст, реінвестування у громадський транспорт і екологічну етику, яка відкидає панування автомобіля в міському просторі. СікЛАвіа — це не тільки битва за вуличний простір, а й за «серця і розуми» людей у місті. СікЛАвіа використовує вуличний простір, щоб відновлювати зв'язок людини з громадою безпосередньо, без інтерфейсу автомобіля. Це явище потенційно несе культурну революцію, революцію в сприйнятті, і соціальну революцію. Як зазначив Аарон Пелі, «як тільки ви виходите зі своєї машини і починаєте досвідно переживати вулицю і події на тротуарі, ви зустрінете всі ті різноманітні подарунки життя, які пропускаєте на швидкості тридцять п'ять чи п'ятдесят миль на годину у своїй автівці.... Бар'єри між людьми — металеві і скляні стіни наших автомобілів — справді падають»²¹.

Ця революція відбулася тому, що невелика, віддана своїй справі група велоактивістів знайшла сміливість запропонувати безавтомобільне бачення вулиць Лос-Анджелеса. Народження СікЛАвіа у Лос-Анджелесі стало природним розвитком нового велоруку, що виник у 90-х у США. Після короткого «велосипедного буму» в 70-х минулого століття велоідея занепала під час консервативної епохи Рейгана, період порівняно низьких цін на пальне і ненажерливих позашляховиків. Хоча пропаганда велосипедної культури ніколи повністю й не зникала зі Сполучених Штатів, новий велорух з новою енергією з'явився у відповідь на війну в Перській затоці 1991–92 років і був тісно пов'язаний з екологічними рухами. Велоакції під назвою «Критична маса» (*Critical mass*), в яких великі групи велосипедистів, використовуючи свою кількість і фізичну присутність, кидали виклик автомобілям у боротьбі за дорожній простір, вперше з'явилися в Сан-Франциско 1992 року. Рух виріс з міського протесту проти війни у Перській затоці, з його появою на початку 90-х міська організація, яка займалася поширенням велоідеології, Коаліція велосипедів Сан-Франциско (КВСФ), отримала наплив нових, вмотивованих активістів²².

У Лос-Анджелесі, також у 1990-х, з'явився новий напористий громадський велоактивізм. Перші поїздки з назвою «Критична маса» у Лос-Анджелесі відбулися 1997 року, їх організувала невеличка група місцевих велосипедистів, частина з яких мала досвід «Критичної маси» в Сан-Франциско. Саме «Критична маса» була тим зернятком, з якого виріс сучасний громадський активізм спільноти велосипедистів Лос-Анджелеса і, своєю чергою, СікЛАвіа. У Лос-Анджелесі, як доводить етнограф і велоактивіст Адонія Луго, «Критична маса» «принесла жарину політично орієнтованого велоактивізму і за допомогою мереж створила рух, який врешті-решт уможливив... СікЛАвіа»²³. Приблизно між 1997 і 2007 роками в Лос-Анджелесі виросла енергійна велокультура, очолювана такими групами, як Коаліція велосипедів округу Лос-Анджелес (КВОЛА) 1997 року, Велосипедисти за зміни через живий обмін (ВЗЖО) 2003 року і Міднайт РайдЕзз (2004). У цей період з'явилися інші групи, такі як Вулфпек Хастл і Клуб велосипедистів Іст-Сайда. Вони відрізнялися від рекреаційних велогруп, які існували з 70-х років 20 століття і складалися в основному з білих представників середнього класу. Нововиниклі

групи були менш формальними, расово різноманітними, часто з робітничого класу. Акції, які вони влаштовували, мали на меті стати громадськими заходами, а не лишатися суто фізичними вправами. В їхніх групових поїздках була бунтівна, контркультурна атмосфера, просякнена ідеєю «відвоювання» вулиці. У цей період для привертання уваги до соціальних і політичних проблем, поширення інформації серед велосипедистів активісти дедалі частіше використовують блоги, веб-сторінки і соціальні медіа.

Незалежно від діяльності спеціалізованих велосипедних груп, таких як «Критична маса», КВОЛА спромоглася створити дієву політичну присутність у міській раді, де лобювала поліпшення умов для велосипедистів. Інтенсивний тиск КВОЛА призвів до прийняття міськрадою 1999 року транспортного плану, в якому збільшили важливість громадського транспорту і заклали основи для мережі велодоріжок і веломаршрутів по місту. Наступні десять років мер Антоніо Вілларайгоса і кілька прогресивних членів міської ради поступово виховували політичну еліту міста, яка б сприйнятливо ставилася до невеликих, але енергійних груп велоактивістів. І тоді з'явилася пропозиція влаштувати в Лос-Анджелесі фестиваль відкритих вулиць. Мабуть, не варто дивуватися, що цей виклик місту виник із середовища антиколоніального активізму в Латинській Америці і бунтівної велокультури самих США.

Таким чином недавнє швидке зростання велоруку в Лос-Анджелесі постає важливим суспільним здобутком. Ще в середині 1990-х років дослідники публічного простору Лос-Анджелеса, наприклад, Долорес Хейден, навіть не ставили під сумнів примат автомобіля, хоча саме вони розширили наші уявлення про міський ландшафт Лос-Анджелеса, внесли в нього простори, де мешкає робітничий клас, жінки і афроамериканці. Транспортний журналіст Стів Хаймон писав 2015 року, що «Лос-Анджелес 2015 року помітно відрізняється від Лос-Анджелеса 1994-го, коли я переїхав сюди. Стало набагато більше всього, що має значення для зручності руху, — більше пішохідних просторів, зросло користування міським метро, більше велосипедних доріжок (і велосипедистів) і більше людей, готових хоч іноді не користуватися автівкою»²⁴.

Ідея СікЛАвіа з'явилася, коли місцеві вело- та екоактивісти побачили коротке відео *Streetfilms* Кларенса Екерсона про сікловіа у Боготі 2007–2008 років²⁵. Фільм був популярним у лос-анджелеському екопоселенні і трапився аспірантці Каліфорнійського університету в Ірвіні Адонії Луго. Об'єктом її дослідження був взаємозв'язок між расами, класами і велотранспортом Лос-Анджелеса. Після життя в Портленді, де вона регулярно користувалася велосипедом, переїзд до Лос-Анджелеса для навчання в аспірантурі вразив Луго усвідомленням високого рівня стигматизації їзди на велосипеді у Південній Каліфорнії домінантною білою культурою.

Я почала розуміти, наскільки у систему транспорту в моєму рідному регіоні вплелися расові й класові розмежування. Поїздка на велосипеді у Південній Каліфорнії змушувала відчувати себе сміттям, і постійне презирство, з яким автомобілісти ставилися до мене, звернули мою увагу на латиноамериканців і чорношкірих, які їздять на велосипедах по тротуарах. Я також виросла в районі, де мешкали мексиканці, і мене вразила на все життя смерть мексиканця, який повертався на велосипеді додому з роботи неподалік від мого рідного міста восени 2007 року.

Намагаючись у своєму дослідженні зрозуміти взаємозв'язок расової належності, бідності і транспорту, Луго побачила в *сікловіа* багатообіцяючу «мультикультурну модель» просування велоідеї для громадського активізму. Лоїс Аркін з лос-анджелеського екопоселення допоміг Луго встановити

Заїзд велоклубу
«Іст-Сайд
Райдерз»

Трансформації

зв'язок з активістами Боготи, і в серпні 2008 року вона зі своїм тодішнім партнером Боббі Гадда з'їздили до Боготи, щоб отримати досвід *сікловіа*. Повернувшись у Лос-Анджелес у вересні, вони поділилися своїм ентузіазмом щодо *сікловіа* зі співзасновниками КВОЛА Джо Лінтоном і Роном

Міламом, а також тодішнім директором КВОЛА Аурішею Смоларські-Вотерс. Наступного місяця керівний комітет *сікловіа* спонтанно сформувався на зустрічі захисників довкілля та велоактивістів у будинку Еллісон Маннос. Спочатку організатори хотіли влаштувати захід навесні або літку 2009 року, але швидко зрозуміли, що обсяг робіт набагато більший, ніж здавалося спершу. Концепція СікЛАвіа набула чіткої форми, коли до оргкомітету долучилися проектувальник доріг Стівен Віллавасо і графічний дизайнер Колін Коркоран. Фестиваль назвали «СікЛАвіа». На початку 2009 року Луго залучила до співпраці Аарона Пелі, чий досвід планування великих заходів став вирішальним у забезпеченні фінансування події. Пелі врешті-решт став першим виконавчим директором СікЛАвіа²⁶.

Спершу оргкомітет спробував вступити в контакт з службовцями Департаменту транспорту Лос-Анджелеса (LADOT) і Бюро вуличних служб, але зіткнувся з байдужістю. Концепція СікЛАвіа була чимось чужим для бюрократів. Луго згадує, як посадовці LADOT робили зауваження на кшталт «вулиці для машин». Лінтонові запам'ятався чиновник, який вважав, що цей задум не працюватиме в Лос-Анджелесі, тому що «ми не Нью-Йорк чи Сан-Франциско». Тимчасом мер Вілларайгоса побував у Мехіко, бачив там *сікловіа* і повернувся з думкою влаштувати таке в Лос-Анджелесі. Він також узяв участь у присвяченому проблемам клімату саміті в Копенгагені і мав нові ідеї про те, як велосипеди можуть поліпшити міську мобільність. Мер наказав міським службовцям почати співпрацю з ініціативною групою. Після цього, як стверджує Лінтон, міські чиновники «почали краще на нас реагувати і сприймати серйозніше». Концепція закриття вулиць Лос-Анджелеса для автомобільного руху, щоб просто дати людям змогу гуляти чи їздити на велосипеді, була настільки чужою для бюрократів міської транспортної системи та ЗМІ, що цей чинник, можливо, спрацював на користь організаторів. «Засоби масової інформації не написали навіть нічого поганого заздалегідь, — згадує Луго, — може тому, що ідея виглядала достатньо ексцентричною, щоб не потрапити в їхні приціли». У Лінтона було відчуття, що LADOT спершу погодився, сподіваючись, що йдеться про разовий «спеціальний захід», щоб «кинути кістку цим велосипедистам, які постійно скаржаться», а потім «ті розійдуться по домівках»²⁷.

Як з'ясувалося, перша СікЛАвіа 10.10.10 привернула куди більше уваги, ніж хто=небудь у Лос-Анджелесі міг передбачати. У цей день близько ста тисяч мешканців на велосипедах або пішки подолали семимильний маршрут через центр Лос-Анджелеса. Лінтон згадує: «у громадських медіа наробили достатньо шуму, але ніколи не знаєш, скільки людей справді прийде. Я сказав би, що десь за п'ятнадцять чи двадцять хвилин [до відкриття маршруту] вулиці почали заповнюватися. Невеличкі вагони метро у напрямку центра міста, зазвичай напівпорожні у неділю зранку, були так заповнені людьми й велосипедами, що провідникам доводилося залишити пасажирів на платформах деяких станцій. Того ранку поїздка центральними вулицями Лос-Анджелеса видавалася чимось сюрреалістичним — замість шуму транспорту звідусіль долинали сміх, розмови і дзвінки велосипедів. Можна було

246 роздивитися Лос-Анджелес у всій його різноманітності, споглядати, як люди з усіх верств

СікЛавія
Світлина Streetsblog LA

Джон П. Ллойд

суспільства разом використовували вулиці по-новому. Повільно, плавно по-сімейному, і в результаті набагато більше людей використовують цей простір і взаємодіють між собою», — підсумовує Лінтон.

Вражаючий успіх першої СікЛавія полегшив організацію наступних, бо в мешканців міста з'явилася нова концепція вулиць поза вікнами автовок. Після того, як люди побачили СікЛавія, їхнє ставлення змінилося. Перша СікЛавія пройшла через дуже різні райони Лос-Анджелеса, включно з заселим переважно американцями мексиканського походження Східним Лос-Анджелесом, Літл Токіо, муніципальним і діловим центром, Коріатауном, іммігрантським Макатур-Парком і Східним Голлівудом. Від 2010 року СікЛавія зазвичай відбувалася три чи чотири рази щороку і поширилася на інші частини міста, в тому числі історично афроамериканський район Центральної авеню, Венеціанський пляж, долину Сан-Фернандо та Пасадену. Громади, на території яких відбувається СікЛавія, радо її приймають і чекають з нетерпінням. «Коли люди побачили першу, — згадує Лінтон, — реакція була в дусі: «О, велосипеди повертаються, це класно». «Люди побачили, що подія відкрита для всіх, безплатна, і там весело, настрої піднесені, мешканці довколишніх вулиць виносили шезлонги, виходили на барбекю і раділи: «О, це відбувається на моїй вулиці». На СікЛавія час від часу звучали побажання на кшталт «хотілося б, щоб так було щодня».

Значення СікЛавія для Лос-Анджелеса та його міських районів важко переоцінити. Для міста, у публічному просторі якого машини домінують впродовж останніх 70 років, перетворення цього простору в тимчасово вільний від автовок відкриває можливість для вибудовування нових суспільних

стосунків і поживлення громадського життя. Оцінюючи першу СікЛАвіа, ЗМІ наголошували на народженні нових уявлень про місто, які спровокувала ця подія. «Ми на самоті у своїх машинах, — сказав репортеру Лос-Анджелес Таймз 32-річний Рафаель Навар. — Сьогодні я роздивився будівлі, які ніколи не мав часу навіть зауважити. Цей день дав людям змогу сповільнити рух і об'єднати райони по-новому. І це важливо»²⁸. СікЛАвіа може з'єднувати зазвичай відрізані один від одного ріками автомобілів квартали, таким чином вона немов ущільнює місто. Як зазначає Колін Коркоран: «СікЛАвіа — це простір для громадської взаємодії. Люди переміщуються в просторі, випадково зустрічають друзів, знайомляться з новими людьми. Ця інтуїтивність може стати новим досвідом для мешканців Лос-Анджелеса, особливо для тих, хто ніколи не користується громадським транспортом або велосипедом»²⁹.

У багатокультурному Лос-Анджелесі руйнування бар'єрів між людьми і районами уможлиблює поліпшення ситуації в забезпеченні суспільної справедливості. Адонія Луго стверджує, що СікЛАвіа отримує особливий резонанс у латиноамериканської більшості Лос-Анджелеса не лише тому, що прийшла з Боготи, а й тому, що дає змогу використовувати вулиці у спосіб, який ніколи повністю не зникав у латиноамериканських громадах Лос-Анджелеса:

СікЛАвіа з'явилися тому, що навіть люди, які можуть дозволити собі мати машини, втомилися від безперспективності потрапляння у будь-яке місце лише машиною, але це не ми винайшли «вулицю як публічний простір» в Лос-Анджелесі. Вона походить з іспанського і мексиканського коріння міста та життя *barrio*³⁰, підживлюваного послідовними хвилями іммігрантів. Урбаністи у 2000-х почали називати це «сталім», у них був достатній соціальний капітал, щоб привернути увагу муніципалітетів до способів щоденного використання вулиці іммігрантами; міська влада, зі свого боку, привернула увагу громадськості. Я думаю, що основний внесок СікЛАвіа — у тому, що вони показали широкий громадськості спосіб, яким деякі люди користувалися вулицями й раніше³¹.

Лінтон також зауважив цей латиноамериканський вплив, працюючи з населенням у рамках підготовки до першої СікЛАвіа. Оскільки базове фінансування першої СікЛАвіа надавали організації, що займаються охороною здоров'я, первинна інформаційна кампанія робила наголос на «тренувальній» стороні події, і латиноамериканська спільнота зреагувала досить прохолодно. Коли ж організатори почали наголошувати концепцію відкритої вулиці як простору для веселощів і сім'ї, латиноамериканці відгукнулися куди жвавіше. Частина успіху СікЛАвіа, як вважає Лінтон, у тому, що «вона збігалася з латиноамериканським використанням публічного простору для людей». Коли відбувалася перша СікЛАвіа, на неї прийшли мешканці з усіх частин мультикультурного міста, але латиноамериканська спільнота Лос-Анджелеса, здавалося, сприйняла цю концепцію краще, ніж інші, — вважає Лінтон. «У латиноамериканській культурі набагато ширша традиція збору людей разом у громадському місці, яку ми, ймовірно, мали й у Лос-Анджелесі двісті років тому і потім втратили. Я думаю, що ми таки під'їхали до неї»³². Є щось поетичне в думці, що відвоювання відомого на весь світ «зав'язаністю» на автомобілістику публічного простору Лос-Анджелеса не лише народилося в Латинській Америці, а й розквітло особливо яскраво саме в латиноамериканських громадах Лос-Анджелеса.

Успіх СікЛАвіа також може призвести до ґрунтовніших спроб створити регульований або навіть постійно вільний від автомобілів простір у Лос-Анджелесі. «Чому СікЛАвіа навчила мене, — пише Лінтон, — так це тому, що є велика різниця між велосипедними доріжками на

людній вулиці, які я люблю й використовую і проти яких у жодному разі не виступаю, і справжнім вільним від автівок простором. Цей простір прекрасний, але він зовсім інший, аніж велосипедні доріжки». СікЛАвіа дала радикальну можливість для створення вільного від машин простору в місті, де у вуличному просторі досі рішуче домінували автомобілі. Радикальний постулат СікЛАвіа, сформульований Пелі, звучить як: «вулиці належать нам, і ми можемо використовувати їх різними способами; ми не повинні використовувати їх для машин увесь час»³³.

Поширення СікЛАвіа і зусиль, спрямованих на поступове «зживання автомобілів» з Лос-Анджелеса, є частково і результатом прогресивної політики керівництва міста, але основною рушійною силою став розквіт щораз більшого велоруху в Лос-Анджелесі, який виник у десятиліття, що передувало першій СікЛАвіа. Адміністрація мера Антоніо Вілларайгоси забезпечила вирішальну підтримку в міськраді, але рух за відкриття вулиць став наслідком розростання низового активізму серед груп захисників довкілля, велоспільнот і багатьох інших людей, які прагнули переорієнтувати вулиці від монополізації автомобілями.

Джо Лінтон висловлюється обережно, щоб не перескочити на розповідь про досягнення Лос-Анджелеса. «У дев'яностих я боровся за велосипедну культуру, і я досі продовжую боротися за неї, однак дев'яносто вісім відсотків міста дотепер ставляться вороже до цього», — сказав він. Але внесок СікЛАвіа у цю ледь помітну зміну автокультури Лос-Анджелеса величезний. «До СікЛАвіа, — згадує Лінтон, — мешканці говорили, що «ніколи не бачили жодних велосипедистів на цій вулиці», їм було важко навіть уявити альтернативне бачення вулиць для людей, а не для машин. «Я думаю, що СікЛАвіа відкрила людям саму ідею: якщо ми почнемо щось робити, до нас приєднається ще безліч людей. Я думаю, що скептикам тепер важче казати: «ніхто не катається на велосипедах у Лос-Анджелесі» чи «я ніколи не бачив, щоб хтось їздив на велосипеді по Лос-Анджелесу». Учасники заходу мають різний досвід пересування через міський простір і це змінює їхнє уявлення про можливе.

«Мати змогу вільно й безпечно їздити через перехрестя, які завжди були по-справжньому небезпечними», — сказав один з учасників; «ти думаєш про те, що могло би бути, якби місто створило мережу спеціалізованих велосипедних маршрутів. Переміщення з місця на місце виглядало б зовсім інакше», — розповів інший активіст. Через потужні образи тисяч людей на велосипедах під час СікЛАвіа вдалося зруйнувати ідею, що Лос-Анджелес несумісний з велосипедами. «Споглядання картини з тисяч велосипедистів на тлі хмарочосів Лос-Анджелеса глибоко засідає у головах». Лінтон вважає: навіть якщо СікЛАвіа й не вплинула безпосередньо на кількість людей, які регулярно їздять на велосипедах, чи на кількість міських велодоріжок, вона має й глибше значення для таких міст, як Лос-Анджелес, де автомобілі та їхнє обслуговування можуть атрофувати життя громад. «Навіть якщо це не дало ніякого ефекту на наступний день, — пояснює він, — я думаю, що є й чинник громадянської гордості. Класно відчувати себе мешканцем Лос-Анджелеса на СікЛАвіа... Воно варте того»³⁴. Якщо ж, як стверджують Ілліч і Горз, автомобільна система посилює соціальну нерівність та ієрархічність суспільства, для людей на велосипедах на вільних вулицях з'являється можливість творчо взаємодіяти як рівним.

Початок відвойовування публічного простору в «автомобільній столиці» світу має й глибші наслідки для переосмислення соціумами соціальних, екологічних, культурних і географічних вимірів мобільності в епоху зіткнення з проблемами зміни клімату й економічного розшарування. Нове осмислення спірного

- 1 Joel Rubin, "A Quiet Revolution on Streets of LA," *Los Angeles Times*, Oct. 11, 2010.
- 2 Joe Piasecki, "Taking Back the Streets," *Argonaut Online*, Aug. 5, 2015, <http://argonautnews.com/taking-back-the-streets/> (accessed 8/7/15).
- 3 Л.А. – загальноприйнята у США скорочена назва міста Лос-Анджелес (прим. пер.).
- 4 Під «багатомодальною» я маю на увазі транспортну систему, у якій ресурси і простір збалансовано використовуються різними видами транспорту, разом з громадським транспортом, велосипедистами і пішоходами.
- 5 Allison Arieff, "Auto Correction: L.A. Rethinks Its Car Culture," *The California Sunday Magazine*, (March 2015): 24–5.
- 6 Jeff Mapes, *Pedaling Revolution: How Cyclists are Changing American Cities* (Corvallis, OR: Oregon State University Press, 2009), 92.
- 7 Rachel Berney, "Pedagogical Urbanism: Creating Citizen Space in Bogota, Colombia," *Planning Theory* 10:1 (2011): 17. Щодо прав на місто, див.: David Harvey, "The Right to the City," *New Left Review* (2008), <http://davidharvey.org/media/righttothecity.pdf> (на 7/25/15).
- 8 Peter Norton, *Fighting Traffic: The Dawn of the Motor Age in the American City* (Cambridge, MA: MIT Press, 2008), 2–6; James Longhurst, *Bike Battles: A History of Sharing the American Road* (Seattle, WA: University of Washington Press, 2015), 85.
- 9 Longhurst, 63–68; Christopher Wells, *Car Country: An Environmental History* (Seattle: University of Washington Press, 2012), 25–32.
- 10 «Втеча білих» – (англ. "white flight") масова міграція білих представників середнього класу з міст США (прим.пер.).
- 11 Norton, *Fighting Traffic*, 1–2, 65–98; Longhurst, *Bike Battles*, 88–100. Див. також: Scott Bottles, *Los Angeles and the Automobile: The Making of the Modern City* (Berkeley: University of California Press, 1987); Cotton Seiler, *Republic of Drivers: A Cultural History of Automobility in America* (Chicago: University of Chicago Press, 2008).
- 12 Jeremiah Axelrod, *Inventing Autopia: Dreams and Visions of the Modern Metropolis in Jazz Age Los Angeles* (Berkeley: University of California Press, 2009), особливо с. 174–204; Peter G. Furth, "Bicycling Infrastructure for Mass Cycling: A Transatlantic Comparison," // John Pucher and Ralph Bueler, Eds., *City Cycling* (Cambridge, MA: MIT Press, 2012): 105–35.
- 13 Mike Davis, *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles* (New York: Vintage, 1992); *Falling Down* (1993), Dir. Joel Schumacher.
- 14 Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (New York, 1961), особливо с. 363–68.
- 15 Illich, "Energy and Equity," // *Toward a History of Needs*, (New York: Pantheon, 1978), 136–37.
- 16 Illich, 119.
- 17 Andre Gorz, *Ecology as Politics*, Trans. Patsy Vigderman, Jonathan Cloud, (Boston: South End Press, 1980), особливо с. 69–77. Оригінал. *Le Sauvage*, Sept-Oct, 1973, 76.

- 18** Gorz, 76.
- 19** Gorz, 75–6.
- 20** Gorz, 77.
- 21** Piasecki, *Argonaut Online*, <http://argonautnews.com/taking-back-the-streets/> (на 8/7/15).
- 22** Longhurst, *Bike Battles*, 188–94; Jason Henderson, *Street Fight: The Politics of Mobility in San Francisco* (Amherst: University of Massachusetts Press, 2013), 117–18.
- 23** Adonia Lugo, "How Critical Mass Built the LA Bike Movement," // *Shift Happens! Critical Mass at 20*, eds., Chris Carlsson, Lisa Ruth Elliott, Adriana Camarena (San Francisco: Full Enjoyment Books, 2012), Кіндл-видання.
- 24** Dolores Hayden, *Urban Landscapes as Public History* (Cambridge, MA: MIT Press, 1995), x–xi; Steve Hymon, "Good Morning from Sierra Madre Villa," *The Source*, June 23, 2015, thesource.metro.net/2015/6/23/transpo-headlines-good-morning-from-sierra-madre-villa/ (на 23/6/15). Остання ревізія транспортного плану міста, «Мобіліті-2035», свідчить, що міська влада налаштована розвивати громадський транспорт і пішохідний та велосипедний рух по місту, у разі потреби забираючи для цього простір автомобілів.
- 25** Streetfilms, *Ciclovía: Bogota, Colombia*, (2007), Dir. Clarence Eckerson, Jr. <http://www.streetfilms.org/ciclovía/> (на 8/12/15).
- 26** Електронний лист Адонії Луго авторіві 7/30/15. Інтерв'ю автора з Лінтоном 7/15/15.
- 27** Електронний лист Адонії Луго авторіві, 7/30/15. Інтерв'ю автора з Лінтоном, 7/15/15.
- 28** Rubin, *Los Angeles Times*, 10/11/10.
- 29** Електронний лист Колін Коркоран авторіві, 7/27/15.
- 30** barrio – (*амер. англ.*) – район великого міста, населений переважно латиноамериканцями (*прим. пер.*).
- 31** Електронний лист Адонії Луго авторіві.
- 32** Інтерв'ю автора з Лінтоном.
- 33** Piasecki, *Argonaut*, <http://argonautnews.com/taking-back-the-streets/> (на 8/18/15).
- 34** Rubin, *Los Angeles Times*, 10/11/10; Інтерв'ю автора з Лінтоном, 7/15/15.

Нові публічні простори: постіндустріальний порядок проти мистецького хаосу

Єгор
Власенко

Нові публічні простори на базі покинутих індустріальних ділянок

Залишки індустріальної революції в Європі масово знесено або трансформовано впродовж минулих десятиліть унаслідок інтернаціоналізації виробництва, яка зумовила масовий аутсорсинг виробничих потужностей і робочих місць у країни, що розвиваються. Такий підхід став звичною практикою, безпосередньо впливаючи на соціальний добробут колишніх працівників виробничих підприємств і водночас створюючи стимули для появи нових видів економічної активності. Однак чимала частина колишніх індустріальних об'єктів залишилася покинутою та занедбанною через великі витрати на знесення та будівництво, а

також брак необхідної інфраструктури. Водночас певну кількість індустріальних ділянок успішно перетворено на майданчики для креативних індустрій, таких як мистецькі майстерні та виставкові центри.

Головною особливістю подібної постіндустріальної реапропріації був різкий контраст з індустріальним порядком: ізольовані приватні робочі простори з чітким просторовим поділом за функціями та процесами перетворено на динамічний і відкритий публічний простір змішаного використання, пристосований до потреб сервісної економіки (сфери послуг). Креативні майданчики стали ключовими двигунами змін у культурному житті таких міст, як Більбао та Мальмо, які свого часу були потужними індустріальними центрами. Однак питання сталості реапропрійованих таким чином просторів залишається актуальним і повинне бути вивчене в економічному, соціальному та екологічному аспектах.

У статті досліджено найкращі практики нової забудови та реапропріації індустріального надбання у Гамбурзі, Мальмо, Копенгагені, Берліні та Києві. Окремо вивчаються можливості реапропріації індустріальних ділянок в Україні на базі досвіду перетворення Телички у Києві.

Публічний простір — великий чи камерний, стихійний чи ретельно спланований, замкнений стінами чи вільно розташований просто неба — безкінечно цікавий об'єкт для дослідження, адже чинники, що його творять, настільки ж різнобарвні та парадоксальні, як і людські емоції та відносини. Також ж мірою публічні простори залежні від панівної ідеології та парадигми, через які проходить будь-яке суспільство на шляху становлення.

Проживаючи 16-ий рік від початку нового тисячоліття історії людства, ми вже досить чітко завважуємо проблиски майбутнього — економіку взаємного обміну (sharing economy), мобільність і повсякчасну доступність технологій, щораз більшу урбанізацію й панування інновацій над усталеними ресурсними ланцюжками та ієрархічно побудованими організаціями. Однак таке майбутнє не є беззаперечним і безальтернативним сценарієм і поготів не втілюється водночас і всюди. У рамках складної тканини міста співіснують і як елементи інформаційного суспільства, і як діючі об'єкти індустріальної доби, а подекуди живий ще цеховий і навіть напівфеодальний лад.

Аналізуючи структуру такого міста як Київ, можна також живо побачити інфраструктуру планової економіки, що чудернацько переплітається з економікою вільного ринку та владою корпорацій. Саме контекст спадщини з приставкою «пост» — пострадянську, постіндустріальну — цікаво дослідити та визначити, чи знайдуть ці ресурси нове використання і стануть надбанням для міського публічного простору.

Той шлях, що тільки відкривається перед індустріальними центрами колишньої радянської системи, вже пройдено в тій чи іншій формі цілою низкою міст, від мегаполісів масштабу Лондона до центрів регіонального значення — іспанського Більбао, шотландського Глазго, шведського Мальмо, німецького Гамбурга та багатьох інших. Живі приклади нових публічних просторів, що створюються в цих та інших містах, дають уявлення про можливості та ризики постіндустріальної трансформації, які варто взяти до уваги.

Hafencity,
2015

Трансформації

чудовою навігацією, мощенням і футуристичними вуличними меблями. До району прокладено нову гілку метро, тут діє низка музеїв і культурних центрів, засновано новий університет, добувають філармонію; у новобудах квартирують офіси відомих компаній та організацій — від

Kuehle & Nagel до Greenpeace. Усе це покликано створити нові сенси на місці старих доків, якими у 19 ст. гуляли вітри та хвороби.

Візію нового району, покликаного повернути набережну місту, вперше презентував 1998 року тодішній мер Гамбурга Геннінг Вошеру (Henning Voscherau), скориставшись напрацюваннями місцевого архітектора — професора Вольквіна Марга (Volkwin Marg). Від того часу до закладення підмурівку першої будівлі нового району минуло три роки, упродовж яких розробляли майстер-план району, проводили архітектурний конкурс і громадські слухання та кампанії. Згідно з майстер-планом, величезний новий район, що розкинеться на 157 га, має стати справжнім культурним, соціальним та економічним проривом для міста. Повністю закінчити будівництво заплановано до 2030 року, а обсяг інвестицій зіставний з амбіціями проекту — близько 10,9 млрд євро, з яких 78% припадає на приватний сектор.

Окремо варто відзначити зусилля, спрямовані на те, щоб зробити район енергетично стійким і відкритим до людей — у проект закладено більш як 28 га публічних парків, в об'єкти інфраструктури вмонтовано сонячні колектори, дотримано всі вимоги універсального дизайну. Створення відкритого, дружнього до людини простору в цьому випадку пояснюється не лише стандартами універсального дизайну², що висувують до сучасного міста, а й усвідомленою необхідністю залучити в новий простір велику кількість людей, які використовували б його можливості. За всієї привабливості тутешнього міського дизайну Hafencity важко назвати велелюдним, а кількість потоків людей, які постійно живуть і працюють у районі, поки що несумірна з його масштабом.

Подібний сценарій розвитку постіндустріальної припортової території не є унікальним експериментом — аналогічні перетворення можна побачити в інших країнах Північної Європи, до прикладу, у шведському Мальмо. Новий район міста Västra Hamnen на місці закинутих доків і кораблебудівельних підприємств сповідує схожі принципи сталого розвитку, сучасного міського дизайну та генерації культурного й економічного потенціалу. Аналогічні й проблеми, з якими стикається район, — увечері тут зрідка можна зустріти перехожих і панує дзвінка тиша, яку перебивають хіба що морські хвилі. Пошуки рішення в обох містах також відбувається подібно — в обох районах створюють публічні інституції та культурні центри, як от мистецький і готельний комплекс *Malmö Live* у Мальмо, в

254 обох містах закладено нові університети, що

Västra Hamnen,
2015

Turning Torso,
2015

приваблюють у райони тисячі молодих людей. Інший спільний рецепт – яскрава архітектурна споруда, що позначила б нові території на туристичних мапах (Michael 2015). У Мальмо таку роль іконічної будівлі відіграє білосніжна вежа *Turning Torso* Сантьяго Калатрави, а в Гамбурзі – нова філармонія *Elbphilharmonie*, довгобуд, який планують завершити до 2017 року.

Щоправда, запрошення видатного архітектора зі світовим ім'ям для створення принципово нового іміджу району і міста найчастіше пов'язують з іншим постіндустріальним портом – іспанським Більбао, де було збудовано філію славнозвісного музею сучасного мистецтва Гугенхайма. Чудернацький проект Френка Гері (Frank Gehry), доповнений інсталяціями сучасного мистецтва, викликав справжній фурор і породив цілу хвилю наслідувань та імітацій. Сам Гері згадував анекдотичний випадок, коли до нього звернулися представники польського міста Лодзь із проханням спорудити точну копію його проекту в Більбао, яку вони «використають як концертну залу»³.

Хибність «штампування» готових архітектурних рішень без урахування місцевого контексту не лише створює відчуття відторгнення будівлі середовищем, а й часто зводить нанівець власне ефект від проекту. До того ж не однозначний і вплив того-таки музею Гугенхайма в Більбао, який, на переконання місцевих культурних і мистецьких ініціатив, є радше туристичною меккою, ніж підтримкою місцевих осередків культури, і чужий щодо самого міста. Все це створює недовіру до масштабних проектів міських перетворень, де глобальні тренди та рішення зовсім не dokonче становлять підтримку для місцевого культурного, соціального та економічного потенціалу.

У всіх перелічених випадках самоочевидною є життєва необхідність залучення людей до використання новостворених публічних просторів, що дуже контрастує з частим нехтуванням створення дружнього до людей середовища в уже сформованих міських центрах. У контексті міських перетворень у столиці України подібні виклики постануть перед реконструйованим простором Поштової площі біля Річкового вокзалу, який доведеться інтегрувати в тканину міського життя. У цьому процесі принципово

важливим стане обраний шлях до залучення відвідувачів, що може варіювати від використання рекреаційного потенціалу набережної та створення музейного комплексу на базі знайдених тут археологічних цінностей до звичного для Києва сценарію формування нового торговельно-розважального центру, для якого вже залучено приватного інвестора. Відкинувши звичні для міста проблеми з незаконним паркуванням і стихійною торгівлею, площа також може стати своєрідним лакмусовим папірцем, що позначить сприйняття місцевим бізнесом і громадою великого відкритого простору на противагу іншим площам міста, багато з яких виконують здебільшого транспортну функцію з перерозподілу потоків автівок. Вирішуючи локальні і досить специфічні для київських реалій завдання, публічний простір Поштової площі, утім, нарівні з набережною *Hafencity*, становить елемент великого експерименту, доля якого вирішить, як виглядатимуть нові публічні простори міст. Адже з іншого боку терезів зважено концепцію публічного простору, що може існувати, за влучним виразом архітектора Девіда Аджайє (David Adjaye), лише під дахом, у рамках певного архітектурного рішення, яке бере на себе функції, що раніше виконували площі. Живучи у місті торговельно-розважальних комплексів, сполучених автострадами, кияни мають як ніхто уявляти наслідки такого підходу.

Поряд із пошуком нових концепцій публічних просторів у постіндустріальних районах великий інтерес викликає поширений феномен нових міських просторів, стихійно сформованих на базі закинутих індустріальних та інфраструктурних об'єктів, де, здавалося б, бракує базових умов для приваблення публіки. Індустріальна естетика таких місць відповідає вподобанням досить незначної частини населення, що, однак, компенсується відчуттям свободи та пануванням ініціативи, яка зароджується знизу, на противагу стратегіям і майстер-планам муніципалітетів. Подібні простори часто характеризуються досить примітивними і водночас технологічними рішеннями — до прикладу, поєднання старовинного формату ярмарків і розпродажу з діджиталізацією і широким застосуванням соціальних мереж. Такі публічні простори часто історично виникали завдяки активності локальних спільнот або субкультур, які пристосовували для власних ініціатив індустріальні площі чи віддалені пустирі, що не використовувалися роками, найчастіше через фінансові проблеми, не вирішені спори між власниками землі та непогоджені плани забудови.

Класичними прикладами таких просторів можна назвати Темпельхоф (*Tempelhof*), один із найстаріших аеропортів Європи, розташований у Берліні. Колись на теперішньому летовищі кайзери проводили марші, а нацисти збирали на полі Темпельхофа мітинги до 1 млн осіб. Сучасну

Tempelhof, 2015

256 долю летовища вирішили два референдуми — в одно-

му не вистачило голосів, щоб не закривати аеропорт 2008 року, а в іншому місцева спільнота відкинула план мерії забудувати цю зону соціальним житлом і суспільними об'єктами (планувалася бібліотека та культурний центр). Натомість залишився міський парк на 300 га — з міським садом, зонами для спорту, відпочинку та дозвілля, а також для громадських зібрань. Величезна, відкрита всім вітрам площа Темпельхофа зовсім не є подібною на стандартне уявлення про міський парк, проте користується великою любов'ю місцевих жителів.

Цікава та показова також історія району *Християнія (Christiania)* в Копенгагені, що відродився на місці старого військового містечка як «вільна республіка Християнія» (Мал. 5). Відомий як осередок міських субкультур і мекка місцевих хіппі та анархістів, район став туристичною принадою Копенгагена й відомий далеко за його межами. Приклади альтернативного використання постіндустріальних об'єктів як публічних просторів та осередків креативних індустрій трапляються в усьому світі. У згаданому вище шведському Мальмо на місці кораблебудівної майстерні функціонує організація *STPLN*, що поєднує коворкінг і майстерні, де проводять публічні заходи, виготовляють моделі нових пристроїв, друкують на 3d-принтерах, роблять дизайни одягу і графіку. Міська влада високо цінує заклад, що відображено у концепції простору: «Ми віримо, що креативність є двигуном економічного, соціального та культурного добробуту Мальмо. Ми створили простір, де можна будувати, створювати прототипи та ремонтувати речі, генерувати культурні події чи експериментувати з власними ідеями проєктів». На переконання мера міста Кента Андерссона, саме організації нової, «креативної економіки» сприяли економічному та соціальному відродженню міста після кризи 1970-х, пов'язаною з масовим закриттям промислових потужностей. Наразі маленьке шведське містечко посідає четверте місце у рейтингу *Forbes Most Inventive Cities–2015*⁴, який розраховують за співвідношенням кількості патентів на особу.

Секретом привабливості подібних постіндустріальних просторів є, безперечно, гнучкість і відсутність необхідності у великих капіталовкладеннях, що розширює можливості використання простору та позначається на доступності послуг, надаваних у ньому, для широкого загалу. Окремий чинник — наявність певної ініціативної групи (організації, територіальної спільноти або субкультури), що виступає ідеологом і двигуном простору, навколо якого формується аудиторія користувачів простору. Саме таких «стрижневих» спільнот часто позбавлено проєкти нових просторів, що плануються у традиційний спосіб, через бізнесові та державні структури. Подібні простори також часто характеризуються ліберальнішим підходом до правил поведінки і доступу до них, що дуже контрастує з багатьма традиційними просторами, відкритими лише для певних груп населення за умови дотримання чіткого кодексу правил поведінки. У цьому контексті кричущим є приклад Лондона, де, на додачу до використання засобів масового спостереження, поширеним став феномен «приватного публічного простору», що має приватного власника, який може впливати на публічне використання цього місця. До списку подібних просторів входять, до прикладу, Олімпійський парк, відкритий до Олімпійських ігор 2012 року, а також відомий район *Canary Wharf*, один із бізнес-центрів британської столиці⁵. Згідно з дослідженнями, у подібних просторах люди схильні свідомо «фільтрувати» власну поведінку, що знижує цінність публічного простору як середовища вільних знайомств, комунікації та обміну ідеями. До того ж такі простори провокують поширення сегрегації населення. Стихійні ж простори відрізняються відкритістю для різних верств населення, однак якоюсь мірою залишаються під ризиком замикання на певній професійній, релігійній або етнічній групі. До того ж відкритим залишається питання розвитку подібних просторів з огляду на ефект джентрифікації та комерціалізацію, спричинену зростанням туристичної привабливості таких місць.

Відтак стихійні постіндустріальні простори, за відсутності необхідної інфраструктури, приваблюють відвідувачів спрощеним контекстом взаємодії з публікою та активністю низових ініціатив громади. У Києві, який за радянських часів був важливим центром для цілої низки індустрій, залишається чимало територій, зайнятих індустріальними об'єктами, які подекуди мають великі площі. Приклади ревіталізації таких просторів за рахунок приватних інвестицій становлять комплекс будівель машинобудівного заводу «Більшовик», перетворений на торговельно-розважальний центр, та арт-завод «Платформа»

на місці Дарницького шовкового комбінату. Подібне використання об'єктів більш економічне з огляду на необхідні інвестиції та відтворює певні елементи відкритого публічного простору, однак скоригованих на переважання комерційного складника. Наближенішим до згаданих світових прикладів є арт-кластер, розташований біля транспортного вузла на Видубичах, що за останні роки став місцем проведення культурних подій, таких як фестиваль сучасного мистецтва *«Гогольфест»* та архітектурний фестиваль *CANactions*. Згідно з концепцією ревіталізації історичного району Теличка на Видубичах, розробленого архітектурним бюро *Zotov&Co*⁶, ділянка площею 120 га може стати справжньою перлиною київського правобережжя, адже саме тут вихід до набережної не відрізаний швидкісним шосе, а потенційна забудова не порушуватиме історичної панорами міста. У проект також закладено формування креативного суспільного простору у форматі арт-заводу, а також нову набережну. Водночас тут враховано необхідність рекультивації ґрунтів, забруднених внаслідок промислового використання території.

За відсутності великих публічних просторів біля води на Правому березі (окрім хіба що Оболонської набережної) актуальність подібних проектних пропозицій дуже висока. Однак Генеральним планом 2025 року передбачено прокладення нової швидкісної магістралі, що відтинатиме Теличку, подібно до інших районів, від річки, а сам проект наразі не отримав необхідної підтримки муніципалітету та інвесторів.

Поступова, низькобюджетна ревіталізація колишніх промислових територій, що не потребує значного капітального будівництва і з обережністю ставиться до наявної інфраструктури та ресурсів території, більше вписується у концепцію сталого розвитку, аніж нове капітальне будівництво. До того ж саме такі ділянки зазвичай стають зонами переосмислення суспільних просторів, у чомусь повертаючись до найбільш базових концепцій спілкування та співіснування людей на певній території. Саме тут створюється яскрава антитеза до класичної теорії індустріального, конвеєрного виробництва,

для якого суспільний простір площ є нічим іншим, як «горлом пляшки» (bottleneck), що сповільнює та спотворює геометрично побудований потік ресурсів вулицями–судинами міста. Так само, як модерністські теорії містопланування не враховують найбільш базові потреби людини в спілкуванні та ігнорують відомий «людський чинник», що вносить невизначеність до будь-якого процесу⁷, індустріальний підхід до створення цінності унеможливорює творчість та інновації у суспільному просторі. Живучи в містах, створених минулими поколіннями для вирішення завдань, що втратили свою актуальність, ми маємо закласти підмурівок для міст майбутнього – створюючи нові простори або ж переосмислюючи наявні архітектурні декорації. Наскільки нові міста стануть людянішими, відкритішими та інновативнішими – напряму залежить від тих ідей і сенсів, що ми закладаємо в їхнє серце – публічні простори. ■

- 1** <http://www.hafencity.com>.
- 2** 11 принципів універсального дизайну, <http://www.ud.org.ua/publikatsiji/11-printsipi-universalnogo-dizajnu>.
- 3** Michael, C., “The Bilbao Effect: is 'starchitecture' all it's cracked up to be?”, *The Guardian*, 2015, <http://www.theguardian.com/cities/2015/apr/30/bilbao-effect-gehry-guggenheim-history-cities-50-buildings>.
- 4** Forbes Most Inventive Cities – 2015, <http://www.forbes.com/pictures/efee45jeje/4-malmo-sweden/>.
- 5** Garret, B., “The privatisation of cities' public spaces is escalating. It is time to take a stand”, *The Guardian*, 2015, <http://www.theguardian.com/cities/2015/aug/04/pops-privately-owned-public-space-cities-direct-action>.
- 6** Теличка, 2014, Zotov & Co, <http://zotov.com.ua/uk/project-show/telychka>.
- 7** Jacobs, J., “The Death and Life of Great American Cities”, Vintage Books Edition, 1961.

- 1.** Forbes Most Inventive Cities – 2015, <http://www.forbes.com/pictures/efee45jeje/4-malmo-sweden/>.
- 2.** Garret, B., “The privatisation of cities' public spaces is escalating. It is time to take a stand”, *The Guardian*, 2015, <http://www.theguardian.com/cities/2015/aug/04/pops-privately-owned-public-space-cities-direct-action>.
- 3.** Hamburg Hafencity, <http://www.hafencity.com>.
- 4.** Jacobs, J., “The Death and Life of Great American Cities”, Vintage Books Edition, 1961.
- 5.** Michael, C., “The Bilbao Effect: is 'starchitecture' all it's cracked up to be?”, *The Guardian*, 2015, <http://www.theguardian.com/cities/2015/apr/30/bilbao-effect-gehry-guggenheim-history-cities-50-buildings>.
- 6.** 11 принципів універсального дизайну, <http://www.ud.org.ua/publikatsiji/11-printsipi-universalnogo-dizajnu>.
- 7.** Теличка, 2014, Zotov & Co, <http://zotov.com.ua/uk/project-show/telychka>.

Образ- проект

Дарина Ніколенко

**Надія Соснова
Тарас Ничипір**

Наталя Отріщенко

Інга Козлова

**Любов Апостолова–Сосса
Алірза Мамедов**

Тетяна Булах

Конфлікт пам'ятей у публічних просторах міста

Дарина Ніколенко

*«Ніщо не може відрізнити спогади
від звичайних моментів. Лише
згодом ми згадуємо про них через
шрами, що вони залишають».*

З фільму «Злітна смуга»,
реж. Кріс Маркер,
1962

Говорячи про конфлікт пам'ятей у публічному просторі міста, ми неunikно опиняємося перед проблемою нашого сприйняття минулого. Чи можемо ми говорити про минуле в категоріях спільного досвіду, чи наша пам'ять подрібнює його й ніколи не дозволяє скласти фрагменти у цілісну картину? Це питання, здається, гостро постає, коли йдеться про радянську спадщину. Його проблематичність втілюється у коливанні між крайнощами «захоплення/заперечення», у частому виборі етнічної ознаки як критерію «українськості» минулих та й сучасних здобутків української культури. Символічний вимір міста так само постає полем боротьби у пошуках цього правильного сприйняття — тут і зміна назв вулиць, і використання монументів як інструментів націотворення у контексті їхнього спорудження/знесення. Недавня хвиля «ленінопаду», декомунізаційні закони, запроваджені в Україні навесні 2015 року, також порушують питання про особливість пострадянських міст, на тлі яких особливо відчутним стає зв'язок ідеології і простору, ідеології і мистецтва, проблема «асиметрії пам'яті» (термін Алей-ди Ассман) і те, як вона відображається у просторі і його зміні.

Пам'ятник Чекістам,
Київ, серпень 2015,
фото: Дарина Ніколенко.

Простір ідеології

«Ідеологія володіє матеріальним існуванням», — вважає Альтюсер, застерігаючи, що йдеться не про якісь конкретні предмети на кшталт бруківки або рушниць. Ідеться передусім про втілення ідей у практичній діяльності, матеріальності ритуалів і вчинків, тобто про певну ідеологічну інтервенцію у наше повсякдення, для розгортання якого місто постає як контекст і водночас як продукт різноманітних взаємодій і зв'язків, у тому числі просторових. Ця матеріальність, втілена у структурах міського ландшафту, може визначати соціальну поведінку і культурні ідентичності населення. Вона є «медіумом для ідентичності» (Darieva & Kaschuba 2011, p. 14). Про цю потребу в медійних, ментальних і матеріальних образах, які дають змогу спільнотам побудувати певне уявлення про себе, говорить Алейда Ассман. Це звернення до колективної символіки, втілене не лише у візуальних образах, а й у наративах, місцях, меморіалах і ритуальних практиках (Ассман 2014, с. 28). Звернення до минулого також є способом легітимації для деяких раніше маргіналізованих спільнот. Водночас Ассман вказує на перехід від понять «ідеології» і «міфів» (у політизованих 60-х і 70-х) до поняття «колективної пам'яті» у 90-х. З цим переходом

поняття ідеології втрачає конотацію хибного світогляду, побудованого на сугестивних, «зручних» образах. Використання образів неunikне, а тому необхідно сконцентруватися на «позачасовій силі впливу візуальних образів чи символів і їхній історичній сконструйованості» (Ассман 2014, с. 28). Особливість постсоціалістичного міста в цьому контексті полягає у поєднанні старих (соціалістичних) і нових (демократичних) шляхів символічної апропріації публічного простору. Міське зонування, яке сформувалося за радянських часів, зберігається досі — це індустріальні частини міста, мікрорайони і монументальний центр, який виконував здебільшого церемоніальну функцію. Домінування державного контролю над простором передбачало таку його організацію, яка найліпше сприяла б досягненню політичних цілей, — містопланування, одноманітні публічні простори, монументальна архітектура включно з широкими просторами вулицями, призначеними для численних радянських демонстрацій. У контексті символічної окупації простору пам'ятник, як і зображення чи архітектура, могли слугувати інструментами гомогенізації суспільства і ніколи не лишалися нейтральним естетичним актом. Вони відображали політико-естетичну боротьбу за домінування над знаками, тобто за привілей приписувати знакам певний сенс (Groys 2013, р. 97).

Чи можемо ми говорити про зміну оптики у сприйнятті, а відтак і підходів у формуванні міського ландшафту сьогодні? В якомусь сенсі так. У теорії Ассман монумент є інструментом творення міфа, але не в значенні спотворення історичних фактів, а в сенсі «афективного засвоєння власної історії». Дослідниця говорить про певне осмислення і сублімацію історії у вигляді пам'ятників, які не спотворюють її, а самі є фактами історії, культурними конструктами, здатними впливати на сучасний і майбутній стан речей. «Поряд із запитаннями «що було?» і «як це відбулося?» дедалі більшу роль відіграє запитання «як ми дізнаємося про історичну подію і як ми пригадуємо її?» (Ассман 2014, с. 39). Таким чином, саме ставлення до неоднозначного досвіду минулого, у цьому разі радянського, його інтерпретація стає своєрідним лакмусовим папірцем у формуванні історичної політики, визначенні основних векторів соціальних реформ і поштовхом до реорганізації меморіального ландшафту міста.

Асиметрія пам'яті – асиметрія просторових змін

Польська дослідниця Ева Охман (2013, р. 4) говорить про домінантний наратив, який виник у наукових дискусіях про долю радянської спадщини у країнах Східної Європи. Ідеться про певну дихотомію у сприйнятті комуністичного минулого — розуміти його як «місцеве» чи «зовнішнє» (навіязане) явище? Останній погляд видається особливо популярним для країн, де політичні трансформації супроводжувалися радикальним пориванням з комуністичним минулим і пошуком нових історичних наративів, які підтримували б почуття національної ідентичності. У Польщі «ревізію» міського простору було визначено політичним рішенням на національному рівні. Аргументацією для нього слугувало розуміння символів комуністичної диктатури як символів національної зради і підважування прав індивіда, з чого випливає небажання визнавати комуністичний досвід як частину національної традиції. Водночас, на

протипагу бажанню уряду навіязати якесь одне, головне, бачення національного минулого, виникали спроби побудови колективної пам'яті з урахуванням неоднозначності і різноманітності історичних досвідів польського суспільства. Ця тенденція до фрагментації і диверсифікації наці-

Дарина Ніколенко

Згори –
мозаїка
на ст. Палац Україна,
Київський метрополітен,
травень, 2015;
фото: Євген Нікіфоров.
Знизу – серпень 2015,
фото: Дарина Ніколенко.

ональної пам'яті говорить про здатність суспільства приймати різні образи минулого, минуле «Іншого», таким чином, вибудовуючи спільний меморіальний ландшафт.

Влітку 2015 року до Києва завітав Девід Флемінг, директор групи національних музеїв Ліверпуля. У Національному художньому музеї він виступив з лекцією про зв'язок музеїв і політики; про зміну ролі сучасних музеїв — музеї мають залишити нейтральну позицію і стати каталізатором суспільних змін, простором для діалогу та обговорень, що порушують соціально важливі питання. Звертаючись з критикою низки світових, здебільшого неєвропейських музеїв, Флемінг говорив про некритичне осмислення минулого — музеї не лише не сприяють примиренню з ним, а навпаки — розпалюють спогади, пов'язані з болючими минулими подіями, і акцентують на звинуваченні й образі. Зокрема йшлося також про музеї пострадянського простору — Музей окупації Латвії, Музей жертв геноциду у Вільнюсі та ін. Головним аргументом для критики подібного підходу є те, що часто він є відображенням державної політики й містить елементи пропаганди на шляху формування певної символічної константи у суспільній свідомості. Зловживання пам'яттю виникає тоді, коли «мертвих людей заднім числом використовують як агентів підтримки власних інтересів і як політичний інструмент для вирішення власних завдань» (Асман 2014, с. 301). З іншого боку, погляд на музей як на миротворчу платформу наштовхує на думку про конфронтацію між підходами у сприйнятті минулого в Європі і країнах, що розвиваються, які перебувають у статусі постконфліктних і для яких моментальне примирення з минулим неможливе, бо спогади про нього є «гарячими» спогадами (Turai 2009, р. 99). Вони говорять мовою емоцій, іноді продукуючи імпульсивне бажання подолати минуле через боротьбу з його образами. Чи можна, наприклад, припустити, що зміни в українському публічному просторі є відображенням революційної моделі часу (Нора 2005), для якої минуле потребує ретельної фільтрації та визначення «уроків історії» для нащадків? На противагу європейському досвіду, який внаслідок зачарування історією часто передбачає музеєфікацію публічного простору, українське місто зазнає (радикальних) перетворень. Це той момент, коли не спрацьовує знаменитий вислів Роберта Музіля — означення пам'ятників як «найбільш непомітних речей у світі» (Музіль 1999). Навпаки, у час соціальних зрушень монументи постають болючими образами минулого, подолання яких видається можливим лише через знищення. Однак виникає запитання: за якими критеріями можна визначити право на збереження чи вимогу руйнації? Особливо гостро воно постає, коли йдеться про твори мистецтва — ідеологічно заангажовані або просто створені у радянські часи. У Законі «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки», прийнятого в Україні навесні 2015 року, вказано, що заборона не поширюється на твори мистецтва, але водночас у ньому не прописано чітких механізмів для визначення, які об'єкти необхідно визнати творами мистецтва. Внаслідок цього велика кількість мистецьких творів, наприклад, мозаїки у публічних просторах міста, ризикують бути знищеними внаслідок некомпетентних рішень місцевих урядовців. Через нечітко сформульовані механізми демонтажу і відсутність остаточних списків об'єктів, які підлягають демонтажу, під загрозою опинилися мозаїчні панно, не пов'язані з комуністичною символікою, як, наприклад, роботи Володимира Прядки й Івана Литовченка на проспекті Перемоги в Києві. В якомусь сенсі завдяки «декомунізаційним законам» стала очевидною проблема незахищеності об'єктів монументально-декоративного мистецтва — в українських ЗМІ і соціальних мережах дедалі частіше з'являються свідчення само-

Пам'ятник Леніну, Кременчук, червень 2015,
фото: Поль Картрон.

вільного знищення окремих зразків. Услід за «декомунізаційним законом» Київська міська державна адміністрація підтримала кілька проектів рішень Київської міської ради — «Про демонтаж об'єктів оздоблення станцій Київського метрополітену — носіїв комуністичної символіки» і «Про заміну комуністичної символіки на будівлях та спорудах, які належать до комунальної власності територіальної громади м. Києва». Це особливо актуалізувало створення проекту *Soviet Mosaics in Ukraine* від фонду ІЗОЛЯЦІЯ, присвяченого дослідженню та каталогізації мозаїк радянського періоду в Україні. Ініціатори проекту наполягають на необхідності дослідження, документації пам'яток монументально-декоративного мистецтва і на залученні фахівців з історії, мистецтвознавців та архітекторів у прийнятті рішення щодо можливого демонтажу мозаїк. Окрім цього, на початку серпня було оприлюднено публічне звернення діячів культури і громадських активістів до керівників низки державних інституцій¹ з вимогою вжити заходів задля збереження пам'яток культури.

Політичне іконоборство стосується також і міських монументів, що мають ідеологічне підґрунтя — особливо пам'ятники вирізняє їхня фізична доступність. Гарними мішенями вони також стають через символічну ефективність їхньої руйнації — зруйновані, вони перетворюються на пам'ятники власної деградації (Gamboni 1997, р. 67). З часу дії закону про декомунізацію у Києві було зруйновано 3 монументи (на момент серпня 2015) — погруддя партійного діяча Андрія Іванова, пам'ятник комсомольцям у парку «Нивки», пам'ятник Дем'яну Коротченку. На відміну від названих монументів знаменитий пам'ятник Чекістам скульптора Василя Бородея від самовільної руйнації невідомими особами в лютому 2014 року врятувала спільнота художників і мистецтвознавців, яка підтримує демонтаж пам'яток тоталітарної доби, однак іншими, більш поміркованими методами. Поки що тріщина в брилі пам'ятника Чекістам не дає змоги демонтувати його належним чином, без руйнації. Головним аргументом для знищення пам'ятників радянської доби визначається їхній «історичний зв'язок» так, що ідеологічний зміст мистецького об'єкта превалює над його естетичною цінністю. Навіть більше, естетичне судження тут

використовують для виправдання політичного рішення. Влучним прикладом тут слугує історія з пам'ятником Леніну скульптора Ніколая Томського в Берліні, в районі Фрідріхсхайн. Руйнація монумента 1991 року спричинила публічну суперечку між політиками та діячами культури, які наполягали на створенні незалежної консультативної комісії щодо потенційного демонтажу монументів радянської доби (Gamboni 1997, p. 85). Однак висновок, який комісія оприлюднила в лютому 1992 року і який мав вагомий вплив на долю низки післявоєнних пам'ятників у східній частині Берліна, стверджував недоречність існування в публічному просторі демократичних країн пам'ятників, встановлених під час режиму і які слугують його легітимації, ідеологічному підйому комуністичної диктатури або возвеличенню її лідерів. Тому ці пам'ятники оголошено такими, що не мають естетичної цінності, а отже, не вартують бути збереженими. Гамбоні вказує на суперечність такої позиції, особливо якщо поглянути на експозиції світових музеїв — на твори мистецтва, які мають не менший «стосунок до історії» (Gamboni 1997, p. 87).

Якщо руйнація берлінського пам'ятника Леніну супроводжувалася майже обрядовим розподілом гранітної статуї на 125 частин і «похованням» її за межами міста, то доля українських монументів залишається невідомою і невизначеною. Наприклад, демонтований пам'ятник Леніну в Кременчузі вивезли за межі міста — поряд зі складами і сміттєзвалищем його знайшов бельгійській режисер і художник Поль Картрон, який, перебуваючи на резиденції від урбаністичного фестивалю «Трансформери», досліджував сприйняття радянської спадщини мешканцями Кременчука. Чи є подібне вивезення в «невідомість» формою забуття? Чи є це забуття лікувальним (за Ніцше) — таким, що дає змогу рішуче рухатися далі, чи, навпаки, є ознакою небажання критично осмислювати контрверсійне минуле, шукати способів говорити про нього інакше, окрім мовою руйнації і витіснення зі спогадів?

Пам'ятник радянському діячу
Д. Мануїльському, демонтований
в лютому 2014 року,
на тимчасовому зберіганні
в НКММК «Мистецький Арсенал».

Комеморативні практики формуються також завдяки музеям, які можуть ставати ініціаторами публічного обговорення, переосмислення травматичного досвіду минулого, або, навпаки, є його репрезентацією, а отже, концентрованим, часто однобічним поглядом на події. Можливо, якраз останній підхід був предметом критики Девіда Флемінга. На сайті парку Грутас у Литві, який є приватним музеєм з численними монументами радянської доби і предметами пропаганди, йдеться, що його мета — «розкриття негативного змісту радянської ідеології та її вплив на систему цінностей», показати «оголену радянську ідеологію». Без постаментів, позбавлені своєї монументальності пам'ятники в парку Грутас виглядають щонайменше комічно. «Мemento парк» у передмісті Будапешта, який розповідає «не про комунізм, а про падіння комунізму», наполягає на важливості пам'яті, а не про іронії над минулим. Трохи з іншого ракурсу можна розглядати «Будинок терору» в Будапешті, присвячений злочинній антигуманній діяльності комуністичного режиму, а також злочинам під час німецько-фашистської окупації та угорського профашистського режиму Міклоші Горті. На прикладі цього музею Роман Абрамов говорить про феномен «театралізації тоталітаризму», коли експозиція претендує радше на естетичне висловлювання, аніж на критичний аналіз, таким чином спокушаючи глядача: «замість зневаги — жива допитливість, замість огиди — привабливість музейного атракціону. Так естетика комунізму перемагає етику антитоталітаризму» (Абрамов 2014).

Щодо українського контексту, то з 2003 року в Києві функціонує Музей советської окупації, однак виглядає він більше маргінальною ініціативою. Окрім цього, у липні 2015 року Київська міська рада підтримала ідею створення «Музею радянської окупації» просто неба — назва музею умовна, доки тривають пошуки необхідного місця. Однією з найцікавіших спроб переосмислення минулого, не лише радянського, через дослідження образу «героя» став проект «Герої. Спроба інвентаризації», який було реалізовано наприкінці 2014 року в Національному художньому музеї України. До експозиції увійшли твори, виявлені у його фондах під час інвентаризації і які так чи інакше були пов'язані з топосами «герой», «мученик» або «подвиг». Таке дослідження виводить нас із суперечності «поганого/хорошого» минулого, а запитує про сам спосіб мислення про нього, про феномен «героїзації» — про його доречність як форму використання спогадів, чи про його неунікність у постконфліктній ситуації. Актуальною тут є теза Алейди Ассман про меморіальний етичний поворот — перехід від героїчної пам'яті до постгероїчної, «коли виникає можливість меморіального дискурсу поза його моральним змістом» (Ассман 2014, с. 305). В умовах військово-політичного конфлікту в Україні такий перехід поки що мало видається можливим, коли зв'язок теперішнього і минулого стає ще більш зв'язним, коли відбувається «націоналізація пам'яті», а одержимість минулим перетворює його на предмет маніпуляцій і основу для визначення векторів розвитку сьогодення. Перехід до постгероїчної пам'яті потребує часової дистанції, можливості для різноголосих тверджень і спроб осмислення неоднозначного досвіду. Якими будуть меморіальні практики майбутнього щодо нинішніх подій, які колись стануть для нас спогадами?

1

До віце-прем'єр-міністра – міністра культури України Кириленка В.А.; голови Київської міської державної адміністрації Кличка В.В.; голови Комітету Верховної Ради з питань культури та духовності Княжицького М.Л.; голови постійної комісії Київської міської ради з питань культури і туризму Бондаренка В.Д.

1.

Абрамов Р. (2014), «Музеефикация советского: историческая травма или ностальгия?», *Гефтер*, режим доступу: <http://gefter.ru/archive/11132>.

2.

Альтюссер Л. (2011), «Идеология и идеологические аппараты государства (заметки для исследования)», пер. с франц. С. Рындина, *Неприкосновенный запас*, № 3 (77).

3.

Ассман А. (2014), «Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика», пер. с нем. Бориса Хлебникова, Новое литературное обозрение, Москва.

4.

Герман Л. & Ланько М. (2014), «Пам'ятник поваленню пам'ятника», *Українська Правда. Життя*, режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/culture/2014/02/25/153912/>.

5.

Дронова К., Стадний Є. (2015), «Декомунізаційні закони: пропозиція правок», *Критика*, режим доступу: <http://krytyka.com.ua/solutions/opinions/dekomunizatsiyni-zakony-propozytsiya-pravok>.

6.

Куріна А. (2015), «Save Ukrainian Mosaic. Звернення діячів культури і громадських активістів», *Українська Правда. Блоги*, режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kurina/55c1c132946a6/>.

7.

Лангеноль А. (2011), «Общественная память после смены строя: сходства и различия между практиками памяти в посткоммунистических и постколониальных странах», ред. сост. Герасимов И., Могильнер М., Семенов А., *Империя и нация в зеркале исторической памяти*, Новое издательство, Москва.

8.

Моляр Є. (2015), «Коли стає ніяково, або хто знищує мозаїки в метро», *IZIN*, режим доступу: <http://izin.com.ua/soviet-mosaics-metro/>.

9.

Музиль Р. (1999), Прижизненное наследие, пер. с нем., пред. А. Карельского, сост. Е. Кацевой, *Малая проза. Избранные произведения в двух томах. Роман. Повести. Драмы. Эссе, Том 2*, Канонпресс-Ц, Кучково поле, Москва.

- 10.** Нора П. (2005), «Всемирное торжество памяти», пер. с франц. М. Сокольской, *Неприкосновенный запас*, № 2–3 (40–41).
- 11.** Портнов А. (2015), «Про декомунізацію, ідентичність та історичні закони дещо інакше», *Критика*, режим доступу: <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-dekomunizatsiyu-identychnist-ta-istorychni-zakony-deshcho-inakshe>.
- 12.** Тишков В. (2014), «Историческая культура и идентичность», *Гегтер*, режим доступу: <http://gefter.ru/archive/13251>.
- 13.** Требст С. (2011), «Какой такой ковер?» Культура памяти в посткоммунистических обществах Восточной Европы: попытка общего описания и категоризации», ред. сост. Герасимов И., Могильнер М., Семенов А., «Империя и нация в зеркале исторической памяти», Новое издательство, Москва.
- 14.** Трубина Е. (2015), «Учась вспоминать: векторы исследований памяти», *Гегтер*, режим доступу: <http://gefter.ru/archive/14635>.
- 15.** Darieva, T. & Kaschuba, W. (2011) “Sights and Signs of Postsocialist Urbanism in Eurasia: An Introduction”, in Darieva, T., Wolfgang, K., Krebs, M. (Eds.), *Urban Spaces After Socialism: Ethnographies of Public Places in Eurasian Cities*, Campus Verlag GmbH, Frankfurt/Main.
- 16.** Gamboni, D. (1997), *The Destruction of Art: Iconoclasm and Vandalism Since the French Revolution*, Reaktion Books, London, UK.
- 17.** Groys, B. (2003), “The Art of Totality”, in Dobrenko, E., Naiman, E. (Eds.), *The Landscape of Stalinism: The Art and Ideology of Soviet Space*, University of Washington Press, USA.
- 18.** Huyssen, A. (2003), *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Stanford University Press, Stanford, CA.
- 19.** Kurnicki, K. *Ideological Transformations. Theoretical and Political Implications of Post-socialist City*, available at: www.academia.edu/10353520/Ideological_Transformations._Theoretical_and_Political_Implications_of_Post-Socialist_City.
- 20.** Ochman, E. (2013), *Post-Communist Poland – Contested Pasts and Future Identities*, Routledge, New York, NY.
- 21.** Piotrowski, P. (2012), *Art and Democracy in Post-Communist Europe*, Reaktion Books, London, UK.
- 22.** Turai, H. (2009), “Past Unmastered: Hot and Cold Memory in Hungary”, *Third Text*, Vol. 23, Issue 1, January, 2009, 97–106.

Конфлікт пам'ятей у публічних просторах новозакладених у другій половині 20 ст. містах Західної України

**Надія
Соснова**

**Тарас
Ничипір**

«Архітектура «політична», оскільки вона робить соціальну реальність видимою і виявляє її спрямування».

Румер ван Тоорн,
архітектор

Проблематика

У Західній Україні, в період з 50-х до 70-х років 20 ст., збудовано низку малих і середніх міст, основною функцією яких було обслуговування об'єктів гірничодобувної і переробної промисловості та енергетики. У Львівській області — це міста Червоноград, Новояворівськ, Новий Розділ, Стебник, смт Добротвір, смт Соснівка; в Івано-Франківській — Бурштин, Калуш; у Волинській — Нововолинськ; у Рівненській — Кузнецовськ; у Чернівецькій області — Новодністровськ.

З часу закладення цих міст минуло в середньому лише пів століття, але великі соціально-економічні зміни в країні обумовили невідповідності між потребами мешканців — і матеріальними, і духовними — та функціонуванням міста і його символічно-просторовою організацією.

З поваленням радянського режиму та відродженням Української держави очікуваною була заміна в містах фіксованого в різній формі символізму політично-соціальних та економічних доктрин попереднього устрою. Як доводить соціолог Ю. Сорока, соціокультурні зміни у місті відбуваються через зміну архітектурних канонів і стилів, пам'яток і топонімів [1].

Отож як і в якій формі у містах зафіксовано пам'ять про попередню радянську епоху, за часів якої збудовано досліджувані міста? Найбільш видимими символами минулого були пам'ятники та меморіали. Архітектура теж була покликана відображати основні постулати політичного устрою. Завданням архітектури, як формулює професор Б. Черкес, був «переклад» вербальних міфів, запропонованих правлячою елітою, та візуалізація їх в архітектурних композиціях, матеріалах...» [2]. Так, житло в новозбудованих містах було виключно багатопверхове, типового проекту, без індивідуальної деталізації фасадів. За такого підходу до будівництва всі громадяни урівнювалися в способі життя — виокремлення не заохочувалося: стандартні однакові будинки, стандартні квартири, передбачений уклад життя. За відсутності приватної власності будівництво одnorodинних будинків у містах не відповідало політичним доктринам. З іншого боку, масове багатоквартирне будівництво дало змогу швидко забезпечити житлом працівників великих промислових об'єктів, задля обслуговування яких і будували цілі міста.

Архітектура громадських об'єктів, до прикладу, кінотеатру чи будинку культури, також мали завдання наочної агітації і були виконані в характері символічного авангарду. Форми радянських громадських будівель були в стилі конструктивізму, а подекуди у своєму намаганні виконували роль будівлі-скульптури, що домінувала в просторі, і з характером деконструктивізму. Їх завданням було демонструвати зміни в країні через зміну стилю в архітектурі.

Планування новозакладених у 20 ст. міст теж виконували в радянській парадигмі. Згідно з урбаністичними теоріями 30-х років та їх наступних реалізацій у 50–70-ті роки, місто формували зі стандартизованих планувальних елементів — окремих будівель, кварталів, районів. Їх планування було ідентичне і за структурою, і за балансом території, і за складом об'єктів обслуговування. У структурі мікрорайону або групи кварталів у зеленій зоні розміщували дитячий садок, школу та об'єкти первинної ланки обслуговування — їдальню, магазин. У структурі району передбачалося будівництво громадських споруд більшого масштабу — адміністративних будівель, палацу культури, будинку зв'язку, поліклініки, універмагу, побутового комбінату.

Оскільки архітектура повинна була відображати ідеали влади і наочно демонструвати її могутність — імперії завжди підкріплювалися символічністю архітектури, — то місто формувалося монументально, далеко за межами масштабності невеликих міст, закладених на території Західної України за часів

Прямі великомасштабні
проспекти нових міст
другої пол. 20 ст.

Польщі та Австро-Угорщини. Забудовану по периметру камерну ринкову площу історичних міст під час будівництва «соцміста» замінено на велику відкриту площу, композиційним центром якої був пам'ятник Леніну, а пропорційні до висоти забудови вулички міст 16 – початку 20 ст. у радянському виконанні стали широкими прямими проспектами.

Сценарій публічного простору міст другої половини 20 ст. виходив з ідеологічних завдань. Збільшення центральних публічних просторів було необхідне для проведення масових дійсв – парадів, святкувань політичних подій і дат. На відміну від історично сформованих міст, які мають архітектурно-просторово і символічно окреслений центр з ринковою площею, ратушею, сакральним об'єктом, пострадянські робітничі поселення були і залишаються однаково безособовими.

Сьогодні у своєму прагненні відходу від попереднього політичного режиму мешканці досліджуваних міст делегують бажання змін на всі візуальні нагадування про минуле. Прямолінійні міські композиції, що застосовувалися задля наголошення репрезентативності та значущості простору, нинішні мешканці неусвідомлено асоціюють з минулою епохою. Так, у складі проведеного авторами анкетного опитування жителям Червонограда було запропоновано до розгляду десять різних просторових рішень міста [4]. Підбірка зображень складалася з типів міського середовища, властивих радянському міському дизайну і сучасним світовим рішенням міських площ, вулиць, скверів. У результаті опитування виявилось, що мешканці не ділять вподобаний ними і бажаний для їхнього міста дизайн на радянський і європейський. Натомість переважна більшість обрала дизайн криволінійних форм на протигагу рішенням з прямими лініями. Можна припустити, що радянське планування міста у мешканців асоціюється з прямими лініями проспектів, прямокутною нарізкою кварталів і, способом узгодження вигляду міста зі змінами в суспільстві, мешканці бачать зміну регулярних геометричних форм благоустрою та озеленення.

Розглядаючи окремий тип міського простору – при комерційному чи сакральному об'єкті, біля кінотеатру чи при школі, на центральній площі чи в парку – не окресленими, але відчутними є сформовані кордони впливу об'єкта, в межах яких відбуваються відмінні типи комунікацій і, відповідно до функції, за-

Новояворівськ. Встановлення пам'ятника Т. Шевченкові перед Палацом культури без зміни решти елементів міського оточення символічним, але не функціональним оновлення міста

Конфлікт пам'ятей у публічних просторах
новозакладених у другій половині
20 ст. містах Західної України

Леніну покладали квіти, йдучи довгою прямою алеєю за великої кількості глядачів цього тоталітарно-символічного дійства, і це не передбачало будь-якої приватності простору. Територію для цієї функції формували величними за розмірами елементами — широкими довгими алеями, сходовими маршами; застосовували форми регулярної композиції, а насадження в основному були партерного типу: квіткові орнаменти і стрижені зелені шпалери.

Натомість міський простір поблизу скульптури за української державності має більш широкую палітру за типами допустимих дійств і, відповідно, має формуватися архітекторами виходячи з цього. Якщо, до прикладу, біля пам'ятників Т. Шевченку, І. Франку ми можемо собі уявити людей на лавочках, дітей на скейборді чи велосипеді, то при встановленій фігурі Божої Матері потрібна більш камерна обстановка для роздумів і молитов. Відповідно, у першому випадку простір формуватиметься з елементів, властивих скульптурним групам, і з елементів рекреації — лавок і насаджень для захисту від спеки. У випадку сакральної монументалістики простір має формуватися більш камерно, розмір елементів зменшується.

Отже, різні види скульптури та їх завдання потребують різних типів формування міського простору. Натомість у досліджених містах заміна радянської скульптурної символіки або постановка нового пам'ятника часто відбулася формально, без зміни символічності і масштабу елементів навколишнього простору. Відповідно, в сприйнятті мешканців місто зі зміною устрою та державності принципово не змінилося.

Надія Соснова
Тарас Ничипір

Зміни або відсутність їх

На жаль, з відходом соціалістичної ідеології в містобудуванні міста другої половини 20 ст. так і не набули нової ідентичності.

Як не було на час закладення міста, так і не появилось: власного характеру міста, особливостей, які вирізняли б його з-поміж решти, те, чим можна було б містянам пишатися. Так, проведене інтернет-опитування мешканців Червонограда¹ інформує, що люди не бачать, чим їм пишатися у своєму місті. На запитання: «Що ви хотіли б показати гостям вашого міста?» відповіді у рівних частках поділилися між: «нема що показати» та «палац Потоцького» — єдину історичну будівлю, що збереглася від колишнього міста Кристинопіль, на місці якого було збудовано нове радянське місто. Аналогічна ситуація з опитуванням мешканців міста Кузнецовськ Рівненської області². На думку респондентів, у місті «нічого показати» гостям або «показали б атомну станцію і річку»: перше — бо «про це просять самі гості міста», а друге — бо це «єдине красиве місце в місті».

Образ-проект

Новодністровськ Чернівецької області. Місце, де був лише короткий час пам'ятник Т.Шевченку, мешканці вже сприймають як простір виявлення національно-патріотичного спрямування та місце вшанування пам'яті національних героїв – від Т. Шевченка до сучасників. Мешканка запалює лампадку біля портретів загиблих героїв Небесної сотні

Конфлікт пам'ятей у публічних просторах
новозакладених у другій половині
20 ст. містах Західної України

Сформувати національну ідентичність пострадянських міст намагаються через встановлення нових пам'ятників, але парадоксально, що для таких однотипних промислово-орієнтованих міст впровадження нової монументалістики проявляється знову однаково, що не забезпечує характеру особливості певного міста.

З початком незалежності України повсюдно почали споруджувати нові пам'ятники, проте за композиційними прийомами та масштабністю вони нагадують радянську монументалістику. Встановлені останніми роками пам'ятник Шевченку, скульптурна група чи пам'ятні знаки, меморіальна алея, дошка пам'яті та інші форми відзнаки подій та особистостей з історії України не завжди враховують масштабність місця їх встановлення і тим самим нівелюють або й спотворюють ідейно-просвітницьке значення візуальних символів у місті. Пам'ять про героїв для нації потрібна, але вона повинна бути гідною.

Формальна заміна скульптури Леніна на пам'ятник Т. Шевченка чи постать Божої Матері не створює повною мірою нового середовища міста. Заміна лише одного елемента-символу (скульптури, пам'ятних знаків) локального міського простору відбувається без зміни самого простору. Як наслідок — невідповідність нових символів до «чужого», сформованого в минулому і під іншу ідеологію, простору.

Стає зрозумілим, що не тільки архітектура чи скульптура в місті, а й оточення їх має смислове значення.

Наприклад, скандальне встановлення пам'ятника Т. Шевченку в Новодністровську³ свідчить про формалізм чиновників у підході до соціокультурних змін у місті. Водночас роль скульптури у просторі, формування відповідного міського середовища не беруть до уваги як зайві затрати.

Не змінене, в стані стагнації міське середовище не дає змоги мешканцям повною мірою сприйняти соціальні зміни в країні і нову політично-економічну реальність. Така «незавершеність» у містобудуванні породжує ефект перенесення⁴ в свідомості мешканців. Соціологічні дослідження підтверджують небезпеку таких незавершених візуально-символічних змін у місті. Для більшості мешканців економічні і побутові негаразди життя наклалися на візуально-емоційне сприйняття місця проживання, і в сукупності висновком є таке твердження: «нічого не змінилося, життя не стало кращим...». Окремі з досліджуваних міст внаслідок складної економічної ситуації, а саме безробіття та важкого соціально-психологічного стану мешканців, отримали статус «депресивних»⁵. Можна припустити: окрім об'єктивних чинників, що обумовили депресивність міста, також впливають суб'єктивні — відсут-

У приватних блогах мешканців різних міст є міркування, які можна передати дописом мешканки Нового Роздолу: «Гарне місто, ... але все, що було гарне, будувалося ще в іншій країні. Тоді все вирувало, працювало. Потім бідність, скрута, занедбаність. Тільки нові пам'ятники, церкви відбудовують, інфраструктура занедбана. А зараз такі часи наступили, що годі й казати та сподіватися на поліпшення» [6].

Отже, можна констатувати: після того, як наприкінці 20 ст. відбувся перехід від індустріальної до постіндустріальної епохи, ново-закладені у другій половині 20 ст. промислово-орієнтовані міста залишилися і без економічної, і без ідеологічної основи розбудови. Починаючи з 1990-х років, як пише В. Тимінський, постсоціалістичні міста перебувають у невизначеному стані «продовженого теперішнього», так і не сформувавши концепцію свого майбутнього [3].

Ставлення до міста як до колективної пам'яті і містилища загальнодержавних чи регіональних культурних традицій і пам'яті обумовлює необхідність зміни візуальних знаків, символів у місті зі зміною політичних, економічних чи культурно-національних векторів у державі.

Доказом того, що наочні візуальні символи мають велике значення для мешканців, є неформальні стихійні маркування міста. Під час Революції гідності 2013–2014 років в Україні політичний вибір мешканців, їхній прояв позиції відбувся не на організованих державним апаратом голосуваннях, а у самоініціативному маркуванні простору. Практично в усіх містах на заході, в центрі і на півночі України перефарбовували в синьо-жовті кольори великі видимі елементи – мости, написи, вежі.

Вплив візуальної інформації, візуального закріплення в містах посилив щодо напрямів руху суспільства розуміють також на окупованих територіях сходу України. Так, у всіх містах, підконтрольних бойовикам, починаючи з 6 червня 2015 року, проводиться акція із заміни україномовних та англійськомовних інформаційних табличок на російськомовні. Задля уникнення дисонансу між російською пропагандою, яка ведеться на окупованих територіях, і візуальним виглядом українського міста знищують усе, що нагадує про реальний стан речей, дає відповіді на запитання, хто на цій землі чужий, все, що бодай якоюсь мірою стимулювало б до роздумів мешканців над ситуацією в країні.

Як висновок, є потреба розуміння важливості питання конфлікту пам'ятей і віднайдення балансу між збереженням історії, культурних цінностей міста та окресленням векторів руху громади засобами міського дизайну. Постсоціалістична трансформація міст, закладених у другій половині 20 ст., мала б включати ребрендинг публічного простору, а з огляду на відсутність там тривалої історії та традицій завданням є не віднайдення самотності міста, а створення нової ідентичності. ■

Донецьк, 2015 р. Заміна вуличних вказівників, написаних державною українською та англійською мовами на російськомовні

Надія Соснова
Тарас Ничипір

1

Вибірка не репрезентативна; на сьогодні опитано 59 людей, проте доступ до анкети відкритий і продовжують надходити відповіді.

2

На сьогодні опитано 92 людини.

3

2011 року у Новодністровську Чернівецької області встановлено пам'ятник Т. Шевченку. Пізніше з'ясувалося, що цей пам'ятник стояв у селі Сопошин на Львівщині і його без відома громади було продано у Новодністровськ Чернівецької області. Зараз пам'ятник повернуто сільській громаді.

4

Перенесення – процес у психотерапії, неусвідомлене уподібнення поточних подій минулим.

5

У Львівській області статус депресивної території, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 1108 від 26.10.2011 р. «Про надання статусу депресивної території деяким містам обласного значення 2011 року», має Новий Розділ – одне з чотирьох міст України, що мають такий статус.

1. Черкес Б.С. Національна ідентичність в архітектурі міст: монографія / Б.С. Черкес; Національний ун-т «Львівська політехніка». – Л.: НУ «Львівська політехніка», 2008. – 268 с.: іл.
2. Малес Л.В., Середа В.В., Соболевська М.О., Сорока Ю.Г. та ін. Соціологія міста: навчальний посібник / Л.В. Малес, В.В. Середа, М.О. Соболевська, Ю.Г. Сорока та ін. – Донецьк: в-во «Ноулідж», 2010. – 463 с. – С. 150.
3. Тимінський В. Пострадянське місто як урбаністичний феномен: Проблеми постіндустріального розвитку / В. Тимінський // Збірник наукових праць з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології «Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини». Випуск 9. – Київ, ФЕНІКС, 2013. – С. 253–261.
4. Підвищення якості міського середовища Червонограда [Електронний ресурс]: Анкета дослідження м. Червонограда. Режим доступу: https://docs.google.com/forms/d/1O2oglngZK7xiqHsk_petxBt-51Am4WL7uEh-frV6Akw/viewform?c=0&w=1.
5. Підвищення якості міського середовища Кузнецовська [Електронний ресурс]: Анкета дослідження м. Кузнецовська. Режим доступу: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1P2anMbYqnpzDBgYEGxnmlXC8q28caZ74FLUZdDhxYW0/edit#gid=1131473855>.
6. Новий Розділ, путівник по місту [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.stejka.com/ukr/lvovskaja/novyuy_rozdol/.

«Куда людям хочется идти»: публічні простори в українських малих містах

Наталя
Отріщенко

«Проєкт за публічні простори» (Project for Public Spaces), говорячи про успішне місце, пропонує формулу з чотирьох елементів: доступність, залученість людей до активностей, комфортність і гарний образ і, нарешті, соціальність — можливість зустрічатися і спілкуватися з іншими¹. Власне, таке місце описано в цитаті з дискусії у Добропіллі (Донецька обл.) влітку 2015 року і яку винесено у заголовок статті, — місце, «куда людям хочется идти», яке є відкритим і належить усім, яке локалізоване в просторі міста і легко відтворюється в уяві мешканця. Цей текст — спроба окреслити контури та зрозуміти якості публічних просторів в українських малих містах.

Щоб задати систему координат для розповіді, почну з визначення ключових понять: простір, публічний простір і мале місто. У класичному розумінні Рене Декарта тривимірний простір, виражений через систему координат, є не лише фізичним явищем, а й умовою нашого знання, тобто між річчю і простором немає жодної відмінності (Мамардашвілі 2000, с. 142). Як підсумовує такий підхід Тарас Возняк у своєму тексті про феномен міста: простір має ті самі властивості, що й ідеальна порожнеча чи ємність у будь-якій точці (Возняк 2009, с. 47–48). За таких умов простір розглядають як статичний і незмінний. Однак у соціальних науках він існує і як певна територія (місто, регіон, держава), і як поле для розгортання практик (простір політики, культури, економіки), і як метафора для окреслення соціальної структури (ієрархії статусів чи класів).

Класик соціології Георг Зіммель (Georg Simmel) одним з перших запропонував розглядати місто у просторовому зрізі (Зіммель 2002). Згодом дослідженням простору, його зонування,

виробництва та відтворення (особливо у міському вимірі) займалися соціологи Чиказької та Лос-Анджелеської шкіл, а також П'єр Бурдьє (Pierre Bourdieu), Джейн Джейкобс (Jane Jacobs), Мануель Кастельс (Manuel Castells), Анрі Лефевр (Henri Lefebvre), Едвард Соджа (Edward Soja), Анна Стрельникова (Анна Стрельникова), Александр Філіппов (Александр Филиппов), Девід Гарві (David Harvey) та ін. На відміну від філософських ідеалістичного (простір як продукт пізнавальної діяльності) чи матеріалістичного (простір, що існує незалежно від людини) підходів, простір у соціології отримує людський вимір, і, як пропонує польський соціолог Анджей Майєр (Andrzej Majer), його можна досліджувати в рамках марксистської (простір як продукт нерівності) та географічної (продукування ментальних мап, образів міста, топографія капіталів тощо) перспектив (Majer 2010, s. 20). Український соціолог Сергій Літвінов вказує на те, що від 1930 року в соціологічній традиції існують два напрями, у межах яких відбувається розгляд проблематики простору: один із них визначає простір як модель розміщення індивідів (як-от соціальна стратифікація), інший розглядає його як умову для існування певних локальностей (Літвінов 2004, с. 572).

У цьому тексті простір визначено як рамку для розгортання людського життя в її географічному втіленні, однак він є не статичним, а процесуальним, тобто постійно твориться і відтворюється, що свого часу доводив Анрі Лефевр. А саме виробництво простору відбувається через просторові практики (повсякденна активність), репрезентації простору (здійснені професійними акторами-архітекторами, картографами) та простори репрезентації (культурні образи) (Lefebvre 1991, p. 33). Також, окрім повсякденних практик, простір міста існує завдяки практикам символічним – «від ритуалу або розповіді як прикладу роботи пам'яті до променаду головною вулицею, шопінгу, фотографування біля пам'ятника чи чашки кави у модному кафе як ефектів конструювання» (Мусієздов 2013, с. 260).

Якщо простір – загальне поняття, то публічний простір є його частковим втіленням, що відповідає певному набору характеристик. Наприклад, він може визначатися через протиставлення з приватним або сімиприватним просторами (Lofland 1998, Nissen 2008), через відкритість і як наслідок – доступність для будь-кого і в будь-який час, що є запорукою існування демократії (Mitchell 1995). Публічний простір – це простір, що має потенціал для соціальної взаємодії, тож він передбачає наявність акторів (суб'єктів), їхніх спільних активностей і можливостей для комунікації (Отріщенко 2015). Услід за низкою дослідників, його можна окреслити як загальнодоступну міську територію, де можлива взаємодія незнайомих між собою людей (Mitchell 1995, Tonkiss 2009, Желнина, Зиновьев, Кулева 2013). Як і місце, що має географічну локацію, матеріальну форму та визначене значення і цінність (Gierun 2000, p. 464–465), публічний простір існує у конкретних координатах, обмежений фізично (будинками, вулицями тощо) та присутній на символічній мапі і окремої людини, і певної спільноти. Таким чином, він є і передумовою, і наслідком діяльності соціальних агентів: міських жителів, туристів, влади, комерційних структур тощо. Цей простір є досить неоднорідним полем для активності, може мати різні смислові навантаження, у ньому поєднується прагнення позначити свою присутність і анонімність, розвага та раціоналізація, включення та виключення.

Останнє поняття, яке необхідно концептуалізувати для цієї розвідки, – мале місто. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2010 року, до малих міст належать ті населені пункти, де проживає не більш як 50 тис. осіб (Постанова Кабінету Міністрів України 2010 р.). Поселення такого типу становлять приблизно 75% загальної кількості міст, велика частина яких – адміністративні центри районів. На початок 2010 року в Україні нараховувалося 366 малих міст, у яких проживало 6,4 млн осіб (майже 14% населення країни та більш як 20% міського населення). Хоча ця Постанова і втратила чинність влітку 2015 року, вона задає координати для визначення малого міста, яке основний акцент робить саме на чисельності. Звісно, межа у 50 тис. населення формальна і слугує радше як орієнтир. Набагато важливіші наведені статистичні дані, які вказують на те, що більшість українських міст є малими містами і у них мешкає кожен сьомий житель країни. Урбаністичні дослідження та ініціативи з перетворення публічних просторів в Україні переважно фокусуються на великих містах, тому сподіваюся, що цей текст допоможе розширити поле інтересу і науковців-теоретиків, і практиків-активістів.

Подальші міркування базуються на результатах дискусій з мешканцями, управлінцями, представниками місцевого бізнесу та медіа Ладжина (Вінницька область), Добропілля (Донецька область) та Тернівки (Дніпропетровська область), які стосувалися можливостей залучення громади до спільного (пере)творення міста і відбулися у липні 2015 року в рамках «Лабораторії міського простору»². Так само для цього дослідження у Ладжині та Тернівці у серпні–вересні 2015 року проведено кількісні соціологічні опитування (Ладжин n = 400, Тернівка n = 356). Я також звертатимуся до матеріалів, зібраних у рамках проекту «Реґіон, нація та інше» у 2013–2014 роках у 14 регіонах України (інтерв'ю та проєктивні малюнки – ментальні мапи, виконані респондентами)³. У кожному з них було обрано місто (адміністративний центр), містечко та село, де було опитано вісім (у випадку міста) або шість (у випадку села) осіб⁴. Інтерв'ювання відбулося в таких містечках: Артемівську (Донецька область), Балті (Одеська область), Вижниці (Чернівецька область), Володимирі-Волинському (Волинська область), Євпаторії (Автономна Республіка Крим), Золочеві (Львівська область), Ірпені (Київська область), Коростишеві (Житомирська область), Краснограді (Харківська область), Мукачевому (Закарпатська область), Немирові (Вінницька область), Павлограді (Дніпропетровська область), Семенівці (Чернігівська область) та Умані (Черкаська область).

За умов слідування визначенню малого міста, наведеного вище, до цього типу населених пунктів не належатимуть Павлоград (населення – 109 305 осіб), Євпаторія (107 040 осіб), Мукачеве (85 959 осіб) та Артемівськ (77 474 особи) (Державна служба статистики України 2015). Ще один спосіб класифікації передбачає не лише певну кількість населення, а й належність до комунікативної мережі і визнання спільнотою. Такою формальною мережею може слугувати Асоціація малих міст України⁵. Із списку міст, у яких проходили дослідження, до неї не входять Павлоград, Євпаторія, Мукачеве та Умань. Тому матеріал з цих міст слугуватиме радше для ілюстрації.

Почну із запитання: де локалізовано публічні простори у малих містах? Найпростіша відповідь – у центрі. Щоб зрозуміти, наскільки видимі ці простори на ментальних мапах мешканців міст, варто глянути на результати завершення речень «В центрі (назва населеного пункту) знаходяться...»⁶. Люди часто організовували реакцію через перелік об'єктів, і найбільш поширеними були згадки про споруди, які репрезентують:

1) сферу управління – організація центру навколо адміністративної споруди: *«Центр определяется достаточно несложно. У нас центр, правда, растянутый, потому что центр, как правило, один – около Горисполкома... центром считаются все, что тянется вдоль Горисполкома»* (чоловік, 24, Ірпінь, 28.06.2013)⁷, *«у нас в центре, получается, только администрация»* (жінка, 36, Балта, 25.03.2013);

2) комеморацію – об'єкти, пов'язані з пам'яттю: *«З історичних споруд є пам'ятник Маркіяну Шашкевичу – наш патрон, можна сказати; знаходиться пам'ятник Вячеславу Чорноволу – це теж надзвичайна людина... Знаходиться, звичайно, пам'ятник Тарасу Шевченку»* (жінка, 19, Золочів, 22.07.2013), *«у центрі Вижниці знаходиться пам'ятник Шевченку, пам'ятник Лук'яну Кобилиці – це прямо в центрі»* (жінка, 49, Вижниця, 02.06.2013), *«пам'ятник Леніну, що знаходиться в центрі»*⁸ (жінка, 63, Умань, 05.10.2013). Оксана Міхеєва зазначає, що пам'ятник – це соціокультурний маркер міського ландшафту, матеріалізований знак колективної пам'яті, навколо якого твориться певний ідеологічний конструкт – офіційні і неофіційні міфи та ритуали (Міхеєва 2010, с. 317). Він зазвичай добре
284 видимий, має певну естетичну цінність, нарешті, з ним можуть бути пов'язані просторові практики,

як-от: покладання квітів чи проведення меморіалів. Тож пам'ятники задають можливості для комунікації у міському просторі та часто позначають собою певні відкриті простори;

3) сакральні споруди: «В центре, начиная от площади, все достопримечательности, я так думаю, что у нас церкви кучкуются возле центра» (жінка, 35, Володимир-Волинський, 06.08.2013), «в центрі Золочева знаходиться церква Воскресіння, знаходиться церква Миколая, знаходиться костел» (жінка, 19, Золочів, 22.07.2013). Релігійні споруди є одними з найвидиміших у просторі, адже вони виділяються з фізичного ландшафту своїм архітектурним виконанням, а з ландшафту символічного – тим значенням, яке вони мають для спільноти. Тому їх легко впізнають і відчитують мешканці;

4) об'єкти зі сфери послуг і комерції: «(У центрі) ринок обширний, дуже красивий ринок у нас в Балті» (чоловік, 58, Балта, 25.03.2013), «в нас є гастроном – «Рукавичка»... Універмаг є – «Гранд-базар», «Надія» магазин також, міська рада чуть-чуть вище знаходиться наша... Магазинів дуже багато різних всяких» (жінка, 42, Золочів, 15.07.2013), «когда заезжаешь вот в центр, где раньше был универмаг, а сейчас вот это вот «Сильпо» стало магазин. Ты уже узнаешь его, только так посмотрел» (чоловік, 33, Артемівськ, 26.07.2013). Комерційні заклади відображають повсякденне життя і його потреби, адже придбання товарів щоденного вжитку вносить магазини та ринки до звичних маршрутів;

5) будівлі спільного користування – будинки культури, бібліотеки, школи (часто згадують у прив'язці до інших об'єктів): «В центрі, ну що ще? Будинок культури, якщо сказати, бібліотека, ну і там магазини – все те, что нужно людям»⁹ (жінка, 49, Вишня, 02.06.2013), «горисполком, дворец культуры, прекрасный, реконструированный фонтан» (чоловік, 55, Артемівськ, 26.07.2013), «в нас такое понятие, де памятник Ленину, де обычно будинок культуры, там і центр» (жінка, 48, Коростишів, 26.06.2013).

Кожна із зазначених груп об'єктів певною мірою стосується публічних просторів, однак найбільший інтерес у контексті заявленої теми становлять саме будівлі спільного користування (хоча і адміністративні, і сакральні, і комерційні споруди, так само, як і простори біля пам'ятників, мають потенціал для спільного використання різними категоріями осіб, однак здебільшого він досить обмежений: функціонально або просторово). Саме будинки культури та бібліотеки можуть бути тими місцями, які об'єднують мешканців малих міст і надають їм простір для спілкування та взаємодії.

Центр не обов'язково фігурує як об'єктний – дехто з респондентів наголошував на його просторовості. Такий центр є більш інклюзивним, адже він належить усім мешканцям: «Центр Умані – це центральна площа» (чоловік, 30, Умань, 05.10.2013), «вспоминается вот площадь, гортеатр и набережная Фрунзе» (жінка, 24, Євпаторія, 17.06.2013), «как в любом центре города находится центральная площадь и органы власти» (чоловік, 65, Павлоград, 11.07.2013), «в центре Краснограда находится прежде всего центральная площадь» (чоловік, 46, Красноград, 25.04.2013). Відкриті простори потенційно можуть бути публічними, однак усе залежить від того, наскільки їх можуть використовувати люди для спільних активностей і комунікації.

Інколи центральні площі стають місцем взаємодії лише для окремих груп населення (найчастіше – молоді): «В центре две площади, молодёжь собирается, зачастую чисто на пиво и разве что, если какие-то мероприятия, и там уже к какому-то пиву добавляется прослушивание музыки и культурная жизнь что ли» (жінка, 23, Ірпінь, 28.06.2013), «оце авеню наше, де пішохідне, де в нас

тут саме улюблене місце в Семенівці: от цей п'ятачок від напівфабрики і до центру такий оце, де вечорами любить молодь збиратись, тусуватись» (чоловік, 52, Семенівка, 30.04.2013). Ставлення до таких активностей зазвичай неоднозначне (оскільки молодь відкрито розпиває алкоголь), однак, як зазначають самі респонденти, у цих місцях зосереджується «культурне життя» міста: «Колись був пам'ятник Леніну, зараз там розміщена міська сцена, де буквально ну кожний тиждень щось на ній відбувається» (чоловік, 62, Вишня, 02.06.2013). Тож центральні площі є одним з найважливіших просторів для репрезентацій у малих містах.

Якщо використовувати термінологію Кевіна Лінча (Kevin Lynch), то, окрім полігону (площі), центр населеного пункту в інтерв'ю інколи фігурує як лінія (вулиця) (Lynch 1960, р. 47–48): «Я живу на центральній вулиці і вона завжди освітлена, вона заасфальтована, вона, вона завжди жива» (жінка, 37, Володимир-Волинський, 06.08.2013), «это улица Шевченка, которая упирается в местную нашу гостиницу... То есть вот это вот считается центром» (чоловік, 24, Ірпінь, 28.06.2013). Вулиця так само може бути публічним простором, однак для цього вона має бути пішохідною або пропонувати окремі зони для взаємодії (дворики, сквери тощо). Для окремої групи осіб (жінки та чоловіки з дітьми) важливим місцем, про яке згадується під час відповіді на запитання про центр населеного пункту, є дитячий майданчик: «(В центре) лавки-полумесяцы, площадь огромная, красивая, в центре которой стоит Ленин. Потом – новые засаженные деревья, вот у нас парк есть, недавно его сделали, потом две детских площадки» (жінка, 29, Красноград, 25.04.2013), «значимая инфраструктура, организации, детская площадка, парк детский, центральный универмаг, рынок – в центре всё и находится» (жінка, 40, Павлоград, 05.06.2013). Його простір стимулює спілкування різних вікових груп: і самих дітей, і їхніх батьків чи бабусь і дідусів, а також є місцем для активності та взаємодії.

Часто як публічні простори фігурують зелені зони: «Центр Коростишева – це наша Червона площа. Там знаходиться будинок культури, мальовничий парк, в якому дуже добре відпочивати. Алеї, там каштани» (жінка, 20, Коростишів, 26.06.2013) «в центре Мукачева у нас есть красивая ратуша. Очень много клумб. Озеленение... Много кафетериев, много таких парковых зон, где можно отдохнуть и с детьми погулять безопасно» (жінка, 27, Мукачево, 21.04.2013), «самые безопасные для меня Парк культуры и отдыха, сквер в районе памятника Артема и памятника Кондратия Булавина» (жінка, 50, Артемівськ, 26.07.2013). Показовим є акцентування на можливості відпочити та спільно провести час у парках і скверах. Зелені зони (особливо в центральній частині міста) є тим простором, який належить усім мешканцям міста і їхнє присвоєння окремими групами може викликати протест. За своїм масштабом вони ближчі містянам, аніж широкі проспекти. Нарешті, простір для прогулянок задає інший темп і ритм, аніж вулиці, а тому він уможливорює взаємодію з іншими і творення мереж знайомств.

Усні відповіді можна зіставити з візуальним зображенням «свого простору», які виконували респонденти після завершення інтерв'ю. Кілька кодувальників¹⁰ працювали з малюнками та присвоювали елементам зображення цифрові значення. Нижче наведено таблицю, у якій вказано результати роботи трьох із них (K1, K2 і K3) щодо змістового наповнення малюнків¹¹. Значення трохи відрізняються з огляду на те, що елементи зображення можна тлумачити по-різному, однак кодувальники однакові: найчастіше люди малювали саме зелені зони. Малюнок безпосередньо

286 не говорить про те, що людина вважає публічним простором, однак він демонструє ті місця, які

Таблиця 1.
Наявність елементів на зображенні
«свого простору», %

	Елемент зображення	K1	K2	K3
1	Парки (зелені зони)	28.8	28.7	27.6
2	Культові споруди (церкви, мечеті)	24.1	23.0	25.3
3	Сфера обслуговування (кафе, магазини)	20.7	23.0	23.0
4	Пам'ятники	17.8	20.7	24.1
5	Громадські споруди (ратуша, дім культури)	20.7	19.5	18.4
6	Історичні пам'ятки (замки, музеї)	13.8	17.2	12.6
7	Освітні заклади (школи, садочки)	13.8	13.8	13.8
8	Промислові споруди (заводи)	8.0	8.0	8.0
9	Люди	3.4	8.0	8.0

Наталя Отріщенко

він (або вона) вважає важливим (адже з усієї множини міських локацій респондент(ка) обирає для малюнка щось конкретне, що має для нього (або для неї) емоційну чи функціональну цінність).

Публічними просторами можуть бути не лише центральні локації, а й ті місця, які пов'язані з особливостями стилю життя (дитячі майданчики, клуби та спортивні заклади тощо) та проведення вільного часу: *«Місто таке провінційне, невеличке, але затишне... А, в основному, так практично не було куди піти. А зараз вже більш-менш»* (чоловік, 44, Коростишів, 26.06.2013). Окремо варто також згадати про простір двору, який є семіпублічним, оскільки залежно від ситуації може набирати рис і приватного, і громадського місця. Власне, під час дискусій виникла тема двору як спільного простору, який належить його мешканцям і змінюється завдяки колективній активності: *«Свой двор – это тоже какое-то пространство. Мы выходим, садим сами деревья, какие – то клумбы, облагораживаем, устраиваем песочницы, лавочки и так далее. Это тоже как бы наше. Мы там живём, мы там как бы отдыхаем»* (учасниця розмови у Тернівці, 18.07.2015).

Матеріали інтерв'ю та малюнки надають загальну рамку для окреслення публічних просторів у малих містах, і деталізувати її можна за допомогою результатів дискусій та опитування, що безпосередньо

Образ-проект

Малюнок
«свого простору»,
чоловік, 24,
Ірпінь

Маркування просторів
під час фокус-групової
дискусії

фокусувалися на темі залучення громади до (пере)творення міського простору. Учасників просили надати власне розуміння того, чим для них є публічний простір, і їхні визначення орієнтувалися:

- 1) на людей як на основних суб'єктів життя міста: *«Там, где большое количество людей, я считаю»* (учасниця розмови у Добропіллі, 19.07.2015);
- 2) на можливості безпосереднього використання того чи іншого місця: *«Та лавочка, де ти сидиш постійно»* (учасниця розмови у Ладижині, 17.07.2015), *«Вулиці, по яким ми ходимо, їздимо»* (учасник розмови у Ладижині, 17.07.2015);
- 3) на емоції та відчуття, пов'язані з конкретним простором: *«Где им (людям) нравится, где комфортно, где уютно»* (учасниця розмови у Добропіллі, 19.07.2015).

Тож запропоноване на початку статті визначення публічного простору як загальнодоступної міської території, де можлива взаємодія незнайомих між собою людей, через залучення «голосів» мешканців малих міст доповнюється суб'єктивним значенням місця — на що, власне, вказував у своїй статті Томас Гієрін (Tomas Gieryn) (Gieryn 2000).

На запитання про наявність у їхньому місті місць для спільного проведення часу 90% опитаних мешканців Ладижина і 78% учасників опитування у Тернівці відповіли ствердно¹². Уточнюючи місця, респонденти називали центральні площі та вулиці, зелені зони, комерційні заклади та прибудинкові території. Щодо відповідей на запитання про публічні простори під час дискусій, то вони загалом співвідносяться з результатами опитування: *«Если с друзьями гуляем или прогуливаемся центром города, парком, автостанцией, вот вокруг города. Сидим, в основном, тут, на бульваре, либо возле часовни, там тоже типа парка, лавочки стоят»* (учасник розмови у Тернівці, 18.07.2015), *«Фонтан вот: здесь, в основном, сидят наши пенсионеры и мамы с детками. Здесь кормят голубей на всех этих лавочках на бульваре. Потом — детский парк, естественно. Там собираются мамы, дедушки, бабушки с внуками — они туда с удовольствием ходят. Подростки ходят. Там очень хорошая площадка, которая у нас скейт-площадка»* (учасниця розмови у Тернівці, 18.07.2015).

Тож існує певна просторова спеціалізація — різні групи (вікові, статеві, групи спільних

Малюнок «свого простору», жінка, 29,
Красноград

«Куда людям хочется идти»:
публічні простори в українських
малих містах

інтересів) «обживають» свої місця, які починають виділятися з міської тканини через асоціації з ними. Поряд з цим у малих містах центральні площі та бульвари зазвичай є місцями спільного користування.

Окрім наявних публічних просторів, учасники розмов вказували на необхідність творення нових місць для комунікації. Ними можуть бути і «закриті» простори-аналоги будинків культури: *«Создать вот молодежный центр, пусть это не совсем точное определение. Потому что туда может прийти, по сути, любой человек, любого возраста и если у него есть идеи. Потому что молодежь подключилась»* (учасниця розмови у Добропіллі, 19.07.2015), і відкриті майданчики, зроблені силами локальної громади: *«Деякі жителі навіть готові, той самий навіть майданчик... Жителі скидаються на цемент і власними руками його встановлюють»* (учасниця розмови у Ладизині, 17.07.2015).

Ще одна тема, яку варто згадати у цьому тексті і яка безпосередньо пов'язана з останньою цитатою: залучення мешканців малих міст до збереження і творення публічних просторів. Декларативне ставлення мешканців Ладизина та Тернівки до спільних територій можна простежити через результати опитування¹³.

Презентація
у міській бібліотеці

Таблиця 2.
Міра згоди з твердженнями
про спільні території у містах

Варіанти відповіді		Ладизжин Mean* (s.d.)**	Тернівка Mean* (s.d.)**
1	Я повинен(на) дбати про комфорт у власному помешканні, а станом під'їзду та двору я не маю перейматися	2.42 (1.41)	2.31 (1.53)
2	Я повинен(на) дбати про комфорт у власному помешканні, під'їзді та дворі, а станом спільних територій (парки, площі, дитячі майданчики) я не маю перейматися	2.84 (1.47)	2.58 (1.42)
3	Я повинен(на) займатися благоустроєм не лише дому і двору, а й спільних територій (парки, площі, дитячі майданчики)	3.51 (1.72)	3.01 (1.44)
4	Стан спільних територій залежить виключно від мешканців міста	2.41 (1.09)	2.96 (1.52)
5	Стан спільних територій залежить виключно від міської влади	3.26 (1.04)	3.07 (1.40)
6	Стан спільних територій залежить від однаковою мірою від міської влади та мешканців	3.70 (1.13)	4.28 (1.07)
7	За спільні території, крім влади і мешканців, має відповідати великий бізнес (фабрики, заводи, шахти)	4.70 (0.60)	4.16 (1.13)
8	За спільні території, крім влади і мешканців, має відповідати середній та малий бізнес (магазини, заклади харчування)	4.54 (0.69)	4.13 (1.15)

«Куда людям хочется идти»:
публічні простори в українських
малих містах

*Середнє значення шкали, де 1 - «Зовсім не погоджуюсь»,
а 5 - «Цілком погоджуюсь», **Стандартне відхилення.

Вуличний
захід

Наталя Отріщенко

Передусім позитивною тенденцією є те, що учасники опитування здебільшого не погоджувалися з тим, що їх має цікавити лише комфорт у власному помешканні. З розширенням «зони відповідальності» на двір і загальноміські території кількість тих, хто висловлює згоду щодо необхідності власного залучення до їхнього благоустрою, збільшується. Поряд із цим учасники дослідження у Ладижині та Тернівці ділять відповідальність за стан парків, площ і дитячих майданчиків з місцевою владою та бізнесом, і частіше відповідальність перекладають саме на міську владу, а не на мешканців.

На цьому етапі можна зробити висновок, що публічні простори у малих містах відрізняють від великих міст здебільшого кількісно: їх просто менше. Однак за своїми характеристиками вони такі ж. Ці простори можуть бути і закриті (будинки культури, освітні центри, бібліотеки), і відкриті (площі, вулиці, зелені зони, місця, пов'язані з особливостями стилю життя, двори). Навіть тоді, коли мешканці не готові цілком брати на себе відповідальність за їхнє впорядкування, вони все ж потребують доступних місць для взаємодії та комунікації, місць, куди хочеться іти. Напрямок, у якому варто розвивати публічні простори у малих містах, — це передусім усвідомлення локальною спільнотою простору міста як ресурсу, чий стан залежить від індивідуальної та колективної відповідальності, коли серед мешканців поширюється розуміння спільної території як своєї, однак в інклюзивному сенсі: це належить не тільки мені, а й іншим; це не так «моє», як «наше». ■

1

Four qualities (of successful places): they are accessible; people are engaged in activities there; the space is comfortable and has a good image; and finally, it is a sociable place: one where people meet each other and take people when they come to visit. "What Makes a Successful Place?"
Режим доступу: <http://www.pps.org/reference/grplacefeat/> (на 5 листопада 2015 року).

2

«Лабораторія міського простору» – частина проекту «Залучення громади до процесу планування міських просторів» (Community involvement in urban spacial planning), який фінансує Європейська Комісія в рамках програми Фонд розвитку громадянського суспільства у країнах – сусідах ЄС 2012 та Розвиток недержавних організацій і місцевих органів самоврядування 2012 та 2013. Керівниця проекту – Ірина Янів. Дискусії відбувалися з мешканцями міст (статеві та вікові квоти) та агентами прийняття рішень (представниками міської адміністрації, бізнесу, активістами). Середня тривалість розмови – близько двох годин. До розмов залучено 9–14 учасників, матеріали зберігаються в архіві проекту. Підсумком роботи над цим

проектом упродовж 2015–2016 років мають стати рекомендації щодо благоустрою малих індустріальних міст і набуття локальними громадами досвіду вирішення прикладних завдань.

3

Дослідження «Регіон, нація та інше: Інтердисциплінарне та міжкультурне переосмислення України» ініційовано Університетом Сент-Галлена у Швейцарії та координувалося через Центр міської історії Центрально-Східної Європи (Львів). Це дослідження поєднало кількісну (опитування) та якісну (глибинні інтерв'ю, фокус-групові дискусії) соціологічну методологію для розгляду п'яти тем, присвячених історії, літературі, мові, релігії та економіці сучасної України та загалом зосереджених на проблемі регіоналізму. Проект тривав три роки – з березня 2012 р. до березня 2015 р. Координацію якісним складником проекту здійснювала Вікторія Середа. У цьому тексті я реферуватиму до інтерв'ю, зібраних для тематичного підпроекту, присвяченого вивченню локальних ідентичностей та історичних пам'ятей. Записи зберігаються в архіві проекту.

4

Вибірку респондентів сформовано таким чином: шість осіб добирали за квотним принципом (квоти віку та статі для отримання широкого спектра історій і досвідів) та двоє додаткових для обласного та районного центрів, щоб максимально охопити локальні особливості. Після завершення основної частини інтерв'ю учасників опитування просили зобразити на аркуші паперу ту частину їхнього населеного пункту, яку вони вважають своєю.

5

Організація існує з 1995 року, коли в селищі Нова Водолага на Харківщині було зареєстровано громадське об'єднання «Асоціація сільських, селищних та міських рад», 2007 року перереєстровано в Києві як «Асоціація малих міст України». З 2011 року є асоційованим членом Асоціації міст України. Режим доступу: <http://ammu.com.ua/history> (на 10 листопада 2015 року).

6

Тест на завершення речень входив до запитальника на початку інтерв'ю. Респонденти мали закінчити такі речення: «Від інших міст/сіл України та світу (назва населеного пункту) відрізняє...», «Переваги

проживання у (назва) – це...», «Недоліки проживання у (назва) – це...», «Символи (назва) – це...», «В центрі (назва) знаходяться...», «Найбезпечніші місця у (назва) для мене – це...», «Найнебезпечніші місця у (назва) для мене – це...», «Їдучи з (назва), я найбільше сумую за...» та «Найактуальнішими проблемами для (назва) є...». Здебільшого цитати у статті є реакцією на речення «В центрі (назва) знаходяться...» і лише деякі з них стосувалися речення «Найбезпечніші місця у (назва) для мене – це...».

7

Стать, вік, місто, де записано розмову, дата інтерв'ю (день, місяць, рік).

8

Більша частина дослідження проходила 2013 року, до початку подій Революції гідності. Виняток становить лише Вінницька область, де опитування проходило влітку 2014 року: *«Все-таки ще пам'ятник Леніну був довго, но вже його успішно... Ну, от як почалися ці майданівські, лєнінопад по Україні почався, да пішло оце»* (чоловік, 51, Немирів, серпень 2014).

9

Тут і далі – підкреслення автора.

10

До проведення методичного експерименту з кодування малюнків було залучено студентів кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. Івана Франка, які проходили виробничу практику у Центрі міської історії Центрально-Східної Європи у 2013–2014 рр. Це були студенти четвертого та п'ятого (спеціалісти та магістри) курсів. Кодувальний лист містив перелік змінних, кожна з яких мала власне віяло варіантів відповіді, а також коментарі щодо того, що саме в конкретному випадку підлягає кодуванню.

11

Результати опрацювання 87 малюнків з малих міст із 13 регіонів (до аналізу не долучена Вінницька область, адже опитування там проходило після завершення методичного експерименту). Кількість зображень менша від кількості інтерв'ю, адже не всі респонденти погоджувалися малювати.

12

Формулювання запитання: «Чи є у вашому місті місця, де люди зустрічаються, спілкуються, вирішують спільні справи, разом проводять час? 1) Так. Уточніть, будь ласка, що це за місця. 2) Ні».

13

Формулювання запитання: «Оцініть, будь ласка, міру своєї згоди з твердженнями про спільні території у місті. Для відповіді використовуйте шкалу, де 1 – «Зовсім не погоджуюсь», 2 – «Радше не погоджуюсь», 3 – «Погоджуюсь та не погоджуюсь однаковою мірою», 4 – «Радше погоджуюсь», а 5 – «Цілком погоджуюсь».

- 1.** Gieryn, T. 2000, "A Space for Place in Sociology", *Annual Review of Sociology*, vol. 826, pp. 464–465.
- 2.** Lefebvre, H. 1991, *The Production of Space*, Blackwell Publishing, Malden.
- 3.** Lofland, L. 1998, *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory*, Transaction Publishers, New York.
- 4.** Lynch, K. 1960, *The Image of the City*, the MIT Press, Cambridge.
- 5.** Majer, A. 2010, *Socjologia i Przestrze Miejska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- 6.** Mitchell, D. 1995, "The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy", *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 85, no. 1, pp. 108–133.
- 7.** Nissen, S. 2008, "Urban Transformation From Public and Private Space to Spaces of Hybrid Character", *Czech Sociological Review*, vol. 44, no. 6, pp. 1129–1149.
- 8.** Tonkiss, F. 2009, *Space, the City and Social Theory*, Polity Press, Cambridge.
- 9.** Возняк, Т. 2009, *Феномен міста*, Незалежний культурологічний журнал «І», Львів.
- 10.** Державна служба статистики України. 2015, *Чисельність наявного населення України на 1 січня 2015 року*, Державна служба статистики України, Київ.
- 11.** Желнина, А., Зиновьев, А., Кулева, М. 2013, «На районе»: молодёжные солидарности на городской периферии», *Социологические исследования*, no.10, с. 69–76.

- 12.** Зиммель, Г. 2002, «Большие города и духовная жизнь», *Логос*, по. 3 (34), с. 1–12.
- 13.** Літвінов, С. 2004, «До перспективи соціології простору», *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, Видавництво Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харків.
- 14.** Мамардашвілі, М. 2000, *Картезіанські роздуми*, Стилос, Київ.
- 15.** Міхеєва, О. 2010, «Державна ідеологія та конструювання спільної пам'яті про минуле: організоване забуття та феномен пригадування (на прикладі пам'ятників Донецька)», *Соціологія міста: навчальний посібник*, Ноулідж, Донецьк, с. 317–328.
- 16.** Мусиездов, А. 2013, *Социологическая концепция городской идентичности*, ХНУ им. В. Н. Каразина, Харків.
- 17.** Отріщенко, Н. 2015, «Більше, ніж сквер. Творення громадського простору», *Korydor. Журнал про сучасну культуру*. Режим доступу: <http://www.korydor.in.ua/ua/censure/lviv-public-space.html> (на 25 листопада 2015 року).
- 18.** Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2010 р. № 1090, «Про затвердження Державної цільової програми підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011–2015 роки». Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1090-2010-п> (на 25 листопада 2015 року).

Структура соціального простору міста в контексті туристоорієнтованості країни: місце і значення публічного простору

**Інга
Козлова**

Просторові аспекти соціального життя — важливий складник функціонування будь-якої соціальної групи, адже саме у просторі відбуваються всі процеси комунікації, простір є соціальним середовищем функціонування відносин і взаємодій. І тому ця категорія потребує змістовного соціологічного осмислення та інтерпретації. Якщо говорити про практичну значущість теми, то можна стверджувати, що знання про специфіку соціального простору міста і його структури — важливий інструмент органів місцевого самоврядування під час побудови стратегії соціального та культурного розвитку міста. На жаль, науковці, зокрема українські, схильні використовувати поняття простору як апіорне, не обґрунтовуючи його. Можемо також зауважити відсутність комплексних розробок у галузі операціоналізації поняття соціального простору, або ж, іншими словами, — його структури. Відсутність таких розробок призводить до розгляду простору (і соціального, і публічного як його складника) як метафізичної, а не емпірично вимірюваної одиниці аналізу.

Чому йдеться саме про розгляд соціального простору міста з позиції туристоорієнтованості країни? Україні необхідні нові точки економічного зростання, які стануть основою наповнення бюджету та створення робочих місць. На думку багатьох експертів, туризм є тим сектором української економіки, потенціал якого не реалізовано і який може продемонструвати випереджальне зростання¹. Локальним прикладом може бути Львів, який спільно з міжнародною консалтинговою компанією Monitor Group (Монітор Груп) і Фондом «Ефективне управління» 2008 року розробили стратегію економічної конкурентоспроможності міста. Було досліджено потенціал 15 ключових економічних кластерів у Львові, серед яких кластери туризму та інформаційних технологій і бізнес-послуг названо найбільш конкурентоспроможними (на 2016 рік визначених для розвитку кластерів стало в рази більше). Як наслідок, 2012 року Львів увійшов у десятку найкращих європейських міст майбутнього, за дослідженнями впливового британського видання Financial Times. Зокрема у місті Лева відзначили найкращу стратегію залучення іноземних інвестицій і найбільшу ефективність провадження бізнесу. 2013 року, за версією міжнародного туристичного порталу Virtual Tourist, Львів очолив ТОП-10 міст Європи для відвідання, лишивши позаду німецький Гамбург і литовський Вільнюс, що зайняли, відповідно, друге та третє місця у рейтингу. За версією британського порталу світових туристичних гідів «The Rough Guide» («Дорожній гід»), Львів потрапив у топ-10 міст світу, які варто відвідати 2014 року².

Відповідно, мета цієї статті – цілеспрямований опис структури соціального простору міста у контексті туристоорієнтованості країни, а також визначення місця та значення у ній публічного простору.

Соціальний простір міста і його структура

Простір — це суспільний продукт, який твориться не через таємничі біологічні чи соціальні сили, а за допомогою конкретних людей, які діють у реальних, історично сформованих суспільних структурах. Кожен простір або ж вимір простору є корелятом певного класу, прошаркута суспільної групи. За кожною просторовою формою ховаються актори, які її створили згідно зі своїми інтересами та ідеологією, а також потребою, яку вона повинна задовольнити (Соболевська 2010: 48).

Такими є загальні уявлення про специфіку функціонування простору. Однак тепер варто докладніше розглянути досліджуваний нами феномен, зокрема операціоналізувати саме поняття соціального простору міста, а також виділити його основні елементи/складники.

Отже, соціальний простір міста можна розглядати з трьох різних позицій як:

- соціальний факт (услід за Е. Дюркгаймом, який вважав, що дослідник, для забезпечення об'єктивного підходу до соціальної дійсності або ж реальності, повинен соціальні факти розглядати як речі (Дюркгайм 1990: 575));
- соціальну реальність;
- соціальну систему.

У цьому випадку соціальний простір міста розглянуто в межах теорії структуризації, тобто як соціальну систему, оскільки саме такий підхід дасть змогу уникнути метафізичності і деякої аморфності уявлень

про простір, а також продемонструвати його чітку і цілком емпірично вимірювану сутність.

Під соціальним простором міста розуміємо відтворювані, позиціоновані та уявлені взаємовідносини суб'єктів діяльності (індивідів чи колективів), організовані у вигляді регулярних соціальних практик, що здійснюються у фізично детермінованих, територіальних межах, які включають сукупність об'єктів, закладів і галузей, покликаних забезпечити повноцінну людську життєдіяльність.

Авторське визначення відкриває у питанні вивчення соціального простору міста цілу низку можливостей, найважливіша з яких – нівелювання проблеми/дискусії щодо поділу фізичного та соціального просторів, яка здебільшого полягала у неможливості чіткого теоретичного поділу останніх, оскільки вони багато в чому комплементарні. Ця дефініція більшою мірою нівелює цю дискусію через окреслення міри присутності фізичного елемента у соціальному просторі міста, тобто дає можливість детермінації фізичних меж, що об'єктивують соціальний простір, надаючи абстракції вимірюваних, оречевлених форм. Окрім того, визначення підтверджує одну з гіпотез А. Лефевра, яка зводиться до того, що простір врешті-решт є об'єктивацією суспільного та духовного (Лефевр 2002: 20).

Задекларувавши базові визначення, перейдемо до докладнішого розгляду структури соціального простору міста.

Соціальний простір міста в контексті статті розглядається як соціальна система та містить три підпростори або сфери, а саме: простір репрезентації (реальний простір, що має фізичні риси та межі), репрезентацію простору (образ міста, репрезентований простір), «уявлений» (або очікуваний) простір³.

Кожна зі сфер соціального простору міста містить низку структурних якостей, іншими словами – наділена структурними якостями соціальної системи. Ідеться про:

- образ міста;
- практики, здійснювані у місті і щодо міста;
- міську інфраструктуру.

Сфери соціального простору та структурні якості не тотожні поняття; структурні якості – це складники сфер, а співвідношення сфери та структурної якості є співвідношенням цілого та його частини.

Для аналізу обрано саме такі структурні якості з огляду базового визначення соціального простору міста, а точніше – конкретних його елементів: «позиціоновані та уявлені взаємовідносини суб'єктів діяльності» (образ), «регулярні соціальні практики» (практики), «сукупність об'єктів, закладів і галузей, покликаних забезпечити повноцінну людську життєдіяльність» (інфраструктура).

Структурні якості властиві і соціальному простору загалом, і кожному з його структурних складників, підпросторів або сфер окремо.

Передусім докладніше розглянемо специфіку кожної з окреслених сфер, а тоді надамо конкретніші визначення структурним якостям соціального простору.

Простір репрезентації – реальність першого порядку, яка підлягає подальшому представленню іншим соціальним групам. Це реально існуючий простір із чіткими фізичними межами, спільний для міської влади, бізнес-кластеру, мешканців міста і туристів, які перебувають у місті тривалий період часу (іншими словами, є спільним для можливих агентів (пере)творення простору). Тобто це той простір, у якому вони живуть, який розуміють і проживають як звичний для них.

Натомість репрезентація простору – реальність другого порядку, образ міста, не заданий, а сконструйований безпосередньо суб'єктами діяльності або різноманітними агентами задля досягнення запланованого результату. Репрезентації простору можуть створювати і окремі агенти, і групи агентів. Скажімо, міська влада створює відповідний образ міста для поліпшення співпраці з бізнес-кластером або презентації мешканцям своїх найкращих чи просто найочевидніших досягнень; бізнес-кластер представляє свою модель образу міста для того, щоб заохотити туристів його відвідати; мешканці також по-своєму презентують своє місто у разі, якщо до них приїждять гості з інших міст. Туристи так само можуть подавати своє бачення відвіданого міста

в особистих розповідях друзям і в соціальних мережах. Або ж, до прикладу, міська влада співпрацює з бізнес-кластером для заохочення туристів до відвідання міста та створює відповідний його образ.

Виходячи з логіки викладу, якщо простір репрезентації є реально існуючим простором, репрезентація простору — образом міста, який створюють і пропонують різні соціальні групи і для різних соціальних груп, повинні бути і рефлексивні уявлення представників цих соціальних груп щодо простору, який їм пропонують інші групи, а точніше — вже агенти (пере)творення простору.

Отже, є сенс говорити про уявлений простір або про бачення простору в очах представників різних соціальних груп, базоване на певному обсязі попередніх знань, отриманих про соціальний простір конкретно взятого міста з різноманітних джерел його репрезентації. Уявлений простір — це реальність, що функціонує лише у свідомості представників соціальних груп і може суттєво відрізнятися і від простору репрезентації, і від репрезентації простору. Власне, уявлений простір, після етапу зіткнення з простором реальним, буде порівнюватися з останнім у свідомості представників соціальних груп (зокрема говоримо про туристів як можливих агентів (пере)творення простору). Відповідно, уявлення будуть підтверджуватися, спростовуватись або корегуватися.

Структурні якості соціального простору міста

Розглянувши загальну структуру соціального простору, перейдемо до докладнішого огляду його структурних якостей. Перш аніж це зробити, варто нагадати, що описана вище структура універсальна, однак у контексті цієї статті буде розглядатися під призмою туристичної спрямованості. Відповідно, у такому спрямуванні, коли йтиметься про практики, матимуться на увазі саме туристичні практики, а під інфраструктурою — саме туристична інфраструктура.

Перейдемо до розгляду структурних якостей соціального простору як системи. Поняття образу міста частково розкрито через опис сфери репрезентації простору, адже, виходячи з положень дуальності структури (теорія структурації), структурні якості соціальних систем виступають засобом і разом з тим результатом практики, що конститує ці системи, отже, структурна якість соціального простору може мати спільні характеристики з однією з його сфер. Однак, щоб уникнути плутанини між репрезентацією простору як сферою соціального простору та образом міста як його структурною якістю, варто запровадити широке та вузьке розуміння поняття образу. Репрезентація простору є широким розумінням поняття образу, яке включає показові: «картинку» міста, фізичні межі цієї «картинки» та її інфраструктурні елементи. Відповідно, образ міста як структурна якість соціального простору є вузьким розумінням дискусійного поняття та виключно показовою «картинкою» без інших елементів.

Отож повернімося до образу міста як структурної якості соціального простору.

Умовами формування міського образу, що є водночас і принципами його проектування, К. Лінч визначає такі чинники:

- впізнаваність: як окремі фрагменти міської території (як і місто загалом) наділені або не наділені знаковими предметами, тобто тим, що їх найбільше характеризує, відрізняє, на чому «зупиняється око». Існують символи міста, території, простору;
 - композиційність — існування зв'язків значень між спостерігачем і середовищем — семантична ситуація, коли елементи середовища зливаються в єдиний ансамбль, що має гуманістичний зміст; «будь-які фрагменти міського середовища позитивні, якщо вони комунікативні, тобто осмислені й гуманні»;
 - уявність — здатність середовища «бути уявним», бути полем символічної комунікації, сприяти соціокультурному діалогу суб'єктів різного типу й рівня (Лінч 1982: 82).
- Уявність як принцип проектування міського образу у концепції К. Лінча може слугувати водночас і складником образу міста як структурної якості соціального простору в авторській

концепції, і рисами уявного простору як однієї з його сфер. Говорячи про образ міста, варто знову повернутися до розгляду сфери репрезентації простору, а точніше – моделей та об'єктів його репрезентації. Їхнє представлення допоможе скласти більш комплексне уявлення про те, яким чином формується міський образ.

Простір репрезентації можна надати через чотири моделі:

- місто (комплексна репрезентація міста загалом);
- район (позиціонування окремих районів як синтезованих носіїв специфіки репрезентованого міського простору);
- вулицю (позиціонування окремих особливостей забудови або інших аспектів, що мають певне історичне значення);
- об'єкти (позиціонування конкретних архітектурних ансамблів, монументів, пам'ятників, різноманітних закладів тощо).

Такими є рівні репрезентації простору для туристів.

На кожному із цих рівнів представлено низку об'єктів репрезентації, які можна класифікувати таким чином:

- об'єкти культурно-мистецького характеру (історична спадщина, втілена в архітектурних ансамблях і формах, яку також можна поділити на європейську та суто українську, а також різноманітні культурно-мистецькі заклади, наприклад, музеї, театри, галереї, незалежні культурні інституції тощо);
- розважальна інфраструктура/індустрія (низка розваг гастрономічного характеру, а також низка закладів активного проведення дозвілля, наприклад, нічні клуби).

Отже, такими є складники образу міста, який створюють для туристів.

Тепер переходимо до визначення інфраструктури, а саме – туристичної інфраструктури як структурної якості соціального простору як системи.

Сам термін і перша самостійна теорія інфраструктури вперше постали у працях A. Marshal (А. Маршал) і D. Clark (Д. Кларк) у першій половині 20 ст. Загалом інфраструктура – це сукупність галузей і видів діяльності, які обслуговують виробництво (виробнича інфраструктура – транспорт, зв'язок, шляхи, лінії електропередач та ін.) і населення – (соціальна інфраструктура – комплекс закладів охорони здоров'я, торгівлі тощо (Аберкромбі 2004: 298).

Згідно із Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про туризм», туристична інфраструктура визначається як сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів (Туристична діяльність. Нормативна база 2005: 83). Таким чином, це будівлі і споруди, засоби комунікації, транспортна система, задіяні в наданні туристичних послуг.

Туристичну інфраструктуру можна розглядати також як сукупність штучно створених рекреаційних закладів (санаторії, бази відпочинку, готелі, ресторани та ін.) та супутніх об'єктів, побудованих для загального користування за рахунок державного інвестування (автомобільні та залізничні дороги (шляхи), пункти пропуску, аеропорти, лікарні, школи тощо). Послуги

інфраструктури відіграють роль зв'язки, що поєднує різні сектори туристичної галузі, включаючи кінцевого споживача (Енциклопедичний словник-довідник з туризму 2006: 114).

Усі ці визначення мають економічний, а радше енциклопедичний характер. Натомість пропонуємо синтезоване соціологічне авторське визначення, яке розглядає туристичну інфраструктуру у практичному контексті досліджуваної тематики.

За авторським визначенням, туристична інфраструктура – це сукупність природних і штучно створених об'єктів і закладів, акцентованих (тобто створених не з туристичною метою, а таких, що вже існують) або спеціально створених для отримання символічної та економічної користі від перебування туристів у місті.

Складники туристичної інфраструктури:

- об'єкти та символи, які існували до прийняття рішення про надання місту «товарного» образу: фізичні пам'ятки, символічне/історичне значення місця (історичні та культурні пам'ятки, релігійні місця);
- елементи сфери обслуговування (орієнтування у місті), покликані на забезпечення територіальної доступності наявних об'єктів (інформаційні вказівники, електронні туристичні табло, інформаційні центри);
- об'єкти та елементи сфери благоустрою, покликані підвищувати «товарну привабливість/критерії «товарності» міста (якість харчування, житла, громадський транспорт, стан доріг, екологічна ситуація, розважальні та культурні події, ціни на товари і послуги, наявність необхідних товарів у магазинах). Це також сервіс (якість обслуговування у закладах громадського харчування, безпека перебування у місті, зручність пересування у місті, зручність бронювання подорожі для тих, хто бронював).

Переходимо до наступної структурної якості соціальної системи, яка, своєю чергою, є однією з центральних категорій дослідження, а саме йдеться про практики. Звертаючись до дефініцій: найбільш близьким у досліджуваному контексті видається визначення П. Бурд'є, отже, соціальні практики тлумачимо як «доцільні дії індивідів із перетворення соціального світу». Таке визначення цілком логічне з позиції теоретичної рамки дослідження – теорії структурації. У контексті туристичного прочитання соціального простору йдеться про здійснення змін, що відбуваються з останнім під безпосереднім впливом практик споживання міського простору туристами. Тобто туристичні практики у контексті статті тлумачимо як дії, скеровані на зумисне та незумисне (пере)творення соціального простору міста. Самі практики щодо соціального простору міста також варто поділити на чотири основні категорії, а саме:

- практики споживання як відтворення (споживання туристами саме тих конструктів, які пропонують інші агенти здійснення змін у просторі: міська влада, бізнес-кластер, мешканці міста);
- практики споживання як (пере)творення (створення альтернативних маршрутів, самостійне здійснення змін соціального простору);
- комбіновані практики (практики часткового споживання запропонованих іншими агентами конструктів у поєднанні зі здійсненням самостійних практик);
- практики нереалізованих «передбачень» (агенти здійснюють зміни у соціальному просторі міста, спираючись на свої уявлення про те, що будуть робити туристи або чого хотіли б туристи, однак останні можуть не скористатися цією пропозицією. Відповідно, зміни у просторі відбуваються навіть тоді, коли туристи не використовують «передбачену» для них пропозицію).

Так виглядає структура соціального простору міста у соціологічному розрізі. Цей підхід надає можливість до подальшого емпіричного аналізу досліджуваного феномена. Якщо ж говорити про емпіричну верифікацію викладеного теоретичного концепту, логічним чином постає питання про можливий вплив туристичних практик як структурної якості соціальної системи на сам соціальний простір як систему. Практична апробація концепту відбувалася на прикладі аналізу ситуації у Львові⁴. З'ясовано, що під впливом туристичних практик змінюються усі три сфери соціального простору міста: простір репрезентації, репрезентація простору та уявлений простір, однак ці зміни відбуваються на

рівні переважальної зміни в одній структурній якості — туристичній інфраструктурі⁵.

Однак варто нагадати, що розгляд структури соціального простору міста у контексті туристоорієнтованості здійснено для демонстрації місця власне публічного простору у його структурі.

Місце і значення публічного простору у просторі соціальному

Що таке публічний простір? У своєму есе «Витоки художнього творіння» М.Гайдеггер говорить про те, що завдання архітектора полягає у створенні вакууму поля відкритості в повсякденному житті — простору, який дасть змогу побачити цей світ у його цілісності... тимчасом як прихованість цього світу створюється рутиною приватного повсякденного життя (Гайдеггер 1936: 68). Публічний простір у термінах В. Беньяміна — це в основі свій простір виставковий, простір експонування та самоекспонування — товарів відвідувачам і відвідувачів одне одному (Беньямин 1955). Продовжувати цитування визначень можна безкінечно, однак що ж ми розуміємо під поняттям «публічний простір»? Це певний спільний вакуум, локація, який/яку люди своїми діяльністю та взаємодіями перетворюють на «місце».

У контексті описаної структури соціального простору міста публічний простір є складником простору репрезентації, ключовим його елементом, тим місцем, де людина чи соціальна група може показати себе, репрезентувати себе. Якщо у контексті туристоорієнтованості країни сфера репрезентації простору є своєрідним «продуктом», який пропонують туристу, а уявлений або очікуваний простір власне уявленнями туристів про пропонований простір як продукт, сфера простору репрезентації, а саме публічний простір, зокрема простір громадських парків у різних районах міста, спільних передбудинкових територій з їхньою інфраструктурою, хоч як це парадоксально, перетворюється у приватний простір мешканців. Приватний, оскільки до цієї частини простору здебільшого не мають доступу туристи. Отже, контекст туристоорієнтованості країни у певному сенсі здійснює революцію у розумінні приватності та публічності просторів, змінюючи усталену розстановку акцентів. ■

1

Туризм – пріоритетний сектор української економіки, режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/417998-publiclni-debati-turizm-prioritetniy-sektor-ukrajinskoji-ekonomiki.html>.

2

Львів увійшов у топ-10 європейських міст майбутнього, режим доступу: <http://www.032.ua/news/107207>.

3

Сама ідея такої структуризації простору виникла під впливом концепції соціального простору французького дослідника, соціального географа та соціолога А. Лефевра. Однак подальші наукові пошуки призвели до відходу від його первинної концепції. Подана структура соціального простору з визначеними в ньому сферами та структурними якостями є моєю авторською розробкою, відповідно тлумачення термінів у межах цієї статті та праць А. Лефевра відрізняються. Дослідник поділяв простір на реальний (просторовий досвід), фізичний (репрезентація простору) та репрезентативний, сприйнятий (простір репрезентації), тимчасом як у авторському концепті йдеться про реально існуючий простір; його відтворене зображення або ж образ; уявлення про простір.

4

Дослідження проведено із застосуванням методологічної триангуляції. Здійснено аналіз двох хвиль кількісного соціологічного опитування в'їзних відпочинко-

вих туристів (n = 350 та n = 360, застосовано стратифікаційну квотну вибірку з відбором типових представників на останньому щаблі) – за допомогою їх виміряно безпосередньо практики туристів у місті; вторинний аналіз фокус-групових дискусій із працівниками туристичної галузі (дві фокус-групові дискусії), які використано для вивчення стану туристичної інфраструктури; вторинний аналіз глибинних інтерв'ю із львів'янами (16 інтерв'ю), який застосовували для вивчення образу міста, пропонованого мешканцями, та кількісний контент-аналіз туристичних путівників (вісім туристичних путівників: в основі контент-аналізу лежить пошук тенденцій у презентації міста. Одиниці аналізу: окремий приклад інформаційного матеріалу (путівник); одиниця рахунку – поява «категорії» у тексті інформаційного матеріалу). За допомогою контент-аналізу досліджено позиціонування образу міста і його рівнів. Путівники відібрано за двома критеріями: – рік видання (1991–1999; 2010–2013); – видавець (міська влада, бізнес-кластер, приватна особа).

5

З розширеними результатами проведеного дослідження можна ознайомитися в рукописі Козлова І. «Зміни у соціальному просторі сучасного українського міста під впливом туристичних практик».

1. Аберкромби Н. (2004). *«Социологический словарь»*. Москва, Экономика.
2. Беньямин В. (1991). *«Париж – столица XIX века»*. Москва Публ. 1955; тезисы незавершённых *«Парижских пассажей»*.
3. Дюркгайм Э. (1990). *«О разделении общественного труда. Метод в социологии»*, Москва, Наука.
4. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. (2006). Київ, Слово.
5. Лефевр А. (2002). *«Идеи для концепции нового урбанизма»*. В: Социологическое обозрение, № 3/2002, с. 19–26.
6. Линч К. (1982). *«Образ города»*. Москва, Стройиздат.
7. Соболевська М. (2010). *«Основні соціологічні концепції міста»*. В: Соціологія міста: навчальний посібник. Донецьк, Ноулідж.
8. Туристична діяльність. Нормативна база. (2005) Київ, КНТ.
9. Хайдеггер М. (1935). *«Исток художественного творения»*. Електронная Библиотека Гумер, режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Heidegg/Ist_index.php.

Гуманізація публічних просторів історичних міст України, або Як зберегти *genius loci*

Любов
Апостолова-Сосса

Алірза Махмуд
огли Мамедов

Сучасні тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні характеризуються активним використанням публічних просторів. Громадське життя вихлюпнулося з приміщень будівель на міські вулиці, площі і парки, які виявилися не надто пристосованими до такого використання. Утім, це зовсім не означає, що така функція неприродна для українських міст, адже корінням вона сягає ще часів Київської Русі, коли міські площі слугували майданчиком для проведення народних віче і святкувань.

Місто – це складна, динамічна, саморегульована система. Першорядне завдання в управлінні розвитком сучасних міст – задоволення потреб усіх категорій населення. Сучасна містобудівна наука вирізняє основні підсистеми містобудівної системи (Демин 1991: 9, Осітнянко 2005: 23): населення, середовище, простір, економіка. Підсистеми «середовище» і «простір» є обмеженим міським ресурсом, на який постійно чинять тиск дві інші підсистеми – «населення» та «економіка». Таке навантаження призводить до дефіциту просторового ресурсу, в результаті чого виникає жорстка конкуренція між видами діяльності за «місце під сонцем».

Ці процеси лежать в основі всіх проблем з використанням міських публічних просторів у всьому світі. Крім того, виникає суперечність між компактністю міста і задоволенням потреб його мешканців. Зазвичай бізнес більше орієнтований на максимізацію прибутку і публічні простори йому не цікаві. Якщо процеси містобудівного освоєння територій виходять суто з економічних міркувань і не контрольовані фаховим експертним середовищем і громадянським суспільством, це

може призвести до комерціалізації міського середовища і перешкоджанню реалізації соціально-комунікативних потреб містян.

Звичайно, потреби мешканців різних міст неоднакові. Рівень потреб визначається соціально-демографічною структурою населення. Існує пряма залежність між рівнем розвитку суспільства і потребами індивіда. Для слаборозвинених суспільств характерне акцентування на задоволенні первинних потреб людей щодо забезпечення їхньої нормальної життєдіяльності. Що більше розвинене суспільство, то вищі запити населення і більше нематеріальних, духовних потреб мають задовольнятися середовищем буття.

Характер містобудівного середовища завжди був тісно пов'язаний із соціально-культурними особливостями міського населення. Так, для демократичних суспільств з домінантною роллю громади в населеному пункті характерна більш розвинена система громадських просторів, їх більша відкритість, вища комфортність. Зворотна тенденція спостерігається в тоталітарних суспільствах, для яких громадські простори виконують радше репрезентативну функцію під час проведення масових заходів (парадів, святкувань тощо) для наголошення величі панівного режиму.

Власне, громадський простір міста є відображенням тих соціокультурних процесів, що відбуваються в суспільстві. Що гуманніше суспільство, то вищий рівень гуманізації громадських просторів. Під терміном «гуманізація» в цьому випадку розуміють систему (комплекс) заходів, спрямованих на забезпечення пріоритету людської особистості в публічних просторах міст. Іншими словами, це вдосконалення містобудівного середовища публічних просторів міст для забезпечення доступності їх для всіх категорій населення, створення умов їх вільного і комфортного використання для потреб містян, у тому числі для організації відпочинку, спілкування та культурного і творчого дозвілля, орієнтованого на всебічний розвиток особистості. Цьому питанню приділено велику увагу в працях закордонних урбаністів. В Україні питання гуманізації громадських просторів у міському середовищі висвітлено в працях М. Вотинова (Вотинов 2013, Вотинов 2014). До поняття публічних просторів міського середовища належать пішохідні частини вулиць і площ, в тому числі набережні, бульвари, рекреаційні зони парків і скверів, інші міські простори з вільним доступом широких мас населення.

Виникнення соціального запиту на вдосконалення публічних просторів наших міст є дуже позитивним моментом, оскільки свідчить про процес докорінних змін в українському суспільстві. Публічний простір — це місце вираження потреб міського населення, і в останній період цей соціальний запит зміщує акценти з утилітарних функцій громадського простору в бік більш креативного і гуманістичного їх використання, наприклад, для суспільної комунікації, дозвілля, творчості. Вихід творчих ініціатив і людського спілкування з майстерень і кухонь на міські відкриті простори свідчить про більшу демократизацію і відкритість українського суспільства. Це також означає розширення ментальних рамок власного помешкання до рівня «мій дім — моє місто», що загалом свідчить про підвищення відповідальності містян за те середовище, в якому вони проживають. Отже, ми стали більш сміливі, відкриті і комунікабельні, нам не байдуже, що відбувається в нашому місті, і ми хочемо змінити його на краще, аби почуватися в ньому комфортно.

Міста створюють для людей, тож людина з її потребами повинна посідати найвищий щабель в ієрархії пріоритетів містобудівного проектування. Власне, пристосування для задоволення комунікативних, соціальних, культурних та інших потреб мешканців, тобто гуманізація громадських (публічних) просторів — одна з нагальних проблем сучасного українського містобудування. У поняття гуманізації входить комфортність перебування в середовищі, задоволення потреб різних категорій мешканців, відкритість і доступність середовища, безбар'єрність, відсутність будь-яких видів дискримінації тощо.

Водночас актуальною проблемою в умовах інтенсивного розвитку містобудівного середовища, особливо в центральних частинах історичних міст України, є питання збереження та використання традиційного (архітектурно-історичного, ландшафтного тощо) середовища. Громадські простори в історичних частинах — невід'ємний складник цінного історичного середовища, і якщо вище ми говорили про публічні простори як про дзеркало, в якому відображається наше суспільство, то у випадку публічних просторів в історичних районах їх можна порівняти з дзеркалом, в якому відображаються

ще й покоління наших пращурів з їхнім суспільним ладом і традиціями. Такі громадські простори зберігають своєрідну місцеву автентичність, певні характерні естетичні і масштабні особливості, що забезпечують стилістичну і композиційну єдність міського середовища, запобігають його уніфікації і знеособленню. І водночас ці простори мають жити і розвиватися, бути наповненими людьми й емоціями, а не перетворюватися на мертві оболонки для туристів.

Сукупність усіх характеристик окремого місця (простору) — і матеріальних, і нематеріальних — формує унікальну, властиву саме йому атмосферу, яка найкраще характеризується терміном *genius loci*. З наукового погляду, *genius loci*, або дух (геній) місця, є культурологічним концептом (Казначеева 2009), втім, його важливим складником є середовищний аспект. Коли ми говоримо про *genius loci*, ми маємо на увазі передусім емоційний стан і спектр відчуттів, які викликає у людини те чи інше місце. Ми відчуваємо різні емоції, коли в нашій уяві постають узагальнені образи таких громадських просторів українських міст, як київський парк, львівський майдан, одеський бульвар чи ужгородська вуличка. У формуванні цього емоційного стану і відчуття важливу роль відіграють такі природні й антропогенні чинники, як ландшафт, забудова, вид функціонального призначення об'єктів і територій, розпланування, вуличні і внутрішньоквартальні простори, клімат, зелені насадження, водойми тощо, які естетично формують картину оточення. Плекання цього відчуття є непростим і відповідальним завданням зі збереження історико-культурного надбання і традиційного характеру історичного середовища. Таким чином, своєрідним матеріальним втіленням духовного життя людини, уособленням спадковості поколінь, які мешкали і досі проживають на цій території, є історичне середовище.

Отже, виклик нового часу — як зберегти баланс між реалізацією сучасних потреб і збереженням історико-культурного надбання? Як запобігти деградації історичного середовища міст і водночас отримати якісно новий формат громадського простору?

Для цього потрібно спочатку зрозуміти дух історичного місця, його характер, особливості, унікальність і лише після того, зберігаючи його цінні і неповторні характеристики, обережно здійснювати середовищні перетворення. Гуманність має стати основою ставлення не лише до людини, а й до середовища. У цій ситуації головним кредо фахівців має стати принцип Гіппократа: «Не нашкодь».

Передусім необхідно визначити, що саме треба зберігати в кожному конкретному випадку. Це означає, що для середовища публічного простору потрібно виділити найбільш цінні його риси. Саме ці його риси повинні бути збережені і мають слугувати взірцем для можливих перетворень.

Щодо цінності тих чи інших елементів або характеристик міського середовища варто зазначити, що вона може бути і об'єктивною (як-от історична, культурна, природна цінність, зафіксована певним охоронним статусом об'єкта), і суб'єктивною (наприклад, естетична або пов'язана з особистими спогадами певної особи).

Для позначення таких історично сформованих характеристик містобудівного середовища, які підлягають збереженню (а іноді відтворенню), використовують термін «традиційний». Традиційний характер середовища визначається як «історично успадкований вигляд та об'ємно-просторова структура історичного населеного місця»¹. Збереження традиційного характеру середовища дає змогу одночасно зберегти особливості видового розкриття цінних об'єктів і територій, їх автентичне оточення, стилістичну і композиційну єдність пам'яток і середовища, врешті-решт — неповторний і невлотимий, але такий важливий *genius loci*.

Основа збереження історико-культурної спадщини — вироблення чітких правил регулювання довкілля. Один напрям такого регулювання стосується визначення тих параметрів і елементів наявного середовища, які необхідно зберігати. Інший напрям стосується можливості появи і характеру нових елементів забудови і середовища. Одним з містобудівних засобів збереження культурної спадщини в Україні є охоронне зонування. Охоронні зони визначають для створення оптимальних умов огляду пам'яток та ансамблів пам'яток, охорони від вібрацій, забруднень, підтоплення та інших негативних техногенних і природних впливів. У цих зонах запроваджують відповідний режим, що має

306 сприяти збереженню і самих пам'яток, і їхнього містобудівного та композиційного значення². Рег-

ламентативні містобудівні перетворення в охоронних зонах в Україні недостатньо деталізовані, містять у переважній більшості узагальнені параметри щодо обмежень висотності, змін розпланування, заборони окремих видів діяльності тощо. У разі регенерації публічних просторів процес їх пристосування для потреб сьогодення здебільшого лежить у площині благоустрою і дизайну міського середовища, тому ми розглянемо лише ті характеристики довкілля, зміни яких можуть виникнути при цьому.

Звичайно, передусім необхідно охороняти всі цінні елементи середовища – об'єкти культурної спадщини, що збереглися, і дотримуватися режимів містобудівних перетворень, затверджених відповідною містобудівною документацією. Утім, враховуючи узагальнений характер зазначених режимів і обмежень, для збереження традиційного характеру історичного середовища потрібно до початку перетворень проводити детальні натурні обстеження території для виявлення найбільш цінних її рис і особливих характеристик. Глибока деталізація регламентацій нових містобудівних перетворень, коли у відповідній документації конкретно прописано всі, до найдрібніших, обмеження щодо характеристик і об'єктів, і середовища, унеможливорює появу в історичних зонах міст дисгармонійних, чужорідних об'єктів.

До основних параметрів, що характеризують традиційне історичне середовище і які необхідно враховувати під час містобудівних перетворень публічних просторів, належать:

- містобудівні (характер історичного розпланування, об'ємно-просторова композиція, характер благоустрою);
- архітектурні (стилістичне вирішення, будівельні матеріали, типи і види елементів благоустрою і малих архітектурних форм);
- художні (кольорове вирішення, елементи декору, дизайн елементів архітектурного середовища);
- функціональні (тип функціонального використання, призначення і характер використання вбудованих приміщень).

Містобудівні параметри – це той каркас, на якому тримається структура середовища, тож збереження основних містобудівних характеристик є важливим завданням. Передусім потрібно приділяти увагу збереженню характеру історичного розпланування. Це стосується, наприклад, дотримання наявного типу розпланування вулично-дорожньої мережі, її параметрів. Такі обмеження можуть призвести до неможливості розширення вулиць або їх спрямлення в разі, якщо для історичного середовища міста характерні вузькі вулички і ландшафтно-орієнтована система планування. Об'ємно-просторова композиція може характеризуватися певними співвідношеннями між відкритими і забудованими просторами, акцентами і домінантами, масштабом елементів середовища тощо. Для деяких історичних районів характерна камерність вільних просторів, а для деяких – навпаки, відкритість. Ці параметри треба враховувати під час перепланування публічних просторів у разі появи нових досить помітних елементів середовища, таких як тимчасові споруди, кіоски, павільйони, альтанки, скульптури, інформаційне обладнання тощо. Певні обмеження, пов'язані зі збереженням об'ємно-просторової композиції, можуть виникати також під час намагання створити безбар'єрне середовище, оскільки заходи для забезпечення доступу маломобільних груп населення можуть спричинити зміни в планувальній організації території, які необхідно тактовно включити до історично сформованої системи. Ще один важливий параметр – збереження характеру благоустрою території, оскільки для різних історичних міст характерне різноманітне застосування зелених насаджень (рядові або групові посадки, регулярні або нерегулярні тощо), більш або менш характерним може бути розміщення водних об'єктів (фонтанів, декоративних басейнів), скульптурних композицій. Урахування особливостей об'ємно-просторової композиції під час регенерації публічних просторів дає змогу зберегти особливості видового розкриття об'єктів культурної спадщини, уникнути їх екранування.

Архітектурні і художні якості середовища відіграють найбільшу роль у формуванні естетичного враження і важливі в контексті збереження так званого духу місця, про який ішлося вище. Так, в історичних районах повинна зберігатися основна стилістика оточення, всі нові елементи мають бути стилістично сумісні і гармонійно поєднані з наявним історичним середовищем. Це стосується і дизайну малих архі-

тектурних форм (тимчасових споруд, інформаційних стендів і показників, альтанок, пергол, парканів, ліхтарів, лав, урн, квіткарок, вуличної скульптури та ін.), і елементів благоустрою (типу мощення, підпірних стін, елементів озеленення, штучних водойм тощо). Наприклад, в озелененні публічних просторів у межах класицистичної площі доречне застосування регулярних елементів, партерних квітників, топіаріїв. Якщо в місті існує кілька суттєво відмінних між собою історичних районів з різними морфотипами забудови, доцільно розробити типові рішення малих архітектурних форм для кожної з таких зон.

Одна з умов збереження характеру історичного середовища — застосування традиційних будівельних матеріалів: каменя, дерева, цегли, металу. Бруківка і клінкерна цегла як елементи мощення замість асфальтового покриття, металеві урни замість бетонних, дерев'яні лави автентичних форм — усі ці компоненти додадуть відповідного колориту і гармонійно впишуться в середовище історичного району. Кольорова гама публічних просторів теж має гармоніювати з історичним оточенням. Основним критерієм тут є нейтральність, некричущість застосованих у дизайні кольорів задля збереження акцентів на об'єктах культурної спадщини. Окреме питання — розміщення габаритних рекламоносіїв і муралів на брендмауерних стінах будівель історичних районів. Враховуючи моду на мурали, яка останнім часом охопила українські міста, варто зазначити, що ця тенденція іде врозріз з принципами збереження традиційного характеру середовища, оскільки не має історичних аналогів у нашій країні. Крім того, застосування акрилових або інших сучасних фарбників з яскравими кольорами і розміщення на стінах претензійних емоційно забарвлених сюжетів, здебільшого випадкових і не пов'язаних з довкіллям ані змістовно, ані естетично, порушує гармонійну єдність збереженого історичного середовища. Більш вдалим прикладом оформлення брендмауерів видається вертикальне озеленення їх в'юнкими рослинами.

Функціональне призначення публічних просторів історичних зон теж є предметом для дискусій. Наприклад, навряд чи доречним виявиться влаштування зони відпочинку зі спортивними елементами в безпосередній близькості до сакральної споруди, і зовсім по-іншому сприймається влаштування публічного простору з ярмарковою або фестивальною функцією в межах історичної ринкової площі. З особливою увагою варто ставитися до обрання функціонального призначення територій, в певний історичний період пов'язаних з трагічними подіями, бойовими діями тощо. Для таких місць краще обирати меморіальну, пізнавальну й освітню функції, спрямовані на вивчення історії краю, вшанування пам'яті попередніх поколінь. Наповнення території функціоналом — це наповнення її життям, поштовх для її розвитку, засторога від деградації.

Підсумовуючи викладене, заходами, що можуть практично забезпечити збереження традиційного характеру середовища під час регенерації публічних просторів історичних міст, є:

- проведення натурних досліджень для виявлення характеристик традиційного історичного середовища та його найбільш значущих об'єктів;
- проведення соціологічних досліджень для виявлення найбільш важливих для місцевої громади характеристик міського середовища, які підлягають обов'язковому збереженню/відтворенню;
- просвітницька робота з громадськістю та бізнес-колами щодо донесення до широких кіл важливості і значущості збереження *genius loci*;
- розроблення містобудівної документації (в т.ч. плану зонування) і Правил благоустрою міст з чіткими і детальними регламентаціями щодо містобудівних перетворень в історичних зонах;
- розробка проектів регенерації публічних просторів історичних районів;
- залучення громадськості до обговорення заходів, спрямованих на збереження традиційного характеру історичного середовища.

Ці заходи дадуть змогу зупинити процес руйнації традиційного історичного середовища і водночас створити сприятливі умови для життєдіяльності і розвитку особистості.

Людство переживає епоху вибухового розвитку інформаційних і телекомунікаційних технологій. В умовах сучасного розвитку технологій розриваються просторові зв'язки, які є основною сполучною ланкою міста. Так, у розвинених країнах велика частина ВВП пов'язана з нематеріальним виробництвом. Завдяки новітнім комунікаційним технологіям у багатьох випадках відпадає не-

обхідність відвідування робочого місця. Це, з одного боку, позитивний процес, що зменшує навантаження на просторову систему та інфраструктуру міста, а з іншого – призводить до зменшення міжособистісного спілкування, що може негативно вплинути на психоемоційний стан людини. Суспільний простір дедалі більше віртуалізується, і майданчиками для спілкування стають соціальні мережі. Вимивається те, що цементує місто як утворення – його просторові зв'язки. Втрачається сама сутність міста як компактного місця проживання людей та обміну інформацією, емоціями тощо. У далекій перспективі ми навіть не можемо бути впевненими в тому, що людина існуватиме в тій біологічній формі, до якої ми звикли. Якщо ми не хочемо втратити себе, ми мусимо підтримувати традиційні форми спілкування, найбільш сприятливим місцем для якого є публічний простір. ■

Джерела

1

Закон України «Про охорону культурної спадщини». Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

2

ДБН Б.2.2-2-2008.Планування та забудова міст і функціональних територій. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури.

1.

Дёмин, Н.М. 1991, «Управление развитием градостроительных систем». Будівельник, Київ.

2.

Осітнянко, А.П. 2005, «Планування розвитку міста»: Монографія, КНУБА, Київ.

3.

Вотинов, М.А. 2013, «Общественные пространства как объекты гуманизации городской среды», Сб. науч. трудов «Проблемы теории и истории архитектуры Украины», ОГАСА, Одесса, с. 214–222.

4.

Вотинов, М.А. 2014, «Реновация и гуманизация общественных пространств в городской среде», ХНУМГ, Харьков.

5.

Казначеева, Т.А. 2009, «Понятийный статус концепта «Genius loci» и его функция в тексте культуры города Мюнхен», Диссертация, Кострома.

«Просимо вибачити за тимчасові незручності, у країні триває євроремонт»: присутність концепту Уявної Європи у міському просторі Києва

Тетяна Булах

Під час Помаранчевої революції 2003 року один з плакатів наметового містечка на Хрещатику звертався до киян і гостей столиці: «Просимо вибачити за тимчасові незручності, у країні триває євроремонт». З гумором протестувальники обігравали і сподіване прощання з радянським минулим, і надії на перехід до життя за новими, західними стандартами. По-іншому цей плакат актуалізувався за десять років, коли у центрі Києва зібрався Євромайдан, першопочатковими вимогами якого було зближення з Європейським Союзом і проєвропейський курс геополітики країни. Від 2013 року апеляції до Європи та європейськості наповнили український дискурс у різних його проявах, вивівши метафору євроремонту на новий рівень дискусій. Метафору, що апелює і до геополітичних настроїв, і до ідеалістичних уявлень про життя «там», за кордоном.

Поняття євроремонту стало одним із перших культурних посилів до Європи за часів пострадянської перебудови. Воно увійшло в українську реальність як один з ключових означників епохи 90-х. Пластикова вагонка, арки у дверних проїмах ішафи-купе не просто трансформували приватний простір українців. Подібно до нових матеріальних реалій, таких як малинові жакети або масивні мобільні телефони, вони маркували, як зміни політичної реальності та ідеологічного тла трансливалися у предметний вимір (див. Oushakine 2000, Гурова 2005). Проте парадокс євроремонту полягає в його одночасній матеріальності та абстрактності. З одного боку, на зміну однотипним радянським шпалерам за ГОСТом прийшли нові будівельні матеріали «з Європи», які матеріалізували різницю двох ідеологічних світів і позначали освоєння нової якості життя. З іншого, будь-які новітні просторові зміни з часом почали називати «євроремонтом» — чи то знятий зі стіни запилений килим, чи то докорінно перепланований інтер'єр. Якщо на початку 90-х місцеві та імпортовані будматеріали якісно різнилися, то надалі поняття «євроремонт» почали використовувати без конкретних прив'язок до географії постачальників чи походження будматеріалів. Навіть більше, євроремонт містив певну частку ілюзії та підміни — пластикова плівка «під мрамур» або декоративна ліпнина, яку клеїли під стелю, часто лише імітували, а не відтворювали оригінальні референти. Невловимість «євро» у євроремонті та співіснування нових елементів із залишками матеріальної культури соціалізму властиві не лише змінам у приватному просторі. Середовище міста почало зазнавати таких змін пізніше, проте вони відбувалися у подібному ключі.

У фокусі цієї статті — метафоричне поняття «євроремонту» міста, питання про урбаністичні зміни у пострадянські часи, про те, як концепт Європи фіксується та відображається у публічному просторі та співіснує з іншими ідеологічно зарядженими матеріальними вимірами постсоціалістичного міста. Це, зокрема, дає змогу простежити, як абстрактні уявлення про Європу знаходять свої фіксовані виявлення у міському середовищі Києва.

Матеріалом для цього дослідження стали візуальні маркери, які позначають зміни української столиці. Зокрема я аналізую більш глобальні трансформації у міському середовищі Києва за роки незалежності (на рівні містзагалом) і локальні зміни менш масштабного характеру (на рівні конкретних міських елементів). Так, наприклад, я звертаю увагу на пострадянські зміни міського середовища, які особливо актуалізувалися й артикулювалися у столиці за останні роки та пов'язані з розвитком ринкової моделі економіки. Крім того, я розглядаю менші маркери публічного міського простору: комерційні та рекламні плакати, вивіски, оголошення тощо, які формують і візуально картину простору, і артикулюють різного виду комунікаційні повідомлення. Відповідно, структурно стаття також ділиться на три частини. У перших двох я звертаю увагу насамперед на гібридну природу пострадянського міста та ідею модерності в ньому. Далі, на більш конкретних прикладах міських об'єктів, розглядаю присутність концепту так званої Уявної Європи (*Imaginary Europe*) у публічному середовищі Києва.

Загалом я стверджую, що зміни у міському оточенні відображають ідеалізоване бачення Європи українцями та створюють конфлікт ідентичностей у публічному просторі. Європа відображається у київському середовищі як референція не географічна чи просторова, а як *fata morgana* — уявний феномен, критерій якості чи навіть моральний важіль. Такий феномен ґрунтується на пострадянських інтерпретаціях Заходу чи Європи як абстрагованих та ідеалізованих поняттях, які радше уявні, аніж пізнані через безпосередній досвід.

В основі цієї статті — глибинні інтерв'ю з міськими активістами, які переймаються питаннями міського простору та розвитком Києва і беруть активну участь у висвітленні та обговоренні проблем урбаністичних трансформацій. Бесіди з респондентами зосереджувалися на темах проблем міста, які визначали респонденти, способів їх вирішення, стратегій і бачення майбутнього міста. Цей масив даних також доповнено аналізом візуального образу міста та інформаційного дискурсу медіа, що стосується міського розвитку Києва і його актуальних проблем.

Євроремонт міста

«Коли ми робили наш євроремонт, на кухні поклеїли плівку на стіл, «під граніт». Потім вона відклеїлась і її куточки смішно позакручувалися, туди забивався бруд. Це був наче і ремонт, але скоро він став просто обшарпаною розкішшю. А потім і просто це стало немодним».

З інтерв'ю

У традиції антропологічних досліджень пострадянського регіону розпад СРСР не раз викликав дебати щодо того, як треба аналізувати зміни та трансформації, що почали відбуватися в колишніх соціалістичних країнах після розпаду Союзу. Одна з панівних парадигм у 90-х спиралася на очікування поступового переходу до капіталізму та західної моделі розвитку. Так звана транзитологія (*transitology*) передбачала поступовий перехід до капіталізму та такої собі еволюційної асиміляції з країнами Заходу. Проте в реальності процеси у багатьох країнах регіону невдовзі продемонстрували, що на відміну від очікуваного лінійного розвитку пострадянські трансформації мали здебільшого гібридний і неоднорідний характер. Саме тому з часом антропологи почали більше схилитися до означень на кшталт «невизначеного переходу» (*uncertain transition* (Burawoy and Verdery 1999)), «неясного переходу» (*obscured transition* (Chivens 2011)) або «переходу без змін» (*transition without transformation* (Burawoy, 2001)). Така переосмислена парадигма дала нові можливості пояснити багатозаровість пострадянської реальності та її «множинні сучасності/модерності» (*multiple modernities* (Chari and Verdery 2009)).

У цьому сенсі міський простір є доволі показовим прикладом. Завдяки тому, що він не піддається змінам швидко, нашарування сучасностей стає його знаковою характеристикою. Як зазначає Кирил Станілов, пострадянські міські простори не можна так просто вестернізувати, оскільки для цього їх потрібно було б повністю перебудувати (Stanilov 2007). Водночас він виокремлює два важливі чинники, які суттєво вплинули на реструктуризацію міста за західним зразком — приватизація (*privatisation of assets*) та впровадження оренди землі (*introduction of land rent*). Саме вони створили можливості та простір для такого собі «євроремонту» міста — освоєння Заходу в урбаністичному пейзажі, яке поєдналося з формами, успадкованими від часів соціалістичного минулого.

Нові домінанти

Доволі часто характеристикою, до якої зводиться розуміння вестернізації міста, стає його **312** комерціалізація та поява об'єктів, пов'язаних з культурою споживання. Приватизація та розвиток

«Просимо вибачити за тимчасові незручності,
у країні триває євроремонт»: присутність концепту
Уявної Європи у міському просторі Києва

малого і середнього бізнесу лише сприяють такій тенденції та відображають, як нова ідеологія, пов'язана з апропріацією капіталізму, приживається та відтворюється у міському просторі. Так, прихід нових елементів міста, таких як торговельно-розважальні центри або гіпермаркети європейських мереж (Metro, Auchan), став важливим етапом освоєння нових реалій Заходу й означником перетворення Києва. Послугуючись термінологією американського урбаніста Кевіна Лінча, такі місця стали просторотворчими орієнтирами (*landmark*) і стратегічним вузлом району (*node*) – «точкою міста, через яку спостерігач входить (у простір), яка є його інтенсивним осередком і з якої відбувається подорож (у простір)» (Lynch 1960, р.47). На рівні побутової комунікації часто опис міського простору зводиться до згадок цих об'єктів як просторових орієнтирів («біля Метрограду», «з боку метро», «ліворуч від Аладіна» тощо). Торговельно-розважальні центри стали не лише просторовими домінантами, як, наприклад, Глобус і Метроград, які виникли у процесі реконструкції та ремонту центральної частини міста у пострадянський період. Вони також стали чинниками змін у щоденному житті, адже похід у ТРЦ став повноцінною розважальною активністю для містян, що замінила так зване сафарі за дефіцитами пізнюрадянських часів.

Подібні процеси стали частиною більш глобальних ідеологічних перетворень та освоєння Заходу у пострадянському просторі. Матеріальна культура у цьому сенсі стала важливим медіумом для освоєння Європи, адже на відміну від абстрактних цінностей та ідей, предмети напряду можуть корелювати з поняттями якості життя та комфортності існування. Так, наприклад, можна стверджувати, що вектор розвитку країни часто вбачається у приході певних західних торговельних марок і брендів, які метафорично наближають європеїзацію України. Недарма один із респондентів зазначив: «Україна буде європейською державою, коли у нас відкриють IKEA та H&M» (з інтерв'ю).

Бренди IKEA та H&M досить символічні у намаганнях українців наблизитися до Європи. Кілька років тому саме IKEA було названо торговельною маркою, яку більш як 50% українських представників середнього класу назвали найочікуванішим глобальним брендом в Україні (Ukrainian Retail Association 2014). Плани на те, що IKEA та H&M відкриють свої магазини у Києві або Київській області, часто впираються у питання корупції та подолання бюрократичних перешкод (які своєю чергою інтерпретуються як пережиток і спадок радянської системи). 2012 року на той момент міністр економічного розвитку і теперішній Президент України Петро Порошенко заявив, що присутність IKEA в Україні стане показником успішної боротьби з корупцією та досягнення економічної стабільності: «IKEA – це не лише спосіб отримати доступні та якісні меблі, IKEA є символом. Коли IKEA не дозволяють виходити на ринок, страждає не [торговельна] мережа, страждає імідж України» (Кореспондент 2012). Можна припустити: якщо ці магазини зрештою з'являться у Києві, вони стануть такими ж домінантами простору, як свого часу McDonald's, відкриття якого у Києві у 90-х роках зчинило небувалий ажіотаж і позначило епоху змін і перетворень. Подібний дискурс відображає, як комерційні бренди стають означниками культурного середовища та епохи.

Відсутність впізнаваних «європейських» брендів тлумачать як вилучення (*exclusion*) України загалом і Києва зокрема з глобального дискурсу культури споживання. Дослідниця Yu Li називає подібний феномен *standing out by fitting in* – намагання виокремитися через процес входження до масової культури споживання (Li 2014). У контексті України йдеться про те, що долучення Києва до європейського типу столиці вимірюють у тому числі такими маркерами, як присутність європейських брендів у міському просторі. Тому, з одного боку, міський простір почав активно насичуватися комерційними об'єктами, які поступово стали новими міськими домінантами. З іншого, наявність цих об'єктів співіснує з «недостатньою європейськістю» міста, що виражається у відсутності певних елементів споживацької традиції Європи.

Фрагментарне перетворення міського простору

Ще одна ілюстрація реструктуризації міського простору під впливом приватизації – тенденція на ринку нерухомості у Києві до викупу квартир на перших поверхах і переобладнання їх на приміщення

для бізнесу. Можливість переоформити житлову площу на комерційну та, відповідно, доповнити її необхідними візуальними атрибутами, як-от вивіска чи реклама, набули особливої актуальності у так званих спальних районах. Таким чином успадковані з радянських часів проекти забудови житлових масивів, де було розплановано певний тип інфраструктури та певний міський ансамбль, поступово почали адаптовувати нові елементи, характерні для капіталістичної моделі з її потужним комерційним складником. Локальні мікрозміни поступово накопичилися у досить вагомий ефект, коли міський простір став бути менш регульованим органами влади, а більш стимульованим ринковими процесами.

Відстежуючи таку тенденцію, можна зауважити, як змінилася динаміка міського простору, ставши інтенсивнішою та перенасиченою різномірними елементами. Простір, який проектувався як регульований і розмірений складник більшої системи, у пострадянській реальності став простором хаотичного «завоювання» новими елементами (*contested space*). Захоплення та перепланування публічної території, переповненість вулиць запаркованими машинами, на які не розраховували (і не розраховують) забудовники під час планування, інформаційний шум у вигляді рекламних вивісок, клеєних оголошень і нагромадження білбордів, просторове подразнення стихійними комерційними формами – це все є химерними набутками останніх десятиліть. Активісти міста часто відзначають такий хаос як один з побічних ефектів ситуації, коли ринкова логіка освоєння міста панує над стратегічним плануванням.

У деяких випадках таке фрагментарне переосмислення простору та його часткову трансформацію сприймають як наближення до європейської культури. Так, в одному з інтерв'ю місцева активістка Києва зазначила, що вбачає позитивну тенденцію у появі малих комерційних форм у колишньому радянському просторі, зокрема, в спальних районах: «Такі маленькі кав'ярні, магазини – вони привносять європейський дух у столицю, дають змогу місту розвиватися»¹ (Аліна, 29 років). Звісно, варто зауважити, що йшлося здебільшого лише про певний тип закладів, який корелює з естетичними та стилістичними уявленнями про подібні європейські форми торгівлі. У випадку Києва їх часом розміщують в архітектурних ансамблях з минулої епохи і вони не асимілюють або стилістично уподібнюються цим ансамблям, а існують як окремі об'єкти. Так, частину одного з гранітних фасадів до вулиці Велика Житомирська було перефарбовано у яскравий жовтий колір, коли там відкрили нову кав'ярню. Він має вигляд окремого об'єкта, закладу і справді стилістично близький до європейських аналогів. Та з огляду на співіснування з іншими архітектурними елементами, успадкованими з минулого, він вносить диспропорційність у загальну картину та увиразнює конфлікт між наявними та новоявленими формами. Основний будинок та елемент кав'ярні наче існують у паралельних реальностях, одна з яких уподібнюється до Європи, доки інша міцно вкорінена в мармур минулого. Такий конфлікт непоодинокий і поглиблюється за рахунок того, що комерціалізація публічного простору мало або неефективно регульована і має стихійний характер. Хоча тенденції до перейняття та адаптації елементів, які сприймають як частину європейської культури, простежуються у київському просторі, їх поєднання з міськими сценаріями часто негармонійне і створює конфлікт ідентичностей. Крім того, перенасичення публічного простору такими елементами комерційної культури, як вивіски, рекламні щити та плакати тощо, які стилістично не узгоджуються з фасадами будинків або іншими міськими сценаріями, інтерпретують як порушення уявної «європейськості» з її упорядкованістю, чистотою та естетичністю.

Одним з інших цікавих феноменів пострадянського міста стали трансформації спальних районів. Для радянської

314 міської культури тип такої забудови був знаковим у

Кав'ярня
на Житомирській

«Просимо вибачити за тимчасові незручності,
у країні триває євроремонт»: присутність концепту
Уявної Європи у міському просторі Києва

сенсі створення регульованого державою житлового простору, що відповідав певним ідеологічним орієнтирам. Крім того, що ідентичність спальних районів почала мінятися з приватизацією та комерціалізацією простору, згадуваними раніше, ще одним маркером їхнього розвитку стало породження феномена відчуження. Це докладно описує у своїй статті Юлія Скубицька, яка досліджувала територію Позняків і визначала кілька наслідків хаотичного заповнення та привласнення території. Через появу стихійних об'єктів, які перерозподіляють простір, на кшталт парканів, кіосків, відгороджених парковок, відбувається (1) ліквідація спільного простору для мешканців; (2) розподіл простору на «свій-чужий»; (3) знижується можливість комунікації мешканців (Скубицька 2012, с. 84–85). За таких обставин соціалізація переміщується у простір комерційний або ж комерціалізується простір соціальний. Нові просторові елементи, як, наприклад, торговельно-розважальні центри, не просто зайняли незадіяні простори спальних районів, ще більше наситивши і без того їхню інтенсивність, а й стали основними місцями соціалізації для мешканців. Вони переймають функції центру міста, надаючи мешканцям доступ до ресурсів, які раніше монополював центр (кінотеатри, магазини, сервісні послуги).

Перевтілення київського простору у пострадянський час, цей масштабний євроремонт, – багато рівневий процес, де накладаються та поєднуються різного виду елементи – і автентичні та успадковані з попередніх епох, і набуті, запозичені або імітовані із західного контексту. У підсумку цей процес породжує гібридний сценарій з домінуванням елементів комерційної культури, яка може бути інтерпретована як основний медіум Заходу та Європи в щоденному міському вимірі Києва.

Вулиця
Васильківська

Тетяна Булах

Європейська модерність та європейське майбутнє

«Київ і досі розвивається, розквітає новими барвами. Зараз це сучасна європейська столиця з височенними хмарочосами та торговельними центрами, великою кількістю парків і скверів. Багатий Київ музеями та бібліотеками, інститутами та університетами. У ньому розміщуються всі центральні органи влади, такі як Верховна Рада та Адміністрація Президента.

Київ — це чудове місто, прекрасна столиця України. Він поєднує історичне минуле та динамічне сучасне».

Твір-розповідь на тему «Київ – столиця України»

Хоча у своїй більшості антропологи пострадянського регіону сходяться в тому, що траєкторія розвитку країн колишнього Радянського Союзу нелінійна та передбачає досить комплексні процеси, важливо зазначити, що у свідомості українців переважають ідеї поступового проєвропейського розвитку як еволюційного. Як часто йшлося в інтерв'ю та як можна зауважити із загального дискурсу, курс на

Європу — це не просто геополітичний вибір, а пов'язаний з конкретними сподіваннями на поліпшення якості життя у досить конкретному вимірі. Наслідкування Заходу інтерпретують як черговий і наступний етап якісного розвитку. Саме тому поняття «європейський» існує в українській реальності як синонім характеристикам «модерний», «якісний», «кращий».

Уподібнення міської інфраструктури Києва до абстрактних «європейських міст» досить часто стає важливим аргументом у плануванні міського розвитку або ж радше в обіцянках міського розвитку. Від гасел політичних партій «Київ — європейська столиця», апеляцій до дипломатичних зв'язків часів Київської Русі та тем шкільних творів можна простежити, як пропаганда нового ідеологічного сценарію «європейськості» має футуристичний характер, зосереджується на перспективах побудови майбутнього та водночас має химерний абстрактний характер.

Один з прикладів таких інтенцій переоблаштування міста під європейський формат — спроби розвинути велосипедну інфраструктуру Києва та збудувати в місті велосипедні доріжки. Ця зміна бачиться як момент наближення до Європи, як маркер європейськості столиці. Як, наприклад, ще 2008 року у Київській мерії заявляли, анонсуючи конструкцію перших дорожніх смуг для велосипедів: «Велосипедні доріжки будуть побудовані не тільки уздовж лінії київського швидкісного трамвая. Вони будуть побудовані уздовж більшості доріг у спальних районах, а також парків і зон відпочинку, як у всіх нормальних європейських країнах» (Сегодня 2008, курсив автора). Утім, так само, як відбувається підміна понять у феномені євроремонту, велосипедні маршрути уподібнилися до декоративних наклеєних гіпсових панелей. Замість функціональності та регулювання транспортних потоків вони стали здебільшого компромісом між наявними формами та сподіваннями на апропріацію європейської сучасності.

Прагнення адаптувати місто на європейський кшталт має глибинне постколоніальне підґрунтя, де імітація метрополії колонією є важливим ідеологічним компонентом. Як зазначає дослідниця Ольга Гурова: «Якщо постколоніальний дискурс організовано навколо дихотомії «колоній» і «метрополії», дихотомія у постсоціалізмі будується навколо Сходу та Заходу» (Gurova 2014, р. 8). Пояснення процесів після розпаду Радянського Союзу через паралелі деколонізації також пропонують інші дослідники (див. Moore 2001, Verdery and Chari 2009). Цей підхід базується на тому, що з розвалом проекту соціалізму СРСР, економічною та політичними кризами пізніх радянських років і перших років незалежності посилювався вплив і розуміння Заходу як глобальної домінанти. У такій ієрархії розуміння прогресу, розвитку та модерності невід'ємно впирається у покликання до європейських зразків. Водночас глобалізація, розвиток інформаційних технологій і медіа лише примножують кількість таких референцій. Як описали учасники творчої групи Р.Е.П свій мистецький проект, присвячений феномену євроремонту: «Євроремонт-культура пропонувала переможеному у холодній війні уподібнитися переможцеві, перейняти зовнішні форми, наповнивши їх власним змістом».

Говорячи про пострадянські реалії в Україні, неможливо відкидати вплив цієї постколоніальної парадигми на розуміння модерності та сучасності. Метрополія завжди стоїть попереду і на хронологічній шкалі позиціонується як така, що перебуває у майбутньому щодо колонії. «Ми на десять років позаду Європи», «Європа розвинутіша та сучасніша» — ці та подібні апеляції до умовного розташування України щодо європейського сценарію розвитку вказують на те, що Європа володіє майбутнім, тим часом як пострадянські країни «наздоганяють» її у розвитку. Тому освоєння західних

цінностей та європейську модерність часто пов'язують із поняттям «цивілізованості». Досліджуючи матеріальну культуру середнього класу в Росії за часів після розпаду СРСР, американка Дженіфер Патіко звертає увагу на те, що поняття «цивілізованості» та «нормальності» часто сприймають через матеріальний вимір, в уважному ставленні до предметів, а також тому, як віддається перевага західним імпортованим товарам, через які споживачі долучаються до західного дискурсу споживання (Patico 2008). Така ідеологія чітко простежується і в українському контексті, де також панує символічна цінність імпортованих товарів, успадкована ще з часів радянських дефіцитів і посилена обмеженою присутністю доступних європейських товарів на українському ринку. Це зумовлює процес самопериферизації (*self-peripheralization*), що впливає на розуміння українцями свого місця у глобальному контексті.

Цивілізованість, своєю чергою, тісно пов'язана в уяві українців і з концептом моральності. Тому наближення до Європи часто інтерпретують через освоєння європейських цінностей, у тому числі моральних принципів чесності та порядку. Це особливо відчутно після Євромайдану, коли посилювалися сподівання на «життя по-новому», перезавантаження незалежності та переоцінки цінностей «по-європейськи». Таким чином, поняття Європи не просто окреслює політичний курс розвитку, а й позначає комплексну систему цінностей. Європа у цьому сенсі виступає як культурний орієнтир і флагман модерності.

Апропріація модерності та цивілізованості у міському ландшафті стає очевидною за рахунок освоєння нових архітектурних форм. Одним із прикладів так званої модернізації міського середовища, названими в інтерв'ю, стали споруджені в центрі Києва висотні будівлі – хмарочоси, – через які українську столицю символічно осучаснюють і вписують у глобальний світовий контекст. «Сучасна європейська столиця з височенними хмарочосами» – це архітектурний варіант подолання власної периферійності через запозичення мегаполісних форм, які обґрунтовують право Києва перебувати на одному рівні із західними столицями. Подібним чином тлумачать свою роль у міському пейзажі і самі забудовники, які споруджують висотні будівлі у центрі міста. Так, «перший хмарочос Києва» на Кловському спуску рекламують потенційним клієнтам як зразок процесу світової глобалізації: «Вражаючі панорамні краєвиди, які є обов'язковим компонентом розкішного житла, наприклад, у Нью-Йорку, Лондоні, Гонконзі і Токіо, тепер такий самий невід'ємний складник елітної нерухомості в Києві»².

Цікаво, що у своєму дослідженні зміни міського ландшафту Пекіна та забудови міста хмарочосами Фулунг Ву подібний процес у Китаї називає «трансплантацією міських пейзажів» (*transplanting cityscapes*), вказуючи на те, що глобалізація у такому випадку лишається всього-на-всього уявною. Простежуючи зміну архітектурного тла міста як намагання встановити певну культурну спорідненість і культурні зв'язки (*cultural affinities*) із Заходом, дослідник стверджує, що глобалізація лише «дає можливість переміщення/копіювання чужинних пейзажів», і щойно елементи однієї культури «де-територизуються» у процесі освоєння у новому культурному контексті «ре-територизації», вони піддаються локальним впливам і стають місцевими, локальними формами (Wu 2004, р. 229). Іншими словами, розбудова хмарочосів у Києві передусім свідчить про процес «євроремонту», аніж європеїзації, бо відбувається на рівні перенесення форм та елементів, а не культурних цінностей, історії та традицій, які насамперед є фундаментом європейської ідентичності.

Тетяна Булах

Велосипедна
доріжка

Хоча новітні київські висотки часто інтерпретують як елементи органічного розвитку сучасного міста, з іншого боку, співіснування їх з давніми об'єктами, особливо такими, що становлять історичну цінність, викликає палкі дебати. У цьому виявляється і вже згадувана «чужинність пейзажів», і хаотичність та невпорядкованість спорудження їх. Один з активістів захисту історичного Києва так сформулював свою позицію: «У нас будують класні сучасні хмарочоси. Леонардо, Парус³ — вони вписалися у місто. [...] Але часто у нас новобудови просто впихують кудись, де знайшли «нічию» землю. Будують монстрів, не зважаючи ні на який [міський] ансамбль» (інтерв'ю, Олена, 40 років). Інша активістка покликала на те, що одна з основних проблем на шляху до гармонійного перетворення Києва на європейське місто — відсутність генерального плану забудови та єдиної стратегії розвитку міста.

З іншого боку, таке відкидання появи нових форм властиве міським процесам. Так, наприклад, описуючи процеси у Києві на початку 20-х, Євгенія Сарапіна вказує на те, що киянам того часу також непросто вдавалося призвичаїтися до сучасних на той момент трансформацій міста: «Для киян межі 19–20 ст. сприйняття таких подій поєднувалося з огляданням назад — до «старих часів», які від теперішнього відокремлювало лише кілька десятиліть. Так, кияни нарікали на нову «висотну» забудову міста. У 70-х роках 19 ст. чотириповерховий прибутковий будинок Франца де Мезера на Хрещатику вважали хмарочосом. Він був настільки незвичним для Києва, що ніхто з киян не наважувався жити в ньому, і його власник опинився в боргах» (Сарапіна 2013).

Тож, з одного боку, хмарочоси та інші елементи, привнесені з інших культурних контекстів, є частиною процесу розвитку міста та його урбаністичної динаміки. З іншого, в інтерпретації цього процесу ми стикаємося з важливими ідеологічними моментами, де наявність таких міських елементів тлумачать не просто як локальну апропріацію, а як уявну глобалізацію. Це створює аргумент для вписування Києва у більший контекст глобальної метрополії Заходу і референт для пояснення «сучасності» міста, його актуальності у світовому дискурсі. Хмарочоси, у такому випадку, стають ідеологічно знаковими спорудами, частиною хронотопу міста, де його архітектурний пейзаж є ознакою еволюції міста, його наближення до європейського майбутнього.

Уявна Європа

Важливим моментом у дискурсі про європеїзацію та різнопланові перетворення в Україні на європейський зразок є те, що сама Європа існує в українському дискурсі як уявний та ідеалізований референт. Таке розуміння уможливлене тим, що для більшості українців Європа пізнана через опосередкований досвід, у тому числі через медіа та популярну культуру. Статистика свідчить, що більш як 77% відсотків українців ніколи не подорожували за кордон (Кореспондент, 2012). Враховуючи те, що більшість подорожей, пов'язаних із перетином кордону, відбуваються в Росію та країни СНД, частка українців, які відвідують держави ЄС, становить приблизно 4%. Таким чином, матеріальна культура та медійні продукти стають основними джерелами для формування концепту Європи серед українців.

Не останню роль у формуванні такої Уявної Європи відіграв і успадкований з радянських часів дискурсивний феномен Уявного Заходу (Imaginary West). Описуючи це явище у своїй

частина двох ідеологій, які неконфліктно співіснували в Радянському Союзі (2006). З одного боку, Захід уособлював ворожий капіталістичний світ, який радянська влада демонізувала та протиставляла цінностям соціалізму. З іншого, через медіуми матеріальної культури — музичні записи, закордонні товари, як, наприклад, джинси — формувалося неофіційне знання про Захід і так він проникав у побут громадян СРСР. Навіть більше, оскільки це знання формувалося лише через певні елементи, відображення життя за кордоном було деформованим і вибірковим. Таким чином, Уявний Захід постав як «локальний культурний конструкт і фантазія, що базувалися на формах знань та естетики, асоційованих із «Заходом», але не обов'язково прив'язаних до якогось «реального Заходу», що також призвело до «детериторизації» соціалістичного світу зсередини» (Yurchak 2006, pp. 34–35). Пізніший розвал Радянського Союзу та символічна «перемога» Заходу на тлі кризового періоду 90-х лише посилювали ідеалізацію Заходу в уяві пострадянських громадян.

В українському дискурсі можна говорити про поступове звуження концепту Уявного Заходу до концепту Уявної Європи. Рубіжне географічне розташування України на межі двох регіонів і сусідство з державами ЄС, політичні амбіції щодо членства в ЄС та епізодично європейське минуле дають мінімум просторові та історичні підстави апелювати до європейської спорідненості. У політичному та інформаційному дискурсах представники інституцій ЄС також часто акцентують увагу на належності України до Європи, що лише живить проєвропейські надії українців. Таким чином, Європа постає як менш абстрактний і цілком видимий референт.

Варто звернути увагу на дві особливості концепту Уявної Європи. По-перше, ідеалізація Європи великою мірою вибудовується на уявленні (не безпідставному, але часто гіперболізованому) про те, що європейські країни апіорі багатші, з кращими економічними показниками та, відповідно, кращими умовами життя громадян. У цьому світлі новини про економічні проблеми регіону або кризові виклики ЄС, як, наприклад, фінансова криза Греції 2014 року, часто нівелюють та опускають. У загальному українському дискурсі Європа все одно постає як авангард стабільності та добробуту. По-друге, Європу сприймають як дуже абстрактний концепт. Ідентичності різних європейських країн гомогенізують і підводять під спільні характеристики. Мозаїчна та різноманітна Європа постає монолітом, який є водночас і чимось конкретним, і чимось дуже узагальненим.

У міському просторі існування цього моноліту ідеалізованої Уявної Європи можна простежити на кількох рівнях. Перший з них стосується загального вигляду міста й уявлення про його розвиток. У цьому випадку Європа радше присутня як ідеалізований референт. Тому перетворення міста оцінюють відповідно до збірного образу «європейського міста» та «європейської столиці». Крім того, Уявну Європу фіксують у публічному вимірі символічними повідомленнями. Передусім ідеться про використання самої назви «Європа», частки «євро» — та символіки Європейського Союзу. У цьому сенсі можна виділити два інших рівні — політично та ідеологічно заряджені повідомлення, присутні у візуальній культурі міста, і повідомлення, пов'язані з комерційною діяльністю та культурою споживання.

Уявна Європа як від'ємний складник

Аналізуючи проведені інтерв'ю, можна виділити чотири основні характеристики, які найчастіше називають як орієнтири на європейський розвиток Києва: (1) чистота й доглянутість (зокрема впорядкованість розміщення зовнішніх носіїв реклами, вирішення проблеми впорядкованості паркування); (2) хороші дороги; (3) наявність велосипедних доріжок; (4) розвиненість рекреаційних зелених зон і просторів соціалізації. Цікаво, що Уявна Європа у цьому дискурсі найчастіше існує як *від'ємний складник*. Тобто як набір стандартів і характеристик, яких не вистачає Києву для того, щоб бути достатньо «європейським» на думку респондентів. У такому сенсі Уявна Європа є ідеалом, який виявляється через збірні ознаки і тому є парадоксальним орієнтиром для міського розвитку. Завдяки тому, що ці характеристики стосуються конкретних міських проблем, вони можуть здаватися цілком конкретними та досяжними.

у кількісному чи якісному порядках, вони лишаються абстрактними та нескінченними. Так, зміни в місті оцінюють за шкалою «по-європейськи» – «не по-європейськи» залежно від того, наскільки вони відповідають чиймось уявленням про те, як має виглядати європейське місто.

Уявна Європа як політичний референт

Проєвропейські повідомлення у міському просторі – цікавий та обширний матеріал для дискурс-аналізу. На текстовому і візуальному рівнях вони є маніфестацією, комунікацією політичних стратегій. Просування Європи читається у різного роду надписах, знаках і символах – від прапорів Європейського Союзу на державних установах столиці до вуличних графіті на дотичну тематику. Щоб краще зрозуміти варіативність таких повідомлень і політичну значущість їх, цікаво розглянути два конкретні приклади за схемою комунікації, запропонованою Ірвінгом Гофманом (1981). Перший приклад – сітілайти на проспекті Перемоги у синьо-жовтих кольорах, з текстовою частиною «Суверенна, неподільна, європейська країна» (Київ, пр. Перемоги, дата фіксації – червень 2015). Другий – графіті на будівлі Головоштамту Києва з текстовим повідомленням «На Брюссель!» (Київ, Хрещатик, 22, дата фіксації – червень 2015).

Деконструювавши стандартну схему діалогічної розмови, Гофман пропонує розділити ролі спікера та слухача на більш детальні аналітичні елементи. Так, спікер (той, хто продукує повідомлення) складається з основного спікера (*the principal*), чия позиція комунікується у повідомленні, автора (*the author*) – того, хто формулює повідомлення, обираючи формальні елементи комунікації, та аніматора (*the animator*) – того, хто озвучує повідомлення, хто безпосередньо його відтворює⁴. У першому випадку сітілайти репрезентують соціальну рекламу, тобто стратегічну державну пропаганду, або політичну рекламу якоїсь партійної сили⁵, тобто потенційну політичну стратегію. У будь-якому разі головним у цьому акті комунікації виступає представник реалізованої або потенційної політичної сили. Вибір мовної стилістики – стверджувальне речення, де характеристика «європейська» стоїть у синонімічному ряду з означниками, що вживаються у першій статті Конституції України – акцентує безапеляційність твердження. Водночас циркуляція повідомлення у публічному дискурсі і відображає, і проєкціює широкі суспільні настрої.

У другому випадку можна припустити, що з великою ймовірністю графіті зроблено протестувальником під час хвилі масових виступів Євромайдану. У такому разі головним спікером можна вважати певного індивіда, який ретранслював настрої масового мітингу, оформивши їх у протестний надпис.

В обох прикладах Уявна Європа постає як уже присвоєна Україні політична реальність, аргумент для політичних дискусій на дискурсивному рівні або як важіль політичних змін через масовий протест. Через фіксацію у такого плану повідомленнях концепт Європи робить міський простір політично зарядженим та ідеологічно навантаженим. Європа стає тим елементом міського сценарію, через який проступають політичні амбіції та комунікується дискурс влади й держави на різних рівнях – від владних (або близьких до влади) інституцій до широких верств політично активного населення.

Уявна Європа як стабільність та якість

На іншому рівні Уявну Європу відображено у міському просторі через елементи комерційної культури та візуальні маркери, як от реклама, вивіски, оголошення. У цьому інформаційному пласті

«Просимо вибачити за тимчасові незручності,
у країні триває євроремонт»: присутність концепту
Уявної Європи у міському просторі Києва

саме поняття Європи та її символіка домінує як синонім означників «новий», «якісний» і «кращий». Як уже зазначалося раніше, подібна тенденція зумовлена історичними та культурними особливостями сприйняття Європи як рушія модерності та осередку прогресу, а також станом «постійної кризи» в Україні.

Українські реалії із затяжними пострадянськими трансформаціями та соціально-політичними змінами ускладнюють відчуття стабільності. Описуючи подібну ситуацію у пострадянській Росії (до часів Путіна), дослідник Ольга Шевченко вказує на те, що відчуття кризи настільки вкорінилося у свідомість пострадянських людей, що їхній стан можна сміливо назвати «постійною кризою» (*permanent crisis*) (2009). Українські перипетії етапу пізнього соціалізму та часів незалежності додають ще більше підстав говорити про стан затяжної кризи, в умовах якого локальне переважно сприймають як нетривке або тимчасове. На цьому тлі Уявну Європу сприймають як концепт стабільності, якості життя та впевненості у майбутньому. Таке глобальне сприйняття проектується у комерційну культуру, де комунікацію спрямовано на те, щоб викликати довіру споживача. Означник «європейський» у цьому випадку виступає збірним показником сучасності, якості, стабільності. Ось лише кілька прикладів, які дають нам підстави пропонувати подібну інтерпретацію: «Європейські курси англійської мови» (оголошення на зупинці міського транспорту), «ЄвроШпалери» (вивіска магазину на вул. Ревуцького), «Я – жінка. Я обираю європейську лабораторію» (білборд на вул. Воровського), «Дентал–Євро Стоматологія» (вивіска, Харківське шосе), «Перша європейська аптека з роботом» (вул. Хрещатик).

Окремо в цьому сенсі варто відзначити вивіски магазинів ужитих товарів – «Товари з Європи», «Сток з Європи» або «Євро Секонд Хенд». Приставка «євро» в їхніх назвах підвищує символічний капітал уживаного товару. Для певних категорій населення перепродані поношені речі мають стійке означення маргінальності та соціальної незахищеності на відміну від подібних тенденцій у Європі, де останнім часом повторне використання речей кваліфікують як елемент етичного споживання та екологічної самосвідомості (Ольга Гурова, особисте спілкування). В Україні ж асоціативність з Європою піднімає статус речей, оскільки вказує на їхнє «престижне» походження з розвинених країн. Це частково можна розглядати як виправдовування статусу вживаних речей і перетворення категорії «Європа» на таку, що створює прибуток. З іншого боку, така логіка продажу «товарів з Європи» вкорінюється у просторі міста через вивіски та інформаційні матеріали. Вони репродукують Уявну Європу, зміцнюють її значення як категорію якості.

Євроремонт мрій

Одна із впливових праць з культурної антропології про історію та ідентичність у пострадянській Україні має назву «Тягар мрій» (*Burden of Dreams*, Catherine Wanner 1998). Один із процесів, які описала Ваннер, стосується динамічних змін міського пейзажу, коли в 90-х роках у багатьох українських містах пам'ятники Леніну фактично замінювали на пам'ятники Тарасу Шевченку. Мрії про нове життя, нові перспективи майбутнього та нові ідентичності українців на той час втілювалися у далеко не нових маніпуляціях з монументальними просторотворчими формами.

Апеляції до Уявної Європи в українському дискурсі важко назвати процесом новим, але добре артикульованим за останні кілька років, коли проблема геополітичного вибору набула особливо різкого звучання. Міський простір став одним із вимірів, який, можливо, не так оперативно, але досить виразно відображає переосмислення Києва як міста, що приміряє на себе новий ідеологічний образ. Однак у цьому випадку знесення пам'яників Леніна у центрі столиці та декомунізація міських елементів супроводжується

процесами засвоєння квазієвропейських форм, уявних ознак європейськості та перенесення європейської символіки. На макрорівні ми можемо спостерігати, як ці процеси нашаровуються зі сталими міськими формами попередніх історичних епох, наголошуючи пострадянську гібридність міського простору Києва. На мікрорівні Уявна Європа фіксується у низці просторових маркерів – через систему знаків культури споживання (європейські бренди), політичні апеляції, асоціативні складники. Найчастіше Європа виступає референтом до уявного та ідеалізованого концепту, який є парадоксально і абстрактним, і конкретним. Її географічні та просторові ознаки розмиті, але історично успадковані асоціації з якістю, модерністю та прогресивністю залишаються стійкими. Таким чином, Уявна Європа виступає міфотворчим елементом міста, до якого відсилають референції різного рівня від політично заряджених гасел та омріяних стандартів урбаністичного розвитку Києва до монетизації означника «європейський» через культуру споживання.

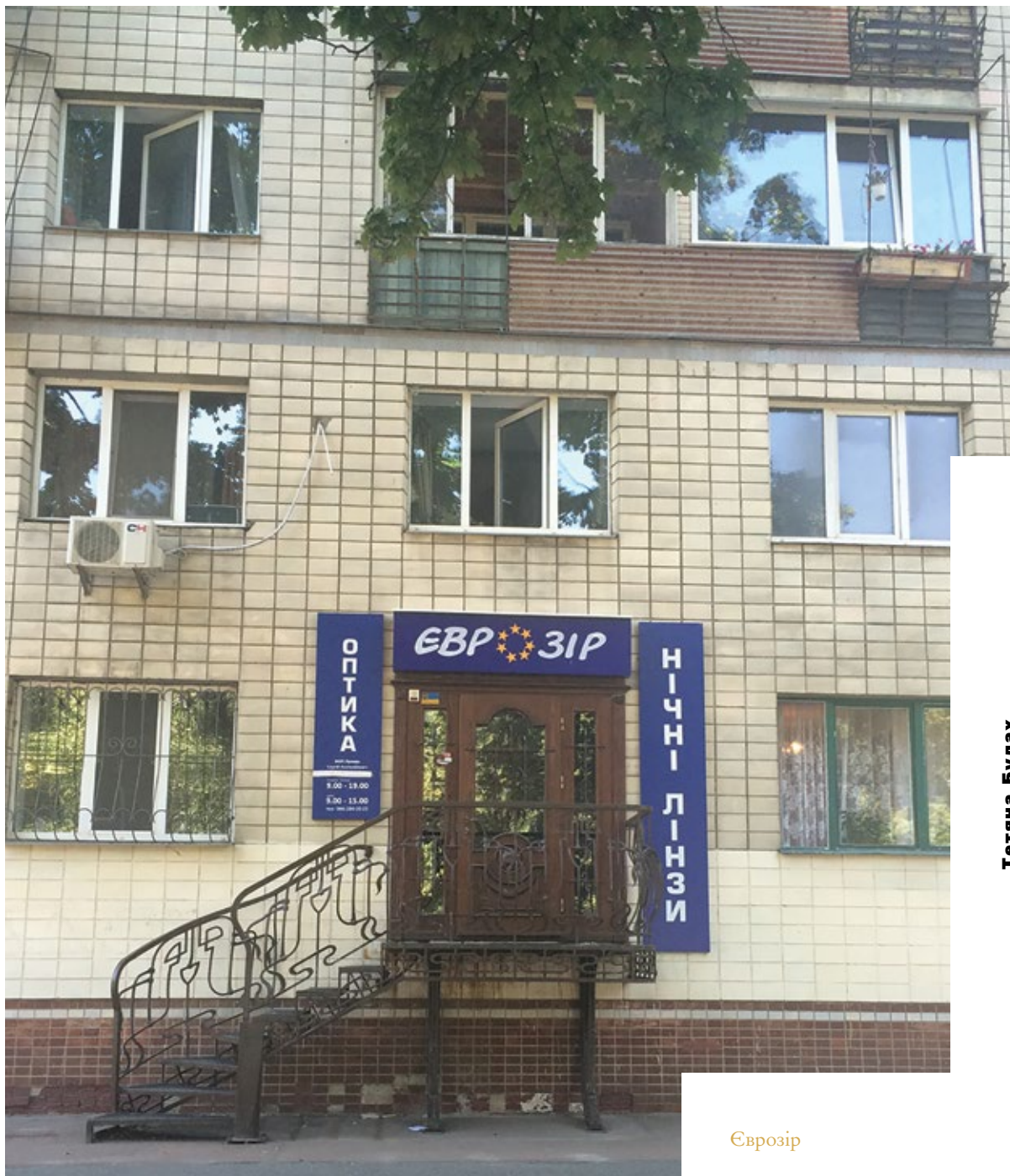
Євроремонт 90-х став переосмисленням нових пострадянських реалій у приватному просторі. Явище, коли непізнана Європа ретрансльовувалася через імпорتنі будівельні та оздоблювальні матеріали. Сьогоднішній міський публічний простір і його трансформації у Києві також є процесом переосмислення та переуявлення міста відповідно до фантазій про Європу. У ньому неважко розпізнати і тягар євроремонту, і мрії про нові фасади, за якими виростатиме нова європейська реальність.

Післямова

Розпад держав і революції потребують часової дистанції для того, щоб переосмислити наслідки та розпізнати результати історичних змін. Євромайдан став свого часу політичним зламом, який артикулював Європу як потужний референт у соціально-політичному контексті України. Проте кожна постреволуційна ейфорія змінюється періодом переоцінки, який влучно йменують в американській термінології як похмілля (post-revolutionary hangover). І якщо на момент написання цієї статті піднесення та позитивні проєвропейські настрої переважали у публічному дискурсі, то на момент її публікації критичні голоси стали звучати гучніше. Хоча скептицизм щодо європейського майбутнього України посилюється, Уявна

322 Європа і надалі залишається важливим референтом, який знаходить своє виявлення у міському

«Просимо вибачити за тимчасові незручності,
у країні триває євроремонт»: присутність концепту
Уявної Європи у міському просторі Києва

Тетяна Булах

Єврозір

1

Усі імена змінено.

2

<http://kievstandard.com.ua/>, сайт житлового комплексу за адресою Кловський спуск, 7а. Пер. з рос.

3

Назви бізнес-центрів у центрі Києва на вулицях Басейній і Хмельницького.

4

Своєю чергою слухач може бути безпосереднім адресантом (addressed recipient), ратифікованим реципієнтом.

5

Хоча жодних ознак політичної реклами на сітілайтах не присутньо, ми все ж припускаємо можливість того, що це був фрагмент політичної комунікації.

1.

Burawoy, M. & Verdery K. (1999) Uncertain transition: ethnographies of change in the postsocialist world. Lanham, md: Rowman & Littlefield.

2.

Burawoy, M. (2001) Transition without transformation: russia's involuntary road to capitalism. East european politics and societies 15: p. 269–290.

3.

Chari, S. & Verdery K. (2009) Thinking between the posts: postcolonialism, postsocialism, and ethnography after the cold war. Comparative Studies in society and history 51.01: P. 6–34.

4.

Chivens, T. (2011) After post-socialism? Transition's obscured inevitability. Anthropology of East Europe review 23: p. 26–29.

5.

Fehervary, K. (2013) Politics in color and concrete: socialist materialities and the middle class in Hungary. Bloomington: Indiana University Press.

6.

Goffman, E. (1981) Forms of talk. University of Pennsylvania Press.

7.

Gurova, O. (2014) Fashion and the consumer revolution in contemporary Russia. Routledge.

8.

Humphrey, C. (2002) The unmaking of soviet life: everyday economies after socialism. Ithaca: cornell University Press.

9.

Lynch, K. (1960) The image of the city. Vol. 11. MIT Press.

10.

Moore, D. (2001) Is the post-in postcolonial the post- in post-soviet? Toward a global postcolonial critique. Pmla volume 116, no. 1, Special topic: globalizing literary studies: p. 111–128.

11.

Oushakine, S. (2000) The quantity of style: imaginary consumption in the new Russia. Theory, culture & society 17.5: P. 97–120.

- 12.** Patico, J. (2008) Consumption and social change in a post-soviet middle class. Washington, d.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- 13.** Shevchenko, O. (2009) Crisis and the everyday in postsocialist moscow. Bloomington: Indiana University Press.
- 14.** Stanilov, K. (2007) The post-socialist city: urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after socialism, Dordrecht: Springer.
- 15.** Wanner, c. (1998) Burden of dreams. History and identity in post-soviet Ukraine, University Park, Pa.
- 16.** Wu, F. (2004) Transplanting cityscapes: the use of imagined globalization in housing commodification in Beijing. Area 36.3: P. 227–234.
- 17.** Yu, Li A. (2014) Consumption in china: how china's new consumer ideology is shaping the nation. Polity.
- 18.** Yurchak, A. (2006) Everything was forever, until it was no more: the last soviet generation. Princeton, nj: princeton university press.
- 19.** Гурова, О. (2005) От товарища к товару: предметы потребления в советском и постсоветском обществе. Люди и вещи в советской и постсоветской культуре. Ред. Ечевская о.
- 20.** Мэрия обещает проложить по всему Киеву велосипедные дорожки «как в Европе» (2008). Segodnya.Ua [online] 3 березня [доступ 20 серпня 2015 з <http://kiev.Segodnya.Ua>].
- 21.** Порошенко объяснил Bloomberg недоверие инвесторов к украине на примере Ikea (2012). Korrespondent.Net [online] 10 квітня [доступ 20 серпня 2015 з <http://korrespondent.Net>].
- 22.** Сарапіна, Є. (2013) Вернакулярний Київ: місто мого уявного. Місто й оновлення. Урбаністичні студії. С. 51–61.
- 23.** Скубицька, Ю. (2012) «Чужий» спальний район. Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії. К.: Смолоскип. С. 78–89.
- 24.** Три четверти українців ніколи не були за границей. (2012). Korrespondent.Net [online] 1 червня [доступ 20 серпня 2015 з <http://korrespondent.Net>].

Про авторів

Світлана Шліпченко

Кандидатка філософських наук, за фахом – архітекторка; директорка наукових програм Центру урбаністичних студій НаУКМА, старша наукова співробітниця Інституту філософії Національної академії наук України; член Ради громадських експертів Міжнародного архітектурного конкурсу *Територія гідності*.

Авторка книжок: *Архітектурні принципи постмодернізму* (2000) та *Записано в камені: Короткі інтервенції в історію й теорію архітектури* (2009); упорядниця збірок: *Анатомія міста* (2012) і *Міста й оновлення* (2013). Запрошена лекторка НаУКМА, курси: *Трансдисциплінарні прочитання архітектури*, *Місто як об'єкт спеціалізованого та загальнокультурного дискурсу*, *Архітектура в сучасній культурі: огляд історії та теорії світової архітектури*, *Канон і контекст: Історія української архітектури*. Сфера наукових інтересів – урбаністичні студії, гендерні й феміністичні студії архітектури, філософія мистецтва та архітектури, урбаністична антропологія.

Svitlana Shlipchenko

(PhD, M. Arch) is the Director of Research Program at the Urban Studies Center and a visiting lecturer at the University of Kyiv-Mohyla Academy; senior research fellow at the Institute for Philosophy, National Academy of Sciences; Fulbright Scholar (2002-3); and a member of *Terra Dignitas* International Architectural Competition Public Experts Group. She teaches courses *Trans-disciplinary Readings of Architecture*; *The City and Its Representations in the Specialized and Cultural Discourses*; *A History of Western Architecture*; *The Canon and the Context: A History of Ukrainian Architecture* at the Department of Cultural Studies at Kyiv-Mohyla Academy. She is the author of *Architectural Principles in the Age of Postmodernism* (2000) and *Written in Stone: Interventions into the History and Theory of Architecture* (2009); and the editor of *Kyiv: An Anatomy of the City* (2012) and *Politics and Practices of Urban Renewal* (2013). Her scholarly interests include: urban studies, gender and feminist studies of architecture, urban anthropology, philosophy of art and architecture.

Девід Гарві

Distinguished Professor («відзначений професор»; мабуть, наш найближчий аналог / хоч і трохи здискредитований – «заслужений професор») антропології та географії у Міському університеті Нью Йорка (CUNY) (США). Отримав ступінь з географії у Кембриджському університеті (Коледж св. Джона), ВБ, 1961. Автор багатьох книжок і публікацій, що сприяли становленню критичної географії як важливої сфери сучасного гуманітарного знання. Один з найвидатніших коментаторів Марксового *Капіталу*, а також послідовний розробник і пропагандист (услід за Анрі Лефевром) концепції *права на місто*. Основні публікації: *Social Justice and the City / Соціальна справедливість і місто* (1973), *The Limits to Capital / Межі капіталу* (1982), *The Urbanization of Capital / Урбанізація капіталу* (1985), *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change / Ситуація постмодерності: дослідження джерел культурних змін* (1989), *The Urban Experience / Досвід урбанності* (1989), *Spaces of Hope / Простори надії* (2000), *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography / Простори*

капіталу: на шляху до критичної географії (2001), *Paris, Capital of Modernity* / Париж. Столиця модерної доби (2003), *A Companion to Marx's Capital* / Читаємо Капітал Маркса (2010), *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution* / Бунтівні міста: від права на місто до урбаністичної революції (2012), *The Ways of the World* / Шляхами світу (збірка есеїв) (2016).

David Harvey

Distinguished Professor of anthropology and geography at the Graduate Center of the City University of New York (CUNY). He received his PhD in geography from the University of Cambridge (St John's College) in 1961. Harvey has authored many books and essays that have been prominent in the development of modern geography as a discipline. He is a proponent of the idea of the right to the city. His main publications include: *Social Justice and the City* (1973), *The Limits to Capital* (1982), *The Urbanization of Capital* (1985), *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change* (1989), *The Urban Experience*

(1989), *Spaces of Hope* (2000), *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography* (2001), *Paris, Capital of Modernity* (2003), *A Companion to Marx's Capital* (2010), *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution* (2012), *The Ways of the World* (2016).

Сета Лой

Отримала ступінь з культурної антропології Каліфорнійського університету, (Берклі, США). Викладає курси з антропології простору і місця, урбаністичної антропології, антропології тіла та культурних цінностей, що мають статус історичного спадку. Директорка дослідницької групи, що вивчає публічні простори. Стипендіатка Фундацій Гетті,

Гугенгайма, Національного Фонду підтримки гуманітарних наук, Програми академічних обмінів ім. Фулбрайта. Була президенткою Американської Асоціації антропологів (2007–2009). Основні праці: *Politics of Public Space* / Політики публічного простору (2006) у співавторстві з Нілом Смітом; *Rethinking Urban Parks: Public Space and Cultural Diversity* / Переосмислюючи міські парки: публічний простір і культурне розмаїття (2005) у співавторстві із Сюзанною Шелд і Даною Талпін; *Behind the Gates: Life, Security and the Pursuit of Happiness in Fortress America* / За воротами: життя, безпека і пошуки щастя у фортифікованій Америці (2004); *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture* / Антропологія простору і місця. Де місце для культури (2003) у співавторстві з Денізом Лоуренсом-Зуніга; та *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture* / На плазі: політика публічного простору і культури (2000).

Setha Low

received her Ph.D. in cultural anthropology from the University of California, Berkeley. She trains Ph.D. students in the anthropology of space and place, urban anthropology, the anthropology of the body, and cultural values in historic preservation. She is also director of the GC's Public Space Research Group. She has been awarded a Getty Fellowship, an NEH fellowship, a Fulbright Senior Fellowship, and a Guggenheim for her ethnographic research on public space in Latin America and the United States. She was president of the American Anthropological Association from 2007 to 2009.

Her books include *Politics of Public Space* (2006), with Neil Smith; *Rethinking Urban Parks: Public Space and Cultural Diversity* (2005), with S. Scheld and D. Taplin; *Behind the Gates: Life, Security and the Pursuit of Happiness in Fortress America* (2004); *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture* (2003), with D. Lawrence-Zuniga; and *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture* (2000).

Igor Тищенко

Дослідник міст. Магістр з культурології Національного університету «Києво-Могилянська академія». Аналітик з міських політик і міського розвитку в аналітичному центрі CEDOS (Київ), редактор інтернет-журналу про місто Mistosite. Дослідницькі зацікавлення – соціальні і просторові наслідки постсоціалістичних трансформацій в українських містах, взаємозв'язок державних і приватних стратегій міського розвитку, просторовий вплив дерегулювання міського планування, міські громадські рухи та низові практики повернення публічних просторів у постсоціалістичних містах. Співредактор збірок «Урбаністичні студії. Анатомія міста: Київ» (2012) та «Урбаністичні студії. Місто і оновлення» (2013).

Igor Tyshchenko

MA in cultural studies. Urban researcher and policy analyst at CEDOS think tank (ukrainian non-profit NGO, studying state and local policies in education, urban development and migration). Editor of 'Mistosite' internet-magazine about the city. Research interests include social effects of post-socialist urban transition in Ukraine, interconnection of the state and private policies of

urban development, spatial impact of the deregulation of urban planning in post-socialist Ukraine, urban social movements, grass-root practices of re-claiming of public space and participative planning in post-socialist cities. Co-editor of the *Kyiv: An Anatomy of the City* (2012) and *Politics and Practices of Urban Renewal* (2013).

Кетрін Ваннер

Професорка (історія та культурна антропологія) Пенсильванського державного університету (Стейт Колледж, США). Докторський ступінь з культурної антропології отримала в Колумбійському університеті (НЙ, США). Авторка книжок: *Burden of Dreams: History and Identity in Post-Soviet Ukraine* (1998), *Communities of the Converted: Ukrainians and Global Evangelism* (2007), яка отримала чотири нагороди і спеціальну відзнаку як

академічне видання; співредакторка *Religion, Morality and Community in Post-Soviet Societies* (2008); редакторка *State Secularism and Lived Religion in Soviet Russia and Ukraine* (2012), а також двох збірок есеїв про спротив і оновлення під час протестів на Майдані 2013–2014 рр. Зараз працює над книжкою про релігійну політику, віру та релігійну належність в Україні та Росії. Серед інших її дослідження підтримали Національний Фонд підтримки гуманітаристики (National Endowment for the Humanities), Національна Фундація підтримки наукових досліджень (National Science Foundation) і Дослідницька Рада з підтримки соціальних наук (Social Science Research Council).

Catherine Wanner

is a Professor of History and Cultural Anthropology at The Pennsylvania State University. She received her doctorate in cultural anthropology from Columbia University. She is the author of *Burden of Dreams: History and Identity in Post-Soviet Ukraine* (1998), *Communities of the Converted: Ukrainians and Global Evangelism* (2007), which won four best book prizes and was named a Choice Outstanding Academic Title, and co-editor of *Religion, Morality and*

Community in Post-Soviet Societies (2008), editor of *State Secularism and Lived Religion in Soviet Russia and Ukraine* (2012) and editor of two collections of essays on resistance and renewal during the Maidan protests. She is currently writing a book on the politics of religion, faith and belonging in Ukraine and Russia. Her research has been supported by awards from the National Endowment for the Humanities, the National Science Foundation, and the Social Science Research Council among others.

Джеймс Околіє-Осемене

Науковий співробітник Нігерійської філії Французького інституту африканських досліджень; викладає на факультеті Міжнародних відносин Веллспрінгського університету (Бенін-Сіті, Нігерія). Магістерський ступінь (спеціалізація: *Дослідження конфліктів і миру*) отримав в Ібаданському університеті, а ступінь бакалавра (спеціалізація: Історія

та міжнародні відносини) – в Державному університеті Імо (Оверрі, Нігерія). Зараз працює над докторатом, головний напрям досліджень – порушення прав людини. Має численні публікації у місцевих і міжнародних реферованих наукових журналах, автор розділів кількох книжок. Асоційований член Товариства досліджень і встановлення/практикування миру. До сфери його дослідницьких інтересів входять: міжнародні відносини, студії розвитку, стратегічні дослідження і студії миру з фокусом на просвітництві, дослідження насильства та розбудови миру у постконфліктних ситуаціях.

James Okolie-Osemene

is a Research Fellow, IFRA-Nigeria (Institut de Recherche Francais en Afrique), and Lecturer in the Department of International Relations, Wellspring University Benin City, Nigeria. He holds Master of Arts degree in Peace and Conflict Studies from University of Ibadan and Bachelor of Arts degree in History and International Studies from Imo State University, Owerri. He is presently undertaking doctoral studies with focus on human rights violations. He is widely published in local and international peer reviewed scholarly

journals and contributed chapters to several books. He is Associate Member of the Society for Peace Studies and Practice. His areas of research interest include international relations, development studies, strategic studies with high interest in peace education, violence research and post-conflict peacebuilding.

Парвін Султана

Асистентка на кафедрі політичних наук Коледжу Праматеш Баруа, Горіпур (штат Ассам, Індія). Отримала магістерські ступені (MA та MPhil) у Центрі політичних досліджень Університету ім. Джавахарлала Неру (Нью Делі). Зараз працює над докторатом (PhD) в університеті Гувагаті (штат Ассам). Регулярно дописує в місцеві й англійські періодичні видання

та веб-журнали. Має публікації в академічних виданнях. Працювала як консультантка у кількох дослідницьких проєктах. Коло дослідницьких інтересів – гендерні студії, політика ісламських країн, питання соціальної справедливості та ін.

Parvin Sultana

is currently working as an Assistant Professor in the Department of Political Science in Pramathesh Barua College, Gauripur, Assam, India. She did her Masters and MPhil in the Centre for Political Studies in Jawaharlal Nehru University, New Delhi. Currently she is pursuing her PhD in Gauhati University, Assam. She writes regularly for vernacular and English dailies and a number of webzines. Her research papers have been published in a number of academic journals. She has also been associated as consultants for a number of projects. Her research interests include gender, Muslim politics, social justice etc.

Сотіріс Хторіс

Професор факультету соціології Егейського університету, директор Лабораторії соціальної та цифрової документації і директор наукових програм (Культура/Технологія/Соціологія міст; Соціологія мереж). Диплом соціолога і докторський ступінь отримав у Франкфуртському університеті (Німеччина). Був науковим керівником багатьох дослідницьких проєктів Егейського університету. Має великий досвід дослідницької роботи (від 1990) у сферах бідності, соціального вилучення та дослідження молоді. З 2012 року до січня 2015 року провадив дослідження (In4Youth) за підтримки Міністерства освіти Греції та Європейського Союзу. У 2015–2016 роках вивчав потоки мігрантів і біженців на Лесбосі, в Афінах/Пірей/, Тессалоніках. Автор і співавтор 15 книжок грецькою, німецькою та англійською мовами.

Sotiris Htourić

(PhD – University of Frankfurt-Germany) is a professor at the Department of Sociology at the University of the Aegean and the Director of the Laboratory of Social and Cultural Digital Documentation and scientific director at research programs listed in Culture and Technology, Sociology of Cities

and Sociology of Networks. He has a Diploma of Sociology from the University of Frankfurt and a PhD from the same University. He was scientific director in plenty of research projects embedded in activity of Aegean University. Sotiris Chtouris has long term research experience (since 1990) in the fields of poverty, social exclusion and youth research. Since 2012 and till Jan.2015 conducted the In4Youth research in the Framework of Research Excellence with the support of the Greek Ministry of Education and the European Union. During 2015-2016 conducted research on migrants and refugees flows in Lesbos, Athens (Pireas), Thessaloniki-Eidomeni. He is author and co-author of 15 books in Greek, German and English.

ДеМонд Шонделл Міллер

(PhD, Університет Міссісіпі) – професор соціології, факультет соціології та антропології (університет Ровен, Глассборо, Нью Джерзі, США), директор-засновник Програми підготовки до подолання стихійних лих і менеджменту в екстремальних умовах. Працював головним дослідником у федеральних проектах, досліджуючи і консультуючи з питань подолання наслідків стихійних лих, техногенних катастроф і підтримки розвитку громад. Провідна тема його спеціалізації та наукових інтересів – соціологія довкілля (дослідження стихійних лих та аварій), організація та розвиток спільнот/громад, дослідження спільнот/громад та оцінка впливу соціальних чинників. Недавно опубліковані ним статті можна знайти в спеціальних журналах: *Journal of Critical Incident Analysis, International Journal of Sociology and Social Policy, International Journal of Emergency Services, Sociological Spectrum, Journal of Applied Security Research: Prevention and Response in Asset Protection, Terrorism and Violence*. Співавтор і співредактор чотирьох книжок.

DeMond S. Miller

(PhD, Mississippi State University) is a Professor of Sociology, Founding Director of The Program in Disaster Preparedness and Emergency Management. He has worked as principal investigator to facilitate federally-funded projects involving natural and technological disasters, environmental issues, and community development. His primary area of specialization is environmental sociology (disaster studies), community development/community organizing, community-based research and social impact assessment. Recent examples of his scholarly articles can be found in the *Journal of Critical Incident Analysis, International Journal of Sociology and Social Policy, International Journal of Emergency Services, Sociological Spectrum, Journal of Applied Security Research: Prevention and Response in Asset Protection, Terrorism and Violence*. Dr. Miller co-authored/co-edited four books.

Наталія Кондель-Пермінова

Кандидатка архітектури, завідувачка відділом Інституту проблем сучасного мистецтва НАМ України. Коло наукових інтересів: історія, теорія й методологія архітектури, сучасні архітектурно-урбаністичні практики України, яка «перезавантажується» як держава.

Natalia Kondel-Perminova

(PhD) is a Head of the Department at the Institute for Contemporary Art, Ukrainian Academy of Arts. Her scholarly interests include history and theory of architecture; architecture and urbanism in today's Ukraine that finds itself in the process of "re-loading"

Тетяна Бура

Магістр з регіональної економіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Сфера інтересів: публічні простори міст, трансформації публічних просторів, торговельно-розважальні центри.

Tatiana Bura

MA regional economy, Taras Shevchenko National University of Kyiv. Fields of interest: urban public spaces, their transformations, shopping and entertainment malls.

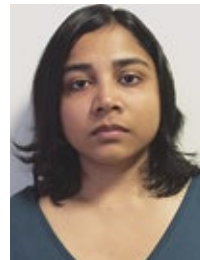

Наталія Мезенцева

кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів: сучасні соціально-економічні трансформації в містах, публічні простори міст, регіональний розвиток. Має дослідницький досвід у сфері соціальної безпеки регіонів, гендерної проблематики.

Natalia Mezentsseva

PhD in geography, associate professor of economic and social geography in Taras Shevchenko National University of Kyiv. Research interests include social and economic transformations in cities, urban public spaces, regional development. Natalia has research experience in the field of social security of regions and gender studies.

Набапарна Гхош

(PhD) викладає курс з історії Південної Азії в Університеті Вірджинії, Шарлоттсвіль, США. Освіту отримала в Індії та Сполучених Штатах Америки. Основна тема її досліджень – урбаністична модерність, модерне місто та практики повсякдення в «не-західних» містах. Зараз працює над проектом з дослідження ідеї сусідства/кварталу в Південній Азії, пов'язаного з формулюванням нових кодів і кодексів гігієни у просторах Індії в 19 і 20 ст. Має докторський ступінь Принстонського університету (США).

Nabaparna Ghosh

(PhD) is a lecturer of South Asian history at the University of Virginia, Charlottesville, U.S.A. Educated in India, and U.S.A., Ghosh's research explores urban modernity and everyday spaces in non-western cities. Her current research examines the idea of the neighborhood in South Asia, with a particular emphasis on the formulation of new codes of spatial hygiene in nineteenth and twentieth century India. She holds a doctoral degree in History from Princeton University.

Лорел Джонсон

дослідниця в Школі географії, планування та менеджменту довкілля при Університеті Квінсленда (УК/ UQ) (Брісбен, Австралія). Викладає на Програмі містопланування. Досліджує взаємозв'язок транспортних проблем і пов'язаних із ними соціальних питань, а також роль публічних просторів як

індикатора соціальної інклюзивності міста. До роботи в Університеті Квінсленда керувала власною агенцією з консалтингу і планування, а також працювала на керівних посадах в урядових установах штату Квінсленд.

Laurel Johnson

is an academic in the School of Geography, Planning and Environmental Management at The University of Queensland (UQ) in Brisbane, Australia. Laurel teaches into the urban planning program. She researches the relationship between transport disadvantage and social disadvantage and the role of public space as an indicator of a city's social inclusiveness. Before joining UQ, Laurel managed her own planning consultancy service and worked in several senior planning and policy positions in Queensland Government agencies.

Деанна Грант-Сміт

старша викладачка Бізнес-школи в Технологічному університеті Квінсленда (Брісбен, Австралія). Досліджує залученість стейкхолдерів та управління в низці контекстів стійкого розвитку, вивчає роль емоцій у формуванні політичних рішень з питань «не зовсім чесних» і «незручних» проблем та відповідні наслідки для професійної практики. До початку академічної кар'єри працювала в публічному секторі, займаючись планувальною політикою та фіналізацією проєктів, оцінкою учасницьких процесів, програмами безпеки і транспортного сполучення. Має низку публікацій з питань соціальної справедливості, менеджменту та планування, включно із транспортним забезпеченням і регуляторних заходів для місць грального бізнесу.

Deanna Grant-Smith

is a Senior Lecturer in the QUT Business School at the Queensland University of Technology, in Brisbane, Australia. Deanna researches stakeholder engagement and governance in a range of sustainability contexts and is interested in the role emotions play in shaping policy decisions for 'wicked' or unspeakable problems and the implications for professional practice. Before joining academia, she worked in the public sector planning, delivering, and evaluating participatory processes and

inter-governmental transport and safety programs. Deanna has published on a range of social justice, management, and planning issues, including the provision of transport and the regulation of ludic spaces.

Андрій Макаренко

Політолог, колишній координатор Програми підтримки демократії та розвитку громадянського суспільства в Україні Київського представництва Фонду ім. Гайнріха Бьоля. Наразі вивчає історичну урбаністику у Центрі дослідження метрополій Технічного університету у Берліні (Німеччина).

Andriy Makarenko

is a political scientist and former Coordinator for Democracy and Civil Society Development program in Heinrich Böll Foundation's office in Ukraine. Currently studying historical

urban studies at the Center of Metropolitan studies at the Technical University Berlin (Germany).

Тетяна Кулакова

магістр Національного університету «Києво-Могилянська академія» (спеціальність *Культурологія*). Наразі займається власним комерційним проектом у сфері ювелірних прикрас і колекціонування. Коло наукових зацікавлень: сучасна урбаністика, історія радянської архітектури, гендерні дослідження.

Tetiana Kulakova

received her MA in Cultural Studies in 2013 (National University of Kyiv-Mohyla Academy). Currently is carrying out her own commercial project in the field of jewelry and collecting. Her research interest relates to modern Urban Science, history of Soviet architecture, Gender Studies, Microhistory.

Джон П. Ллойд

(Ph. D) – доцент Каліфорнійського Державного Політехнічного Університету, де викладає курси з американської історії вже 20 років. Виростав у Лос Анджелесі, і відносно донедавна головним чином сприймав місто з водійського місця свого автомобіля. Останні п'ять років для пересування автомобілецентричними вулицями Південної Каліфорнії користується переважно велосипедом та громадським транспортом, і відтак став активістом руху на захист велосипедистів, що швидко набирає нових і нових прихильників.

John P. Lloyd

is an Associate Professor of History at Cal Poly Pomona, where he has taught aside variety of American History courses for 20 years. Having grown up in the Los Angeles area, until relatively recently he experienced the city from behind the wheel of a car. For the last five years he has primarily used a bicycle and public transportation to get around the car-centric streets of Southern California and has become active in the region's growing bicycle advocacy movement.

Сгор Власенко

Навчається на магістерській програмі з урбаністичних студій (Urban Studies) в університеті Мальмо (Malmo University, Швеція). Член команди школи післядипломної освіти CANactions School for Urban Studies, Україна.

Yegor Vlasenko

studies at the master program in Urban Studies, Malmo University (Sweden). He is also a team member of the school of postgraduate education CANactions School for Urban Studies, Ukraine.

Дарина Ніколенко

Народилася 1991 року в Києві. Вивчала культурний менеджмент (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського») й історію філософії (Національний університет «Києво-Могилянська академія»). Наразі

поєднує роботу координаторки культурних проєктів з дослідженнями у сфері філософії, фотографії, мистецтва. Публікувалася в таких виданнях, як Коридор, Велика Ідея, Читомо, Критика.

Daryna Nikolenko

was born in 1991 in Kyiv. Studied cultural management in National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», and history of philosophy in National University of «Kyiv-Mohyla Academy». Currently combines work as coordinator of cultural events with research in philosophy, photography and art. Published articles in Korydor, Big Idea, Chytomo, Krytyka.

Надія Соснова

Архітекторка, дизайнерка. Доцентка кафедри містобудування в Інституті архітектури Національного університету «Львівська політехніка»; має ступінь кандидатки архітектури (дисертація: *Архітектурно-ландшафтний уклад садибно-паркових комплексів Галичини (кінця 18 – початку 20 століть)*). Викладає дисципліни: *Соціологія міста й Архітектурне проектування*. Має низку публікацій на теми садово-паркових комплексів Галичини. Сфера наукових інтересів: соціологія міста, садово-паркові комплекси.

Nadia Sosnova

(Ph. D) trained as an architect and a designer; associate professor at the Department of Urban Design (Institute of Architecture at Lviv Polytechnic National University) where she teaches disciplines Design studio and Sociology of the city. Her scholarly interests include Galician housing estates and gardens of 18–20 centuries, urban sociology.

Тарас Нечипір

Архітектор, дизайнер. Аспірант Національного університету «Львівська політехніка» (зараз в академічній відпустці). Переїхав до Києва. Активно займається проектною діяльністю у сфері дизайну інтер'єрів, малими архітектурними формами та житлом для однієї родини. У вільний час любить подорожувати та відвідувати нові країни, надихатися чимось новим і цікавим.

Taras Nechypir

(post-graduate student, currently on leave) trained as an architect and a designer; now based in Kyiv. Currently involved into interior design projects and design of private houses. Apart from his professional activities, during his rare off-duty moments, loves to travel and visit new countries, getting inspired by something new and exciting.

Наталя Отріщенко

Кандидатка соціологічних наук за спеціальністю методологія і методи соціологічних досліджень (Інститут соціології НАНУ, 2015), координаторка проекту «Міські розповіді» у Центрі міської історії Центрально-Східної Європи. Випускниця історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка (2012), навчалась у Berea College (США, 2009–2010), IEDC-Bled School of Management (Словенія, 2009) та Варшавському університеті (Польща, 2008). Долучалася до роботи над міжнародними дослідницькими проектами «Регіон, нація та інше» (університет Сент-Галлена, Швейцарія), «Пам'ять про зниклі групи населення» (університет Лунду, Швеція), координувала соціологічне дослідження в рамках проекту «Лабораторія міського простору». Сфера наукових зацікавлень: методологія і методи соціологічних досліджень, усна історія, соціологія міста, соціологія повсякдення, пізньюрадянський урбанізм.

Natalia Otrishchenko

holds PhD in Sociology with a focus on “methodology and methods of sociological research” (2015, Institute of Sociology, the National Academy of Sciences of Ukraine) and leads the “Urban Stories” project at the Center for Urban History of East Central Europe. She graduated from history department at the Ivan Franko National University of Lviv (2012), studied in Berea College, the U.S. (2009–2010), IEDC-Bled School of Management, Slovenia (2009), and Warsaw University, Poland (2008). Natalia participated in “Region, Nation and Beyond” (2012–2014, University of St. Gallen, Switzerland) and “Memories of Vanished Populations” (2012, Lund University, Sweden) research projects, and coordinated sociological research within “Urban Space Laboratory” (2015–2016). Research interests: methodology and methods of sociology, oral history, urban sociology, sociology of everyday life, late soviet urbanism.

Інга Козлова

Соціолог, к.с.н. Старша викладачка кафедри соціології Українського католицького університету (Львів, Україна). Дослідницькі інтереси: соціологія міста, соціологія простору, якісні методи збору та аналізу соціологічної інформації.

Inga Kozlova

sociologist, PhD in sociology. Senior lecturer at the Department of Sociology at the Ukrainian Catholic University (Lviv, Ukraine). Research interests: urban sociology, sociology of space, qualitative methods of data collection and sociology analysis.

Любов Апостолова-Сосса

Доцентка, к.т.н. (дисертація: Містобудування та територіальне планування, 2002); освіта: Київський державний технічний університет, спеціальність: міське будівництво та господарство, спеціалізація: реконструкція міської забудови. Працювала в Головному управлінні містобудування та архітектури Київської міської державної адміністрації (спеціалістка інвестиційного управління, начальниця відділу садибної забудови).

Від 2002 р. займається історико-містобудівними дослідженнями, співпрацює з Науково-дослідним інститутом пам'яткоохоронних досліджень, Київським науково-методичним центром з охорони, реставрації та використання пам'яток історії, культури і заповідних територій.

У 2012–2015 рр. – головна архітекторка (начальниця науково-дослідного відділу охорони та реставрації нерухомих пам'яток), заступниця генерального директора з пам'яткоохоронної діяльності Національного заповідника «Софія Київська». Брала участь у розробці Концепції плану організації території

заповідника, Плану управління об'єктом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Київ: Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська лавра», Номінаційного дос'є Андріївської і Кирилівської церков щодо внесення до Списку всесвітньої спадщини, підготовці періодичної звітності для Центру всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Брала участь у багатьох наукових конференціях і семінарах, присвячених охороні культурної спадщини, в т.ч. всесвітньої. Від 2015 р. працює в ДП «Інститут генерального плану м. Києва», займається розробкою містобудівної документації.

Від 2004 р. викладає у Київському національному університеті будівництва та архітектури. У 2006–2007 рр. також викладала в Національному аграрному університеті на кафедрі ландшафтної архітектури і садово-паркового будівництва. На посаді доцента кафедри міського господарства Київського національного університету будівництва та архітектури викладає дисципліну «Управління розвитком міста,

Алірза Махмуд огли Мамедов

Доцент, кандидат технічних наук (дисертація: *Містобудування та територіальне планування*, 2003); освіта: Київський інженерно-будівельний інститут, спеціальність міське будівництво та господарство (1993).

Закінчив міжнародні курси Urban Development Management: Perspectives and Possibilities (HSMI, New Delhi, India).

Викладає курси: Комп'ютерні технології в містобудуванні, Планування міст, Урбаністика, Інформаційні технології в наукових дослідженнях, Методологія наукових досліджень. Керує дипломним проектуванням магістрів, готує аспірантів на кафедрі міського господарства Київського національного університету будівництва та архітектури.

Викладав фахові дисципліни в Міжнародному науково-технічному університеті та Міжнародному Соломоновому університеті.

Займався незалежною професійною діяльністю у сфері інформаційних технологій і будівництва.

Член редколегії та заступник відповідального редактора науково-технічного збірника *Містобудування та територіальне планування*.

Alsirza Mahmud ogly Mamedov

PhD, received his Master's degree in 1993 at Kyiv Institute for Building and Engineering (major: Construction and Management). Special training: Urban Development Management: Perspectives and Possibilities (HSMI, New Delhi, India).

Teaches courses: Digital Technologies for Urban Design; City Planning; Urbanism; Digital Technologies for Academic Research; Methodology of Academic Research at the Department of City Management at Kyiv National University for Construction and Architecture. Visiting lecturer at the International Technical University and International Solomon University. Managed private practice in digital technologies for construction and engineering. *Urban Design and Planning* - member of Editorial Board and managing editor.

керує дипломним проектуванням, займається науково-методичною роботою, бере участь у щорічних науково-практичних конференціях у КНУБА. Член ICOMOS.

Liubov Apostolova-Sossa

PhD, received her Master's degree at Kyiv State Technical University (major: Construction and Management).

Since 2002 is involved into research of historic urbanism and works in cooperation with the Institute for Preservation of Historic Heritage. In 2012–15 she worked as a deputy director at St. Sophia National Heritage Site and was a part of the team that developed the concept and documentation for including the objects (St. Sophia Cathedral, Pechersk lavra, Kyrylivska and Andriivska churches) on the UNESCO Heritage List. Since 2015 is working at the Institute for Kyiv Master Plan Development. Visiting lecturer at Kyiv National University for Construction & Architecture and National Agricultural University. Member of ICOMOS.

Тетяна Булах

Кандидатка на докторську ступінь (PhD candidate) з соціо-культурної антропології в Indiana University Bloomington. Отримала звання магістра з антропології у цьому ж університеті як учасник програми обміну Fulbright. До цього закінчила бакалаврат і магістерську програму у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» за спеціальністю *Літературознавство*. На цей час її наукові інтереси зосереджені географічно у Східній Європі та, зокрема, в Україні, а тематично – на питаннях постсоціалістичних перетворень, матеріальної культури, споживацтва, ідентичності, держави та громадянства.

Tania Bulakh

is a PhD candidate in Socio-Cultural Anthropology at Indiana University (IU) Bloomington. Tania earned her MA in Anthropology from IU as a Fulbright Scholar. Prior to this she graduated from the National University of “Kyiv-Mohyla Academy” (Kyiv, Ukraine), where she obtained BA and MA degrees in Theory of Literature and Comparative Studies. Her current research interests are focused geographically on Eastern Europe and Ukraine in particularly, and thematically on postsocialist transformations, material culture, consumerism, identity, state, and citizenship.

Наукове видання

УДК 71+72](1-21)(045)
ББК 85.118(0-2)я9,025
Н44

ISBN 978-966-8439-35-3

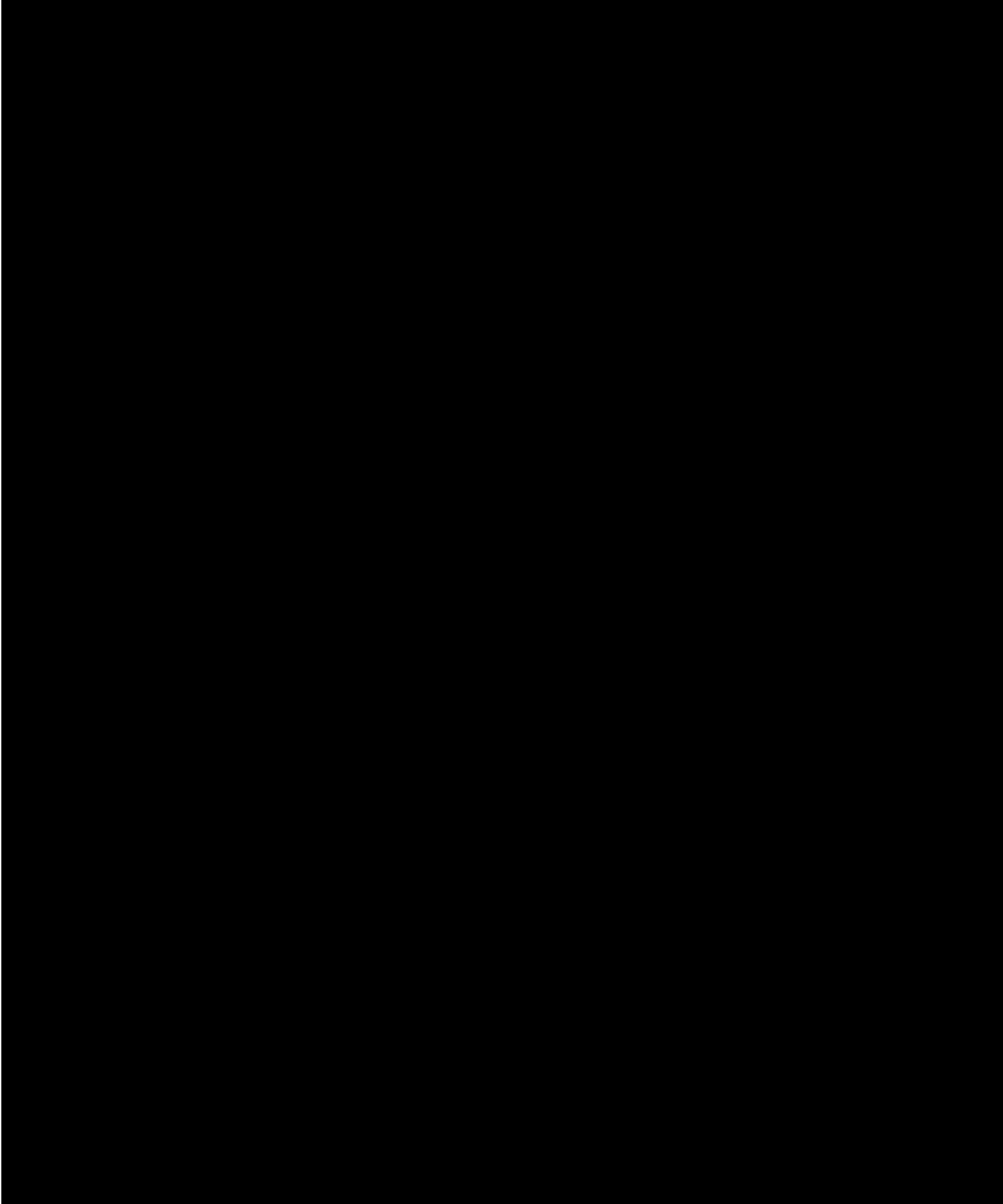
С. Шліпченко, І. Тищенко. (упор.). 2016.
(Не)Задоволення публічними просторами. Урбаністичні Студії III.

Збірка статей і досліджень з урбаністичних студій,
присвячених темі публічних просторів міста.

Видання «ТОВ Журнал „Всесвіт“»
Україна, 01054, вул. Олеся Гончара, 52, оф. 7
Тел.-факс: (+38044) 537 22 05
Vsesvit.vsesvit@gmail.com
www.vsesvit-journal.com
Свідоцтво про державну реєстрацію: ДК № 4580 від 12.07.2013 р.

Редактор *Надія Цісик*
Художнє оформлення, дизайн і верстка *Марина Самохіна, Ігор Павлинський*

Підписано до друку 01.12.2016
Формат 200х240 мм. Папір офсетний. Друк офсетний.
Наклад 1500 прим.
Замовлення №
Видруковано з оригінального видавничого макета
в друкарні ТОВ «Бізнесполіграф»,
м. Київ, вул. Віскозна, 8.

ISBN 978-966-8439-35-3

9 789668 439353 >